

ЛЮКА МИЛУТА

LUKE MYSHUHA

A collection

Edited by A. Dragan

*"Svoboda" Press
Jersey City-New York*

ЛУКА МИШУГА

Збірник

зредасував Антін Драган

Видавництво "Свобода"
Джерзі Ситі-Нью Йорк

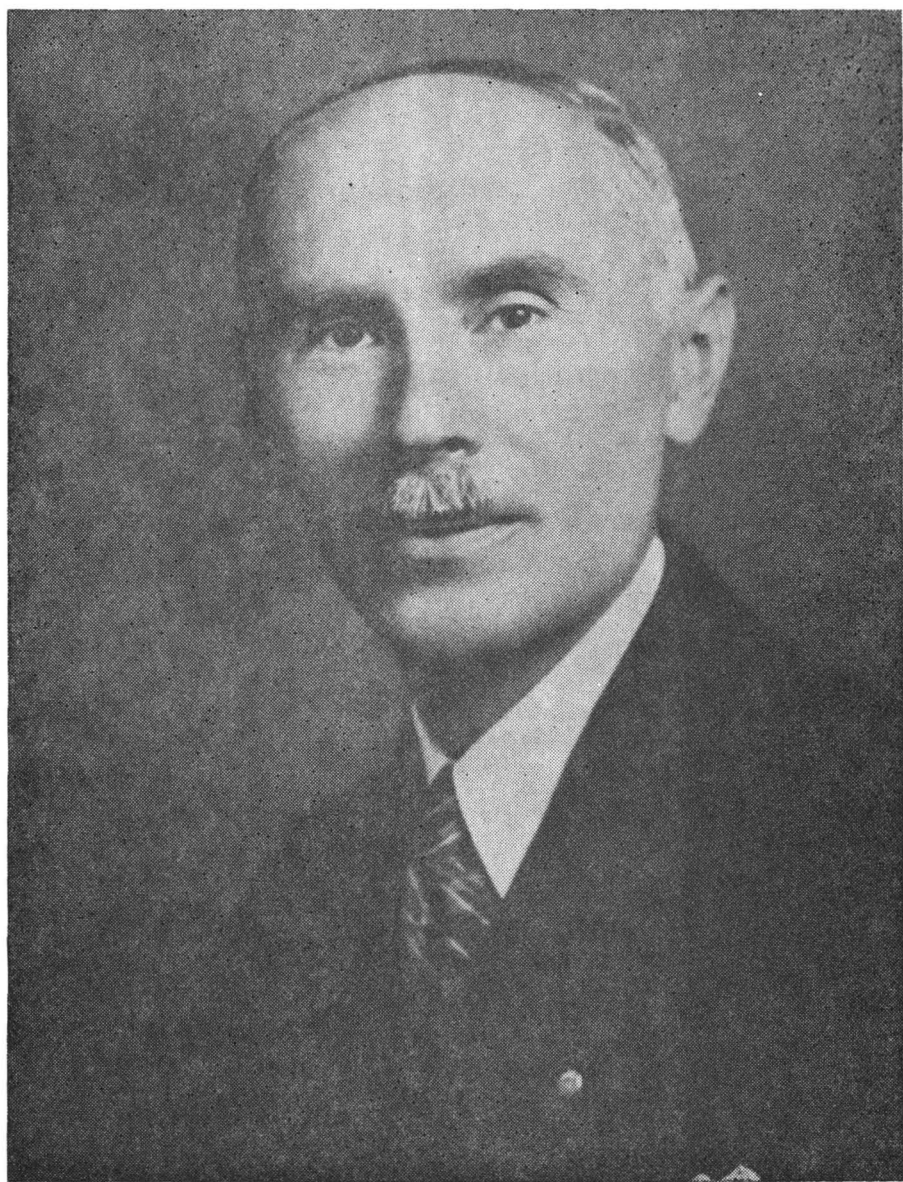
All rights reserved, 1973

Літературна редакція: ВЯЧЕСЛАВ ДАВИДЕНКО

Мистецьке оформлення: БОГДАН ТИТЛА

Printed in U.S.A.

Svoboda, 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

Д-Р Л У К А М И Ш У Г А

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

“Не вірте, що його нема,
Він був, він є, він буде жити
І навіть дужа смерть сама
Безсила дух його згасити.”

Я познайомився з д-ром Лукою Мишугою в 1921 році, після його приїзду разом із д-ром Романом Березовським, як представниками від Уряду Західньої Української Народної Республіки. Перші збори цієї місії були скликані до Нью Йорку в гостинниці при 14-й вулиці. На ці збори прибули представники українських центральних організацій, газетистів та церковних громад.

Привіт від української місії склав д-р Роман Березовський, а головну промову виголосив д-р Лука Мишуга. Його промова справила велике враження і скріпила надію на краще майбутнє. Закінчив він свою промову проханням піддержати позижку Негайної Оборони для Уряду ЗУНР.

Відомо, що після першої світової війни Українську Державу завалила інвазія большевицької Росії. Українська еміграція відгула, що альянти і Америка їх обдурили і поважна гастина еміграції погала симпатизувати большевикам, зневірившись у власних силах. Цю зневіру в ідеї вільної Самостійної Української Держави треба було побороти.

Серед таких несприятливих обставин прибула з України ще одна місія прохати й організувати моральну і фінансову допомогу переможений, але не скорений Українській Державі.

Приявні на візу з захопленням вирішили негайно розпочати акцію і скликати віга по всіх українських громадах. Перші віга відбулися в Елизабеті, в Перт Амбої і в Ньюарку, Н. Дж., а отісля в стейтах Пенсильвенії, Огайо, Ілліной та інших. Ці перші віга,

РОМАН СЛОВОДЯН

довголітній головний касир УНС, один з найближчих приятелів і співробітників д-ра Луки Мишуги в громадській праці, завідатель його спадкової маси, на рахунок якої появляється цей збірник.

збаламужені більшовицькою пропагандою юрби криком, а часто й бійкою, засом розбивали, і комунізугоа преса званилася своїми успіхами та захожувала партійців і симпатиків до погромів. Але наші свідомі, ідейні громадяни зорганізовано проганяли большевицьких симпатиків зі своїх зборів, як це трапилось у Джерзі Ситі, Н. Дж. й інших громадах. Погалася конструктивна праця, збірка на фонд для Уряду Західньої Української Народної Республіки. Першими жертводавцями були наші центральні організації, з Українським Народним Союзом на голі.

Душею та серцем акції закупу бондів державної позизки нашого українського Уряду був д-р Лука Мишуга. Його промови зворушували і здобували серця української спільноти. Заклики та редакційні статті у „Свободі” скріплювали віру в остатогну перемогу українського народу.

На протязі понад 35 років приходилося мені часто зустрігатися з д-ром Л. Мишугою в праці УНСоюзу і редакції „Свободи”. Його оптимізм передавався й нам, і ми підставляли свої плегі, щоб разом з ним деигати цей тягар.

„Як умру, то хотів би, щоб там, у моєму рідному Виткові, на цвинтарі біля могили мого дядька, світової слави співака Олександра Мишуги, була хог би скромна таблиця, що на вільній американській землі помер сізовий стрілець” — говорив д-р Лука Мишуга.

Пишуги ці рядки, приходить мені на згадку славний оритор Марко Тулій Цицеро, який твердив, що „життя померлих продовжується у споминах живих”. І тому Головний Уряд УНСоюзу, нагальний редактор „Свободи” А. Драган і підписаний адміністратор спадкової маси вирішили згадати незлим, тихим словом одного з найбільших наших діягів і патріотів, справжнього державного мужа д-ра Луку Мишугу друком цієї книжки. Сподіваємось, що її із щирим серцем приймуть українці і що вона залишиться тривалим пам'ятником для Того, хто все своє життя, все своє знання і весь свій труд віддав для свого народу, воля і щастя якого були ціллю його життя.

Роман Слободян

Найдавніша фотознімка д-ра Луки Мишуги, що збереглася в його архіві. Д-р Лука Мишуга у Відні в 1921-му році, безпосередньо перед своїм виїздом до Америки в місії Уряду Західньої Української Народної Республіки, сидить посередині в товаристві от. Букишованого і гет. Катамая.

Д-Р ЛУКА МИШУГА

Коротка біографія

Д-р Лука Мишуга народився 30-го жовтня 1887 року в містечку Виткові Новім, Радехівського повіту біля Львова в Західній Україні. Його батьки: Теодор і Пелагія із Сафіянів Мишуги. Мати померла на 23-му році свого життя, залишивши сиротами малого Луця і його сестру. Батько одружився вдруге та дожив поважного віку, померши на 79-му році життя в 1923 році. При фінансовій допомозі свого власного дядька Олександра закінчив середню школу у Львові в році 1906 і університетські студії у Відні в році 1911, де й здобув диплом доктора правничих наук. Судову практику відбув у Львові, а адвокатську в Жовкві у відомого українського правника й громадянина д-ра Короля.

З вибухом першої світової війни д-ра Л. Мишугу не взяли до австрійської армії з уваги на його слабу фізичну будову. Не зважаючи на те, він уже навесні 1915 року вступив в ряди Українських Січових Стрільців і виконував свою службу на Волині у Володимирі Волинському, широко організуючи місцеве українське життя, зокрема шкільництво, що у великій мірі причинилося до піднесення української національної свідомості серед місцевого населення та поклало основи під організацію майбутньої української влади.

По розвалі Австрії, д-р Мишуга створив у Володимирі Волинському Українську Раду, проголосив прилучення Волині до Української Соборної Держави з Урядом в Києві і зорганізував місцеву владу на Волині. Його спомини з того часу, надруковані початково фейлетонами в часописі „Республіка” в Станиславові, а опісля видані окремою брошурою, включені в цю книжку.

З Волині д-р Мишуга вернув до Галичини і був приділений до державного комісаріату в Радехові біля Львова. Перебувши тиф при відступі УГА, він в 1919 році був приділений від уряду ЗУНР,

як четар, до очолюваного генералом Юнаковим генерального штабу Головного Отамана, що перебував тоді в Кам'янці Подільському та керував воєнними операціями на Україні, включно з відомим походом на Київ у серпні 1919 року.

Між іншим д-р Л. Мишуга написав першу вичерпну історію того походу в брошурі: „Похід Українських Військ на Київ”, що початково була надрукована фейлетонами в офіційному органі Уряду ЗУНР „Український Прапор”, а опісля видана окремою книжкою. Так само стрілецький часопис „Стрілець”, що появлявся на Великій Україні, видав кілька його брошур, м. ін. „Про суди на Україні”, про адміністрацію на Україні та низку інших.

В грудні 1919 р. д-р Мишуга разом з урядом ЗУНР переїхав до Відня, де виконував різні доручення. Уряд, зокрема, вислав його в різних важливих місіях: був секретарем очолюваної д-ром Костем Левицьким місії ЗУНР до Риги в 1921 р., виїжджав, разом з д-ром Осипом Назаруком, в окремії місії на розмови з тодішнім советським амбасадором в Копенгазі, Літвіновим, і т. д. В 1920-21 рр. в згадуваному органі ЗУНР „Український Прапор” появилася фейлетонами і опісля окремою брошурою його праця про Карпатську Україну з 1919-20 рр., де зібрано вперше основні матеріали про український характер Срібної Землі.

В половині 1921-го року Уряд ЗУНР вислав д-ра Л. Мишугу з місією до Вашингтону, де вже існувала українська місія на чолі з д-ром Лонгином Цегельським.

Приїхавши до Вашингтону та перебравши провід місії з кінцем того року, д-р Мишуга повів широку акцію Позички Національної Оборони, яка — разом з місією — тривала до половини 1923-го року і дала в результаті 138,500 доларів на потреби тоді вже екзильного Уряду ЗУНР. Всі ці фонди зібрав д-р Мишуга численними поїздками й виступами по всіх українських громадах в З'єднаних Стейтах Америки, натрапляючи при цьому на найбільші труднощі збоку не тільки несвідомої маси, але й розполітикованих та переважно ліво наставлених лідерів тієї маси.

Впродовж тих двох років не було ані одної суботи, неділі й свята, під час яких д-р Мишуга по два, три й більше разів не виступав би перед народом на вічах і зборах, розбуджуючи національну совість і свідомість та закликаючи до жертвенности й допомоги в українському державному будівництві. Під час тих виступів д-р Мишуга набрався деяких недуг, які не залишали його до самої смерти.

Крім виступів на народних зібраннях, д-р Мишуга в тому часі, з одною тільки допоміжною канцелярською силою, провадив українську дипломатичну місію у Вашингтоні, виконуючи всі її складні завдання, від репрезентації перед американським Урядом починаючи, а на видаванні українських державних паспортів та інших консульських і канцелярських формальностях кінчаючи.

В тому самому часі в Канаді також велась акція Позички Національної Оборони, якою керував д-р Осип Назарук і якого представив канадійським українцям у Вінніпегу в 1922-му році власне д-р Мишуга. Ця позичка в Канаді принесла тоді 28,000 доларів.

Після закінчення місії у Вашингтоні в кінці 1923-го року, д-р Мишуга став головним ініціатором Об'єднання Українських Організацій в Америці й опісля впродовж 17 років його генеральним секретарем. Об'єднання несло весь тягар української політичної й громадської акції на терені З'єднаних Штатів і зібрало коло півмільйона доларів на різні цілі, головню на Визвольну Боротьбу. Це не без причини в українському революційному жаргоні на Рідних Землях та закордоном в Європі називано долари „мишугами”.

Після двох років постійного співробітництва в „Свободі”, д-р Мишуга 1-го квітня 1926 року став співредактором „Свободи”. А від 1933-го року аж до своєї смерті в лютому 1955-го року, отже 22 роки був головним редактором цього найстаршого і найбільшого у вільному світі українського щоденника.

В 1940 р., коли після Об'єднання створено Український Конгресовий Комітет, д-р Мишуга був його головним співтворцем і до кінця свого життя активним членом. Таку саму роль відіграв він у створеному в 1944 році Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті, членом якого був постійно аж до часу, коли зовнішні й внутрішні труднощі не заставили його вліті 1953 р. прийняти головуство та очолити ЗУАДК.

Д-р Мишуга був дійсним членом Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗСА.

Мало кому відомо, що дев'ять книжок про Україну й український нарід та його історію, літературу, культуру й змагання, які появилися старанням і коштом Українського Народного Союзу, різних, переважно американських авторів, перейшли найбільш дбайливу обробку власне д-ра Л. Мишуги.

В останніх роках, уже занепадаючи на здоров'ї, д-р Мишуга очолював Редакцію вже майже завершеної під його проводом

Англомовної Енциклопедії Українознавства, матеріали до якої приготувало НТШ у Сарселі.

Крім цілої низки окремих праць, м. ін. і про свого славного дядька Олександра, працю на тему „Жінка в творах Шевченка”, видану теж англійською мовою, крім безлічі оригінальних промов та доповідей з найрізноманітніших нагод, крім максимального вкладу у „Свободу”, д-р Л. Мишуга є автором основної праці про українців на Західній півкулі, відомої „Пропам’ятної книги” Українського Народного Союзу, виданої в 1934 році, як теж автором або співавтором численних видань, включно із книгою-збірником „Українці у вільному світі”.

Д-р Л. Мишуга був людиною національно-демократичних переконань і завжди з гордістю називав себе українським націоналістом, навіть тоді, коли ця назва на американському континенті не належала до популярних і коли від неї різні наші громадяни намагались відмежуватись.

Життя, багатобічна і плідна праця, творчість і величезна ідейна спадщина д-ра Луки Мишуги будуть одним з найінтересніших джерел для дослідника нашої бурхливої і багатой на події доби.

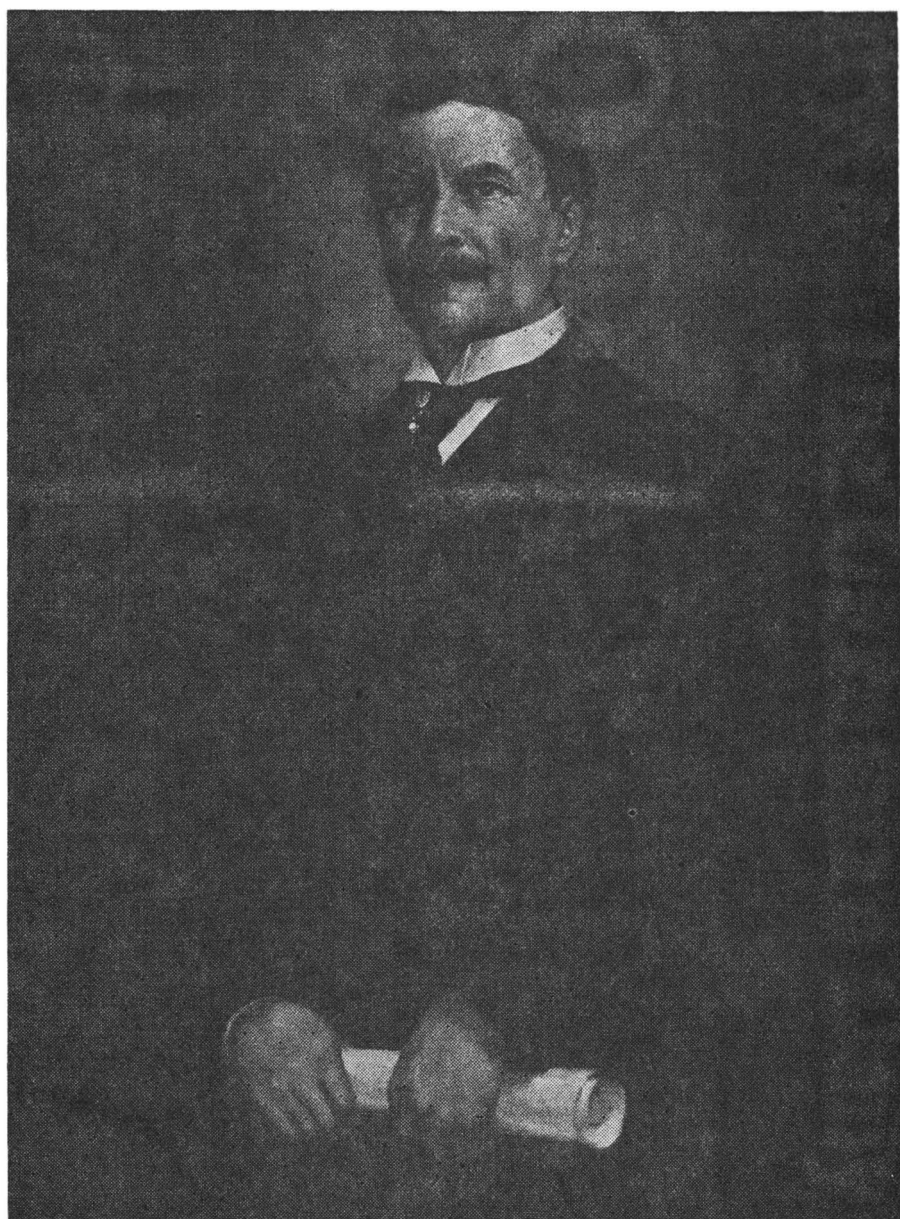
Антін Драган

Лука Мишуга про себе

ПІД ОПІКОЮ МОГО СТРИЯ

НА ВОЛИНІ

СПОГАД ДЕКАДЕНТА

ОЛЕКСАНДЕР ФІЛІППЕ-МИШУГА

світової слави співак, стрий і опікун д-ра Луки Мишуги.

Фото з портрета у виконанні Миколи Івасюка.

ПІД ОПІКОЮ МОГО СТРИЯ

Сконденсовано з книжки „Олександр Мишуга — мистець і людина”

„ПАН З БРИЛЬЯНТОМ”

Була пізня осінь. Вже повибирали з поля картоплі. Вечоріло. А я, набігавшись по садах, підкрадався до хати. Нараз рипнув хтось фірткою, я оглянувся і побачив якусь невідому мені людину в чорному одягу. Побачивши її, пігнав я знову до саду.

За якийсь час чую, як моя покійна мати кличе мене в хату. Та я не відзиваюся. Боюся, щоб не били за те, що весь день волочився поза хатою. Та мати добачила мене й побігла за мною. А я в ноги. Але пошпортався на порозкидане картопляне бадилля і впав. Тут мати дігнала, піймала за руку й до хати. Я кричу, а вона обтирає мені запаскою замурзане лице та руки і каже: „Приїхав великий пан і привіз тобі білу булку й цукорки”.

Коли ж ми ввійшли в хату, було вже темно. Але місяць викотився на небо, кинув крізь вікна ясні промені і освітив лице невідомого мені „пана”, до котрого вела мене мати. Я плакав, коли „пан” ухопив мене на руки. Якийсь час я пручався в його обіймах, і, як мені в пізніших літах розповідав батько, то й добре копав його, але „пан” витерпів усе і втихомирив мене.

Сам він мене не цікавив, а зацікавила його напарфумована хустинка, що виглядала йому з кишені. Це перший раз я почув, що й одяг може пахнути. І не міг я теж надивуватись тому, що від руки того „пана” була ясність. А це так у світлі місяця сяяв брильянтовий перстень — дарунок російського царя.

Отим паном був мій покійний стрий, Олександр Мишуга. Коли я раз опісля розбалакався з батьком про ту мою першу стрічу з ним, то батько оповів, що стрий, побачивши, як я захопився сяючим брильянтом, казав, що як я піду до школи і буду добре вчитися, то він мені накупить таких книжок, що з них буде битиме дужча ясність, ніж від місяця...

ДО ШКОЛИ І МІЖ ЛЮДЕЙ

Моя покійна мати вже тоді не почувала себе добре. І, ніби прочуваючи свою близьку смерть, не прохала стрія, щоб допоміг їй лікуватися, а гірко плакала при його від'їзді і просила заопікуватися по її смерті дітьми: моєю сестрою Марією і мною.

І от після того, як мати померла, стрій вивінував сестру, яка на власне домагання стала черницею, сестрою Павлею, а я пішов між людей. Чого я не міг дістати в нашій бідній хаті, мав я набути спершу в директора місцевої школи. Його жінка, також учителька, полька, говорила до мене і до дітей у школі лише по-польськи. Коли питала бувало дитину, хто вона, а дитина відповідала, що поляк, то вчителька її зараз гладила по голові. Та ось я відчув, що з нами, як казали тоді „русинами”, щось не тєє, і коли вона мене запитала, хто я такий, я відповів „русин” — і в плач. Тоді вчителька принесла з канцелярії фотографію якогось пана і запитала мене, чи я його знаю. Я не міг нічого відповісти, і вона заявила, що це мій стрій і добродій, який є поляком, отже й я теж таким повинен бути...

В тому часі мій батько оженився вдруге, і кілька років пізніше моя мачуха повезла мене до Львова, щоб представити стрієві як кандидата на гімназиста. Та мої поступи в науці були такі, що стрій вагався, чи давати мене до гімназії. А коли і в гімназії вийшло у мене все тільки „достаточне”, стрій покликав мене до себе і сказав, що я не мушу вчитися в гімназії, якщо не маю до науки таланту, зате можу бути добрим і чесним ремісником, як був мій дід і як є ним мій батько.

Сам стрій розповідав мені пізніше, що після того, як я скінчив нижчу гімназію, він, прибувши раз на гостинний виступ в опері у Львові, відвідав директора гімназії Харкевича, свого приятеля і запитав, чи не було б краще віддати мене до ремісничої школи. Та Харкевич відповів, що для цього нема ніяких причин.

Я радо відвідував стрія, коли він перебував у Львові. Та тільки ж, що він бував рідко, а як співав, тоді доступу до нього майже не було.

Два роки пізніше — у восьмій класі — я дістав 100 корон нагороди за німецьку задачу на тему: „Така вже природа товпи:

вона або служить по-рабськи, або гордо панує", в якій висміяв поіменно директора гімназії, професорів, своїх товаришів та себе самого. У професора Івана Боберського такі задачі були можливі і можна було одержати за них „відзначаючи”.

А по матурі дістав я до своєї диспозиції вже 1 000 рублів. Стрий давав мені гроші, але при тім цікавився, як я ними господарюю. Як тоді, так і в усім моїм пізнішій житті, я ніколи не просив у нього грошей, навіть тоді, коли їх мені було треба.

Не пам'ятаю, щоб стрий давав мені якісь моральні науки навіть тоді, як я ходив до школи. Раз тільки, коли ми йшли на прохід Високим Замок у Львові, сказав, що його життя таке, що він не може турбуватися моїм вихованням, бо рідко коли мене бачить. — „Але й мене, — додав, — не було кому виховувати. Я теж сиротою пішов у світ. А практика мого життя доказує, що хто сам не проб'ється, тому не допоможуть ніякі вказівки. Бо це стара правда, що як собі людина постелить, так і буде спати”.

По матурі задумав стрий показати мені децю з ширшого світу. На те й дав мені згаданих 1 000 рублів. Спершу радив поїхати на Україну, відвідати його в Києві, побачити серце України, полюбуватися Дніпром і відвідати Шевченкову могилу.

Було це в 1906-му році. Побув я тоді на Україні місяць і мав щастя слухати не раз цілими вечорами розмови стрія з нашим музичним велетнем Миколою Лисенком. А говорили вони на різні, не тільки музичні, але й національні теми. Пам'ятаю, з яким захопленням оглядав тоді Лисенко моє гімназійне свідоцтво. Стрий не міг видержати, щоб своїм ближчим знайомим не показати свідоцтва свого братанка й вихованка, бо на тім свідоцтві було кілька нот з відзначенням. Але Лисенка зацікавило що інше. Бо, поглянувши на свідоцтво, він крикнув:

„Ну, і подумайте! Державне свідоцтво, з цісарською печаткою і в українській мові! А це що за диво? Я ніколи цього не припускав. Я ж думав, що в Галичині такі свідоцтва видаються тільки польською чи німецькою мовою отак, як у нас російською”...

Лисенко забрав те свідоцтво навіть на кілька днів до себе, бо хотів доконче показати його кільком визначним „малоросам”, між іншими, наскільки собі пригадую, і директорів київської опери.

Тут додам, що Лисенко і стрий були великими друзями. І тільки завдяки тій дружбі й апелеві Лисенка до патріотизму стрія покинув він Варшаву і переїхав до Києва, щоб в такий спосіб скріпити престиж консерваторії Лисенка, хоч під матері-

яльним оглядом стояв стрий у Варшаві в два рази краще, ніж у Києві.

У Києві перебув я цілий місяць. Міська опера дала тоді три літні вистави, на яких виступав знаменитий баритон Джіральдоні. Першою була опера „Євген Онегін”. Прийшли ми зі стрисем до театру, він дав мені гроші й сказав, щоб я купив два білети. — „Бо, — сказав стрий, — якби я сам пішов купувати, то вони не прийняли б від мене грошей, а дарованих білетів я не хочу”. — Та це не допомогло. В касі не було відповідних білетів, а я, не розуміючи добре по-російськи, мусів звернутися за порадою до стрия. Його зараз пізнали, не взяли грошей і дали нам льожи.

За самою оперою стрий стежив з такою увагою, начебто сам виступав на сцені. Денервувався, як тільки в оркестрі чи зі співаками щось було недоладу. Але спів і гру самого Джіральдоні хвалив.

Коли ж по виставі ми пішли в якийсь дуже гарний ресторан, розповідав мені стрий про „Євгена Онегіна” Пушкіна та про музику Чайковського, якого зачислав до найбільших композиторів світу. Про „Євгена Онегіна”, як оперу, сказав, що це — російська опера, в якій є музика України. „Євген Онегін” це була, мабуть, єдина опера, яку стрий співав по-російськи...

У Києві бував я зі стрисем на прошених обідах у різних визначних осіб, цивільних і військових. Якось припало мені сидіти між високими військовими і цивільними достойниками. Тоді я добре налякав стрия. Один старий генерал, якому стрий показав моє матуральне свідоцтво, прочитавши на ньому „руський язик”, здивувався, що я маю на свідоцтві таку добру ноту, а не вмію „порусски” говорити. Я йому пояснив, що тут річ іде не про російську мову, а про українську. А він мені на те: — „Ето малорусская”. — „Ні, — відповів я, — це мова українська”. — Тут генерал, що, як я пізніше довідався, був ліберальною людиною, підсміхнувся, похитав головою і спитав мене, як довго вчили нас цієї мови.

„Мови не вчили, бо ми говоримо всі вдома по-українськи, але вчили нас у школі української граматики й української літератури”, — відповів я.

„Як то, вісім років учили вас у гімназії по-українськи? Це неможливе. Звідки ж ви набрали стільки української літератури й українських письменників, щоб можна вчити про них у гімназії аж стільки літ?”

Як я це почув, то щойно тоді почав сипати, як з рукава. Я ж був тількищо по матурі. Ще все було в свіжій пам’яті. І можна

було пописатись. І я зараз згадав про указ Валуєва і про нищення українського письменства на Великій Україні царатом і про те, як царат загнав у передчасну могилу такого генія, як Тарас Шевченко.

Я був би може ще й далі „сипав”, бо запала велика тиша, але нагло почув, як хтось мені сильно притиснув ногу. Тоді я поглянув на стрія, що сидів змішаний навпроти мене, і зрозумів, що наробив клопоту.

На щастя, обід скінчився і старий генерал, погладивши мене по голові, сказав, що Шевченко „тоже наш”. А коли я прощався, то генералова мати, 90-літня старушка, графиня, яка, не зважаючи на свій вік, займала під час російсько-японської війни дуже визначне місце в Червоному Хресті, поцілувала мене в чоло і сказала, що стрій може відійти, а я нехай лишуся. Стрій був з того дуже задоволений, але на відхіднім сказав мені нишком:

„Війся Бога, як можна таке говорити? Говори, про що хочеш, але не виступай проти царя, бо в такому домі це не вмісно робити”.

Поза тим у товаристві стрія не можна було не зустрічати багато гарних дівчат, здебільша польок і росіянок, його учениць. Щодо польок, то це були головним чином дочки поміщиків, які виросли по українських селах і говорили чудовою українською мовою, знали наші пісні, а навіть дещо з української літератури. Пригадую собі, як під час вечері в одному польському шляхетському домі зійшла мова і на боротьбу поляків з українцями в Галичині. Господиня дому звалювала вину на українців, кажучи, що вони впали жертвою німецької інтриги, яка висуває українців проти поляків. На те відповіла дочка господині: — „То „Слово Польське” говорить з мами”, — і пояснила мені, що таких поглядів набрала мати від того часу, як до них почав заходити польський ксьондз і приносити перепачковані з Галичини числа польської газети „Слово Польське”.

Та стрій уже менше турбувався моїми політичними дискусіями, а більше тим, що я так швидко достроювався до свободи, яка там існувала у відношенні до гарної статі. З Галичини приїхав я дуже скромним хлопцем, але тут завважив скоро, що це не тісна і конвенціональна Галичина, але земля, де кров грає живіше і де широкий розмах, свобода і більший полет, навіть у відношенні до жінок.

Мабуть, я дуже швидко закліматизувався і добре тим налякав стрія, коли він несподівано перервав плян нашої поїздки і заявив, що мусить їхати над Чорне море лікуватись, а мені треба

поїхати до Відня, а потім до Німеччини, щоб розглянутися по світі і вибрати місце для університетських студій.

ДО СВЯТОЇ ЗЕМЛІ

Та за два місяці ми зійшлися знову. Відбували разом паломництво до Святої Землі. Стрий, як великий шанувальник Лева Толстого, залюбки дискутував тоді на кораблі з митрополитом Шептицьким про толстовське розуміння християнської ідеї, а я більше заглядав за одною дуже молоденькою і гарною паломницею. І це не сховалось від ока стрія. Та найбільше занепокоїло його, коли я, вже в Єрусалимі, пропав одної ночі разом з професором Коцюбою з Бережан, а вернувшись над ранком заявив, що ми зблудили і зайшли до якоїсь каварні, де грала чеська жіноча капеля, і пересиділи там аж до часу, коли розвиднілось. Вислухавши мене та поглянувши на моє перемучене лице, стрий похитав головою і сказав:

„Та подивися на себе в дзеркало! На тобі ж тільки шкіра й кісті!”

Там, у Єрусалимі, під час обідів в австрійським захисті, стрий сидів звичайно близько митрополита, а я, як „додаток” до стрія, сидів коло нього, що деяких старших, світських і духовних, дуже кололо. Та я був дуже радий, бо часами сиділа коло мене молода донечка австрійського консула, що був деколи на обіді. Митрополит, консул та стрий говорили на різні поважні теми, а я? Я намагався дізнатися від моєї сусідки, чи в Єрусалимі є гареми та як би то підглянути на лиця туркень, що на вулицях закривали їх серпанком... Що ж, молодий я був тоді та й по-молодечому собі поводився.

Та одно справді незабутнє враження з тієї подорожі залишилося мені на все життя: це вхід нашого паломництва до церкви Божого Гробу, коли ми припали всі на коліна, а стрий відспівав „Плотію уснув” у легесенькім супроводі хору питомців. Ну, коли стрий співав на сцені, то це вже було загальновідоме, що люди зворушувались до сліз. Та ті сльози, що котилися тоді з очей не тільки моїх, але й соток інших паломників, були іншого роду.

Мені здається, що кожний із нас відчував, що тут людський голос віддавав найсвятіші почування найвищої Істоти: справжній спів про Бога і до Бога.

ВІДЕНЬ

По повороті з Єрусалиму я виїхав на університетські студії до Відня, а стрий повернувся до Києва, звідки переїхав знову до Варшави. Не бачив я його кілька років, але він завжди дуже цікавився моєю наукою і просив докладно писати йому про мої враження з університету, про студентське життя, про все, що мене цікавить в ділянці науки права, літератури й мистецтва. Він сам дуже часто з'ясовував у листах свої спостереження при науці співу і про ті ідеї, які бажав би зацепити в душі тих, що мали стати жерцями мистецтва. Дуже часто цитував різні літературні та філософічні твори, які використовував для своїх педагогічних цілей. І в його писаннях я добре відчував бажання бачити й мене готовим віддатися якійсь вищій справі. Взагалі ж — у тих листах відбивалося все те, чим жив його дух, як мистця і високоосвіченої людини.

А коли я вже мав кінчати студії, дістав уліті телеграму, що стрий їде до Італії відпочити над морем і відвідає мене у Відні. Я саме вибирався йти до міста, як одержав ту телеграму. Ледве прочитав її у дверях, коли чую, хтось їде сходами. Дивлюся, а це стрий. Видряпується на четвертий поверх жваво й легко, мов який молодик. Кинулися ми один одному в обійми, як це буває у таких випадках. Ввійшли до кімнати, і тут я побачив, що око стрія зупинилося відразу на столі, на яким лежав мій панамський капелюх, куплений за 50 австрійських корон. Я відразу зрозумів цілу ситуацію. Стрий певно в цілім своїм житті не заплатив за капелюх більше як 10 корон. Та я спокійно взяв капелюх і заніс його до сусіднього покою, кажучи, що це капелюх мого товариша, який мешкає в сусідстві. А стрий тоді спитав, що це за мільйонер такий, отой мій товариш, що заплатив за ту „глупість” може й двадцять ринських, замість видати їх на добрі книжки чи які інші пожиточні речі. — „То глупі люди, — сказав він, — які

перейшов Давидового в розлого, ака, мене
хеная. Тут був гарні околиш, і воздух
хороший і здоровий і курація відірва
во уряджені мене мене все те не забавля
є і на коротко інтересує, бо душа моя
пригноблена і смуток каменем лежить
на серцю. Від пацієнт мод на Луця що
він добре скінсит всі свої науки в на
значеній гасі — пропала. Я відніс
вразіє, що то легкоμισлений ко
лодний кловіт, як і всі по білмій
гасі в его мітах і не вбач цілком
що з ним давовше буде. Любит стрі
тись, ходити на отереткі і різні
преріжні забави, утравляти "спорти"
публікаці на годках а науку трайту
дк, "talum necessarium".

Дід мого етратив мі посидів 3 ро
ки і не здавав езачі ну в назначеній
гасі. Навіть не показав мені жодного

Фотокопія застину листа Олександра Мишуги до Варвари (Мані) Літинської, в якому він жаліється на свого братанка Луця — Луку Мишугу.

замість думати про те, щоб щось дорогоцінне вложити в голову, думають блистіти тим, що на голові". — Я притакнув і додав, що цей товариш, який зробив таку дурницю, поза тим добрий хлопець і вже сам знає, що зробив дурницю. — „А як так, — закінчив стрий — то гаразд" . . . *)

* Ця пригода зі своїм стрием-опікуном у Відні була завжди улюбленою темою розмов-спогадів д-ра Луки Мишуги. Але, щойно після його смерті 8-го лютого 1955-го року та у відповідь на повідомлення про неї в американській пресі і радіо, до редакції „Свободи" зголосився тодішній професор музики Колумбійського університету д-р Ернест Райс та поінформував, що він має кількадесят оригінальних листів та деякі фотознімки Олександра Мишуги, виясняючи, що ці листи він набув у Кракові від „якоїсь переміщеної особи" в 1946 році. Редактор цього збірника негайно зголосився до проф. Райса і набув ці листи від нього за деякою винагородою. Всі ці листи були адресовані до Варвари (Мані) Літинської у Львові і між ними був один, датований в Бад Зальцбрун 10-го серпня 1911 року, зміст якого безпосередньо відносився до цієї пригоди між двома Мишугами, великим співаком і його братанком, у Відні. Лист, очевидно, писаний під свіжим враженням пережитого та, як звичайно в таких випадках буває, сильно, перебільшений. Все ж таки ми впевнені, що коли б цей лист був попав в руки д-ра Луки Мишуги за його життя, він був би ним безмежно зрадів і цілком певно не держав у таємниці. В такому переконанні й наводимо відповідні місця із згаданого листа. (А. Д.)

Каріссіма і танто буона Аміка! . . Коли Ви до 4-го серпня не прибули до (Відня), тоді повстала думка, що Ви не можете прийхати з якихось важких пригін і я виїхав сюди, щоби трохи відпогити перед так далекою дорогою, яка мене зекає. Тут дуже гарні околиці і воздух хороший і здоровий і курації взірцево уряджені, але мене все те не забавляє і на коротко інтересує, бо душа моя пригноблена і смуток каменем лежить на серцю. Вся моя надія на Луця, що він добре скінжить всі свої науки в назначенім гасі — ПРОПАЛА (підкреслення в оригіналі). Я відніс вражіння, що то легкомислений молодий головік, як і всі по більший гасі в його літах і не дбає цілком, що з ним дальше буде. Любить стройтись, ходити на оперетки і різні-преріжні забави, управляти „спорт", пливання в лодках, а науку трактує, як „малюм нецессаріюм".

Для того стратив ті три послідні роки і не здав екзамену в назначенім гасі. Навіть не показав мені ніякого доводу, що здав іспит перший по 2-ім році університетської науки. Він носить гарний з „панамі" капелюх, а я за 3 ліри, т. є. 3 корони нецілі, з простої соломи. От так тепер буває на світі. Знає всі шансонетки, всіх опереткових і оперових акторів і все взагалі віденське життя, а екзамену тепер не буде здавати — але пізніше, як вступить до

войська... Ну і я, все те вислухавши, затиснув в грудях серце, щоби відразу не розпуклось, і вдавав вдоволеного, що маю такого дотепного братанка — а коли з ним попрощався і ліг спати, до рана я і мінути заснути не міг...

До Відня приїхала теж пані Варвара Літинська, вчителька зі Львова, до якої стрий ставився упродовж цілого свого життя з особливою повагою. На її руки пересилав стрий десятки років пожертви на різні цілі, як теж грубі тисячі на поміч своїй родині чи чужим особам. Разом з панею Літинською ходили ми до театрів і музеїв, а також їздили оглядати околиці Відня.

НА ЮВІЛЕЙ „ГАЛЬКИ”

За рік перед вибухом світової війни відвідав я стрія у Варшаві, бо хотів почути його спів у ролі Йонтка на 600-ій виставі польської опери „Галька”. Тоді стрієві минув уже 60-ий рік життя, та проте запросили його співати тому, „щоб — писалося, — разом з ювілеєм віддати пошану й тому, хто причинився до надзвичайного спопуляризування тієї опери і був найкращим і найідеальнішим уподобником її головного героя”.

І як же захоплювалась Варшава отою креацією стрія! Це я пізнав зараз по приїзді, коли з’явився на поліції з паспортом і серед натовпу людей, що прийшли в тій самій справі, готовився ждати кілька годин на полагоду формальностей. Та як тільки урядовець вичитав моє ім’я, він зараз запитав мене, чи я свояк Олександра Мишуги. Коли я потакнув, він спитався, чи я знаю, що сьогодні дають „Гальку” і що співає мій стрий. А коли я й це потвердив і заявив, що саме приїхав на ту виставу, моя паспортна справа була полагоджена за одну хвилину. Прощаючися зі мною, урядовець висловив свій великий жаль, що не може бути на виставі, бо всі білети вже давно випродані...

Стрий втішився моїм приїздом, але тому, що мав увечері виступати, був такий схвильований, що жадної хвилини не міг всидіти на місці. Він раз-у-раз підходив до фортепіана і пробував

різні фрази арій тієї опери. Аж коли вже відходив до театру, нагло заспокоївся.

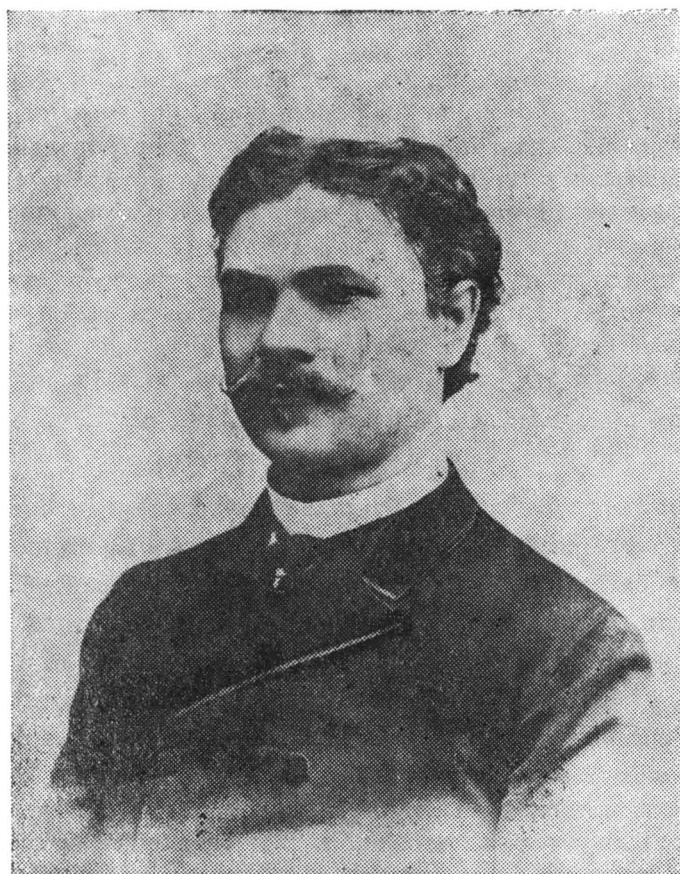
Співав тоді добре, чистим і сильним голосом, що скидався на героїчний, а не той ліричний тенор, яким він десятки років чарував людей. Одначе, публіка, мов би не звертала на це уваги, вітала його, як за старих часів, дуже сердечно і так, як колись, просто засипала квітами свого боготвореного улюбленця.

ПАМ'ЯТКИ

День перед від'їздом з Варшави присвятив я на те, щоб розглянути деякі пам'яткові речі, що залишилися по стрію. Не було їх надто багато, бо він за своїм звичаєм роздавав усі дарунки приятелям. Отак в бібліотеці знайшов я повно різних українських книжок і багато витинків з львівського „Діла” та з київської „Ради”. А на горіщі стояли дві величезні скрині, повні новісіньких і гарно опрацьованих українських книжок різноманітного змісту. На багатьох із них, надрукованих на Великій Україні, були виписані присвяти стрієві з подякою за допомогу у їх виданні. А в музичнім відділі впала мені в око гарно обгорнена партитура опери „Паяци” з італійським написом, зробленим рукою Леонкавеля. Одна з учениць стрія, що переглядала зі мною ту партитуру, переклала той напис. Славний композитор написав, що не може собі уявити, щоб можна було краще співати партію Каня, як її співає „Сеньйор Філіппі” (артистичне ім'я стрія).

Тоді, коли я все це оглядав, стрій проробляв у другій кімнаті „Травіату” з якоюсь ученицею з дуже милим голосом. Нараз закликав він мене і, представивши свою ученицю, попросив її, щоб вона дала мені лекцію співу, бо це мені придасться у моїй адвокатській кар'єрі, як промовцеві. „Адже спів — це продовжена мова, — сказав він”.

Тоді я вивчив від тієї учениці і вірш, у якому стрій зібрав найголовніші вимоги доброго співу, а який він склав для учнів Варшавської Музичної Консерваторії, що в ній був професором.

Олександр Філіппе-Мишуга в розквіті його кар'єри.

ТАЙНА ДВОХ КУФРІВ

По повероті до Львова продовжував я докінчувати однорічну судову практику. Про паню Літинську я зачував, що вона доконче хоче написати повість про стрія. Це була її мрія. Вона вже прибирала багато різного матеріялу. Мала навіть якусь польську повість, у якій стрій (ясна річ, під прибраним іменем) був головним героєм, як також кілька польських і російських оповідань, що відносилися до різних подій у житті стрія. Але найбільше, сказати б, романтичного матеріялу надіялися ми дістати з двох величезних куфрів, що їх стрій залишив у Львові ще в 1904-му році. І справді, знайшли ми там багацько різних листів, що їх звичайно дістають артисти від поклонників. Та тільки ж стрій заховав з того не все, а лише найцінніші листи й пам'ятки. А дядькі з них, як ось „епопея” якогось польського шляхтича на Великій Україні, що в старопольським стилі описує, як то він вибирався з родиною до Києва, щоб почути стрія в опері „Галька”, була написана з надзвичайним гумором, так що варто було її видрукувати вже хоч би з уваги на літературну цінність.

В тих куфрах знайшов я теж віршовані листи, писані по-українськи. Це якась українка описувала свої враження з опер, в яких виступав стрій у Львові. Вона благала стрія не забувати про те, що хоч він співає по-польськи і на польській сцені, але на українській землі (в оригіналі було „на руській” землі”) і що сам він з українського роду, а свій божественний голос завдячує надзвичайно великому музичному багатству, яким обдарував Бог наш нарід. Листи були анонімові. Але, переглядаючи їх, я з черку пізнав відразу, що їх авторкою була пані Варвара Літинська, що тоді, коли це писала, ще не знала стрія особисто.

Якось з початком 1914-го року приїхав я з Жовкви, де відбував адвокатську практику, до Львова і зайшов до пані Літинської. Бо складалося так, що стрій мав приїхати до Львова співати на концерті в роковини 100-ліття з дня народин Шевченка.

Та зараз при вступі до кімнати і з привітання завважив я в пані Літинської велике схвилювання. Далі вона сіла, вказала на лист, одержаний від стрія, і переповіла мені його зміст. Стрій повідомив її, що якась „визначна” особа написала йому до Варшави листа, в якому звертає увагу на те, що я розтрачую тяжко працьований ним гріш, програю багато в карти, пересиджую

цілі ночі по каварнях, а на стрія дивлюсь як на „золоте джерело”, іншого ж почування для нього не маю.

І ось пані Літинська, як щира приятелька стрія, була зажурена змістом того листа, з якого видно було, що ті наклепи на мене його дуже подратували. А він щойно перебув важку ниркову недугу.

Але я сам не одержав при тому ніякого листа від стрія. Він, як у цілім житті, так і тоді, не докорив мені особисто ані одним словом.

У відповідь на те все розпорядився я наразі тими 50.000 коронами, — які недавно одержав від стрія і зложив їх у Кредитовім Союзі, — розділивши їх на намічені потреби. 10.000 корон з тих грошей пішло на музичну стипендію імени Олександра Мишуги, віддану до розпорядження Музичного Товариства ім. Лисенка.

Тоді ж написав я до стрія листа, в яким повідомив, що знаю зміст одержаного пані Літинською листа і в зв'язку з тим писати не буду. А на доказ, як я ставлюся до грошової справи, долучив посвідки на роздані мною гроші, зарядження щодо стипендії і т. п.

А за яких три чи чотири дні приніс мені листоноша експрес-лист з Варшави. І як тільки прочитав я у ньому повні люблячих слів перші речення, почув сльози зворушення. Стрій писав, що коли він мав якусь радість у житті, то була нею хвилина, в якій прочитав той мій лист, найкоротший з усіх, що їх він досі дістав від мене, але зате найрозумніший. — „А гроші, — писав стрій, — то золоті, але небезпечні кайдани. Дуже часто здається людині, що вона є їх паном, але це — омана. Я сам пізнав це в моїм власнім житті, і довго боровся, щоб не дати себе опанувати мамоні. І коли б я ще раз мав прийти на світ, то не хотів би вродитися дитиною з багатого й знатного роду, з чужою славою і з чужим маєтком, а з сильними м'язами і зі здоровою головою...”

ВІДВІДИНИ РІДНОГО КРАЮ

Щирість, з якою повітали стрія на великім концерті в роковини 100-ліття з дня народин Шевченка, і маси народу, що з'їхалися на свято, відзначене подвійним концертом, так подіяли на

вразливу душу стрія, що він рішився восени 1914-го року вернутися до Львова й тут працювати. Коли я давніше намовляв його до цього, то він відповів: „На що я вам здався? Зате ж, коли я на чужині заробляю гроші й вам посилаю, то все таки маєте з мене якусь користь.”

Жалую тільки, що я не був тоді на комерсі, який влаштовано йому в „Бесіді” і де він оповідав дещо зі свого життя. Знаю тільки, що коли я за тиждень приїхав знову з Жовкви до Львова й заїхав до „Народної Гостинниці”, де мешкав і стрій, вибіг мені назустріч Вольма, що віднаймав у неї ресторан, і спитав, чому я не був на комерсі.

„А що ж там такого було?” — спитав я, ніби нічого не знаючи.

„Ну, що? Такий добрий чоловік той ваш стрій, от що, — відповів Вольман. — Я й сам плакав, почувши, як він розповідав про своє життя в Італії і про тугу за рідним краєм, і як то він, повертаючися з Італії до Галичини, обняв з радости першого стрічного чоловіка на границі краю”.

При тім зазначу ще й те, що по повороті стрія з Шевченківського концерту до Варшави перевела поліція вночі в його помешканні кількагодинний трус, а варшавська польська преса почала від того часу накидатися на нього, обурюючись за те, що нібито він видає „польські” гроші на „гайдамацькі” цілі. Стрій, пересилаючи мені витинки тих газет, писав:

„Таж я їм співав за марні гроші, просто дурно в порівнянні з офертами, які я мав з інших театрів або з тим, що мені платили ось хоч би Петербурзі. А вони пишуть про „польські” гроші!”

Все те заважило на тім, що стрій вирішив вертатися між своїх до Львова. Приїхавши вліті на Сокільський Здвиг, він був просто захоплений, дивлячись на стрункі ряди соколів, січовиків та стрільців, що тисячами маршували вулицями Львова. А коли разом з нашим славним Модестом Менцінським приглядався січовим і стрілецьким вправам, то не вірив своїм очам, що та бідна Галичина могла викресати з себе щось таке величне в часі, коли він блукав чужиною. Ті ж, що були тоді на святочному прийнятті, пам’ятають добре, як ми при кінці вечері почали співати наш національний гімн і з якою силою та запалом співав тоді стрій „Ще не вмерла Україна”.

Це був останній його спів на рідній землі.

ЗНОВУ НА ЧУЖИНІ

По Сокільським святі ми незабаром розсталися. Я поїхав на літній відпочинок у гори, до Ворохти, а стрий над море, до Італії. Та вибухла війна й наш зв'язок припинився, хоч я на всі способи намагався дізнатися, де стрий перебуває і що з ним діється. Але провідати зміг я лише стільки, що він живе в Італії, а при тім тяжко хворіє і бідуює.

Так від 1914-го до 1920 року я не мав від нього ніяких відомостей. Щойно після мого повороту з Великої України до Відня зміг я навізати зв'язок з пані Літинською у Львові й дізнався від неї, що стрий вже який рік у Швеції, на передмісті Стокгольму, в домі д-ра О. Кінберга, лікаря, професора університету, втративши увесь маєток, бо ті його кількасот тисяч рублів, що були вложені в цінні папери, не мали тепер ніякої вартости.

Тоді я зараз написав до стрія листа з висловами радості, що його відшукав, і з проською, щоб він описав мені, як перебув війну. Але він, налятав на мене, щоб я докладно описав йому свої воєнні переживання, бо вважав їх цікавішими, і просив переслати йому книжок, в яких представлено події, зв'язані з нашими визвольними змаганнями.

А в першій чи другій листі писав мені ще й про свою страшну тугу за Рідним Краєм та про те, що вже сплатив борги і збирає гроші на поворот до краю. Однак, за кілька днів після того, як прийшла та вістка стрія, дістав я від професора Кінберга листа, в яким він просив мене намовити стрія, щоб не покидав Швеції і його дому, бо стрий хворий і потребує догляду; що він має всі вигоди і стільки лекцій, скільки хоче, бо багато оперових співаків і співачок вишколюють у нього свій голос. — „А за кілька років, — писав проф. Кінберг, — ваш стрий зможе зложити тут із самих лекцій знову великий маєток і може навіть ще концертувати, бо голос його звучить ще дуже гарно”.

З Варшави також закликали стрія до повороту, запевняючи йому „залізний лист”, якщо схоче жити і вчити у Варшаві. Однак, все те, що вичитав стрий у пересланих йому річниках українських газет, в книжках та брошурах про нашу боротьбу, вплинуло на нього так, що він рішився залишитись у Швеції.

„Вже така моя доля, — писав він, — що треба мені жити на чужині й на чужині треба буде вмирати, а не там, під тихими

липами у нашім ріднім Виткові". Тоді я з двох боків об'їжджав Стокгольм, бо з доручення уряду ЗУНР доводилося їздити в місії до Копенгаги й Риги, але в тих важких часах не було ані часу, ані змоги відвідати стрія, хоч я був так близько від нього. Та у зв'язку з тими місіями я пересилав йому різні матеріали і просив подбати з допомогою знайомих про вміщення їх у шведській пресі, що стрій з великою охотою завжди й робив, пересилаючи мені відповідні витинки з тих газет.

Але дедалі мені ставало ясніше, що нам ледве чи доведеться ще раз зустрінутись. І тому я налягав на стрія, щоб таки почав писати свої спомини. Й інші люди писали до нього теж у цій справі. На те все він надіслав нам до Відня лише невеличкий спогад про себе, а до мене написав такого листа:

„Не мучте мене робити те, що нікому нінащо придатися не зможе. Моє діло спів і вчити співу, і з того може бути ще якась користь. І коли б я той час, який мав би витратити на писання нікому непотрібних споминів, ужив на списання моєї методи співу, то й це ще щось вартувало б. Або, якби я його зужив на уділювання лекцій співу, то певно заробив би кілька тисяч шведських корон, а ті вже можна було б роздати на пожиточніші цілі, ніж спомини про моє життя. От пише пані Літинська, що ти перебув тиф і ще тяжко нездужаєш, та що тобі треба б поїхати підлічитися до Карльсбаду. Тому зробім угоду: ти дай мені спокій з писанням споминів, а я, замість писати спомини, буду давати лекції співу і зароблені гроші пішлю тобі на Карльсбад". — Коли ж я йому написав, що з собою дам собі якось раду і гроші на Карльсбад дістану, а стрій хай таки пише спомини, то дістав від нього картку з таким коротким повідомленням: „Я вже вислав до Праги, до брата проф. Кінберга, 1 000 шведських корон для тебе на лікування в Карльсбаді. Ті гроші будуть зложені в карльсбадським банку, про що тебе повідомлять. Я їх не візьму назад, хоч би мали пропасти в банку".

Тоді взявся я ще на один спосіб. А саме почав розпитувати стрія листами про різні подробиці з його життя з постановою, що питатиму його за кожним разом про одну лише подію. І так спробував запитати його в першу чергу, як це сталося, що він дістався з Італії до Швеції?

На те стрій відповів:

„Як скінчилася війна, то я був схорований і пригноблений тим, що надходить сімдесятка, а тут я матеріально й фізично виснажений і знеможений духом, а до того на чужій землі. Словом:

непотріб. В такім пригнобленні пустився я раз вулицями Медіоляну, у хвилині, коли мені перший раз у житті прийшла думка про самогубство. Коли тут чую — хтось кличе: „Сеньйоре Філіппі! Сеньйоре Філіппі!“ Я душевно був такий прибитий, що не мав охоти, чи може й сили, оглянутися і зацікавитися тим, хто це мене кличе. Та раптом схопила мене за руку якась жінка і каже, що її „сеньйора“ спішить за мною.

„Ну, оглядаюся, — і справді! Бачу, як ще одна жінка, вимахуючи парасолею, спішить до мене. І чи повіриш, хто це був? Це та Ірина*), що мала такий чудовий голос, а не хотіла його використати і стільки турбот завдала пані Літинській. І на яку я врешті махнув рукою і порадив їй покинути артистичне діло і вийти заміж. І от саме та Ірина стала тепер моєю спасителькою. Вона дійсно вийшла заміж, і то за дуже багатого італійця-мільйонера в Медіоляні, а пізнавши мене, як я переходив попри її сад, пустилась за мною зі служницею і з радістю забрала до себе. Після того вона, разом зі своїм чоловіком, відвезла мене на кілька днів автомобілем в гори, до одної санаторії. Там я видужав і запізнався з проф. Кінбергом та його дружиною, які й намовили мене їхати з ними до Швеції.

„А коли я тепер пишу про цю подію і згадую Медіолян, то пригадуються мені ще й ті часи, тому яких сорок літ, коли я там учився співу. Пам'ятаю, що, будучи вже на четвертім році, я не міг кінчити студій, бо не мав ніяких засобів до життя. Ще лиш тільки мій учитель милосердився наді мною, повчаючи мене час до часу на безплатних лекціях вечором. А самотнім моїм доходом було те, що я заробив собі в костелі, де співав в неділі до Служби Божої. Але я вже був так вимарнів і так ослаб, що далі в костелі співати не міг. І розпука брала мене, бо не знав я вже, що з собою робити. Та коли я раз блукав так, голодний, вулицями Медіоляну, то пригадав собі, що це була наша Велика П'ятниця, і зайшов до якогось костелу, але не міг зібрати думок, щоб помолитися. Отже вертаюся до своєї темної й бідненької кімнати, коли тут бачу — якийсь лист на столі. Оглядаю його, а він — з Ніцци. Ну, я — і Ніцца! Чи не помилка яка? Та ні, це не була ніяка помилка. Це був короткий, але дуже сердечно написаний лист від одного російського мільйонера, що жив закордоном і чув раз мій спів на якимсь концерті. Мій голос так йому тоді сподобався, що він хотів мене адоптувати, але з тим, щоб я залишив артистичну кар'єру і прийняв його ім'я. Та я не згодився. Але спокуса

*) Ірина Соллогуб, донька пароха з Неслухова, заміжня Боконі.

була така велика, що я просто втікав від того чоловіка, бо не довіряв собі самому, що зможу опертися його підмовам. І одеї то саме мільйонер запрошував мене тепер на Великдень до Ніцци на концерт. Господи! Я — і концерт, та ще в Ніцці! І хто там може прийти на той концерт, і кому з тих великих панів, що там проживають, цікаво буде слухати співу якогось нуждаря? Такі думки налітали мені на голову. Але з листом було і 100 франків на дорогу. Отже, як і не міркуй, а їхати треба, а в першу чергу випозичити убрання на дорогу й на концерт. Отак незабаром приїхав я до Ніцци, саме на наш Великдень. Чудовий день. Чисте небо, чудові, запашні квіти, широке море й свіже повітря. Ніби не той світ. І люди якісь любі, усміхнені, веселі, гарно вбрані й безжурні. І я між ними.

„Так приходжу до готелю, де мав бути мій концерт. Тут з веранди вітають мене мої знайомі. Христосуються. Це ж Великдень! Питаю про концерт, а вони кажуть: „Не журіться, почекайте”. І справді, десь коло 4-ої години по полудні зійшлося яких двадцять гостей до прекрасної залі готелю, і я там відспівав їм наші великодні пісні й кілька інших пісень, а вони віднеслися до мене дуже сердечно, після того по концерті „каспр”, що видавав „білети”, передав мені, як дохід з концерту — 1 000 франків у золоті!

„І в такий спосіб докінчив я студії. Мій знайомий остався моїм щирим приятелем до самої смерті, але я допоміг в нього більше не просив, хоч не раз він мені її офірував. Це той самий, що подарував мені по однім із моїх перших виступів в опері оту смарагдову шпильку, що я її ношу вже десятки літ”.

Отаким подробиць був би я витягнув від стрія багато, але тим часом зайшли події, які мене самого кинули у вир цілком нового життя, звертаючи всю мою увагу на що інше. Це був мій несподіваний виїзд до Злучених Держав.

Та з Вашингтону я надалі пильно листувався зі стрієм, але він був такий зацікавлений життям нашої іміграції, що тільки про те життя й хотів знати, писати й читати. А перелічуючи українську пресу в Америці, яку я йому вислав, та довідавшись про велику жертвенність наших робітників за океаном, він писав:

„Отже, хай це вже буде так, що я не маю волі й дався знасилувати і відфотографувався. І знову видав непотрібно гроші. Одну таку фотографію пересилаю тобі з одим листом. Коли поглянеш на неї, то побачиш зморшками пооране лице. Але тим не турбуйся. Я чуюся духом молодий і молодію з кожним днем біль-

*Пам'ятник на могилі Олександра Філіппе-Мишуги у Виткові Новім
в Західній Україні.*

ше, коли вчитуюся у вістки про ті благородні вчинки наших робітників в Америці. Таж це були найбідніші з найбідніших, а тепер, дивися, що з них виробилося! Яке золоте в них серце! І як тут не молодніти, і як не хотіти жити далі й далі працювати!

„Я так бажав би бути між вами. Я так вам завидую, що ви були свідками таких величних днів, коли ви боролись, а я нидів. А зараз, коли дивлюся здалека на ваш запал, посвяту і ваші надії, якийсь страх мене огортає. Я ось добре знаю наших ворогів. Я ж прожив з ними і серед них довгі десятки літ. І тому знаю, що боротьба з ними потриває довго, дуже довго. Тому щадіть сили і не надшарпуйте надто молодих нервів, бо їх ще буде треба надовго. Ні, справді! Коли дивлюся на ті часи, коли я, вийшовши зі школи, рвався до народної роботи, і порівнюю те, чим ми, „нещасні русини”, тоді були, з тим, що ми тепер у світі досягнули і до чого прямуємо, то можу собі сказати: „Можеш спокійно лягати в могилу”.

То був останній лист стрія до мене. Бо за який місяць довідався я від пані Літинської, що стрій тяжко занедужав, але ніхто не знає причини хвороби. Далі ж, що проф. Кінберг відвіз його до санаторії у Фрайбурзі, в Німеччині, й написав, що робить усе, що тільки може зробити, при допомозі здобутків лікарської науки і практики своєї та інших, щоб урятувати життя стрія. Але місяць пізніше одержав я оцю телеграму:

„Deceased on cancer. Kinberg”.

НА ВОЛИНІ

ПЕРШІ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Видання „Стрільця”, органу Галицької Армії, Кам’янець, 1919

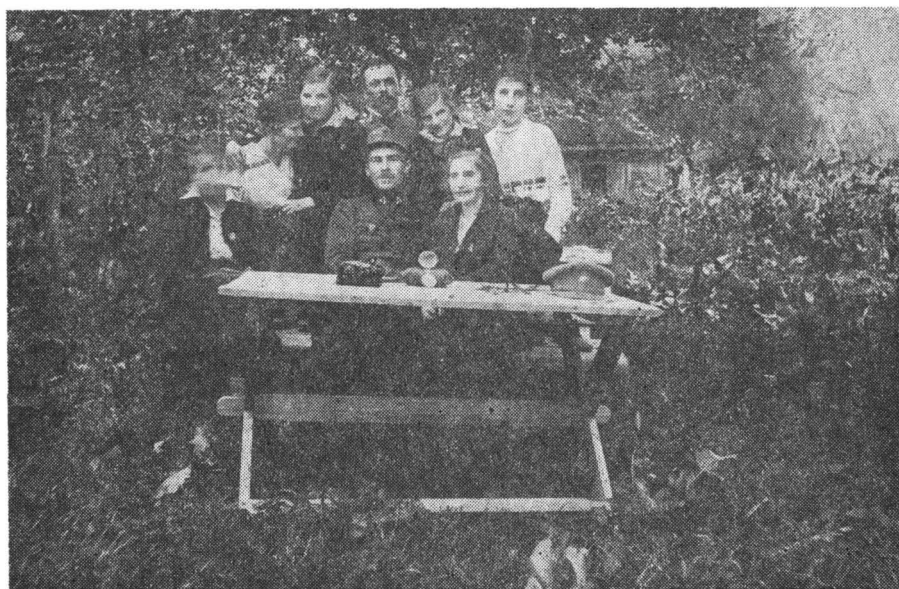
ПЕРЕВОРОТ В АВСТРІЙСЬКІЙ АРМІЇ

1 листопада 1918 р. о год. 8.30 вечором замкнув я, як звичайно, деякі рахунки Міської Управи у Володимирі Волинському і хотів іти на вечерю. Нараз задзвонив телефон і мене повідомлено, що маю негайно явитися в шефа генерального штабу 4-ої генеральної команди (тоді вже Etappengruppenkommando). Зробив я зараз порядок з черевиками і ґамашами, визичив другого плаща (бо в моїм був зависокий ковнір) та й побіг чимскорше до команди, пришиваючи ще по дорозі один ґудзик на плащі, який трохи звисав, та роздумуючи над тим, чого там мене можуть потребувати. Вулиці чисті, тротуари в місті справлені, порядок в крамницях, мешкання штабовців недавно вибілені, а навіть комини вчищені, — хіба якась справа політична або може дістану по носі за те, що не реквіруємо, не зважаючи на потрійну вимогу, приписаного для армії числа худоби.

Серед таких роздумувань дійшов я до команди, постукав і увійшов до гостинної. Тут застав коло 50 вищих офіцерів — всілякого роду командантів з Володимира Волинського і цілого округу. Кімната була переповнена. Ніхто, розуміється, не звертав на мене найменшої уваги, з чого я був дуже вдоволений. Літами був я там, мабуть, наймолодший, бо про ранґу то й вже і не згадувати.

За хвилину надійшов шеф генерального штабу підполковник Поппі. Мертва тиша та „Meine Herren”¹⁾, і т. д., і я який себе умістив між піччю й стіною, вслухувався в щось таке, про що ще годину тому й не снів. Революція в сусідній Польщі, а що далі — мабуть і в цілій Австрії та в самому Відні. Всяке сполучення зірване.

¹⁾ „Мої панове...”

Єдина фотознімка, що збереглась в архіві д-ра Луки Мишуги з його перебування і праці на Волині. Д-р Лука Мишуга сидить посередині у стрілецькій уніформі.

Львів зайнятий Січовими Стрільцями та частиною українських військ, розміщених у Львові. Це останнє певне, бо таке донесла депеша зі Львова, надана там о 5-ій годині по полудні. „Wir leben also hier in Wolhynien auf einer einsamen aber zum Glück ruhigen Insel”²⁾ — говорив Поппі, треба лише цей лад і спокій вдержати всіма силами.

Тут слідувала довша промова до “Ehr- und Pflichtgefühl”³⁾ всіх старшин. Боятися нема чого, бож гарнізон має 32.000 війська й поживи щонайменше на 4 місяці. Коли б нам хто загрожував тут на місці або при евентуальнім відступі — так можемо сміливо ставити збройний опір. А всі тут старшини з фронту й чейже не раз, не два гляділи й більшій небезпеці в очі. Старшинська честь вимагає того, щоб ніхто зі старшин не залишив свого постерунку, щоб кожний видержав аж до останньої хвили та щоб задержав всюди карність, і то більшу ще, як до цього часу, бо цього вимагає якраз хвиля.

Після цього списувано стан вояків й старшин по народності. Заряджено побільшення вартових відділів та видано всілякого роду загострення.

По 11-ій годині вночі вернувся я з наради додому. Вранці прийшов до мене фельдфебель і питається, чи знаю я, що сталося. В ковельських касарнях, сказав, збунтувалися тої ночі чехо-словаки і вибрали вже жовнірську раду. Шеф генерального штабу, як зачув про це, втік сьогодні вранці самоходом, і ніхто не знає, куди. І це була дійсна правда. Той, що говорив перед кількома годинами про „Pflicht und Ehrgefühl” старшин, перший покинув свій пост. О годині 8-ій ранку переходили вже купами жовніри та полонені (ці останні в нових мундурах та чоботях) і співали чеські, мадярські та італійські пісні.

Коло 9-ої години з’явився в мене знайомий старший чех і заявив, що о годині 4-ій після полудня відбудеться загальна жовнірська рада, до якої має ввійти по 12 відпоручників від поодиноких народностей, а він прийшов мене повідомити, щоб зараз скликав українську жовнірську раду для вибору тих відпоручників. В тій самій справі прийшов незабаром до Міської Управи сотник (тепер отаман) Іван Коссак, і ми порозсилали на всі сторони візвання, щоб всі українські жовніри та старшини зібралися в школі ім. Шевченка о 2 год. на нараду.

2) „Живемо, отже, тут на Волині, як на самотнім, але, на щастя, спокійнім острові”.

3) „Почуття чести й обов’язку”.

На зібранні представлено вагу хвилі і вибрано головою ради сотника Івана Коссака, а надто 12 делегатів (4 старшин, 4 підстаршин і 4 жовнірів), бо така була інструкція до Головної Ради. На засіданні Головної Жовнірської Ради вибрано виконавчий комітет по трьох з кожної народности і йому доручено ліквідацію майна бувшої австрійської армії на Волині. Бо саму австрійську армію визнано вже за розв'язану.

Найвищим завданням цього комітету було вдержати лад і спокій та уможливити жовнірам чимскорше поворот до їх вітчизни. В тій цілі нав'язано зносини з усіма новоутвореними державами, а зосібна з українською і польською державою, як державами пограничними. Розходилося тут про те, щоб ці держави не робили ніяких перешкод при переїзді через їх територію, а надто доставили возів та машин, потрібних для перевозу 32.000 людей. Ухвалено вислати найперше італійців та мадярів, бо це був найбільш непевний елемент, який перший кинувся грабувати магазини й ширив всюди нелад та заколот.

Усі жовніри групувалися по народностям коло своїх жовнірських рад, там діставали гроші, харчі, мундури і т. д. Нас, українців, було відносно мало, бо коло 700, з тої простої причини, що для етапної служби, а ще до того на Волині не було українців; для них було місце на італійським фронті.

ПЕРЕБРАННЯ ВЛАДИ МІСЬКОЮ УПРАВОЮ

Рівночасно як той, що вів агенди наказного голови Миської Управи, зарядив я вибори Управи. Цікаво було мені також почути, як поставиться населення до мене, як такого, що за два роки австрійського урядування не одному — як то кажуть — залляв сала за шкуру. І коли я ввійшов на залю, то почув голос: „А той в германській шапці чого тут хоче, — геть звідси!” — Був то втікач, який недавно вернувся і якому я, на жаль, не міг дозволити осісти в власній хаті, в якій мешкали жиди. Не моя була вина, бо таке було зарядження вищих австрійсько-польських властей, які уважали втікачів з 1915 року за ворогів ще й по чотирьох роках війни і не давали їм навіть доступу до власної хати та до власного поля,

так що люди, які мали по три або чотири дома, мешкали місяцями з цілою родиною в буді в садку або в стайні з худобою.

В такій хвилі, одначе, зчинився на залі крик і в моїй обороні стали всі присутні не тільки українці, але поляки та жиди, а давній староста Копчинський подякував мені в імені населення за дволітню працю, зазначаючи, що вони добре знають, що я хотів для них зробити, а чого не міг.

Вибрано Міську Управу по двох з українців, поляків та жидів, а Управа вибрала мене міським головою. З огляду на те, що я й так рішився остатись на Волині, а Управи міста — як одинокої представниці української влади на Волині — не було кому з інших людей відступити, рішився я прийняти функцію міського голови.

А правити містом було не легко. Служба розлетілася, робітників нема, підвід ніхто не доставляє, послуху ніякого і ніяких грошей в касі. Передовсім треба було перебрати урядування від попередніх властей, а далі вже торгуватися за громадське добро: міську електрівню, млин, тартаки і т. д. Все це хотів виконавчий комітет випродати, проти чого, однак, заложив я в імені населення рішучий протест, бо все те майно міста, власне краю, ці машини, всілякого роду знаряди та матерія в більшій частині були відібрані від тамошнього населення. Крім цього зголосив я населенню, що хто буде купувати від властей випродувані речі, тому опісля їх зареквірується. Таким чином удалося ще врятувати багато збіжжя, муки, бульби та цілі склади мармеляди й інших продуктів.

Рівночасно зорганізовано міську міліцію з 300 людей, до якої поприділювано старшин — тамошніх українців, які служили в російській армії. Ця міліція мала перебрати охорону міста в той день, коли від'їхав останній транспорт війська.

Не зважаючи на всі зусилля Жовнірської Ради вдержати лад і спокій, не обійшлося без жертв, як зі сторони війська, так і зі сторони цивільного населення. Люди з поближких сіл та з самого Володимира кинулися до касарень, щоб там купити коня або воза, шкіри або хліба, а військо, здебільша мадари, щоб розігнати товпу, стріляло, і то не в повітря, а таки між людей. Не було дня, щоб не привезено до Управи кілька трупів пробитих або прострілених. Були це переважно люди найбідніші — втікачі, які блукали без хліба та притулку. Ми старалися намовити українських жовнірів поступити на службу до міської міліції та лишитися ще якийсь час на Волині, але годі було намовити. Половина україн-

ських жовнірів не ждала на транспорт, а таки вибралася в дорогу піхотою, особливо ті, що мешкали близько границі.

Що наші люди не хотіли на Волині довше оставитись, то нема чого так дуже дивуватися, коли зважити на ту обставину, що це були жовніри з етапу, а в етапну службу, як це загально відомо, міг попасти з українців хіба тільки старий та війною вповні виснажений жовнір. Також багато-хто вважав, що вони в Галичині потрібніші, як тут на Волині.

Транспорти звільня відходили і війська меншало. Переполох ширили тільки всілякого роду поголоски, що наступає на Володимир то польська, то українська армія. Ми, українці, не могли надивуватися, чому властиво не приходить українська влада з Луцька та не перебирає влади. Повні магазини харчів, шкір, обув'я, аmunіції, крісів можна було врятувати, якби було увійшло хоч 400 жовнірів з України. Висилали ми делегатів до Сокаля по поміч, а до Луцька їздив поручник Посацький, але помочі ніякої не було. Байдушність збоку гетьманської влади була крайня.

Якраз на той час припав ось який цікавий випадок. Одного разу пізно ввечері прибігає жовнір і просить, щоб я прийшов до комітету в дуже важливій справі. Приходжу туди, а голова Жовнірської Ради та сотник Коссак заявляють, що мають телефонічне звідомлення, що українські війська наступають у великій силі на Володимир. Призначили мене, одного капітана німця й ще одного українця на парламентарів і доручили виїхати негайно назустріч українським військам та заявити, що Жовнірська Рада оголошує повну нейтральність і не має тут іншої цілі, як тільки перевезти жовнірів до їх домів.

Приходимо на двірець і тут застаємо пор. Посацького, який вертався якраз з Луцька. Питаємо, чи правда, що йдуть українські війська, а він здвигнув плечима, взяв мене набік та й каже, що там взагалі війська ніякого нема і що вони, хоч недалеко, не мають поняття, що два тижні тут діється. З огляду, одначе, на те, що доходять вісті, що поляки наступають на Волинь, вислали ми урядові звідомлення, що українські війська стоять на поготівлі на пограниччі з тим, що мають увійти на територію австрійської окупації тоді, коли вийдуть звідси війська бувшої австрійської армії, або коли б мала сюди вмаршувати в цілях заборчих якась інша армія. Це урядове ствердження мало ту користь, що піднесло наше значення у виконавчій комітеті і нагнало трохи страху тим полякам, які вже тоді хотіли забрати владу в свої руки.

А в Міській Управі почали ми звільна заводити нові порядки. Предовсім ходило про урядову мову. Всі, крім мене й двох українців (Чарановський і Озерів — дві найбільш свідомі особи на Волині), були за те, щоб урядувати ані по-польськи, ані по-українськи, тільки на „общепонятном язикє”, бо по-українськи ніхто з них ще не вміє. На українське урядування згодилися щойно тоді, коли я поставив їм ультимат, що як не згодяться, то всі українці уступають з Управи.

Позаводили ми зараз українські квити, посвідчення, книги і т. д., а рівночасно вислали зараз привітальну телеграму в Київ з тої нагоди, що Волинь вертається до матірнього пня. В Житомир вислали делегацію з просьбою, щоб вертались українські власті.

В місті рівночасно почали організуватись поляки, піддержувані польською Жовнірською Радою. Заложили „Komitet obywatelski” і свою летючу кінну міліцію, якої уживали для поїздок в повіті. Польська Жовнірська Рада доставляла їм амуніцію, зброю, мундури і т. д. Це вводило заколот у місті, бо пішли поголоски, що вони мають контакт з польською армією, яку хочуть спроводити до Володимира, щоб захопити владу. В цій справі інтерпелював навіть на засіданні Головної Жовнірської Ради сотник Коссак, домагаючись строгої неутральности збоку польської Жовнірської Ради.

Щоб порозумітися в різних спільних справах, скликано на пропозицію поляків у Міській Управі спільне засідання, на яке вислали поляки десять старшин, а українці таке саме число. На самім вступі склали ми заяву, що тільки тоді можемо приступити до обговорення біжучих справ, коли поляки складуть тут декларацію, якою визнають, що Волинь — це територія Української Держави та що український нарід є тут народом суверенним.

Мабуть чи не по двох годинах нарад поляки таку декларацію до протоколу склали, а надто підписали її голова Громадського Комітету гр. Красіцький та капітан міліції Гужковський. Опісля обговорено різні справи, а передовсім справу міліції. Стало на тім, що я в імені Міської Управи згодився, щоб поляки зорганізували собі осібну міліцію, щонайбільш з 50 людей, та щоб інструкторами були там поляки, а команда польська з тим, що та міліція буде виключно для потреб та під контролею міста, а без моєї посвідки не вільно буде нікому з міліції видалятися з міста і носити зброї.

Тим часом військо звільна виїжджало, виїхав і наш український транспорт з сотником Іваном Коссаком. Була це велика шко-

да, але іншого виходу ми не бачили: жовніра не можна було вдержати. Лишилося дещо жовнірів та декілька старшин, як пор. Лашкевич, Посацький, сотник д-р Давидяк і інші. Але їх помочі, як людей на Волині чужих і з тамошніми відносинами неознайомих, не можна було в тім хаосі відповідно використати.

З тих останків жовнірів і старшин заклали ми кіш, який умістився в т. зв. білій гімназії, найкращім і найбільшім будинку в Володимирі. Туди ми звозили запаси живности, амуніцію, зброю, мундури і т. д., з тим, що все мало бути вдержане в великій таємниці, так що всі були певні, що там розміщено цілий гарнізон. Це помагало мені в тім, що можна було держати місто в більшій дисципліні.

Вкінці надійшов день, коли мав від'їхати останній транспорт з 4 000 жовнірів. Був це найстрашніший день, який я в своїм житті пережив. В Управі не можна було висидіти, народу сходилось стільки, що годі було видістатися з хати. Телефон не переставав дзвонити. З усіх сторін Волині, де були українські школи та українці, з Устилуга, Ковеля, Матієва, Любовні і т. д. питались, що мають робити, бо польські війська надходять і мають уже зайняти Любовень. В місті настала повна анархія. Військо порозбивало всі магазини і крало, де що попало. Крали не тільки жовніри але й старшини. Випродували на власну руку коні, худобу, вози, збіжжя, машини, бо кожний хотів нажитися. На перебраний й оцінений Міською Управою на 50 тисяч корон консум, який містив тільки вина, лікери та горілку, кинулася і так уже підпита товпа з багнетами в руках, розбивала пляшки, випивала їх, а решту, що тільки міг хто забрати, тягнула до вагонів. Дорогу пробивала собі рівнож багнетами. Досить, що в той день знайдено біля двірця коло 80 трупів, не рахуючи ранених, бо щодесятий був закривавлений. Стрілянина по місті, як удень, так і вночі була така, що не можна було на вулиці показатися.

Рівночасно приходили жовніри, зайняті при тих магазинах та складах, які перейняло місто, і жадали окупу, бо, мовляв, усе сплять та понищать. Треба було от так викупити друкарню, електривню, кіно і ін. За саме кіно, яке мало дуже гарні апарати, треба було заплатити жовнірам (самі чехо-словаки) 16 тисяч корон, кожному по тисячі корон. Вже обілляли були будинок нафтою, а половину приладів розібрали і поховали так, що якби ми не склали „гарачу“, то усе згоріло б.

Рівночасно горіли магазини з сіном, двірець та „ковельські касарні“. Прямо не знати було, до чого взятися. До двірця можна

було приступити лише вночі, як від'їхав транспорт. Ішлося нам про те, щоб обсадити всі магазини на двірці. Магазини тягнулися більше, як на кілометр, бо були це головні склади 4-ої австрійської армії, які містили ще всякого добра доволі, хоч від-продано вже цілі вагони харчів і кожний жовнір (а було їх 32.000) дістав щонайменше по 30 кіло муки на дорогу.

Коло тих магазинів збіглася така маса озброєних людей, що ніхто з міліції не хотів іти на варту. Мусіли піти троє старшин, я і двоє наших жандармів, — дуже гарних українців, які лишилися мені до помочі, та ще один молодий студент Путько. Ми зайшли збоку, крикнувши до товпи, щоб ішла додому, а коли дехто звернув проти нас кріси, зачали ми стрілянину. Нам не могло статися наразі нічого, бо ми були криті, а коли з тамтої сторони кілька людей повалилося, почала товпа розбігатися. Забитих було двоє жовнірів-чехів, які лишилися для наживи, та кілька жидів. Тоді надійшла міліція і з нею розігнали ми рештки людей, розставили стійки та коло першої години по півночі вернулись додому.

Коло Міської Управи побачив я якусь темну масу, яка рухалася. Підійшовши ближче, узрів полонених українців, що верталися з австрійського полону. Одні лежали таки на вулиці, інші сиділи чи ходили. Коли я надійшов, обступили мене відразу (вже мабуть хтось сказав їм, що я міський голова) і почали благати помочі, бо вже в них не стало сил іти далі.

Вертались здебільшого з Чехії, піхотою, босі, обдерті, — а тоді вже примерзало. На моїх таки очах помер один з тих, що лежали на дорозі. З тими кількома, що вертались зі мною, склали ми 200 корон і зараз пішли до пекаря, збудили його, забрали весь запас хліба, розділили між полонених, а самих їх розмістили в будинку т. зв. червоної гімназії. Рівночасно довідалися ми, що за кілька годин прийде другий транспорт, а протягом дня перейде щонайменше кілька тисяч. Всіх їх, казали, вертається з Чехії коло 25 000.

Була вже 3 год. по півночі і я вже був такий перемучений, що лише сказав джурному на 7 год. ранку скликати засідання Управи, а сам, не розбираючись, поклався на ліжко та й заснув. Тому, що засідання заповів я на таку ранню годину, догадалися всі, що йдеться про наглу справу, і ціла Управа з'явилася точно. Ішлося передусім про поміч полоненим. Треба було їх примістити, одягнути й прохарчувати. У Володимирі були збудовані за англійські гроші величезні т. зв. ковельські, козацькі та бородинські касарні, — будівлі, подібних яким я не бачив ніде в жад-

ній державі. Можна там було легко примістити кількадесят тисяч людей, але командант міліції, якому я наказав ще з вечора їх оглянути, доніс мені про те, в чому я й сам ще того самого дня переконався: що мадяри, чехи, німці та італійці так знищили касарні всередині, що годі їх до чогонебудь вживати. Без вікон, дверей, а про столи або лавки, то й не говорити. Всі залізні грубки в печах вийняті, стіни обдерті, підлоги позривані, а про сміття то й не згадувати. З шпиталів та аптечних складів ані знаку, хоч передали нам на папері один склад, вартість якого оцінили на півтора мільйона корон. Не було ані ліжка, ані сінника або простирала, а з ліків тільки порожні пляшки та й ті побиті. Одно розікрали й забрали з собою, друге випродали, а решту по-вандальськи знищили.

Щоб повести акцію помочі полоненим пляново, доручено двом членам Управи і українцеві Сисасві заснувати негайно Громадський Комітет помочі полоненим. На засіданні, на яким був присутній представник від полонених (свідомий українець з Полтави), рішено організувати робітничий відділ з полонених, бо інших робітників годі було дістати. Коли ми приобіцяли платню по 10 корон і їду — за годину був уже такий відділ готовий, бо полонених найшло вже до ранку понад тисячу.

Далі заявив я Управі, що сьогодні буде оголошено афішами по місту й розіслано по селах, що з наказу Української Національної Ради зі Львова організувалася в Володимирі Українська Національна Рада Волині, що перебирає тимчасово всю владу. Рівночасно з тим буде оголошений воєнний стан. Від жидівської віроісповідної громади зажадав я, щоб склала до вечора 100.000 корон на покриття видатків, бо фонди вичерпані, з тим, що коли ці гроші не будуть зложені, то я буду змушений уступити з посту міського голови. На вечір заповів я засідання Комітету помочі полоненим. Наразі рішено відкрити дві військові кухні на Устилузькім тракті, бо з тієї сторони йшли полонені, і варити там картопляну зупу та каву, щоб мали люди хоч чим покріпитися. Вислано всі фіри з Управи на двірець по муку, зареєстровано десять менших пекарень, доставлено їм муку і наказано пекти хліб день і ніч виключно для потреб Міської Управи.

Робітничий відділ мав зараз зробити порядок в одній з касарень, позабивати вікна та навести соломи і сіна. Приведено до можливого вжитку „червону гімназію” й заложено там притулок для хворих. Заряджено реквізицію ліжок та сінників, забра-них або куплених у пограбованих шпиталях.

Коло полудня було вже понад 2.000 полонених, а до вечора прибуло ще стільки. Всі вони представляли собою страшний образ нужди, ледве волочили ногами. Того самого дня померло з них 60. Падали там, де стояли, а чотири фіри треба було вислати в напрямі Устилуга, щоб позбирати хворих і мертвих, які лежали по дорогах. Вмирали переважно на „еспанку” по 30-40 полонених денно. Тривало це яких десять днів, а перейшло через місто коло 20 000 полонених. Більша частина з Херсонщини, досить свідома, що говорила чудовою українською мовою.

Серце рвалося з болю, коли дивився я на ту нужду наших людей. Не знаю, хто там з них вернувся додому, більше як четверта частина напевно ні. Вони були такі знесилені, що половина з них, хоч ще говорила, вже не приймала жадної поживи, хіба чай або каву.

У Володимирі відкрили ми переходову харчову стацію. Полонені мали тут оставитись не довше як на день-два, а опісля направляли ми їх на Луцьк, звідки можна було вже їхати залізницею далі і де ми надіялися, що дадуть їм поміч. У Володимирі оставались лише хворі. Таке зарядження було конечне, бо не знати було, скільки полонених могло кожної години надійти, а ми вже й з тими не могли собі дати ради. З перевтоми ходили ми напівпритомні, не можна було вдержати дисципліни й порядку. Міліція допускалася надужить, реквірувала та крапа сама з магазинів де що кому попало, а інших органів не було.

Прийшло до того, що не було кому могил на цвинтарі копати та домовин робити, а, як я вже сказав, самого першого дня треба було поховати 60 людей. З крісом в руках треба було змушувати людей до послуху. Навіть до місцевого лікаря треба було вислати міліцію з наказом його арештувати, бо відмовляв допоміжати полоненим. Щастя ще, що жида склали потрібну на видатки суму і було з чого покривати щоденні видатки.

Коли врегулювалося трохи справу з полоненими, почали знову до Володимира надходити громадські депутації з цілої Волині, бо пішла чутка, що постала нова влада. Всі домагалися допоміжати, бо були це люди знищені, які недавно вернулися з Росії. Заспокоювали нарід як тільки могли. Треба було кожного прийняти, з кожним поговорити, пояснити або й уділити допомогу. Зголосилися майже всі власники дібр та інші люди, які одержали легітимації, виставлені Українською Національною Радою в Володимирі. Без такої легітимації не можна було носити зброї. По селах творено народну міліцію і видавано їй у Міській Управі зброю

та амуніцію. Бажали ми вдержати за всяку ціну лад та супокій, а надто скріпити владу, що нам таки здебільшого вдалося.

Навіть перший полк уланів з Кракова, який вертався з України з обозом до Галичини, не важився переїхати через Володимир без дозволу, а став за 12 верст перед містом і вислав капітана з адъютантом просити в Національній Раді дозволу на переїзд. Обидва вони зголосилися у мене і дістали відповідні посвідки. Розуміється, могли проїхати й без них, бо були втроє сильніші від нас, але цього не знали.

В тім самім часі посилав я ще раз делегатів у Луцьк та Сокаль і просив помочі, бо доходили вісті, що з Грубешова наступає польське військо. І дійсно, 13-го листопада прибігли до Управи жиди з криком, що поляки вже на дворці коло магазинів. Беру з собою члена Управи українця Озерова, сідаємо з ним на воза і їдемо, щоб переконатися, чи правда. Вже здалека побачили ми коло 200 возів, а коло них озброєних жовнірів у цивільній одежі та в конфедератках.

Зараз мене придержали. А коли я заявив, що я міський голова й командант і хочу говорити з їх командантом, — провели мене до нього. Оглядаючи те військо, якого було коло чотирьох соток і яке подобало більше на банду, як на військо, стало нам трохи ніяково, і Озерів сказав, що додому ми вже не вернемось. З командантом, одначе, справилися ми тоді щасливо. Він вияснив, що перебирає владу з наказу Начальної Команди з Люблина, а я на те відповів, що вже перебрав владу в імені Української Національної Ради зі Львова, з огляду на що справу вирішить зброя, а як йому, мабуть, відомо, то цілий гарнізон стоїть уже на поготівлі. Тоді почав він виправдуватися, що вони, мовляв, думали, що тут нема ніякої влади, що він не хоче проливу крови, але просить відступити йому дещо з магазинів, а він поверне і ручиться словом, що більше лінії Буга не переступить. Дістали вони тоді три вози муки, дві бочки руму та чотири скриньки кави і від'їхали в супроводі нашої міліції.

ГЕТЬМАНСЬКА ВЛАДА

Прочував я, що не добром пахне, але одно мене потішало: того дня приїхали до Володимира представники Земства з Луць-

ка і заявили, що на другий день прибуде українське військо. І дійсно, коли я йшов другого дня з Управи на обід, впав, як грім з ясного неба, козак з нагаєм на коні на подвір'я Управи і спитав по-російськи, де тут голова. Коли йому вказали на мене, він зажадав зараз бензини для команданта міста. Я йому сказав: „Командантом міста є я і іншого наразі не знаю, а бензини не видам”, — і забрався на обід.

Через яку годину вернувся я з обіду і застав уже в Управі двох полковників: Хурамовича і Білавіна. Перший з них, знаний у Володимирі хабарник, приїхав як начальник державної варти, а другий як командант пограничної бригади. Обидва татари з походження, а говорили виключно по-російськи. З ними приїхав заступник повітового старости поляк Мікульський. Всі вони вилегітимувалися, подякували мені за дотеперішню працю і просили вести далі свої агенди.

Тоді ми зараз зредагували відозву до населення Волині про передачу влади, яку підписали Хурамович, Білавін і я. При тім вив'язалася цікава дискусія. Я обставав за тим, щоб відозва була надрукована виключно українською мовою, на що мені Хурамович заявив, що він знає повіт 20 років і тут по-українськи ніхто ще читати не вмів, а багато й не розумів. Цьому заперечили члени Управи Озерів і Черановський, а останній додав ще, що про нарід можуть говорити ті, що з народом жили.

Відозву видано українською і польською мовами. Полковник Білавін (пізніший командант Луцька) робив враження серйозної людини, і, що знаменне, хоч не говорив, то писав досить добре по-українськи. Я його попросив дати мені посвідку, щоб мене вночі не придержали його козаки, і він написав її зараз при мені по-українськи отак: „Посвідчення. Пред'явник цього є дійсно голова Міської Управи, д-р Л. Мишуга, котрий має право ходити, де йому треба та в кожний час. Полковник Білавін”.

Як приїхала військова влада, зараз почалися тертя між нею і цивільною владою. Почалося від реквізицій. Козаки, а було їх коло 20, внесли новий заколот. Забирали все, що їм попадало під руки: вози, коні, худобу... Люди збігалися до Управи з жалями. Годі було дійти до ладу, бо щодругий день приїздив інший полковник, то з Києва, то з Житомира і „перебирав владу”. Старшин було багато, а війська мало. Було всього тридцять козаків і шістьдесят людей з державної варти. Козаки-гайдамаки перебували під командою сотника Єрошука.

Усі магазини перейняло військо, але не мало навіть потрібного числа вартових, а міліцію розв'язано. Магазини почали розкрадати, і передовсім крали самі козаки. Навіть муки для полонених не хотіли видавати. В тій справі інтерпелював я у полковника (прізвища не пам'ятаю), а він сказав мені, що магазини — це воєнна здобич. Я зазначив, що воєнною здобиччю були б ті магазини хіба тоді, якби вони їх здобули, а охоронило їх передовсім населення, і в імені населення я домагаюся видачі збіжжя і муки, бо інакше, мовляв, не відповідаю за спокій в місті та повіті.

Також заявив я, що на селах і так уже кипить, а то через військові реквізиції, що винищене війною населення дожидало від української влади не реквізицій, а помочі. Щойно по тім представленні полагоджено справу.

А вже найбільше далися взнаки козаки жидам — тих вони скубли, де лише траплялася нагода. В того гроші забрали, того трохи побили, в того купили, а не заплатили і т. д. І в тім не було навіть великого дива, бо все військо, хоч як мало його було, не одержувало платні, а харчувалося своїм коштом. Влада приїхала без ніяких фондів і Міська Управа мусіла покривати всі видатки повіту. Багато солдатів, які, вернувшись додому, не застали хати і не мали жадних засобів до життя, зголошувалися до війська, але не було в що їх убрати, чим оплатити. Фонди збирали ми виключно з сплат за вивіз або перевіз товарів. Оплати були величезні. Наприклад, два купці, які везли на чотирьох возах мануфактуру з Люблина до Луцька і переночували у Володимирі, мали заплатити 20.000 рублів як податок для міста. Я спротивився цьому на засіданні Управи, однак присутні там купці, члени Управи, виказали, що вони везуть на півтора мільйона рублів мануфактури, на якій в Луцьку зароблять щонайменше півмільйона. Купці дійсно склали наложений податок, але сталося їм в дорозі нещастя, бо зараз за Володимиром напали на них у селі люди і половину товару розграбили. Вони вернулись до Володимира і дістали тут охорону з нашого відпоручника прапорщика і вісьмох козаків, за яку заплатили полк. Хурамовичеві як хабар 5.000 корон.

З тієї поїздки склав нам наш відпоручник дуже цікаве звітлення. Десь коло полудня приїхав він з козаками і прапорщиком до села. Вїхавши в село, прапорщик звелів припровадити до себе старосту. Коли той прийшов, наказав йому розкрити рот і вложив у нього револьвер. В одній руці держав він револьвер, а другою витягнув з кишені годинник і сказав до напівмертвого

зі страху старости: „Гляди, старий, тепер година одинадцята з половиною. За півгодини має мені бути ось тут ціле село. Як не буде, так тобі першому ось ця кулька звідси (показав на револьвер), а після того ось тим”, і вказав на село. Не минуло двадцяти хвилин, а вже майже ціле село збіглося.

Коли вже було досить людей, прапорщик звернувся до них, поглянувши знову на годинник і, вказуючи на купців, сказав, що як за півгодини не знесуть того, що минулої ночі в тих купців забрали, то всіх їх до чорта постріляє, а село підпалить. І шепнув щось на вухо двом козакам, які відразу ж помчалися в село. За півгодини прибув майже весь товар. Бракувало ще щось на кілька тисяч рублів, але, це, мабуть, забрали люди з сусіднього села. Вислані козаки вернулися з трьома чудовими кінсьми, і одного з них таки зараз наказав прапорщик осідлати, сів на нього й дав наказ вертатись. Коли їхали через Володимир, десь несподівано з'явився сотник. Прапорщик віддав йому честь і склав рапорт. По рапорті спитав сотник, вказуючи на коня, на якому сидів прапорщик:

„Ти ету лошадь купіл?”

„Так точно, ваше благородіє!” — відповів прапорщик.

„Ну, ето врьош с... с...”

„Так точно, ваше благородіє!”

„Так пошол вон, а лошадь ко мне отвести”.

Всі ми на це оповідання сердечно розсміялися.

Увесь напрям нової влади зовсім мені не подобався. Вертались зненавиджені давні хабарники, москалі або поляки. В усіх урядах говорено виключно по-російськи або по-польськи. Насилу вдалося мені вплинути на повітового старосту, щоб прийняв до канцелярії кілька холмщаків, які скінчили учительські курси в Бересті і писали гарно по-українськи. З Холмщини втікало тоді багато вчителів, переслідуваних поляками, які зголошувались до мене, просячи учительської або іншої посади, бо не мали з чого жити.

В тім самім часі приходили до мене з усіх сторін Волині молоді люди з сіл, виказувалися легітимаціями, виставленими ще Центральною Радою, і радилися, як поширити нашу організаційну та національно-освідомчу роботу. Але руки були нам уже зв'язані. Нові представники влади, як військові, так і цивільні, ставилися до мене з певною резервою. Найбільш болючою справою була справа введення української мови по всіх урядах. Це було наше категоричне домагання, і я навіть зобов'язався доставити

відповідну кількість канцелярійних сил. Дійшло до того, що всі службові листи, писані по-російськи, відсилав я назад без полагдження. Рівночасно підозрівав я москалів у зносінах з поляками.

ПОЛЬСЬКИЙ НАЇЗД

Мені доносили люди, що бачили, як уночі їздять від польського громадського комітету їздці в напрямі Устилуга, власне Грубешова. Я звернув на це увагу Мікульського і нового команданта Державної Варти полковника Останкевича (також поляка), але вони заявили, що голова комітету заручив їм словом, що ніяких зносин з польськими військами не має. Ми з сотником гайдамаків Єрощуком хотіли скликати навіть у тій справі довірочну нараду, але вже було запізно.

І так 19 чи 20 листопада дали мені жиди знати, що сотня поляків з Грубешова перейшла Буг і ввійшла до Устилуга, наклала на місто контрибуцію і постріляла кілька жидів. Я зараз побіг до полковника і старости, домагаючись якихось заряджень та вислати стежі, але вони на це не згодились, мовляв ці вістки непевні, а коли вишлемо стежу, то повстане зараз у місті переполох. Але таки зараз по моїм відході вислав Мікульський на власну руку колишнього начальника польської міліції Гужковського до Устилуга, щоб перевірити справу. Той вернувся на другий день і доніс, як поінформував мене Мікульський, що нема жадної небезпеки.

Того самого дня, саме в обідню пору, ввійшло до Володимира 400-500 поляків. Частина їх зайняла магазини і двірець та роззброїла сторожу, друга зайняла ковельські касарні, а третя з п'ятьма машиновими крісами ввійшла до середини міста. Якби було тільки трохи доброї волі, можна було б їх ще тоді прогнати, бо заворушилися всі жиди й наші люди, а в кожного була тоді зброя. Була ще й Державна Варта, було й трохи козаків. Але що ж, коли Мікульський заявив, що він не має інструкції на те, щоб проливати кров. Побачивши, що нема рятунку, я вислав студента Путька до Сокаля з проською про негайну поміч.

Польське військо, яке ввійшло до Володимира, складалося в більшій частині з жовнірів-поляків із Західньої Галичини та з легіоністів з Королівства. Капітан, який був їх командантом, скликав на 6-ту годину вечора всіх представників влади на засідання. Я трохи припізнився і коли прибув, то засідання вже почалося. З промови капітана я почув, що він увійшов на Волинь за наказом Начальної Команди в Люблині як на територію польської держави. Це він заявив також козацькому полковникові і зажадав від нього, щоб негайно залишив Володимир. Козаки відійшли, а полковник Останкевич лишився з Державною Вартою для охорони міста. Я зараз попросив слова і склав в імені населення Волині таку заяву:

„З огляду на те, що мимо наших пересторог представники української військової і цивільної влади не зробили ніяких заходів щодо охорони міста й краю перед ворогом, вважаємо віддання ними міста і повіту ворогам Української Держави за зраду супроти Української Держави.

Також заявляємо, що Волинь, яка має 87 процентів українського населення, не є територією мішаною, подібно як Холмщина, але виключно українською, яка згідно з загально в Європі прийнятими Вільсонськими засадами про самоозначення народів входить і мусить входити в склад Української Держави. З огляду на це вважаємо вмаршування польських військ на цю територію нічим іншим, як актом насильства, супроти якого закладаємо тут рішучий протест, який просимо передати Начальній Команді та новому польському революційному урядові в Люблині”. На чолі уряду стояв тоді Дашинський.

Крім капітана був ще присутнім на засіданні поручник в австрійській мундурі, і він звернувся по złożеній мною заяві до мене зі запитом, яким правом можу я складати протест в імені населення міста і Волині, коли він знає, що я „Galicyjski Rusin”. А що закид його був виголошений в досить гострім тоні, а я вже й так був поденервований, відповів я йому в тім самим тоні, що я навіть як українець з Галичини маю в кожному разі більше право на те, щоб говорити в імені тутешнього населення, ніж він, поляк із Західньої Галичини, інтерпелювати таким способом мене, українця і представника української влади тут, на нашій прадідній українській землі. Поручник скочив до мене, поклав руку на багнет і з грізною міною крикнув, як смію я говорити тут таким способом до нього. Я звернувся до команданта і попросив, щоб коли я тут взагалі до чого здався і коли вони мене потребують, то

нехай щонайменше гарантують мені свободу слова. І додав, що хоч я свідомий того, що зданий тепер на ласку або неласку „вельмиповажних панів”, не можу і не відступлю від того, до чого я зобов’язаний і уповноважений. А коли мене капітан запитав ще раз, хто мене до цієї заявив уповноважив, я сказав, що заяву цю складаю в імені міста, як міський голова, та в імені української політичної організації Волині, на чолі якої маю честь стояти, а надто в імені Українського Запomoгoвoгo Кoмiтeтy Волині і в імені Товариства Учительської Громади на Волині. А коли мені капітан заявив, що мої слова приймає, як слова приватної особи, я відповів, що почуваю себе навіть особисто уповноваженим до цієї заяви, бо працюю на Волині як український Січовий Стрілець три роки, знаю нарід і тішуся його симпатією, доказом чого нехай буде хоч би те, що мене будь-що-будь колишнього австрійського жовніра вибрало місто при загальному, рівному, таємному та безпосередньому голосуванні на міського голову.

Зазначив я ще, що коли б вони хотіли доконче вислухати самі волю народу, нехай мені дадуть змогу скликати всенароднє віче до Володимира, і тоді будуть мати нагоду переконатися, по чийій стороні правда. На це не дістав я жадної відповіді.

Щодо моєї особи, то капітан заявив, що я можу виїхати або остатися в Володимирі. А староста Микульський зауважив, що з огляду на те, що населення в місті неспокійне, було б дуже пожаданим, щоб я не покидав міста. Тоді капітан попросив мене навіть, щоб я зостався, і запевнив, що можу вести свої агенди, як вів дотепер.

Після того обговорено ще доставу худоби, муки, коней для війська і багато інших справ, так що засідання тривало до 11 год. ночі.

У Міській Управі ждали мого приходу всі члени Управи. Я відкрив, не зважаючи на пізню пору, засідання і подав до відома зложену мною заяву. Всі присутні, між ними й двоє поляків, Гродецький та Савіцький, моє поступовання схвалили, а Гродецький заявив, що хоч він поляк, але вповні солідаризується зі зложеною мною заявою.

На другий день ранком прийшов я до старости і застав там повну залю людей. Були самі поляки, а між ними й командант польських військ. Коли я запитав у нього по-українськи, скільки штук худоби потрібно йому денно для війська, він відповів: „Nie rozumiem”. Я думав, що дійсно не зрозумів, і повторив ще раз, але дістав ту саму відповідь. Тоді я з ним говорив більше

як дві години по-українськи, то розуміли, а сьогодні вже ні. Ще більше здивувало мене питання: „А Pan Doktor jeszcze nie wyjechał?” Кілька годин тому самі просили остатись, а тепер отак питають! Я не дав жадної відповіді і відійшов. По дорозі прибіг до мене поляк-фельдфебель і заявив, що мене мають вивезти до Холму.

Пізніше я довідався, що вночі була нарада до 3 год. по півночі, в якій брали участь самі поляки. Вони встановили нову Управу повіту, обсадивши всі місця виключно поляками вшехпольської марки. В друкарні друкувалася вже відозва польською мовою, в якій подавалося до відома про нову владу.

Я прийшов до Управи, видав найконечніші зарядження, передав урядування українцеві Черановському і так, як стояв, виїхав до Сокаля. По дорозі вступив ще до школи і залишив 6 000 корон на платні вчителям. З Сокаля думав я дістати військову підмогу. Не було там, одначе, ані відповідного числа жовнірів, ані амуніції, бо вислали все на равський та на львівські фронт.

22-го листопада 1918 року зайняли поляки Володимир. Від того часу дістав я кілька листів з Володимира. Школи на Волині, в яких учили тамошні українці, існують далі. Поляки безпощадно все реквірують, з сіл позабирали все збіжжя і худобу. Вивозять з Володимира величезні склади всілякого роду амуніції, залишені австрійською армією, машини, склади телеграфічних та телефонічних приладів і т. д., словом — майно, вартість якого становить сотки мільйонів — втрати для української держави не-обчислимі.

СПОГАД ДЕКАДЕНТА

*З Ювілейного збірника Українського Академічного
Т-ва „Січ” у Відні „Над синім Дунаєм”, Відень 1932 р.*

ДЕ ГУДСОН, А ДЕ ДУНАЙ!

Листопад 1928 року. В Нью Йорку над Гудсоном. Надворі холод і дощ. Чую, як дощ б'є об шиби, мов молотком у стіну, і ліниво переглядаю пошту.

Ось і лист з Відня. Прохають з віденської „Січі” написати дещо до альманаху, який вийде з приводу 60-ліття заснування Товариства.

Прочитав я те, і дивно стало на душі. Та це ж ще не так давно, як за моїх студентських часів видавала „Січ” альманах з приводу сорокліття. Невжеж це вже минуло двадцять літ? А виходить, що минуло.

Мимоволі закутався я в теплий халат, забув про те, що я над Гудсоном, забув про ревматизм, що почав допікати, забув про своїх чотири хрестики (з добрим гаком!) і повернув думкою в часи, яких двадцять років тому. Переплив скоро Атлантийський океан й опинився над берегом синього Дунаю.

І як у „Весняних Водах” Тургенєва, стали переді мною оті безжурні молоді літа й гарні дні, що промчалися, мов весняні води. І я посміхаюсь мимохідь сам до себе. Та тут не сміятись, а спогади треба писати. Так думаю собі і вже на саму згадку про це по-важню.

Це ж великий ювілей! Віденська „Січ” — то слава історія!..

Певно будуть писати про Драгоманова, Остапа Терлецького, С. Подолинського. Будуть згадувати часи, коли „Січ” надавала ідеологічний напрям не тільки всьому українському студентству, але й усій Галицькій Україні. В віденській „Січі” додають першу українсько-галицьку соціалістичну чи революційну, а може одну і другу ячейку. Та, мабуть, знайдуть ще багато іншого важного й великого. Але хіба чи буде це зв'язане з часами мого студентського побуту в Відні? Чи супроти того великого минулого я і подібні

до мене січовики моїх часів не скидаємося радше на декадентів? Та коли ми й декаденти — то й це історія віденської „Січі”. А зрештою, чи соромитися „Січі” її декадентів? Таж під час вивольної активної боротьби, чи по наших розгромах, оті декаденти, хоч звичайні собі люди, ніде не понизили національного прапора. Вони видержали в боротьбі і видержують на своїх позиціях досі, в краю чи на вигнанні. Я бачу, що ті декаденти, коли прийшлося не так говорити про революцію, як її робити, вив'язувалися зі свого завдання не гірше за речників соціалістично-революційних ідей. І це одно заважило головню на тім, що даю волю своїм думкам і передаю їх так, як вони мені налітають. До того й цей холодний, осінній, дощовий вечір не надається до писання дуже основного спомину. Він аж проситься, щоб покинути непривітний американський Вавилон і поплисти, мов риба по Дунаю. Тим більше, що саме тепер доходять із сусідньої кімнати передавані через радіо звуки, а з ними проноситься безсмертний Штраус і його синій Дунай. А де синій Дунай, там обов'язково й ті віденські дівчата з синіми очима. Ті добрі і привітливі дівчата, які в моїх часах були такі скромні, що коли їх, бувало, попросити в каварні взяти ще одно тістечко до кави, то вони випрошувалися словами: „Aber, Herr Doktor, wird es nicht zu viel sein?” (Але, пане доктор, чи не буде це забагато?). Або той титул — доктор! Щойно чоловік приїхав до Відня, вісімнадцятилітній молодик, ще й не записався на університет, а вже — доктор! От вам Відень! А за кілька центів напівку кликали вас у каварні вже „Herr Baron”. Авансував там чоловік скоро, і чи дивно, що так багато людей ще й досі без Відня жити не може?

А вже моя стара господиня так і не сходить мені з пам'яті. Наче та рідна мати журилася вона мною, коли я почав частіше вертати додому по півночі. Так турбувалася, що коли я раз вночі несподівано прийшов додому скорше, ніж звичайно, вона не могла вийти з дива, застужала до моєї кімнати і спитала через двері:

— Пане доктор, чи ви часом не хворі?

— Ні, — відповідаю.

Старенька помовчала, а за хвилю питається:

— А може вам грошей треба?

Так це було, дійсно так, у Відні над Дунаєм, але двадцять літ тому.

ТРИ ПЕРШІ КРОКИ

Після тої тісноти, якої зазнав кожний з нас у гімназії, інституті чи бурсі — Відень був раєм свободи. І це почуття повної волі розбуджувало в мені тоді найбільшу радість. Ніхто нас не контролював. Кожний був собі паном, особливо ми, правники, які могли навіть не заглядати на виклади. Одначе свобода не відбилася на нас погано. Переважаюча більшість вела себе так, наче була під суворим доглядом.

Тому перший наш крок був звернений в сторону університету. Вписалися, купили книжки і взялися до науки таки з самих початків. Тут усе проходило за програмою.

Разом із вписом на університет, вписувалися ми й до товариства „Січ”. Це був наш другий самозрозумілий, природний крок. А третій — каварня.

Кожний з тих починів має за собою свою питому історію. Всі ми додержали кроку університетові, і свої студії, хто скорше, а хто пізніше, таки покінчили. Багато з нас додержало кроку й чарівній віденській каварні. Я саме належав до тої категорії студентів. Тоді ще панували патріархальні відносини. Касирка в каварні Альзергоф держала в касі наші скрипти та книжки і визнавалася добре, коли хто з нас приходив на снідання, чи подати з кавою кодекс карний чи цивільний. На мою промоцію прибіг в останній хвилі задиханий Франц, наш славний платничий з малих Аркадів. Він переховував у касі мої книжки і почував, що повинен бути на тім святі, бо й він причинився до закінчення моєї університетської науки. А коли вже мова про промоцію, то не можу поминути тут нашого доброго кравця Костя Стецькова, який теж тоді явився. Прийшов поглянути, як лежить на мені фрак, щойно пошитий ним, а мною взятий на кредит. А до того ж і він — це старий січовик. Саме тому всі січовики замовляли в нього убрання, коли не мали грошей. Він же, сердега, не відмовлявся. Ще тому кілька років бачив я його. Постарівся, змарнів. Не одну біду витерпів. Згадували ми старі часи, а він розпитував про давних січовиків, де і як кому живеться, а при тім пригадував собі неборака, хто й скільки йому ще винен.

От і зайшов я знову в інший бік. Але, Боже мій, та чи й це не належить до історії нашої „Січі?”

ВІДЕНСЬКА „СІЧ”

Був я її членом від 1906 до 1910 року. Недоцінював я її значення, коли жив у Відні, хоч сердечно нею дорожив. А коли тепер пишу ці рядки, то ще немов відчуваю ті колишні міхури, яких набрався я від шнурів, коли ми порядкували й переносили бібліотеку товариства з Бенногассе до домівки при Лянґегассе. І милий мені спогад і про ту дрібницю.

До „Січі” вписався я, як і інші, в першу чергу з національного й академічного обов'язку. Я ніколи тоді й не думав, що саме в „Січі” навчуся дечого такого, що мені стане у житті в пригоді більше, ніж сам університет. Це можу сказати щиро тепер, коли вже за мною та праця, яку мені доводилося вести як українському січовому стрільцеві на Волині, а далі в Галичині за часів нашої влади, або в Америці, коли я збирав стотисячну позичку Національної Оборони і вів пропаганду в справі визнання ЗУНР.

Коли я вступив до „Січі”, головою товариства був Омелян Бачинський. Треба признати, що він дбав про товариство і глядів, щоб притягнути до „Січі” всіх молодиків, які прибували до Відня на студії. А був він соціяліст. А що загал складався з націоналістів, то зазначалося обурення, чому саме провід товариства має бути в руках соціялістів, коли їх було всього кілька одиниць. Нас дратувало, що соціялістичний елемент, хоч малочисельний, має перевагу в управі. Та це на ділі був природний об'яв.

Соціялісти являли собою маленьку, але об'єднану групу, яка мала в своїх рядах старших, досвідчених та читаних людей. Націоналістична група була велика числом, але подобала з погляду організаційного й політично-соціального на стадо баранів. До тих баранів належав і я.

Та соціялістичний світогляд ніяк не промовляв до нашої душі. Ми слухали соціялістичні лекції, та вони нас не одушевляли. Але боротися з соціялістичним світоглядом у нас не ставало сили. Наш націоналізм був інстинктовий, однак не мав ніякого обоснування. Соціялістичні теорії лякали декого так, що коли хто й мав яку іншу думку, то боявся її висловити. Бо хто був соціяліст, той вже мав патент на людину вищу, вчену й авторитетну. Це мало тоді навіть деяке оправдання, бо наші товариші-соціялісти, як старші віком, були, річ природна, більш читані і сміливі.

Але націоналістичний табір, затривожений фактичною перевагою соціалістів, рішив таки відібрати в них провід. Не було в нас відповідної людини до проводу ні добрих аргументів, та було зате велике число. А число щось значить, бо може переголосувати або застукати й закричати противника. Це й заважило на тім, що ми рішили домагатися скликання надзвичайних загальних зборів, щоб потягнути управу до відповідальности за те, що мов то вона діє на шкоду товариства й поширює соціалістичну науку, яка противиться переконанням переважної більшости членів.

Голова товариства не міг відмовитися від скликання тих зборів, бо за нами був параграф статуту, ну — і число.

Мені припало тоді говорити іменем опозиції. Був я в не-малім страху, бо нас лякали, що табір противників зітре нас своїми аргументами на макове зерно. Зі страху перед таким соромом узявся я на добре до розбору різних аргументів. Але які вони мусіли бути наївні, того я собі сьогодні й уявити не можу. Знаю, що я уклав собі промову, починаючи її від Французької революції, а кінчаючи на праві більшости й на тім, що більшість нас не бажає собі такої управи, яка відноситься ворожо до наших націоналістичних переконань.

Надійшов день зборів. Націоналісти прийшли, тобто число дописало. Прийшли всі теж з ворожого табору. Одні з одними не віталися, розсівшись у двох протилежних кінцях кімнати. Мені як речникові опозиції дали слово першому. Я мав промову написану, але говорив з пам'яті. Наш голова прислухався уважно й дуже люб'язно споглядав на мене, немов радів моєю промовою і всією опозицією. Це мене дуже хвилювало, і я не міг його атакувати так гостро, як це собі намітив.

Коли я скінчив, число било браво й гуділо. Підвівся голова Омелян Бачинський і почав відповідати. Але говорив так по-приятельськи і так увічливо, що роззброїв мене від ніг до голови. Я аж обурювався, що був в опозиції. Він заявив, що дуже тішиться, що ми так цікавимося долею нашого товариства і студентським життям. Зазначив, що він не є проти того, щоб доповнити чи змінити управу, але це можна буде зробити аж на чергових, скликаних для цієї цілі зборах. А теперішні збори він хоче використати на те, щоб звернути нашу увагу на працю в нашій товаристві та по інших українських товариствах, яких в той час було у Відні два, „Поступ” і „Родина”.

Вив'язалася тоді дуже цікава дискусія, з якої вийшло, що націоналістична група, крім числа, не являє собою ніякої іншої сили, зате є добрим матеріалом, щоб з неї силу виробити.

І ми ту силу взялися виробляти. Зараз по зборах рішили звернутися до проф. С. Дністрянського який перебував тоді у Відні, і просити його, щоб намітив нам програму нашої праці. Проф. Дністрянський прийшов до „Січі” на скликані в тій цілі наради і запропонував широкий плян праці, намітивши ряд доповідей на різні теми, головню ж з області соціології, економії і політики. На мене припав розбір трьох творів відомого державника-соціяліста Антона Менґера: „Neue Staatslehre”, „Neue Sittenlehre” і „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag”.

Більша частина вив’язалася зі свого обов’язку, прочитала те, що їй доручено, і давала відчити. Дав і я. Правда, не був то ніякий відчит, а тільки передання змісту. Бо ніякої своєї думки я тоді не сказав, але наш голова доповнив його своїми замітками про Менґера, а мене ще похвалив, що я обробив таку цікаву тему. От в який то спосіб я, сам-один з націоналістичного числа, пішов поглиблювати свій націоналістичний світогляд, даючи першу доповідь про державний соціалізм.

Одначе, живіший рух на полі поширення нашого знання постав щойно тоді, коли в нас заснувався літературно-науковий кружок. Здається мені, що ініціатором того кружка був теперішній критик і письменник д-р Остап Грицай, а коли не ініціатором, то в кожному разі був він його душею.

На зборах кружка читали доповіді на всі можливі теми: з медицини, природи, техніки, права, а найбільше з літератури й філософії. Найбільше вкладав у це труду сам д-р Грицай. Говорив він про нові течії в усесвітній літературі, а найбільше про літературу скандинавських народів. До того був він тоді великим прихильником німецького філософа Ніцше. За його „ніцшеанську надлюдину” нападали на нього раз-у-раз з соціалістичного боку. А одного разу так його обсіли з матеріалістично-історичним світоглядом, що він, бідака, здвигнув тільки з приводу дискусійної суматохи раменами і подав противникам у відповідь на їх аргументи тільки два слова: скандинавська мряка!

Так і закінчив з ними дискусію.

З літератури мав я тоді тільки дві доповіді, про Еллен Кей і Толстого. Пам’ятаю, як нині, що по доповіді про Толстого підійшов до мене на вулиці мій добрий приятель, Володимир Зубрицький, і каже:

— Луцю, признайся, звідки відписав ти ці погляди про Толстого, чи не...? — І точно подав назву критичної розвідки,

німецький переклад з чеського, яку я дійсно читав і майже в цілості використав.

— Бігме, що навіть не чув про таку книжку!

— Ей, признайся!

Отже, признаюся, але щойно тепер, по двадцяти роках. А згадую про те, бо може кому іншому з молодого покоління таке притрапиться, так хай же він тямить тоді про наївність і глупоту такого затаювання.

ПОЗА ТОВАРИСТВОМ „СІЧ”

Та на ділі ніякої прірви між націоналістичною і соціалістичною частиною молоді не було. Всі ми ходили радо до робітничого товариства „Поступ”, яке мало соціалістичну марку. Там відбувалися трохи не на кожних сходинах доповіді й дискусії, а лекції читали обік соціалістів і націоналісти. Там уряджували дуже часто вечерниці з танцями. Заходили ми й до другого робітничого товариства, „Родина”, яке вважалося націоналістичним, але з дещо клерикальною закруткою.

Побут і праця в тих товариствах були для мене доброю школою. Я там багато навчився дечого такого, що мені пізніше придалося, коли прийшлося працювати на Волині чи серед нашого робітництва в Америці. Донині не можу забути справді феноменального промовця Мельника з „Поступу”. Був це анальфабет, але забирав слово в кожній справі. Коли кінчалась доповідь, і всі мовчали, він перший зголошувався до слова і говорив про все можливе, часами навіть дуже цікаво й так довго, доки йому не пропонували кінчити. Всі жалували, що Мельника не було в австрійським парламентах, бо для обструкції був він одинокий. А так скінчив на балакуні, яких, мимоходом кажучи, у нас доволі. Тільки що в часах Мельника балакунство ще не вважалося народною роботою, то й не було великим нещастям.

Був ще за моїх часів у Відні „Кружок Земляків”, де гуртувалося старше громадянство під проводом покійного вже нині д-ра Олександра Кулачковського, тоді редактора „Вістника державних законів”, доброго знавця нашої мови та ініціатора засну-

вання того „Кружка”. І січовики туди заходили, а часами й дехто з робітників. Наші батьки нічого собі були люди. Українські добряги в австрійських шорах. Не було ні ширшої думки, ні якогось полету. Цілковита духова мізерія, так тісно зв'язана з плитким віденським бюрократичним світоглядом. Тому на молодь вони впливу ніякого не мали і мати не могли. Сходилися ми разом на вечерю, раз на рік на танці, а часами і тут була доповідь.

Правда, були ще наші парламентарні послы в Відні. Але вони січовиками за моїх часів не цікавилися. Єдиний виімок це був проф. Дністрянський, про якого я вже згадував. Зате ж ми раз набрали відваги й потягнули Український Парляментарний Клюб перед наш січовий суд за те, що не проявив активності у справі голодівки українських студентів у Львові. На ті збори прийшов і покійний посол Микола Василько. Проти його опортунізму виступали тоді найбільше, а один з промовців таврував його корупційну методику, яка ломить характери і зводить кожну національну проблему на торг за посади чи субвенції. Я стояв саме недалеко Василька і добре пам'ятаю, як він звернувся, мабуть, до д-ра Костя Левицького і запитав по-німецьки:

- Що це за чоловік той промовець і чим він займається?
- Це гімназійний суплент.
- А має посаду?
- Мабуть, ні, але задумує габілітуватися, — була відповідь.

Тоді Василько відложив палицю з дорогою ручкою, добув олівця в золотій обгортці і щось собі записав. За якийсь час людина, яка протестувала проти Василька, як пригадую собі, була на посаді в Чернівцях. Річ ясна, що не запідозриваю цим тої заслуженої, зрештою, особи, яка ще живе, в якихось пізніших накладаннях з послом Васильком. Не маю найменших даних до того. Але чогось та картина стоїть мені все перед очима.

З нами Василько не мав тоді великого клопоту. Вислухав спокійно закиди, а ще спокійніше відповів, та й за палицю і до дому. А ми — за резолюції, та й по всіх.

Тоді відбулося ще й студентське протестаційне віче, щоб і пропам'ятній голодівці українських студентів у Львові надати ширшого розголосу. Після віча треба було подати на другий день резолюції до німецької преси. Якимось чудом підписали мене на тих резолюціях як секретаря, хоч я не секретарював. Їх видрукувала „Neue Freie Presse”, за нею преса в Німеччині, а далі данська, шведська, бельгійська і швайцарська. Всюди там подали мою адресу. В такий спосіб став я відразу, мовляв, світовою люди-

ною. На моє ім'я почали згодом пересилати по університетській адресі повно різних листів і часописних витинків на всяких мовах з різних європейських країн з висловами симпатій з приводу голодівки українських студентів у львівській тюрмі при вул. Баторія. Різні люди, різних національностей і всіляких професій, жінки й чоловіки, висловлювали тоді своє співчутливе зацікавлення нашою боротьбою за український університет у Львові. Багатьом я відписував і відсилав різні матеріали відносно нашої боротьби з поляками. Всі ті листи і статті, що я їх одержував — дуже цікавий матеріал — переслав я до Львова, бо там мали видати пропам'ятну книгу. Одначе та книга, на жаль, не вийшла.

УНІВЕРСИТЕТ

Я не належав до тих щасливих, що їх уже з першого університетського кроку вважали надійними кандидатами на університетські катедри чи які міністеріяльні посади. На виклади ходив мало. Але були й такі професори, що дійсно годі було не ходити на їх лекції. Барон Шей викладав цивільне право так цікаво, що всі ми слухали з найбільшою приємністю, навіть про ґрунтові книги. На його обличчі видно було завжди тонкий милий усміх, який надавав принади всьому викладові. А до того сам Шей був дуже привітна людина. Не забуду його усмішки, коли я зголосився здавати кольоквіум з цивільного права. Питає мене, а я так дещо знав, а дещо слабше. Тоді він до мене: „А чому здаєте кольоквіум аж з 9-ти годин?” — Відповідаю, що потребую 9 годин до „Kolloquiengeldbefreiung”. У своєму схвильованні я забув, що мав сказати „Kolloquiengeldbefreiung” (звільнення від оплати). А Шей тільки підсміхнувся і написав на свідоцтві: „З відзначенням”.

Дуже цікаво викладав покійний професор державного права, Бернацік. На його виклади варто було ходити українцям ще й з того погляду, що він, де міг, там критикував галицькі крайові закони і доказував, як то поляки в Галичині, а головню польські земельні власники, перефорсовують на свою користь цілу низку законів, всупереч основним австрійським законам.

З Бернаціком трапилося мені таке:

По бучі на львівськiм унiверситетi прогнали кiлькох студентiв, яких треба нам було вписати на вiденський унiверситет. До „Сiчi” переслали кiлька iндексiв. На мене припав iндекс теперiшнього д-ра Осипа Назарука. Приходжу з тим iндексом до Бернацiка, тодiшнього декана правничого видiлу, i прошу його, щоб дозволив на спiзнений впис, пояснюючи йому подiї у Львовi.

Бернацiк оглядає iндекс i свiтлину й питає: — Чи ви Осип Назарук?

— Так, — вiдповiдаю.

— А хто кого набив, поляки вас чи ви полякiв? — питає Бернацiк далi.

— Я думаю, що ми полякiв.

— Коли так, то варто вас прийняти на унiверситет, — вiдповiв з усмiхом Бернацiк.

Той самий Бернацiк питав мене при третiм iспитi. А вiн був дуже нервозний та ще бiльше вимогливий. Менi завдав таке питання: „Коли схочете мати в Коломиї свою українську школу, а поляки будуть проти цього, то що тодi будете робити?”

Я говорив, що знав. Вiн вертiвся зi злости на крiслi, мов попарений, i так кричав, що я замовк i вже нiчого не вiдповiдав. Вiн жбурнув крiслом i забрався геть. Вислiд iспиту проголошував також Бернацiк. Висунув тiльки голову з-за дверей i пробурмотiв:

— Ви теж здали — бiльшiстю голосiв.

З унiверситету пам'ятаю добре бiйку iталiйських студентiв з нiмецькими буршами. Iталiйцi домагалися свого унiверситету в Трiєстi i з того приводу влаштовували демонстрацiї. В унiверситетській авлi прийшло до доброї бiйки так, що ранених вивозили кiлькома наворотами. Полiцiя не могла ввiйти до унiверситету, бо на це не дозволяв старий унiверситетський привiлей. Iталiйцi, хоч iх було не багато, збилися в купу й гатили нiмецьких буршiв на всi боки. В суматосi i я дiстав буршiвською палкою по голови, бо ми, сiчовики, держали з iталiйцями. Серед спiву iталiйцiв почув я iталiйськi оклики: „Еввiва Вердi!” Не розумiв я, що має означати в тiй бiйцi iм'я померлого iталiйського композитора. Аж потiм менi пояснили, що поодинокi букви слова Вердi означають: Вiтторiо Емануельо Ре д'Италiя. Щойно тодi я зрозумiв, що це австрiйськi iталiйськi студенти в столицi Франца Йосифа кричали тодi: „Хай живе Вiктор Емануїл, король Италiї!” I яка це була тодi велика рiзниця мiж нами й iталiйськими студентами! Правда, українськi студенти в Австрiї були проти полякiв, але на-

загал ми у відношенні до Австрії оставались в тій чи іншій мірі все таки — тирольцями сходу. Та проте свою Українську Центральну Раду повітали віденські січовики в австрійській столиці. Але це вже не було за нас — декадентів. Було це в р. 1917. Та тоді дехто з нас боронив Центральну Раду від ворогів уже на рідній землі.

ТОВАРИСЬКЕ ЖИТТЯ

Жили ми між собою гарно і по-приятельськи, але гуртками. Робили часті прогулянки, екскурсії до музеїв чи на виставки образів. Сходилися разом на вечері і одні одним помагали.

В кожную суботу мали ми постійні сходи, часами з дволи-трами й іншими признаками тодішньої студентської розгульнос-ти. Покійний товариш Бугель був речником товариства. Його завданням було виголосити за наказом президента в кожний момент промову, і то на всяку можливу тему. Найбільше доводи-лося говорити про фундаторів. Офіційна промова мусіла скла-датися з трьох частин, тобто зі згадки про поневолений край, про батьків народу і про дівчат, залишених на галицькій ниві. Про-мова до особи мусіла бути закінчена таким офіційним побажан-ням:

— Хай тобі лісові, польові й джерельні богині сиплять квіти на шляхах твоєї будучої жизни, а в кришах твоєї хати хай гніз-дяться білі голуби.

Були в нас і охочі до двобоїв. Згаданий Бугель бився з членами москвофільського академічного товариства „Буковина” або з поляками. А не ставало чужих, то бився зі своїм товари-шем, теперішнім інженером Брилинським. Раз прийшли обидва з перев'язаними головами, що ні очей, ні носа не побачиш. Але все ж таки пиво до уст доходило, пили того вечора здорово, аж босі додому вертались, бо падав дощ, то шкодували замочити черевики.

По-різному можна дивитися на такі й подібні картини, і по-різному їх можна осуджувати. Та одно можу сказати, а саме, що те дещо й пусте тодішнє життя все таки не попсувало наших

хлопців. Не було між нами людей з надзвичайними здібностями, але коли гляну на них, де вони тепер, бачу, що так під час нашої визвольної боротьби, як і тепер, видержують характерно на своїх позиціях, хоч деяким з них доводиться переносити тяжкі злидні.

ПРОЩАЙ, ПРОЩАЙ!

Розпрощавшись з Віднем і вернувшись на рідну землю, не думав я, що незабаром прийдеться мені завітати до Відня знову, та тільки на те, щоб розпрощатися з ним душевно та ідеологічно. Розпрощатися з не одним, що скидалося колись на гарну ідилію, а тепер являлося банальністю супроти тих великих подій, що змінили весь наш світогляд.

Світова війна захопила мене в Карпатах, і звідти довелося утікати до Відня. З Відня перейшов я до Українських Січових Стрільців. 1916 р. вишколював я на віденській площі вправ на Шмельцу новобранців з Гмінду, що відходили доповнювати про-ріджені ряди УСС. Говорив я їм на Шмельцу про сорокмільйон-ний український нарід і його столицю Київ та про нашу власну державу. З Відня поїхав я на Волинь, де два роки під австрійсь-кою окупацією вдержували ми славні тоді волинські школи. В Відні бачив я український уряд на вигнанні. З Відня їздив з ціллю рятувати нашу державність на дипломатичні переговори до Копенгаги й до Риги. З Відня і поїхав я до Америки, щоб з-поза моря продовжувати акцію допомоги визвольній боротьбі.

Все те мусіло б залишити на кожному значні сліди, залишило їх воно й на мені... З давнім безжурним Віднем я вже давно розпрощався навіки. І хоч як важко мені тепер живеться, я ні-коли не бажав би собі повороту моїх давніх віденських часів, хоч і які вони були для мене веселі та приємні і хоч добре мені тоді жилося. Я піду навіть так далеко, що скажу, що студентські часи цілком не такі щасливі, якими їх залюбки пробують малю-вати. Пізніші літа дають людині далеко більше вдовolenня жит-тям, коли вона, розвинувши свої духові сили, захоче бути хоч звичайною, але корисною для загалу одиницею.

Зрештою я тепер того переконання, що назагал Відень мав на нас поганий вплив, і це щастя, що доля відірвала нас від нього. Відень жив життям, яке не було достроєне до теперішньої епохи. Солод Відня був особливою отруєю для такого поневоленого народу, яким були українці. Відень не міг виховати борців, що могли б вести нарід до революційної боротьби. Щойно світова війна й розвал Австрії дали нам змогу визволитися хоч почасти з австрійського, не тільки фізичного, але — й головнo — духового ярма. Бо в Відні добачали мало що не весь світ не тільки студенти, але й усі наші провідники. А це тяжко на нас помстилося!

Тому:

Прощай, Відне, навіки! Я особисто не нарікаю на тебе, але й не жалую за тобою. Мило згадую тодішні віденські дівчата, бо вони, хоч і завдавали часами серцю болю, все таки знали спосіб, як смуток у погоду повернути.

З радістю згадую віденську „Січ”, де вчився я писати перші протоколи, переводити засідання, укладати статuti, складати резолюції, переводити мирові суди і працювати в робітничих товариствах.

Відень давав мені нагоду пізнавати красу — в театрах, музеях і на виставках, Відень вчив нас радости життя.

Та одного не знав я у Відні — сили тої великої ідеї, що захопила б ціле моє єство і була моїм паном, а я її слугою.

Аж як не стало давнього Відня і розлетілась Австрія, а віджила наша державність, відчув я і зрозумів в повній ширині вартість тих скарбів, що їх закривав Відень перед нами.

І саме тому з таким легким серцем тепер з ним прощаюсь.

Сильветка Луки Мишуги

Антін Драган: СИЛЬВЕТКА Д-РА ЛУКИ МИШУГИ

*Д-р Володимир Трембіцький: ЛУКА МИШУГА —
ПРЕДСТАВНИК ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВАШИНГТОНІ*

*Д-р Володимир Душник: Д-Р ЛУКА МИШУГА
І УКРАЇНСЬКА ВИЗВОЛЬНА СПРАВА В АМЕРИЦІ*

*Кларенс А. Меннінг: МОЄ ЗНАЙОМСТВО
З МИШУГОЮ*

*Роман Придаткевич: Д-Р ЛУКА МИШУГА
І УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В АМЕРИЦІ*

СИЛЬВЕТКА ЛУКИ МИШУГИ

Багато води проплило в Гудсоні з того часу, як д-ра Луки Мишуги не стало між живими, але його струнка, завжди елегантно зодягнена постать стоїть перед очима, і роки не затирають пам'яті про нього. Навпаки, перспектива часу ще тільки увидає його велику індивідуальність, його залізну волю та відвагу і рішучість, його небуденне знання, проникливий, аналітичний розум і його беззастережну відданість українській правді і справі. Я можу це твердити, бо знав д-ра Луку Мишугу дев'ять років і протягом того часу рідко-коли був такий день, коли ми довгі години разом не працювали б, разом при обіді чи вечері не розмовляли б і при тому часом не посперечались чи дотепами не розважились.

ПЕРША ЗУСТРІЧ

Був чудовий, весняний ранок у неділю, 12-го травня 1946-го року, як „наш” еспанський поштовий корабель „Маркес де Камільяс”, після неймовірної десятиденної гоїдалки на розбурханих весняними вітрами хвилях Атлантику, залпив до ню-йоркського порту. А цей порт увесь був замасний зоряними американськими прапорами і величезними написами з привітанням для переможних „бойсів”, що тоді почали вже вертатись з європейських побоївищ Другої світової війни. Це могло бути також причиною, що нашого „Маркеса” досить довго не впускали до порту, але за той час до нього причалила американська митна сторожа і перевірила

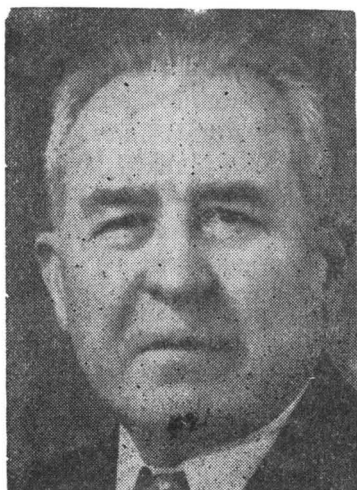
наші „пасахе”, „багахе” й „екіпахе”, себто пашпорти, багаж та підручний виряд. Коли мова про „багахе”, то в мене цілком не було що перевіряти, бо мав я тільки те, що було на мені, та ще шкіряну течку з всілякими паперами. Затримка корабля коштувала багато нервів, бо, знаючи еспанців, завжди можна було підозрівати, що вони ще роздумаються і в останній хвилині повернуть назад до того концентраку в Міранді над Ебром, з якого д-р Мишуга мене витягнув. Тож недиво, що як тільки дали знак на вихід, я першим, наче куля, вибіг з корабля і мало що не звалив з ніг двох джентлменів: перший з них, стрункий й елегантний, поблажливо підсміхався під сивим вусом, а другий, соліднішої конструкції і з дещо засуненим на вуха капелюхом, вимахував „Свободою”. Була це тодішня редакція „Свободи” в комплекті: д-р Лука Мишуга і д-р Семен Демидчук, що вийшли назустріч своєму редакційному поповненню. Обидвох їх я пізнав, бо вже бачив їхні фотографії. Пригадую, як сьогодні, що, стиснувши д-рові Мишугі руку, я поставив йому перший запит: „Пане докторе, чому тут так багато людей затикані червоними, а деякі білими гвоздиками?” Я тоді ще нічого не знав про гарне американське Свято Матері, і вияснення д-ра Мишуги були для мене першою лекцією американізму, яка вже ніколи не припинялася, як довго ми разом були.

ЗНАЙОМСТВО НА ВІДДАЛЬ

Це була моя перша особиста зустріч з д-ром Мишугою, але наше знайомство на віддаль мало вже історію. Не пам’ятаю, хто, коли і як, але цілком певно ще в середній школі десь на якійсь лекції хтось із професорів говорив нам про Мишугу, власне Мишутів — великого співака Олександра-Філіппе і не меншого діяча, його братанка Луця. Опісля, в націоналістичній революції, Мишуга став для нас поняттям: в революційному жаргоні „мишугами” називалось доляри. Знайомство на віддаль поширювалося з вісток у пресі, в руки попадали українські публікації з Америки, включно зі „Свободою”, і з часом в напій уяві Мишуга став синонімом Американської України.

Д-р Лука Мишуга

Д-р Семен Демиджук

Ред. Степан Шумейко

РЕДАКЦІЯ „СВОБОДИ” НА ПОЧАТКУ 1946-го РОКУ

Втікаючи із своїм приятелем під час війни до Іспанії, ми мали рівночасно й рекомендацію негайно налагодити зв'язок з д-ром Лукою Мишугою, що і вчинили вже в перших днях 1944-го року, як тільки опинилися в міжнародному концентраційному таборі в Міранді над Ебром. Нам треба було поспішати, бо вже в березні того року ми мали нагоду, щонайменше так думали, виїхати до альянтської головної квартири в Касаблянці. Ми вже мали в цій справі повідомлення з одної американської установи в Мадриді, але коли представник тієї установи приїхав, щоб нас забрати з табору, виявилось, що ми обидва були на німецькій т. зв. „шперлисті” і на час війни треба було залишитись в концетраку. Тільки американські афідевіти й американська віза могли нас з тієї халепи вирятувати. Отже, вся наша надія була на д-ра Мишугу, який відгукнувся негайно і дуже доброзичливо.

Коротка екскурсія в тодішні обставини може послужити характеристикою для д-ра Мишуги.

Ще під час нашої втечі в 1943-му році ми в Парижі довідалися від ред. М. Бойкова, що Український Народний Союз в Америці, мовляв, „розсоюзився”. Ред. Бойків не знав подробиць, а ми тим менше знали, в чому справа. Щойно опісля, вже в Америці, познайомилися з тією жахливою кампанією брехні і наклепів, що її вели проти УНСоюзу взагалі, а проти д-ра Мишуги зокрема комуністичні п'ятиколонники. Факт, що в Америці українців зв'язували з нацистами, що проти д-ра Мишуги в пресі і радіо велася неперебірлива кампанія, що до неї долучилися й деякі свої слабодухи, отже факт, що в таких обставинах д-р Лука Мига мав відвагу і охоту зв'язуватися з невідомими йому типами в еспанському концетраку, факт, що він мав відвагу для одного з тих типів, себто для автора цієї розповіді, не тільки виставити афідевіт, але й подбати, щоб другий афідевіт виставив його сердечний друг Микола Данильченко, говорять самі за себе.

Наладнавши зв'язок на віддаль з д-ром Мишугою, я його постійно і широко інформував про події в Україні під час війни так, як їх знав і оцінював, і одночасно став дописувати до „Свободи”. Починаючи від половини 1944-го року, мої статті, дописи та вістки постійно появлялися в „Свободі”, звичайно під різними псевдонімами, і це знову свідчить про величезну відвагу д-ра Мишуги, який використовував ці матеріяли, знаючи тільки з перепіски їх автора, що міг виявитись Господь відає ким і чим.

ПЕРША ЛЕКЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Зустрівшись в порті, д-р Мишуга і д-р Демидчук завели мене до ресторану Ліхова на 14-ій вулиці і, мабуть, обидва милувались, як я „змітав” з тарілки гору волової печені. По дорозі до ресторану я мав нагоду вперше заізнатися практично з американською демократією. На одній із бічних вулиць зібрався гурт людей. На дерев'яній скрині, в яку був застромлений американський прапор, стояв якийсь чоловічина і голосно промовляв. Я вже знав настільки англійську мову, щоб його розуміти. Він говорив про те, що „президентські черевики завеликі на містера Трумана”, який власне тоді був президентом після смерті Рузвельта. Між людьми було кілька поліцаїв, і вони разом з іншими слухали промовця. А я, згадавши європейські в'язниці і концентраки, попав у паніку, і Доктор мусів тримати мене за рукав, щоб я не втік. У моїй голові ніяк не вміщувалось, що хтось безкарно може не тільки таке виговорювати на президента країни, але й слухати такі ереси. Нас в Європі арештували за менші діла, судили і на роки запроторювали до в'язниці. Д-р Мишуга бачив мій переполох, і вже при нашому першому обіді я дістав від нього лекцію про американську демократію.

Після обіду д-р Демидчук відійшов, а д-р Мишуга завіз мене підземною залізницею до Джерзі Ситі, де завчасу винайняв для мене кімнатку в домі пані Угорчак при Йорк вулиці, де й він сам мешкав. Кімната коштувала три долари на тиждень.

Запровадивши мене до тієї кімнати, Доктор всунув мені в руку десять доларів. Це були перші гроші, що я їх дістав на американській землі, і Доктор не хотів їх звороту, навіть тоді, коли я дістав у „Свободі” свою першу тижневу платню в сумі 24 доларів і мені здавалося, що я мільйонер.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У „СВОБОДІ”

На другий день після приїзду до Америки, в понеділок 13-го травня 1946-го року, я почав свою працю в редакції „Свободи”,

Микола Мурашко

Дмитро Гализін

Роман Слободян

БУДЬМО ЗНАЙОМІ:

*Затруднені
в Головній Канцелярії УНС
в травні 1946-го року
головні ексекутивні урядовці.*

шефом якої був д-р Лука Мишуга, а його єдиним співробітником д-р Семен Демидчук. Від нашого мешкання при вулиці Йорк до редакції при вулиці Гренд всього кілька малих кварталів, отже ми йшли пішки. По дорозі Доктор знайомив мене з тими, кого я в УНСоюзі і „Свободі” зустріну:

Головний президент УНСоюзу і одночасно адміністратор „Свободи” Микола Мурашко — без високої і навіть без закінченої середньої освіти, але читаний і вироблений. Часом любить посваритись, але без злого наміру. Заслуговує на пошану.

Головний касир Роман Слободян, як і Мурашко, без закінченої середньої освіти, але читанням й інтелектом перевищує не одного з університетським дипломом. Великий скупар, але жертвенний на добрі цілі. Часом упертий. Має величезний досвід в громадській роботі і, коли треба щось добре зробити, як і в потребі чи біді, на нього завжди можна рахувати.

Головний секретар Дмитро Галичин — єдиний із затруднених в Головній Канцелярії ексекютивних урядовців УНС, що має академічну освіту. Учасник Визвольних Змагань, енергійний, рішучий і працьовитий. На жаль, п. Галичина не побачимо, бо має клопоти з хребтом і „ходить в гіпсі”.

Опісля я мав багато нагод переконатися, як добре Доктор знав і оцінював людей.

Ввійшовши до редакційного приміщення, що складалося з двох кімнат, ми вже застали біля друкарської машинки в найдальшому куті кімнати д-ра Демидчука. Д-р Мишуга показав мені великий і чистий дубовий стіл-бюро у першій кімнаті з короткою завагою: „Це буде ваш, сьогодні навчіться при ньому сидіти і робіть собі, що хочете, можете довбати в носі”. Мені дуже подобалося таке свободне відношення мого шефа і добродія. Очевидно, що ранком д-р Мишуга не мав часу приділяти мені увагу, бо треба було приготувати випуск газети. Робочий стіл Доктора стояв посередині другої, більшої кімнати, і мене вразила на ньому гора всіляких паперів: листів, рукописів, вирізків з газет. Такий він був завжди, і я ніколи не знав і не знаю сьогодні, яким чудом Доктор у тих усіх шпаргалах визнавався. А визнавався знаменито, незрівнянно ліпше, ніж визнаюся я на впорядкованій редакційній картотеці.

За яку годину прийшов редактор англomовного „Українського Тижневика” і голова Українського Конгресового Комітету, ред. Степан Шумейко. Д-р Мишуга мені про нього не згадував, бо — як опісля вияснив — хотів, щоб я сам з ним познайомився. Це була моя перша зустріч з народженим в Америці українцем і про

цю генерацію, як і про багато дечого іншого в Америці, я не мав ніякого поняття. Ред. Шумейко справив на мене якнайкраще враження. Я сидів за своїм столом і вдавав, що читаю, а в голові ходором ходило від вражень.

Ред. Шумейко, увійшовши до кімнати, з милою усмішкою підійшов до мене і простягнув руку із запитом: „Драган?” Мені, як то кажуть, заткало, бо я не знав, хто, що і чого, отже тільки притакнув головою. „Я — Шумейко”, — сказав мій новий знайомий і сів біля бюро, що стояло скісно навпроти мого.

Опісля ред. Шумейко був темою багатьох наших розмов з д-ром Мишугою, і д-р Мишуга не мав слів захоплення тією молодю людиною, яка сама по собі могла б бути темою доброї студії. В кожному разі, ред. Степан Шумейко, як і редагований ним тижневик, були ідейним продуктом д-ра Мишуги і це проявлялося в усьому: ідейності і відданості українській справі, трудящості, продуктивності і постійному бажанні та готовості щось добре вчинити.

БУДЬМО ЗНАЙОМІ

Згідно з прийнятим звичаєм, за пів години перед полуднем був в УНСоюзі і „Свободі” час на полуденок. Д-р Мишуга мене попередив і запросив на цей полуденок разом з М. Мурашком і Р. Слободяном до ресторану в сусідньому банку. Д. Галичнин, як згадано, був тоді хворий і з ним я познайомився щойно за кілька днів, коли він таки „в гіпсі” прийшов до праці.

Я насамперед привітався з Мурашком і опісля Слободяном. Обидва вони сердечно мене вітали, а д-р Л. Мишуга всій цій церемонії приглядався, з типовою для нього усмішкою під вусом. Одного не можу збагнути: ані раніше д-р Мишуга, ані тепер Мурашко і Слободян у розмові не цікавилися, чи вдавали, що не цікавляться моєю біографією. Якою мені видається Америка, що діється в Європі, як подорожувалося кораблем — усе, тільки не про мене. Очевидно, що я не дуже рвався розповідати свою фантастичну біографію. Навпаки, я їм був безмежно вдячний, що вони цієї теми не заторкують. При обіді найбільше говорив

Роман Слободян, не мовчав Микола Мурашко і найменше відзивався д-р Мишуга, наче тільки спостерігав і хотів пізнати з розмови, якого звіра він собі на свою голову спровадив з Європи. Поведінка д-ра Мишуги була тоді насправду виїмкова і проти його природи — він же був не тільки з Божої ласки великим промовцем, але й досить великим балакуном.

Так почалося моє особисте знайомство з д-ром Лукою Мишугою і моя співпраця та співжиття з ним, що тривали аж до його смерті 8-го лютого 1955-го року. Сміливо можна сказати, що не було справи, про яку ми не говорили б, не було теми, якої ми не заторкнули б, не було діяча, про якого ми не обмінювалися б поглядами. У мене збереглося багато редакційних записок-мемо про теми розмов і статей, про відвідини в редакції, про участь у багатьох імпрезах та про безліч більших і менших подій, що в них ми спільно чи д-р Мишуга сам брав участь. На підставі цих записок та не цілком уже свіжої пам'яті я й пробую написати цей радше суб'єктивний портрет д-ра Луки Мишуги, цього в багатьох відношеннях великого мужа і подати загальну характеристику його ідей, його поведінки і його творчості, як я їх спостерігав чи знав з розмов.

ОСОБИСТІ ПРИКМЕТИ Д-РА Л. МИШУГИ

Д-р Лука Мишуга був вищий ніж середнього росту, щуплий, із — за моїх часів — поважно прорідлою сивою чуприною та дещо їжакуватим сивим вусом. На американському папспорті, виданому в 1938-му році, його особисті дані такі: висота — 5 стіп 8 інчів, волосся — брунатне, очі — брунатні. Був він неймовірно виносливий, хоча і не мав атлетичної будови та „кінського” здоров'я. Навпаки, не було багато таких днів, коли він не жалівся б на кольку в одному чи другому боці, на — як він казав — ревматичні викрутаси в руках чи ногах, хоча аж до свого захворювання, що закінчилося смертю, не пам'ятаю, щоб хоч би один день пролежав в ліжку. Він часто завважував: „Ех, якби я мав ваше здоров'я і вашу силу!”, а я завжди собі думав: „Ех, якби я мав ваші знання і виносливість!” Принагідно д-р Мишуга

*„Пан на цілу губу”: Д-р Лука Мишуга під час проходу по Вест Сайд
евеню в Нью Йорку. Там часто поздоровляли його незнайомі, думаючи
— як це принагідно виявилось — що це барон Рокефеллер.*

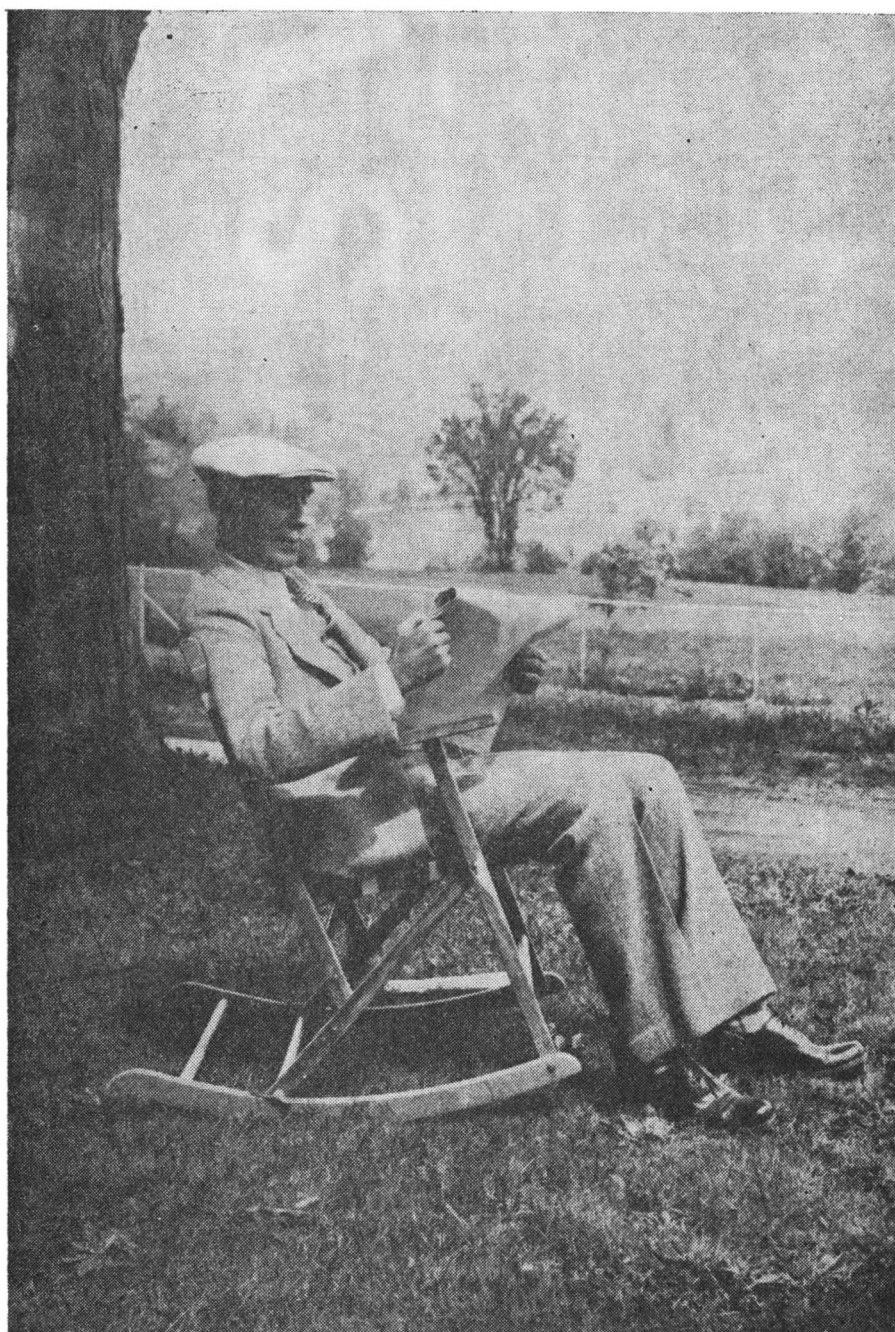
згадував, як то одного разу після промови в Піттсбургу йому так зціпило рота, що треба було силою відкривати, або як йому, ще під час його праці в Місії Уряду ЗУНРеспубліки у Вашингтоні, за одним замахом вирвав дентист дванадцять зубів. Із своїми ревматичними недомаганнями д-р Мишуга був у Карльсбаді і при тій нагоді відвідав лікаря у Відні. Він згадував, як лікар, вислухавши його вияснення про ці недомагання, коротко сказав: „Пане, ви знаєте про ці недуги більше, як я — будьте здорові!”

Д-р Лука Мишуга був — як кажуть — паном на цілу губу. Хоча мав пересічну заробітну платню, у нього, щонайменше в його опінії, все було найліпше: найліпший одяг, найліпший капелюх, найліпші черевики, найліпші краватки. Принагідно харчувався він у найліпших ресторанах. Часом в редакції витягав, чистив і їв помаранчу. „Віктуєтесь, Докторе?” — питав я. „Візьміть одну, це з тих найліпших!” — казав він. Одяг і плащі він рідко купував у крамниці. Його „надворними” кравцями були брати Гулеї з Брукліну. Один з них приходив до д-ра Мишуги в редакцію, міряв, опісля примірював і, вкінці, приносив готове. Д-р Мишуга був, без сумніву, найліпше одягненою людиною. При цьому ніколи не був розтратний, хоч і не був скупарем. Завжди мав у банку кілька тисяч доларів „на всякий випадок”, а коли мова про жертвенність на народні цілі, то йому, можливо, дорівнював ще тільки Роман Слободян.

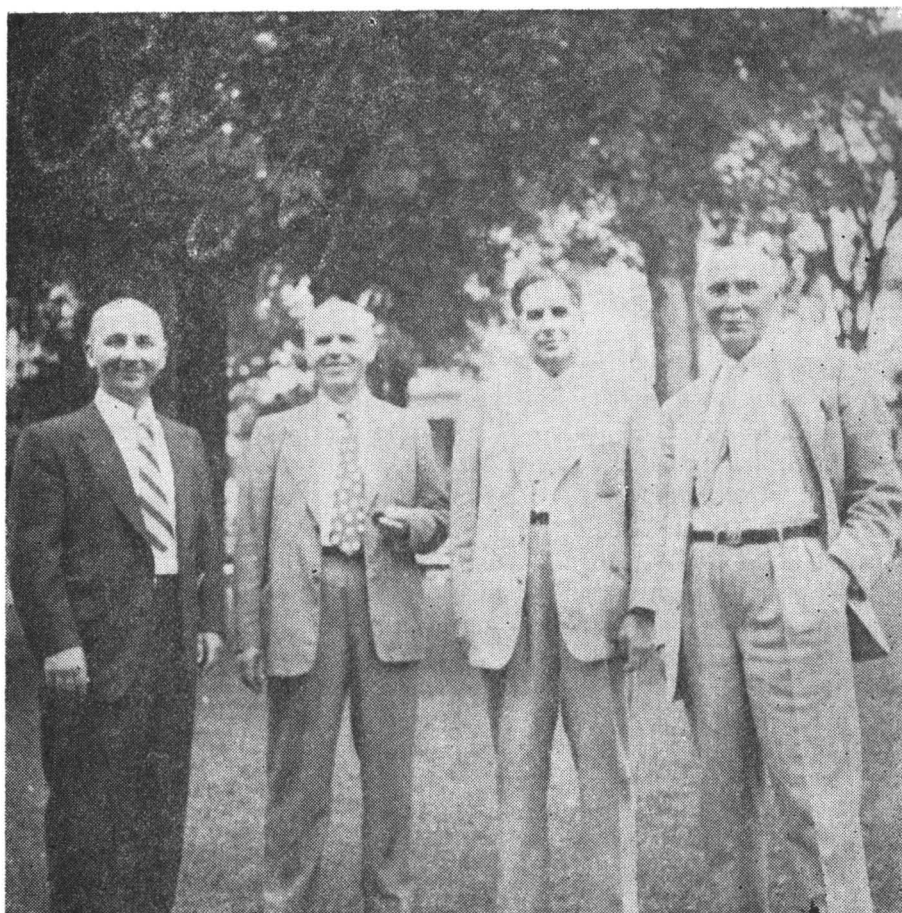
Мав д-р Мишуга і одну „слабість”: любив кінські перегони. Ніколи не йшов на газард, але весняними місяцями в Йонкерсі, а в серпні в Саратозі перегони відвідував і часом робив заклади, очевидно на малі суми, які, звичайно, програвав. Коли траплялося, що Доктор виграв дві-три десятки, тоді ціла наша група: Дмитро Галичин, адв. Михайло Пізнак та інші йшли на „велику ложку” в якомусь ресторані, бо „Доктор виграв”. Але коли Доктор програвав, що траплялося частіше, то ніхто й не думав йому „фундувати”.

Д-р Мишуга не був одружений, але любив жіноче товариство і у відношенні до жінок був джентлменом. Любив дотепи і завжди заздрих Р. Слободянові, що він їх пам’ятає. Любив товариство взагалі.

Був звеличником мистецтва. Для характеристики хочеться згадати, що він, наприклад, мав окремий одяг, плащ і капелюх, що їх уживав тільки тоді, коли йшов до опери чи театру. Театральні рецензії, як і звідомлення з кінських перегонів, належали

Д-р Лука Мишуга на вакаціях у Саратозі, Н.И.

Під час вакаційного відпочинку в Саратозі д-ра Луку Мишугу часом відвідували його приятелі, що й видно на цій фотознімці з 1951-го року. Стоять (зліва): Йосип Лисогір, Микола Данильченко, Дмитро Галигин і д-р Лука Мишуга.

до тих рубрик в американській пресі, що він їх завжди з увагою читав. Коли мова про українське мистецтво, то був він справжнім його покровителем і часто меценатом, про що пишуть інші.

КНИЖКА НАСАМПЕРЕД

Я не знаю другої такої людини, що була б так прочитана, як д-р Лука Мишуга. В нього, при його багатьох різноманітних зацікавленнях, книжка була насамперед. Читав Доктор і для приємності і для практичного вжитку. Не знаю, чи між безліччю його промов і доповідей, як і між безліччю його статей, була одна, в якій не було б відклику на якусь актуальну книжку. Я бував часто в прикрій ситуації, бо коли в редакції чи поза нею Доктор починав розмову про якусь книжку, я нічого не міг сказати, бо тої книжки не читав. Тож я допомагав собі тим, що бодай переглядав рецензії на нові книжкові появи в додатку до недільного „Нью Йорк Таймсу”, але й ці рецензії Доктор уважно читав. В архівах „Свободи” можна побачити сотні пожовклих листків, на яких Доктор своєю рукою робив виписки з різних книжок для вжитку в статтях чи промовах. Те саме відноситься до журналів. Завдяки цій прочитаності Докторові ніколи не бракувало теми для статті чи промови або розмови.

ПРИ ПРАЦІ

Праця була, без сумніву, головним змістом життя д-ра Л. Мишуги. Характеристикою його відношення до праці нехай послужить короткий опис його робочого дня в „Свободі”.

Приходив Доктор біля 8-ої години ранку, звичайно з „Нью Йорк Таймсом” і кількома іншими американськими газетами та журналами під пахвою. „Нью Йорк Таймс” він уже вспів пере-

глянути під час сніданку, бо на ньому вже були закреслені вістки, що він їх планував використати у „Свободі”.

Від 1946 до 1952-го року в редакції щоденника працювали д-р Мишуга, д-р Демидчук і я. Д-р Демидчук приготував американські вістки, я — міжнародні та українські, а д-р Мишуга — частину одних і других. Приготовивши вістки на першу сторінку, ми ділились коректою друкарського складу. Д-р Демидчук і я час від часу звертались до д-ра Мишуги з різними запитаннями, але яких три години перед полуднем тільки друкарські машинки цокали і ніхто нічого не говорив, хіба відповідав на телефон.

Після коректи я „ламав” газету в друкарні, д-р Демидчук продовжував писати вістки з американської преси до чергового числа, а д-р Мишуга вже основно прочитував „Нью Йорк Таймс” і „Геральд Трибюн”, знайомлячись з подіями в Америці та світі і з їх оцінкою в редакційних статтях і коментарях відомих колумністів. Опісля кожний з нас писав статтю: д-р Мишуга — редакційний коментар, а ми з д-ром Демидчуком — інформаційні статті на актуальні теми. Свої статті ми передавали д-рові Мишугі і він, прочитавши, віддавав їх до друкарні, зазначаючи на кожній місці для неї в газеті.

Часто над нашими і надісланими статтями відбувались дискусії і навіть суперечки. Одну суперечку я обов'язково мав з Доктором кожного року, і вона вже належала до своєрідної традиції. Це було завжди під Свято Матері, річницю мого приїзду до Америки. Я заступав думку, що в той одинокий день кожній матері належаться тільки — сказати б — рожі без колючок. Доктор вважав, що власне в той день кожній матері, віддавши їй заслужену честь, пошану і любов, треба також пригадати її родинні і громадські обов'язки. Ми знали напам'ять свої аргументи і додавали до них деякі нові. Проте, ця і всі інші наші суперечки були радше „академічного” порядку, бо більшість редакційних коментарів писав Доктор, і вони визначали характер і напрямки газети.

Скінчивши в редакції з нашим власним писанням, ми підготували інші матеріали: дописи, надіслані статті тощо. Д-р Мишуга переглядав редакційну пошту і приділював нам для опрацювання надіслані матеріали. Найбільшу частину, головню в перших роках нашої співпраці, він робив сам.

Я прийшов до „Свободи” вже з редакторською практикою, але ця практика не варту була торби січки в достосуванні до цілком відмінних редакційних завдань і потреб, що були в „Свободі”.

Д-р Лука Мишуга любив товариство. Д-р Лука Мишуга (зліва) з пані Джені Пізнак, адв. Михайлом Пізнаком, пані Стефанією (друга справа) і Дмитром Галигиними та іншими під час одного з прийнять.

Д-р Лука Мишуга (третій справа) із. о. Вавриком, Льоньом Лепким (справа), пані і Дмитром Галигинами та іншими під час вечері.

В Європі в редакціях вирішувалося придатність матеріялу до друку з огляду не тільки на зміст, але й на форму. Ніхто там не морочив собі голови відшифровуванням рукописних гієрогліфів чи правкою більше чи менше неграмотних писань.

Тим часом у „Свободі” власне ці дописи, написані рукою робітника чи фермера, привертали головну увагу д-ра Мишуги. Ця справа була дуже часто темою наших розмов. Доктор твердив, що він сто разів більше воліє мучитись, виправляючи і переписуючи ці написані „кров'ю серця” дописи піонерів Американської України, аніж без труду читати і без виправлень друкувати мудрощі всіляких доморослих філософів. Доктор оповідав, як то він спільно з д-ром Демидчуком і ред. Омеляном Рев'юком приготівлював у 30-их роках „Ювілейну Книгу” Українського Народного Союзу, що, мабуть, назавжди залишиться найбільшим і найдбайливіше опрацьованим першоджерелом історії українського поселення в Америці. Треба було написати сотні й тисячі листів до секретарів Відділів УНСоюзу та місцевих громадян, багатьом з них треба було „з горла видерти” інформації про місцеву громаду, її початки і тодішній стан, що в більшості були в кожному відношенні „гієрогліфами”, і опісля днями й ночами ті матеріяли приготівляти до друку. Якщо є хтось такий, що насправду заслужив собі на нагороди Пуліцера і Нобеля, то це — в моїй оцінці — д-р Лука Мишуга тією „Ювілейною Книгою”. Підготовою та редагуванням тієї книги д-р Мишуга так собі „набив руку” в редагуванні дописів з життя громад, що ніхто й ніколи йому в цьому не дорівняє. Тільки величезна пошана і любов простого люду, особисте знання, видержливість та працьовитість могли визначити таке відношення д-ра Мишуги до тих дописів.

Д-р Мишуга мав при праці ще дві прикмети, які мене незмірно дивували і часом навіть дратували: серйозність і поблажливність. Вже згадано, що праця була змістом життя д-ра Мишуги і так він до неї відносився. В націоналістичному юнацтві ми вивчали напам'ять 44 засади, між якими була: „Що робиш, роби так, якби це мало бути останнім ділом твого життя”. Не знаю другої людини, яка цю засаду так ревно здійснювала б. Бували часи, коли я пізно вночі приходив до редакції, щоб полегшити собі працю наступного дня ранком, і дивувався, застаючи д-ра Мишугу, що переводив додаткову коректу якогось допису чи статті. Кожний друкований рядок був для нього наче святістю, а ціла газета наче біблією, про яку гріх говорити без пошани. Для більшості редакторів писання вісток і статей це — рутина, бо від них „світ не перевернеться”. Для д-ра Мишуги кожний

рядок був таким, що від нього таки міг би світ перевернутись та що цей рядок міг би бути „останнім ділом його життя”.

При такому наставленні д-ра Мишуги для мене ще дивнішою, ще більш незрозумілою була його поблажливість. Прийшовши до „Свободи”, я мав 33 роки та вийшов з генерації, для якої її батьки були „органічним сектором”, себто „ножем у спину революції”, і ми цей „органічний сектор” поборювали куди завзятіше, ніж наша молодь поборює сьогодні нас, як „естаблішмент”. Для мене тоді, як і для більшості таких сиромудрих, усе в „Свободі” виглядало „не так”. Не знавши ще ані історії газети, ані традицій, ані її читачів, мені доконче хотілося все змінити, від заголовного напису починаючи, а на характері шрифтів кінчаючи. Вже на другий чи третій день своєї праці в редакції я почав впроваджувати апострофа, за який місяць-два почав змінювати ломку газети, сторінку за сторінкою, і взагалі думав про „революцію”. І в цьому, на моє превелике диво, не тільки не мав жадного спротиву від начального редактора, але, навпаки, мав ще й заохоту, з одним тільки застереженням: „якщо витримаєш”.

ПРОМОВЕЦЬ З БОЖОЇ ЛАСКИ

Д-р Лука Мишуга, як уже згадано, був промовцем з Божої ласки. Мені часто здавалося, що промови є більше його професією, ніж редакторство. Нам часто траплялися досить веселі пригоди. Д-р Мишуга, читаючи книжку, журнал чи газету, бувало аж ногою стукне, натрапивши на добру думку, фразу чи порівняння, завжди із заввагою: „Це знамените для промови!” Тоді він свою знахідку — якщо вона була в журналі чи газеті — витинав і ховав під спід своїх шпаргалів, що закривали стіл. Я залишався в редакції і, коли д-р Мишуга виходив, звичайно витягав витинок з-під його паперів, приготавляв вістку чи статтю до газети і здавав до друку. Коли ж це на другий чи третій день появлялося друком, д-р Мишуга за голову брався, кажучи: „Знов мені напаскудив”.

Свої промови д-р Мишуга приготавляв незвичайно дбайливо. Він шукав джерельних матеріалів, що були б актуальні для по-

рівнянь із минулим, про яке він мав говорити, а кожен промову насамперед писав „на брудно”, опісля переписував „на чисто”, виправляв і доповнював чи змінював та виучував напам’ять. Приготовлячи так свої промови, він завжди зважав насамперед на думку, але не легковажив і стилю та сподіваного ефекту.

Ще один і прямо неймовірний факт: д-р Мишуга виголошував десятки промов на ті самі теми. Траплялися роки, що з нагоди Листопадових свят, свят Державности чи Шевченківських роковин він виголошував промови в кількох або й кільканадцятьох громадах, але не пам’ятаю ані одного випадку, щоб ту саму промову виголошував два рази. Яка різниця з сучасними нашими промовцями, що потраплять з нагоди якогось ювілею обігнати одною й тою самою промовою цілий Божий ювілейний рік і опісля ще передають її на увіковічнення в газеті чи календарі!

Д-р Мишуга ніколи зі сцени не відчитував своїх промов, хоча кожен з них мав написану. Завжди говорив з пам’яті. І тому не диво, що його „розривали” наші громади, а його промови завжди були головною атракцією кожного свята, кожної імпрези, без уваги на мистецькі чи інші програми.

До речі буде згадати, що написані д-ром Мишугою промови часом позичали тодішні „батьки народу”.

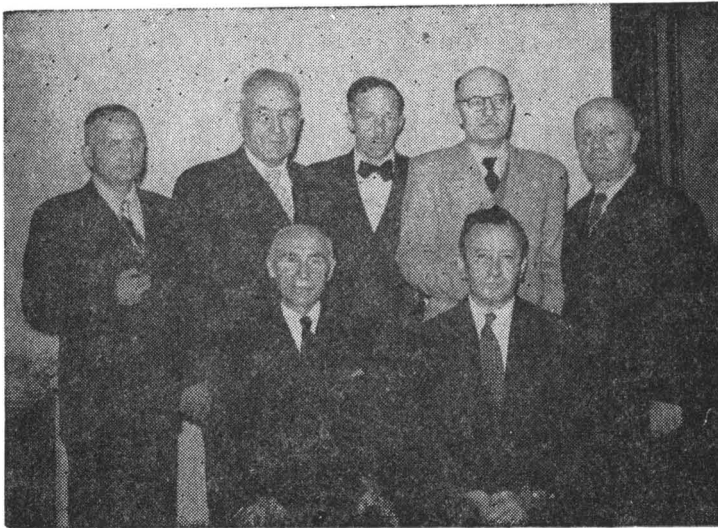
Д-р Мишуга більше зважав на свої промови, ніж на друковані в газеті статті, хоч як дбайливо до них ставився. Це і зрозуміло, бо стаття повинна бути „суха”, без зайвих ораторських прикрас, тоді як промови виголошується не тільки до розуму, але й до серця. Цікаво, що д-р Мишуга навіть свій одяг замовляв у кравця з думкою про виступи на сцені. Як його великий дядько Олександр Філіппе Мишуга був незрівнянним майстром співу, так д-ра Луку Мишугу можна оправдано вважати за незрівнянного майстра живого слова. Це справді був промовець з Божої ласки!

ІДЕОЛОГ, ФІЛОСОФ

Світогляд д-ра Мишуги, його вклад у розвиток української політичної думки та, зокрема, його оформлення того, що ми називали б українсько-американським ідеалом, більше ніж заслуго-

Дмитро Гализгин і д-р Лука Мишуга (сидять) з працівниками редакції, адміністрації і друкарні „Свободи” в 1952-му році.

Редакція „Свободи” в 1952-му році. Сидять: д-р Лука Мишуга і ред. Степан Шумейко. Стоять (зліва) редактори проф. Іван Коровицький, д-р Семен Демидзук, Антін Драган, проф. Василь Чапленко і д-р Лука Луців.

ували б на окрему студію і окрему працю. Ми певні, що така праця колись буде написана і опублікована в найкращому інтересі нашої громади і нашого народу. Ми бо не думаємо, що будь-яка інша етнічна група в Америці могла б почванитись своїм Мишугою, людиною-філософом й ідеологом, яка шукала, знайшла і синтезувала найкращі ідеали народу свого походження з крайною свого поселення.

Можливо, що це були постійні зустрічі з українськими поселенцями в Америці та їх народженими вже тут нащадками під час збірки фондів на Позичку Національної Оборони тоді вже екзильного уряду Західньо-Української Народної Республіки, з одного боку, і провідна участь у державному будівництві України під кінець Першої світової війни, як і глибоке знання історії України та історії З'єднаних Стейтів Америки — з другого боку, що змусили д-ра Мишугу шукати синтези цих українських і американських ідеалів. Про це говорять усі його промови, більшість його статей у „Свободі”, як і розмови з усіми, хто мав нагоду з ним зустрічатись чи працювати.

Д-р Мишуга був глибоким знавцем творчости Шевченка та її інтерпретатором. Зустрівшись з американською дійсністю та пізнавши її не тільки з теорії, але й з практики, він не міг нею не захопитись, зокрема не міг не захопитись тими високими ідеалами, що лягли в основу З'єднаних Стейтів Америки. В розмовах він часто згадував про ту дилему, яка стояла перед ним у початках його діяльності в Америці на пості дипломатичного представника нехай і екзильного, але оформленого на рідній землі українського уряду. Пізнаючи їх життя і прагнення народу, йому не забрало багато часу, щоб переконатись в тому, що для цих наших поселенців Америка не тільки на словах, але й на ділі є „прибраною батьківщиною”, і що раніше чи пізніше, якщо не для них, то для їх нащадків вона буде батьківщиною в повному значенні і розумінні цього слова. Д-р Мишуга часто, під час розмов і конференцій у редакції, звертав увагу, щоб для наших поселенців між Америкою і Україною не ставити „чи”, тільки „і”, не Америка чи Україна, а тільки Америка і Україна.

Таке наставлення і така філософія д-ра Мишуги віддзеркалена в усіх чи в більшості його статей і промов. Уже була згадка про захоплення д-ра Мишуги творчістю Шевченка, яку він дуже добре знав. З американського боку найбільший вплив на цього справжнього і неперевершеного ідеолога американського українізму, як, без сумніву, можна окреслити д-ра Мишугу, мав Абрагам Лінкольн. Як твори Шевченка, так і спадщину Лінкольна

д-р Мишуга знав до подробиць, і не тільки знав, але й робив з них практичні висновки для сучасності. Це могло б бути перебільшенням, але здається, що чи не найбільш правильним означенням ролі д-ра Луки Мишуги в житті і розвитку українців в Америці та в ідеологічному оформленні того життя було б подібне „емансипаторство”, що є найбільш суттєвою характеристикою ролі Лінкольна для американської і ролі Шевченка для української націй.

ДЕРЖАВНИЙ МУЖ

Д-р Лука Мишуга був державним мужем в повному значенні цього слова. Він брав активну участь і відіграв поважну роль в українському державному будівництві під час і після Першої світової війни і для нього своя держава була найвищим поняттям на землі. У розмовах він раз-у-раз у якійсь формі навіть найактуальніші події з українського життя пов'язував саме з тим державним будівництвом і крізь його призму оцінював те, що діялось чи діється. Цікаво, що навіть помилки і недотягнення чи перетягнення з тих часів були для д-ра Мишуги завжди яскравим прикладом того, що і як робити та чого не робити.

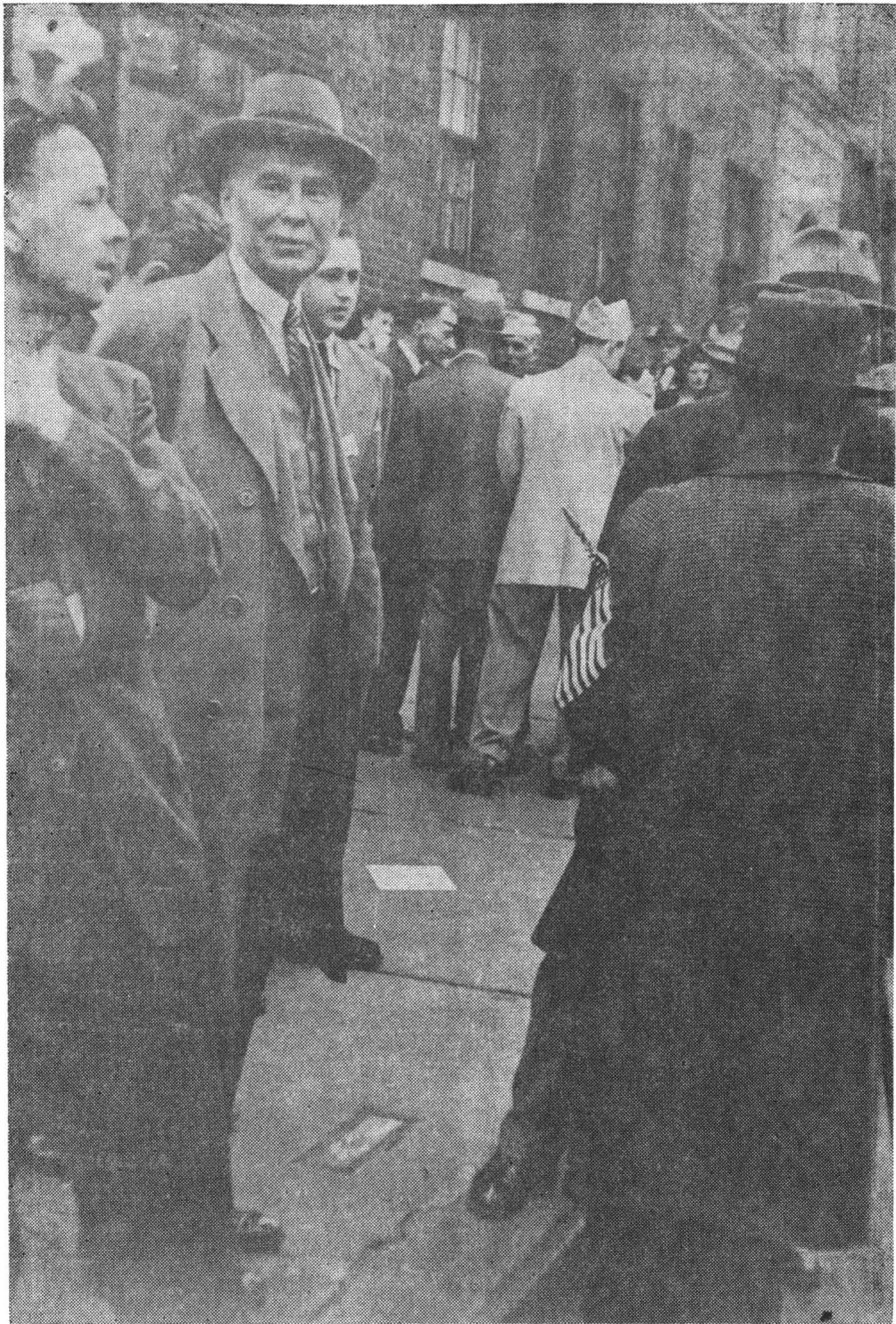
Наставлення д-ра Мишуги в цьому відношенні характеризують хоч би такі два приклади з його особистого поступування за кілька днів перед його смертю. В останній своїй волі, яку подиктував Доктор авторові цієї розповіді, він поставив вимогу, щоб його тіло зодягнули в дипломатичний фрак, що його д-р Мишуга зберігав 35 років, як велику реліквію. Інший випадок: за який тиждень перед смертю Доктора його відвідав у шпиталі Ст. Барнабас в Нью Йорку його давній друг, приятель та колега по правничих студіях, тодішній президент Української Народної Республіки в екзилі д-р Степан Витвицький. Не знаю перебігу їхньої розмови, але знаю, що одною із останніх турбот д-ра Мишуги в очікуванні неминучої смерті було те, що в розмові він звертався до д-ра Витвицького „Пане Докторе”, а не „Пане Президенте”.

Державницьке наставлення д-ра Мишуги позначало — як уже згадано — його відношення до всіх більших, менших і навіть зов-

сім малих справ нашої громади, нашого народу і наших змагань. Це були чи не найбільші розходження між генерацією, до якої належав та яку репрезентував д-р Мишуга, і тією — сказати б — революційно-підпільною генерацією, з якої вийшов автор цієї розповіді. Ми „робили революцію” — д-р Мишуга і його генерація будували державу.

Ще коротко про партійно-політичну силуетку д-ра Мишуги. В американській політиці він належав до Демократичної партії, подібно як в УНСоюзі його сучасники Микола Мурашко та Роман Слободян. Дмитро Галичин був республіканцем. Щойно починаючи інтересуватись американським партійно-політичним життям, я просив д-ра Мишугу, щоб вияснив мені різницю між Демократичною та Республіканською партіями і мотиви його власного партійного самовизначення. Воно було подиктоване чи не виключно українськими мотивами. Тодішніх республіканців д-р Мишуга вважав ізоляціоністами і американськими націоналістами, які мало турбувалися долею інших народів та не приділювали відповідної уваги етнічним групам в Америці. Коли ж мова про вибори, д-р Мишуга, як і більшість американців, керувався радше оцінкою індивідуальностей кандидатів, аніж партійною приналежністю. Знаю, наприклад, що д-р Мишуга в 1952-му році голосував за кандидатуру республіканця ген. Двайта Д. Айзенгавера. Між іншим, коли українська група під час виборчої кампанії в той час мала в Нью Йорку зустріч з ген. Айзенгавером, д-р Мишуга, стиснувши йому руку, коротко сказав: „Генерале, як будете обраний, не забудьте нашої бідної України”. Ген. Айзенгавер відповів: „Напевно не забуду!” І не забув. Це ж він відкривав пам’ятник Тарасові Шевченкові у Вашингтоні 12 років пізніше. Площу під цей пам’ятник віддала американська держава, але ідейні основи під нього поклав д-р Лука Мишуга своєю діяльністю на американській землі.

В українській політиці д-р Мишуга був національним демократом. Так він сам себе окреслював. Я радше назвав би його націоналістом-демократом. Націоналістичний рух в Україні між двома світовими війнами мав в особі д-ра Мишуги, без сумніву, найбільшу опору в Америці, як моральну, так і матеріальну. Усі провідні націоналістичні діячі в Європі із полковним Є. Коновальцем на чолі, які відвідували Америку, головні надії покладали власне на д-ра Мишугу. Не диво також, що коли під час другої світової війни та американсько-совєтської кон’юнктуральної дружби комуністична п’ята колона в Америці повела шалену кампанію наклепів проти українців та їх національних організацій, головним

Д-р Лука Мишуга під час збірки на „Параду лояльності” в Нью Йорку.

об'єктом їхніх нападів був д-р Лука Мишуга, хоча д-р Мишуга ніколи не був членом і ніколи сам себе з цим націоналістичним рухом не ідентифікував. Думаю, що власне це його державницьке наставлення диктувало йому і його відношення до цього руху.

Багатомовною характеристикою для індивідуальності д-ра Мишуги може послужити його поведінка вже — що так скажу — „за моїх часів”, безпосередньо після Другої світової війни. Я знав з різних джерел про поодиноких націоналістичних діячів в Америці, і важко було збагнути, чому деякі з них, після війни і, очевидно, в результаті п'ятиколонної антинаціоналістичної кампанії, так завзято критикували всіх інших своїх націоналістичних співпрацівників, представляючи себе самих супердемократами. Д-р Мишуга до таких не належав, хоча міг мати на це найбільше право.

„НАЙБІЛЬШИЙ СОЮЗОВЕЦЬ”

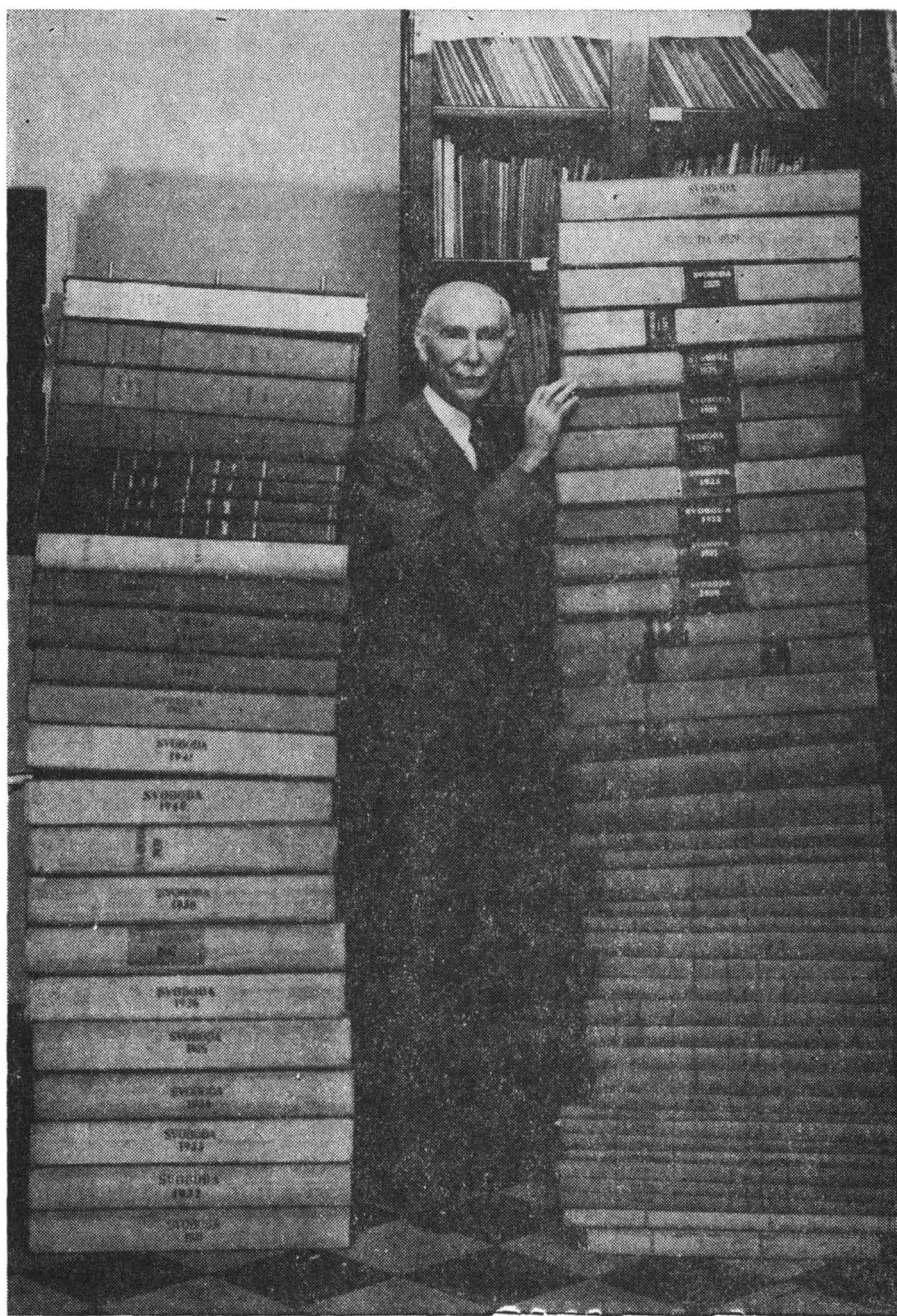
Так назвав д-ра Луку Мишугу тодішній головний президент Українського Народного Союзу та в кожному відношенні його приятель і побратим Дмитро Галичін у надгробній промові. Знавши д-ра Мишугу та його відношення до УНСоюзу, можу тільки підтвердити, що таким він справді був. Не знаю другої людини і другого діяча, який відносився б до УНСоюзу з такою пошаною, пієтизмом, як д-р Мишуга. Часто здавалося, що УНСоюз на американській землі заступає йому ідею української державності. З безлічі розмов та дебат на ці теми можу тільки вносити, що на таке відношення д-ра Мишуги до УНСоюзу мали вплив два головні фактори: наставлення народу та правильна оцінка реальних вартостей, як також знання історії українського поселення в Америці. На іншому місці вже була згадка, що Дмитро Галичін був в тому періоді єдиним виконавчим урядовцем УНСоюзу з академічною освітою. Але треба було бачити й переживати, з якою великою пошаною ставився д-р Мишуга до кожного з головних урядовців, а кожні наради Виконавчого Комітету і Головного Уряду, не кажучи вже про Конвенції, були в його оцінці не тільки найвищим форумом, але й найвищими інстанціями для розв'язування та полегоджування всіх суспільно-громадських проблем.

Як уже згадувано, д-р Лука Мишуга знав не тільки історію, але й суть, призначення і можливості УНСоюзу, як ніхто інший. На цьому знанні, як і на знанні психіки та наставлення людей, д-р Мишуга правдоподібно і базував свою філософію американського українізму. УНСоюз в його правильній оцінці був базою всього українського життя і українського майбутнього в Америці. Політичні та інші угруповання і репрезентації д-р Мишуга оцінював радше як установи „ад хок”, створені й покликані на те, щоб виконати часову місію. Натомість УНС в оцінці д-ра Мишуги був своєрідною американсько-українською синтезою Шевченкового розуміння „живих, мертвих і ненароджених”, творцем минулого, організатором сучасного та гарантією майбутнього. За таку концепцію УНС, оформлену вже його основоположниками, д-р Мишуга не раз „схрещував копії” з іншими, навіть провідними діячами самого УНС, і він таку концепцію постійно заступав, пропагував і згідно з нею поступав. Нехай посвідчить про це включена в цей збірник тільки мала частина його статей та коментарів на цю тему.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР „СВОБОДИ”

Д-р Лука Мишуга, який користувався сторінками „Свободи” вже від початку свого приїзду до Америки в 1921-му році, поступив на працю в редакції як співредактор 1-го квітня 1926-го року. Головним редактором „Свободи” був тоді, після Володимира Лотоцького, Омелян Рев’юк. Сім років пізніше, в 1933-му році, Головний Уряд УНС на своїх надзвичайних нарадах обрав д-ра Л. Мишугу на головного редактора, і на цьому пості він залишився аж до своєї смерті 8-го лютого 1955 року.

Перед д-ром Мишугою „Свобода” мала, крім свого основоположника о. Григорія Грушки, сім головних редакторів. Ними були: о. Нестор Дмитрів, о. Степан Макар, о. Іван Ардан, Антін Цурковський, Осип Стеткевич, Володимир Лотоцький і Омелян Рев’юк. Д-р Мишуга — на мою думку — перевищував усіх не тільки часом своєї служби, але й своїм наставленням, своєю дбайливістю, своєю працьовитістю, ідейністю та всіми іншими найкра-

Д-р Лука Мишуга між різниками „Свободи”, майже половина з яких в тому гасі (1953 р.) була зрадагована під його проводом.

щими прикметами. Справа редагування „Свободи” та відповідальності за неї в тих часах належала до найтрудніших завдань, яке людина могла взяти на свою голову. Поминаючи брак кваліфікованих співробітників, у „Свободі” сходились тоді всі можливі проблеми і конфлікти, як внутрішнього американсько-українського порядку, так і всеукраїнського та міжнародного. Тут не місце їх наводити, бо їх віддзеркалюють найбільш вимовно сторінки „Свободи” з тих часів. Але не можна не згадати, що до цього часом долучувались також і суперечності між видавцем „Свободи”, себто проводом УНС, і редакцією. Характеристикою цього, як і характеристикою розуміння д-ром Мишугою місця і ролі газети в УНС та в громаді і відповідальності за неї може послужити лист д-ра Мишуги до тодішнього головного председателя УНС Миколи Мурашка, датований 20-го травня 1942 року.

До конфлікту між д-ром Мишугою і тодішнім председником УНСоюзу прийшло, головню, у зв'язку із згаданими вже зовнішніми атаками на д-ра Мишугу, що були довели в тих воєнних часах до урядового вгляду та перевірки цих нападів. Цілковито зрозуміло, що коли акція проти редактора і газети починала загрожувати самій установі, її провід рішив перебрати на себе більше відповідальності і за саму газету. У відповідь на таке рішення д-р Мишуга у згаданому листі писав:

„В УНСоюзі, як далеко сягає моя пам'ять, перед Урядом УНС і членством, як і перед громадянством відповідали за газету такі редактори, коли йде про дійсну відповідальність. А принаймні відповідав редактор чи редактори, вибрані чи назначені, або редакційна колегія, що все одно мусіла якось уконституюватись і вибрати когось з-поміж себе для поділу праці і порядку в газеті. Як такого нема, то мусить наступити хаос, що є очевидне. Ось такого порядку нема у нас і досі. Якщо є причини, що такого завести не можна, то — на мою думку — треба взятись за радикальні зміни. І її починаю від себе тому, бо мені здається, що на відношенні Головного Уряду і Екзекутиви УНС до редакції завважив брак довір'я до мене як такого, що був довгі роки відповідальним за газету. Виглядає мені так, що калюмніаторська проти-українська акція, ведена останніми роками проти „Свободи” і проти мене, як редактора, захитала їхнім довір'ям до мене і моєї діяльності та довела їх до переконання, що саме через мене, як редактора і політичного діяча, приходиться усім терпіти, зокрема Проводові УНС і цілій організації...”

Навівши кілька фактів для потвердження його докорів, зокрема згадавши, що його не запрошено на наради, на яких вирішу-

Найближчі друзі і співпрацівники в УНСоюзі і громаді протягом одного звертьсторіччя. Стоять (зліва): д-р Лука Мишуга, Роман Слободян і Дмитро Гализін.

вано справу Українського Конгресового Комітету, і не вміщено в протоколі з річних нарад Головного Уряду УНС його звіту, д-р Мишуга писав:

„Усі ті „подробиці” набирають особливої ваги тоді, коли ма- тимемо на увазі, що тут іде про репрезентанта провідної газети та що той репрезентант повинен би сам бути провідною людиною, коли займає таке становище. Думаю, що такі явища є нездорові і аномальні та не приносять чести ні Головному Урядові, ні Екзекутиві, ні газеті, ні редакторів...”

„Усі ми, що є в Головній Управі УНС, зокрема в Екзекутиві чи редакції „Свободи”, зобов’язані, поза нашими звичайними зай- няттями на хліб, працювати для загальнонародного добра. Так нарід розуміє наші становища. „Свобода” мусить бути провідною, а заяви не роблять когось провідником, а провідна праця. Ми му- симо наше життя творити або хоч впливати на його творення і почуватись відповідальними за нього. Як може редактор вести, коли відношення Головної Управи і Екзекутиви до нього вигля- дає на таке, що його треба вести, а то ще й під курателю брати, бо він не виглядає на дуже відповідального. Я не перечу, що в тому, що такі речі діються, винуваті теж самі редактори. Та за- радою на таке не є порядок, що підкопує повагу редакції і газети. Не йде тут про амбіцію особи, а про амбіцію „Свободи”, бо тільки так склалося, що я був за останні роки її формально відповідаль- ним представником... Я був, покищо ще є і піду, а „Свобода” була переді мною і буде по мені. Щоб вона була надалі провідною, мусять її вести справжні провідні люди. Ведуть ідея і авторитет, розум і характер...”

Так розумів д-р Мишуга ролі газети і відповідальність ре- дактора, і це він здійснював у практичному поступуванні. „Сво- бода”, як і її видавець УНС, були для нього майже святістю. А свою думку про „Свободу” сказав д-р Мишуга в своєму останньо- му в його житті конвенційному звіті в 1954-му році, закінчивши введення до того звіту твердженням:

„Кінчимо ці загальні завваги тим, що ми свідомі, що хоч „Сво- бода” зробила багато доброго для нашого народу в Америці, як і для української справи, вона могла б куди більше зробити, якби мала змогу побільшити свій об’єм та розпустити свої крила на всю ширину і довжину. Допоможім їй хоч тепер це зробити, бо щось ліпшого, ідейнішого, тривалішого і впливовішого уже на цій землі не збудуємо!”

Дивлячись тепер, з перспективи майже двох десятиріч на по- ступування і працю д-ра Луки Мишуги на пості головного редак-

тора „Свободи” і в громаді, пригадуємо слова одного з американських мислителів: O, Lord, give us that the men of principals be our principal men!” Таким і був д-р Мишуга: людиною принципів і між нами головним мужем.

БОЛЮЧИЙ КОНФЛІКТ

Признаюсь, що цього великого і болючого конфлікту, що його пережив д-р Лука Мишуга на пості головного редактора „Свободи”, я ніколи вповні не розумів, зокрема його причини, хоча застав ще його далекосяглі наслідки. Мова про конфлікт з первієрархом Української Католицької Церкви в Америці, тодішнім єпископом і опісля першим українським католицьким митрополитом в Америці, св. п. Константином Богачевським. З д-ром Мишугою ми мали на цю тему багато розмов, і в пам’яті залишилося, зокрема, постійне застереження Доктора: за кожним разом, як я в розмові згадував про його „конфлікт з Церквою”, він часом з обуренням спростовував, що ніколи не мав ніякого „конфлікту з Церквою”, натомість мав конфлікт з єпископом і деякими священниками. Так воно й було. Д-р Мишуга був релігійною людиною, за „моїх часів” навряд чи була яка неділя, коли б він пропустив Службу Богу. Був також надзвичайно щедрий у пожертвах на церковні й релігійні цілі. Його конфлікт з єпископом, що розгорівся насамперед в справі конкордату, себто записування церков і церковних домів та майна „на єпископа” чи — як казали — „на Рим” і опісля підсилювався суперечностями в справі „культу Франка”, був чи не єдиною більшою подією в житті і праці д-ра Мишуги, щодо якої він міг мати деякі сумніви не щодо його власного становища, але щодо наслідків. На це виразно вказує і останній в його житті документ, підписана ним напередодні його смерті „Заява”, в якій дослівно сказано: „Идучи за порадою моїх приятелів та вислухавши їх аргументів, уважаю за відповідне оцим заявити, що коли б будь-який з моїх вчинків був приніс шкоду нашій Церкві чи зробив кривду її Представникам, то це сталося проти моєї волі і проти моїх інтенцій та на мій превеликий жаль”. Заява датована: 6-го лютого 1955. Два дні пізніше д-ра Мишуги вже не було між живими.

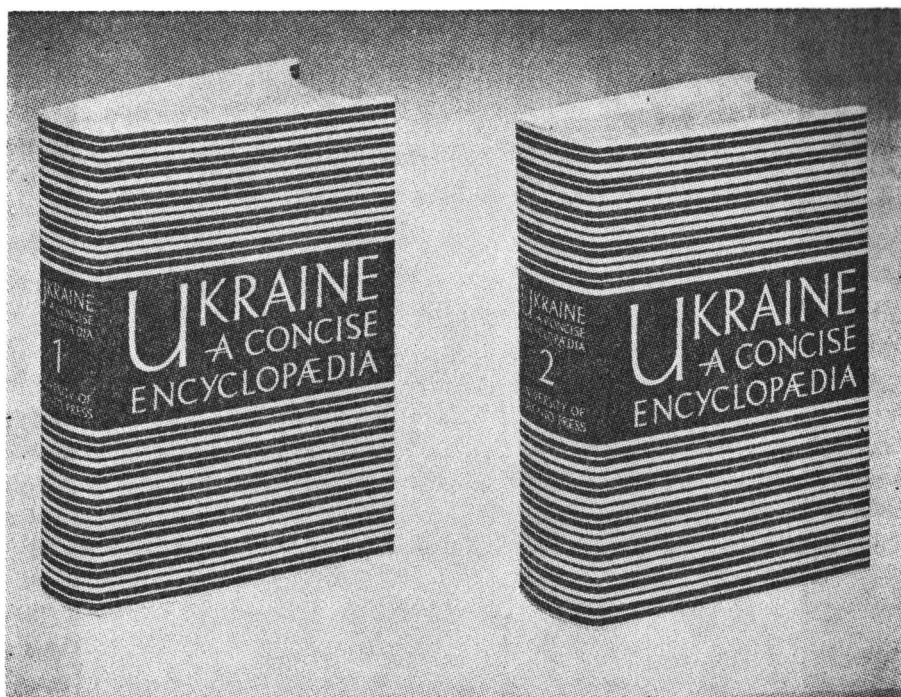
При цьому до речі буде згадати, що щиро і чесну ролю справжнього миротворця, який всіляко намагався насамперед злагіднити незалежний від нього конфлікт і опісля усунути його наслідки, відіграв тодішній стемфордський єпископ і теперішній митрополит УКЦеркви в ЗСА Амврозій Сенишин.

НОВІ ГОРИЗОНТИ

Д-р Лука Мишуга ніколи не був вдоволений існуючим станом і завжди шукав нових ідей, як і нових організаційних форм та нових можливостей. Як справжній піонер, він завжди шукав — і часто знаходив — ті „нові горизонти”, що відкривали нові можливості для нашої громади і для української справи. Власне на той 1933-й рік, коли д-р Мишуга був обраний на головного редактора „Свободи”, припадає перша більша і успішна спроба ввести в зорганізоване життя української громади в Америці народжені вже тут друге і третє покоління. В тому році, за ініціативними порадами д-ра Мишуги, відбулося створення Ліги Української Молоді Північної Америки, а при „Свободі” почав появлятися англомовний „Український Тижневик”. Можна б написати цілу книгу хоч би про те, з якою пошаною, вдячністю та подивом говорив про д-ра Мишугу перший редактор цього „Українського Тижневика” Степан Шумейко, з яким респектом і подивом відносились до нього такі діячі з цих поколінь, як Михайло Пізнак, Йосип Лисогір, Іван Панчук, Оля Дмитрів та багата-багато інших. Це велика шкода, що нам — на превеликий жаль — не пощастило включити до цього збірника спомину бодай одного із цієї генерації про його відношення та оцінку д-ра Мишуги, хоча заходи в цій справі були пороблені.

Сміло можна твердити, що саме цим своїм відношенням до народжених в Америці українських поколінь д-р Мишуга започаткував нову добу в дальшому розвитку нашої громади.

До таких же „нових горизонтів”, відкритих та використаних д-ром Мишугою, належать публікації УНСоюзу англійською мовою про Україну і її нарід, її історію, літературу, культуру. Оправдано можна твердити, що всі ці публікації, включно з монумент-

Два томи Англomовної Енциклопедії Українознавства, опубліковані старанням і коштом Українського Народного Союзу у видавництві Торонтського Університету, були здійснення одного із найсміливіших плянів і задумів д-ра Луки Мишуги.

тальною Англомовною Енциклопедією Українознавства, перший том якої появилася вісім років, а другий 16 років після смерті д-ра Мишуги, були одним з багатьох великих діл власне д-ра Мишуги. Навіть здаючи собі вже справу із загрозливого стану свого здоров'я, д-р Мишуга ще мав одну головну мрію: закінчити справу видання Англомовної Енциклопедії.

Заслуга д-ра Луки Мишуги у цій ділянці не обмежується до ініціативи. Із збережених в архівах матеріалів наглядно видно, скільки труду і знання вклав д-р Мишуга в редагування цих книжок, машинописи оригіналів яких переходили його найбільш дбайливу перевірку.

Започаткуванням англомовних публікацій про Україну на ширшу скалю д-р Мишуга поклав тверді основи під майбутній розвиток. Без публікації з його ініціативи у видавництві Єйльського університету однотомової „Історії України” Михайла Грушевського та всіх інших праць навряд чи можна було б собі уявити ті здобутки, що їх досягнули українці в Америці поширенням студій українознавства вже в багатьох коледжах і університетах, включно із Центром Українських Студій в Гарвардському університеті.

З ДУМКОЮ ПРО МАЙБУТНЄ

Уся діяльність, як і спосіб мислення д-ра Луки Мишуги мали своє глибоке коріння та сильну базу у минулому, у власній участі в українському державному будівництві, як і в знанні історії України та українського поселення в Америці. Але його думка і його активність рівночасно були скеровані у майбутнє, в яке він непохитно вірив. Переконалим доказом цього може послужити його відношення початково до українських „переміщених осіб” після другої світової війни в Європі й опісля до нових наших поселенців в Америці та Канаді. Це був власне д-р Мишуга, що після створення Злученого Українського Американського Допомогового Комітету в 1944-му році у порозумінні з президентом того Комітету д-ром Володимиром Галаном та членами Екзекутиви УНС, започаткував акцію 100-долярових пожертв на цілі ЗУАДК'у, яка принесла понад 30,000 доларів та фактично вможливила йому існування і дальшу таку благородну працю.

Д-Р ВОЛОДИМИР ГАЛАН

за головування д-ра Луки Мишуги в ЗУАДК його виконавчий директор, один з найближчих приятелів і співпрацівників д-ра Луки Мишуги в УНСоюзі і громаді. В гостинному домі д-ра Володимира і пані Гльорії Галанів д-р Л. Мишуга провів кілька тижнів під час недуги та перед відходом до лікарні, в якій незабаром помер.

Не думаю, що була в Америці, крім д-ра Володимира Галана, друга людина, яка не тільки мала б, але і виявила б стільки серця, співчуття і турбот за долю скитальців, як їх мав і виявив д-р Мишуга. Ніколи не забуду, як десь у половині 1946-го року я передав Докторові написану за повідомленням в американській пресі вістку про „Одисею малого Петруся” — приїзд до Америки адоптованого американською родиною 2-літнього українця-сиротяти і як д-р Мишуга, цей найбільш загартований діяч і редактор, намарно пробував стримати сльози, що горохом котилися з його очей, читаючи цю вістку. І скільки разів було, що д-р Мишуга ранком, після здачі газети на пресу, рекомендував мені: „Напишіть щось знову про скитальців!” Кожний, хто познайомиться з річниками „Свободи” 1944-1952 років, може прийти до переконання, що власне українська скитальщина була в тому часі найголовнішою проблемою в світі.

Очевидно, що сантимент д-ра Мишуги до скитальців був у відповідній мірі подиктований і тією обставиною, що між скитальцями було багато передових діячів, бувші його співпрацівники з визвольних змагань, були шкільні товариші, але головною спонаукою — крім чисто гуманітарної — була в цьому думка про майбутнє. Ніхто краще не знав, як д-р Мишуга, труднощів в розвитку українського поселення в Америці, як і труднощів в промощуванні тут шляху українській правді та що їх головною причиною був брак кваліфікованих сил. Д-р Мишуга часто згадував, що українці в Америці не можуть дорівняти росіянам чи полякам у їх праці для рідного народу саме тому, що не мають кандидатів на провідні становища в американському політичному і, зокрема, академічному світі. Переселення якнайбільшої кількості наших скитальців до Америки насувало такі можливості. Надії д-ра Л. Мишуги в цьому відношенні — думаємо — більше, ніж виправдалися.

Сказане досі це тільки дуже загальниковий і більше суб'єктивний образ д-ра Луки Мишуги, як його бачив найближчий його співробітник із останнього десятиріччя в його житті.

ОСТАННІ ДНІ Д-РА МИШУГИ

Кожну людину пізнається найкраще не тільки в праці і товаристві, але зокрема в трудних хвилинах життя, першою і останньою з яких є неминучий кінець того життя. Тому і хочеться цю загальну силуетку д-ра Мишуги закінчити тим, що було кінцем: останніми днями його життя.

Д-р Лука Мишуга не належав до людей сильної фізичної будови. Через це його в поборовому віці навіть до війська (австрійського) не взяли. Але це не перешкодило йому при першій нагоді зголоситись добровільцем до рідного війська, Українських Січових Стрільців. Опісля, вже в Америці, він при своїй невсипущій праці набув кілька недуг, деяких хронічних, що вже не покидали його все життя.

Деяких не грізних, але дошкульних недуг він набув і у своїй повсякчас напруженій праці. Це були — як він казав — нерви. Цих нервів він сам ніколи не виявляв, але вони з тим більшою силою відбивались на його здоров'ю.

Хронічні ревматичні болі доповнювали його терпіння, до яких він уже був звик і які не тільки не були перешкодою в його праці, але, навпаки, до тієї дуже напруженої праці його ще більше заохочували, бо тоді він забував, що йому „кололо в боці чи крутило в щоді”.

Такий стан тривав аж до майже половини 1953 року, коли Доктор почав відчувати ще й болі в шлунку.

Тут треба згадати, що д-р Мишуга із усіма своїми недомаганнями ніколи не звертався до лікарів.

Все ж таки болі в шлунку вже в своїх перших початках, очевидно, були такі, що заставили д-ра Мишугу піти до д-ра Романа Осінчука в Нью Йорку. Перевіривши пацієнта, д-р Осінчук зарядив негайно пересвітлення і зараз після того операцію шлунка, що відбулася в шпиталі Колумбус в Нью Йорку 3-го серпня 1953 року.

Після операції д-р Мишуга частинно повернувся до здоров'я, але вже ніколи не привернув своєї попередньої, хоч і скромної на його ріст ваги, і не прийшов вповні до сили. Проте, він, — як сам казав — „філософічно” піддався операції, опісля всією силою своєї волі допомагав у можливій реконвалесценції і вже з початком 1954-го року знову вернувся до праці в Редакції.

*Д-р Лука Мишуга під час поопераційної реконвалесценції на Союзівці
в 1953-му році.*

Д-р Лука Мишуга в розмові із своїм заступником А. Драганом під час останніх своїх відвідин в редакції „Свободи” в жовтні 1954-го року.

При тому він із питомою йому сумлінністю виконував свої численні обов'язки, зокрема як голова Злученого Українського Американського Допомогового Комітету, як член Політичної Ради та деяких комісій Українського Конгресового Комітету, як член Наукового Товариства ім. Шевченка, як і під кожним оглядом зразковий громадянин, що вважав своїм обов'язком бути на кожній народній чи культурній імпрезі і виконувати безліч „дрібних” громадських обов'язків, що про них так часто забуває багато, якщо не кожний з нас.

Такий надійний стан тривав до половини жовтня 1954-го року, коли д-р Мишуга знову почав нарікати на болі в плунку, на зне-силення і головно на спадок на вазі.

Нова перевірка в Медичному Центрі, що відбулась яких два тижні пізніше, дала застрашливі результати: жажлива недуга почала поширюватись на інші внутрішні органи, зокрема атакувала печінку, підсувалась під легені і навіть засягала хребетний стовп. Операція вже була неможлива.

Останні місяці життя д-ра Мишуги, себто від часу, як він пішов на першу лікарську перевірку, опісля на другу і вже перебував по лікарнях з деякими тільки перервами, — це найбільша проба всього його життя, всіх його життєвих засад і ідеалів. Хто мав нагоду спостерігати його в тій великій пробі, той знає, що д-р Мишуга не тільки видержав її, він вийшов з неї, як лицар, як великий праведник, що може світити як приклад мужности, шляхетности, незламної віри, непохитних ідеалів та непереможної життєрадості, дармащо життя вже такими швидкими кроками віддалювалось від нього .

Такий був д-р Лука Мишуга і таким залишився в пам'яті багатьох, що його знали і з ним співпрацювали. Хотілося б, щоб ця пам'ять про нього збереглась назавжди.

ОСТАННІ ЗАРЯДЖЕННЯ СЛ. П. Д-РА Л. МИШУГИ ЩОДО ПОХОРОНУ

Неділя 6-го лютого 1955 р. була останнім днем у житті д-ра Луки Мишуги, який він провів ще в повній свідомості. Того дня він подиктував ред. А. Драганові, казав собі кілька разів прочитати і опісля, вже дрижачою рукою, підписав такі

„ОСТАННІ МОЇ ЗАРЯДЖЕННЯ ЩОДО ПОХОРОНУ”

1. У „Свободі” проголосити вістку про смерть щойно один день після похорону. Домовини з моїм тілом абсолютно не відкривати і тіла нікому не показувати.

2. На другий день після смерті похоронити мене (на обраному мною самим уже давніше місці) в прилявності одного священика, зленів Екзекутиви Українського Народного Союзу, ред. А. Драгана та д-ра В. Галана. Пізніше нехай відправлять Службу Божу.

3. Тіло убрати у фрак, який зберігся ще з часів моєї дипломатичної служби.

4. На домовину і могилу не давати жадних квітів.

5. Після похорону всі нехай назад вертаються до роботи.

Мені прочитано написане і я це стверджую власноручним підписом: Л у к а М и ш у г а.

Це був останній підпис д-ра Л. Мишуги на цьому світі.

FEB - 9 - 1935

In Loving Memory of

Dr. Myshuha; Chief Editor of Svoboda

Dr. Luke Myshuha, 67, of 355 Communipaw Ave., Jersey City, editor-in-chief of Svoboda, a Ukrainian-American daily newspaper, and well-known for his anti-Communist activities, died yesterday at St. Barnabas' Hospital, New York.

Dr. Myshuha was secretary of the United Ukrainian Organizations of the United States. He was a member of the policy planning board of the Ukrainian Congress Committee of America.

Dr. Myshuha was also a member of the Pan-American Ukrainian Conference, composed of representative organizations of North and South Americans of Ukrainian descent.

ARRIVED IN 1921

Dr. Myshuha came to this country in 1921 as a diplomatic representative of the Western Ukrainian Republic government-in-exile. His post in Washington promoted knowledge in

DR. LUKE MYSHUHA

official circles of the fight of the Ukrainian people to free themselves of Russian rule and to reestablish their Ukrainian National Republic.

Dr. Myshuha received his doctor of law degree in Vienna before World War I, during which he served as an officer in the forces fighting for the national independence of Ukraine.

In 1923 Dr. Myshuha was named editor, and in 1933 editor-in-chief, of the Ukrainian Daily Svoboda, which had been founded in 1893. The newspaper is an organ of the Ukrainian National Association, a fraternal benefit order.

*Вістка про смерть д-ра Луки Мишуги в місцевому
"Jersey Journal".*

Пам'ятник проекту Олександра Архипенка на могилі д-ра Луки Мишуги на Вігнозеленому цвинтарі в Елизабеті, Н.Дж. Перед появою цього збірника вже були пороблені заходи, щоб домовину і пам'ятник перенести до „Українського Пантеону” у Бавнд Вруку, Н.Дж.

ДМИТРО ГАЛИЧИН

Від 1933-го року головний секретар і від 1950-го до своєї смерти в 1961 р. головний президент УНСоюзу був, разом з Р. Слобонядом, найближчим приятелем і співпрацівником д-ра Луки Мишуги. Вони мали вирішний вплив на розвиток і діяльність українців в Америці в їхній добі.

НА ПРОЩАННЯ

Слово на похороні

З проймаючим до глибини душі смутком приходиться мені прощатися востаннє з Людиною і Приятелем, з яким в'язали мене не тільки довгі роки дружби, але й майже 30-літня громадська праця на цій вільній, Американській Землі.

Коли помирає людина, то ми звичайно вживаємо самих суперлятивних слів для піднесення її заслуг і її прикмет. Та в цьому випадку жадні слова і жадні суперлятиви не можуть віддати заслуг славної пам'яті Доктора Луки Мишуги для української спільноти.

Була це Людина великої ідеї, кришталевого характеру, невтомної праці. Так, це був патріот на ділах! Він завжди світив прикладом. Чи це було тоді, як треба було скласти пожертву на якусь благородну ціль, чи перевести збірку, чи поїхати від міста до міста і від громади до громади, щоб промовляти на вічах, концертах і маніфестаціях, щоб поривати маси до діл, до жертвенності та підсичувати вогонь їхнього зацікавлення українськими справами.

Він завжди був готовий, посвячуючи для тих справ свій час, свій труд і свої гроші, не дістаючи часто навіть звороту видатків на подорож. Він служив прикладом, щоб не пропустити жадного важливого зібрання, жадної імпрези. Він давав приклад, як треба служити українській ідеї на Рідній Землі, він давав приклад, як треба їй служити і далеко від неї. Він мав усі прикмети провідника і державного мужа. Він мав знання і досвід, мав холодний розсудок і гаряче серце, мав сильну волю і послідовність, мав щирість і одвертість, характер і честь, мав любов і пошану до всього, що було дороге, рідне, українське.

З покійними звичайно прощаються в першу чергу найближча родина, жінка, діти, брати і сестри. Такої родини д-р Лука Мишуга не мав. Але це не значить, що він був тут сам, без близьких йому істот. Він мав їх. Такою найближчою була для нього „Свобода”.

Він віддав їй 30 років свого труду, свого життя, він вклав у неї свою душу і своє серце, а з того 22 роки на пості головного і відповідального редактора.

Такою ж близькою його родиною був Український Народний Союз. Хоч він і працював у „Свободі” та для „Свободи”, але завжди живо цікавився розвитком Союзу, дбав про його ріст. Він писав про його діяльність, закликав до праці для нього, а вже найбільше заслуг положив д-р Лука Мишуга при англомовних виданнях УНСоюзу про Україну, бо через його руки і перевірку перейшла кожна з тих книжок. І коли американський кореспондент назвав Український Народний Союз „надхненням та гордістю для українців у всьому світі”, то в цьому велика заслуга д-ра Луки Мишуги.

Зокрема близькою родиною для д-ра Луки Мишуги була українська справа. Він служив їй тут, на американській землі, від 1921 року, насамперед як представник Уряду Західньо-Української Народної Республіки у Вашингтоні, опісля, впродовж 17 років, як генеральний секретар центрального Об'єднання Українських Американських Організацій, як член Політичної Ради УККомітету і, вкінці, як голова ЗУАДКомітету. Бувши секретарем Об'єднання, він виконав величезну працю для ознайомлення американської opinio з українськими проблемами. Всі меморіяли і телеграми до американського та інших урядів, все це виходило з-під його редакції, а близько півмільйона доларів зібраних на визвольну боротьбу — це майже виключно його заслуга. Об'єднання і весь провід української спільноти за тих 17 років так тісно пов'язані з особою д-ра Луки Мишуги, що можна сміливо і без перебільшення сказати, що час між двома світовими війнами був епохою Мишуги на американській землі...

А на кінець маленька характеристика:

В дні 23-го січня 1955-го року, коли ми відвідали його в його мешканні в Джерзі Ситі перед Святим Державности в цьому місті і сказали, що на ратуші міста повіяє, побіч американського, український прапор, то він, схвилюваний, з вогкими від сліз очима, просив, чи не можна б йому, вже майже із смертної постелі, поїхати та поглянути на ці виставлені на ратуші два прапори, що завжди були для нього символами найвищих ідеалів волі, за які він все своє життя так непохитно боровся. У день його смерті 8-го лютого 1955-го року, на його прощання, обидва ці прапори повівали на будинку Українського Народного Союзу і „Свободи”, спущені до половини щогли.

ЛУКА МИШУГА — ПРЕДСТАВНИК ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВАШИНГТОНІ

"... В кого буйно заговорить
любов до ясного життя, знай-
де зброю, знайде шлях."

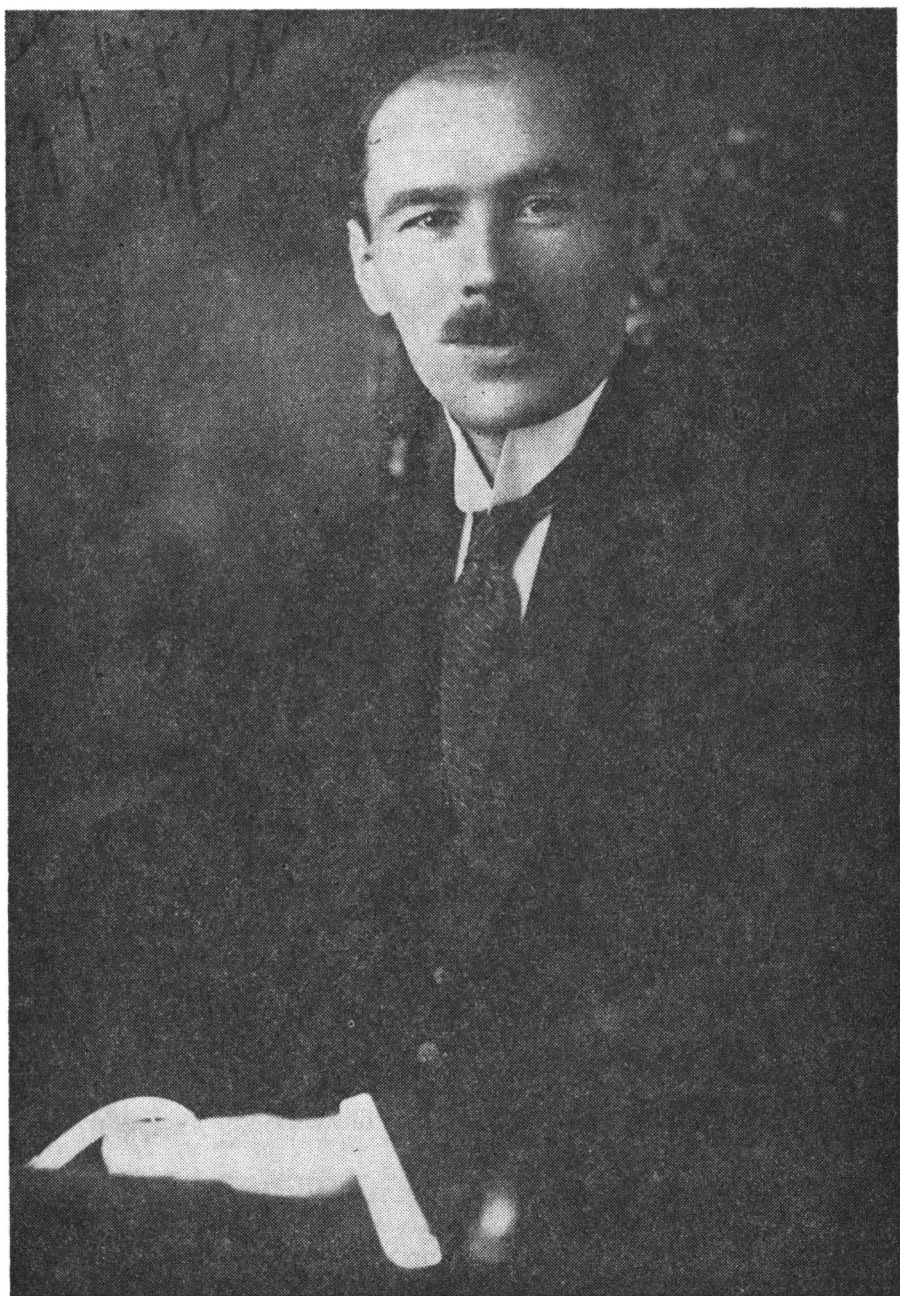
(Ст. Васильченко)

Проблема дипломатичних взаємин Західньо-Української Народної Республіки (ЗУНР) з американським Урядом та відношення між українським галицьким представництвом і українською громадою в З'єднаних Стейтах Америки нерозривно зв'язані з іменем та діяльністю д-ра Луки Мишуги.

Несприятлива політична постава вашингтонського Уряду до справи визнання хоча б де факто Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народної Республіки (УНР) до З'єднаних Стейтів Америки на чолі з Ю. Бачинським призвела до, так би мовити, політичного звороту в політичній активності американських українців із „Сходу” на „Захід”. Раз неможливим було американській українській громаді проломити вашингтонську кригу у відношенні до УНР, політичним центром якої був Київ — столиця України, вся увага від весни 1920 р. сконцентрувалась на тому, щоб американський Уряд визнав бодай „малої” України, яка під назвою Західньо-Української Народної Республіки або Галицької Держави¹⁾ мала всі шанси бути законно визнаною західніми державами, як колишня частина Габсбурзької монархії, учасниці Блоку Центральних Держав.

Варшавський договір УНР із польським Урядом з 24 квітня 1920 р., згідно з яким Уряд УНР мусів дефінітивно зректися галицької території в користь Польщі, лише поглибив роздор між

¹⁾ Частіше вживана назва з кінцем літа 1919 р. і особливо після відречення Уряду УНР із Галицької території (Західньої Области УНР) вкінці 1919 року.

Д-р Лука Мишуга під час своєї дипломатичної місії у Вашингтоні.

галицькими та придніпрянськими міністрами в соборному українському Уряді та негативно вплинув на політичних діячів „Американської України”. Соборницький підхід до справи визволення України був переломаний, і тоді представники американських українців повернули свої сантименти вбік вужчої України, цебто Галичини, Буковини і Закарпаття. З цих земель походила абсолютна більшість українських емігрантів в Америці. Сантимент до Західної України був, отже, не лише політичним, але й земляцьким, бо там жили ближчі й дальші їх свояки. І тому всяку відозву чи заклик представництва Західно-Української (Галицької) Народної Республіки на протязі 1921-23 років сприймали вони з великою чутливістю.

Особа д-ра Євгена Петрушевича, як диктатора Уряду Галицької Держави, та його представники спершу д-р Лонгин Цегельський, пізніше д-р Лука Мишуга і врешті д-р Осип Назарук¹⁾, останній репрезентант „Представництва до американського Уряду”, із травня 1923 р. були не лише відомі емігрантам, але й респектовані ними як дійсні представники народу зі „старого краю”.

Треба, одначе, підкреслити, що сантимент до Уряду ЗУНР виявлявся не лише на словах, а й в конкретній фінансовій допомозі, а це було найбільш важливим фактором для продовження боротьби галицького Уряду на міжнародній арені за привернення самостійності Галицькій землі, окупованій польськими силами в липні 1919 року.

Галицький Уряд, як частина соборного Уряду УНР, 15 листопада 1919 р. був змушений залишити тимчасову столицю Соборної України — Кам'янець Подільський і податися через Румунію на еміграцію до Відня, зірвавши остаточно акт соборності після декларації Уряду Української Республіки в Варшаві в жовтні-листопаді 1919 р. про зречення від претенсій до Галицького Краю. Ця важлива територіяльна поступка була вчинена за ціну мілітарної допомоги Польської Республіки Урядові УНР у війні з Росією. Однак, ця політична калькуляція, розрахована на те, щоб виграти остаточно бій в перспективі часу, не мала зрозуміння у членів галицького Уряду.

Галицька справа в західному світі навіть у 1920 році мала ніби кращі можливості позитивної розв'язки, ніж „уенерівська” соборницька, бо галицька державність все ж таки мала дальше моральну піддержку антантських потуг, які 10 серпня 1920 року

1) Офіційний представник ЗУНР на Канаду.

не визнали окупацію Галичини Польщею і перебрали на себе протекторат над тим краєм, від імени якого Уряд та дипломатичні представництва мали до певної міри легальні права існування і вважалися „екзильними”.

В таких політично-правних обставинах урядували представництва Галицької Держави закордоном, і це мало велике позитивне значення на всю галицько-буковинсько-закарпатську еміграцію в З'єднаних Штатах Америки та в Канаді.

Коли реальна допомога „галицькій справі” базувалась на фінансовій підтримці екзильному Урядові у Відні, то саме ЗСА й Канада були тими країнами, з яких цей Уряд, позбавлений будь-яких прибутків із своєї території, міг діставати вартісну валюту — долари.

Само собою, якнайшвидша фінансова допомога галицькому Урядові була спершу плянована шляхом безпосередніх переговорів галицького державного представництва у Вашингтоні із американськими та канадськими підприємствами, які були б спроможні позичити відповідний капітал (малося на думці 100 тисяч дол.), щоб галицький Уряд випустив державні бонди. Ці бонди мали бути розпродані українсько-американськими та канадськими представництвами Галицької Держави українським емігрантам в ЗСА та Канаді і американським та канадським громадянам не українського походження. Із відреставруванням державности галицький Уряд мав би якнайшвидше повернути позику із відсотками.

Однак, офіційні заходи представництв ЗУНР в ЗСА та в Канаді завели, і залишилася тільки одна можливість власними силами реалізувати запланований фінансовий проєкт.

31 квітня 1921 року прибула до Нью Йорку з Відня Галицька Фінансово-Торговельна Місія в складі д-ра Луки Мишуги та д-ра Роберта Березовського¹⁾, а 1-го липня того ж року офіційно відкрито Дипломатичне Представництво Галицької Держави у Вашингтоні при 1901 Columbia Road²⁾. 25 липня в „Свободі” та інших газетах Америки опубліковано відозву президента Галицької Держави д-ра Євгена Петрушевича про збірку сотисячного

¹⁾ Кол. жупана Мармарської округи на Закарпатті. До складу урядовців Місії належала ще сикретарка — українка, народжена вже в Америці.

²⁾ Де раніше містилося представництво Української Народної Республіки на чолі із Євгеном Бачинським.

фонду на допомогу Урядові в його боротьбі за врятування державности Галицької Землі та усунення польських військ з усієї Галицької території.

У тому самому числі „Свободи” на першій сторінці була вміщена відозва до американських товариств та установ зайнятися збірковою акцією та скоординувати всю акцію так, щоб зібрані фонди були під постійним доглядом і на час передані до Уряду ЗУНР у Відні.

Ще перед приїздом Галицької Фінансової Місії в „Свободі” з 25-го червня 1921 року, отже за тиждень до відкриття офіційного представництва Галицької Держави у Вашингтоні, була вміщена інформаційного характеру стаття д-ра Михайла Лозинського про політичне становище галицької справи на міжнародній арені та про соціальний стан населення Галичини під польською займанщиною.

З приїздом до Америки Фінансової Місії ЗУНР, 2-го липня 1921 р. голова її д-р Л. Мишуга помістив своє звернення в „Свободі” під датою 25 липня 1921 р. Ця відозва доповнювала загальний заклик до американців в справі „Допомоги Рідному Красві” з 23-го червня 1921 р., яка була надрукована в „Свободі” 25-го липня 1921 р. Нижче подаємо звернення д-ра Л. Мишуги „До Українського Громадянства в Америці”:

**ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ
(ГАЛИЦЬКОЇ) НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В АМЕРИЦІ**

II Фін.-Торг. Відділ.

Ч. 5 — 21.

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА В АМЕРИЦІ

На основі рішення Президента Галицької Української Національної Ради з дня 21. червня 1921 р. ч. 368 през. Д. розписано на Америку в цілі здобуття і закріплення незалежності Галицької Держави Позичку Національної Оборони, якої перший випуск виносить сто тисяч доларів.

Переведення цієї позички поручено Фінансово-Торговельній Місії, яка входить в склад нашого Дипломатичного Представництва в Вашингтоні та урядує тамже як: Відділ II.

Хто хоче підписати Позичку Національної Оборони нехай перешле відповідну квоту через поштовий „моний ордер” або „Експрес моний ордер” або в „Реджістер латтер” до Фінансово-Торговельного Відділу на адресу: Diplomatic Representative of Galicia (2-ed. Dept.) 1901 Columbia Road, N. W. Washington, D. C. та подасть своє ім'я та точну адресу. По одержанню готівки перешлеться йому сейчас тимчасовий довжний запис.

Ті що належать до яких небудь українських товариств, можуть підписувати позичку через свої товариства. Імена уповажнених до цього товариства будуть оголошені в тутешніх українських часописах. Членів „Українського Народного Союзу” в Джерзі Сити, Н. Дж., „Провидіння” в Філадельфії, Па., „Українського Робітничого Союзу” в Скрантоні, Па., Укр. Кат. Дісцезії та „Згоди Брацтв” в Оліфанті, Па., просимо підписувати позичку через свої Відділи, бо таке порозуміння зайшло між нами а центральними Управами цих організацій. Поодинокі відділи тих організацій одержуть від Центральних Управ потрібні до збирання Позички пояснення та готові дру-

Копії підписаних д-ром Лукою Мишугою посвідчень про гроші, одержані на Позичку Національної Оборони та Фонд Негайної Допомоги Рідному Краєві.

ковані листи, які по виконанню належить переслати враз з готівкою до Фінансово-Торговельного відділу, повідомляючи про це рівночасно Управу Центральної Організації. В тім повідомленні належить подати, хто з членів Відділу та на яку суму підписав Позичку Національної Оборони.

Звертаємо увагу, що тільки ті організації, згідно їх Відділи та ті приватні особи будуть уповажнені до збирання вкладок на Позичку Національної Оборони, які одержать на це від нас відповідне уповажнення та яких імена подамо до загального відома.

Хто буде в Вашінгтоні може підписати позичку в Фінансово-Торговельнім відділі, де по зложенню готівки видасться йому сейчас тимчасовий довжний запис.

При родинних торжествах, товариських сходинах, забавах, прогуляках і т. п. просимо уповажнених до збірки Позички Національної Оборони збирати крім підписів ще й дрібні добровільні датки, за які видасться тимчасові довжні записи на імя та в користь цієї організації, якої уповажнений переводив цю збірку.

За всіма інформаціями та порадами належить звертатися до фін.-тор. Відділу нашого Дипломатичного Представництва в Вашінгтоні.
В Вашінгтоні, дня 21. липня 1921 р.

ЗА ФІНАНСОВО-ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ:

Др Р. Березовський

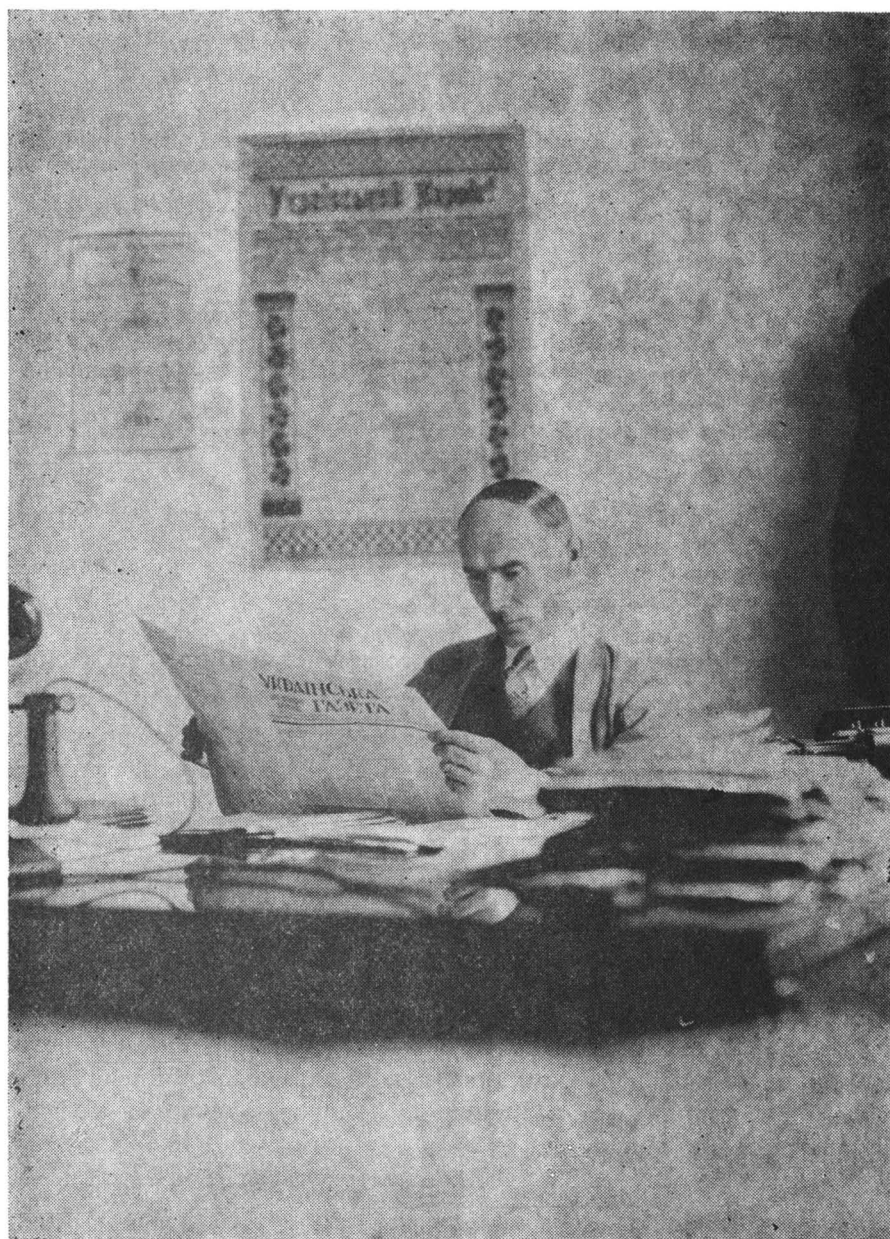
Др Л. Мишуга

Щоб допомогти Л. Мишугі в його збірковій акції, 7-го серпня 1921 р. д-р Михайло Лозинський переслав до „Свободи” статтю, в якій вияснює проблему національної оборони, основні політичні моменти польсько-українського спору за Галичину та загрозу збоку Польщі постійно прилучити Галицьку землю до нової польської держави.

Про збирання фондів Галицькому Урядові довідалося наше суспільство в Галичині з місцевої української і навіть польської преси, яка старалася знецінити цю акцію українців в Америці. Відомо, що американські москвофільські круги були поставились індіферентно до відозви д-ра Л. Мишуги, а тому він, як голова всієї збіркової акції, вміщував у „Свободі” короткі, так би мовити, соборницькі відозви, в яких закликав до збіркової акції не лише свідомих громадян, а й пасивних або й просоветсько чи москвофільсько наставлених.

Для документування цієї справи подаємо низку коротких закликів Л. Мишуги до москвофілів та комуністів, на основі яких читач зможе уявити соціально-політичне становище всього українського галицького суспільства Америки.

Заклики до галицьких емігрантів в Америці різних політичних переконань:

Д-р Лука Мишуга в бюрі Місії Західньо-Української Народної Республіки у Вашингтоні.

„Свобода”, 28 вересня 1922 р.

Ви родилися в Галичині
Ви любите Вашу рідну землю
Ви хочете вирвати її з пазурів Польщі
Ви хочете покласти кінець польським рабункам, знущанням, арештам, шибеницям
Ви хочете жертвувати більшу суму на визволення Вашого рідного краю, чому ж не зробите цього тепер, сейчас, коли Ваша поміч є найпотрібніша?

**БОРОНІТЬ РІДНИЙ КРАЙ!
КУПУЙТЕ ГАЛИЦЬКІ БОНДИ!**

„Свобода”, 30 вересня 1921 р.

КОЖНИЙ МУСИТЬ БУТИ ЗА ГАЛИЦЬКОЮ ПОЗИЧКОЮ,

Бо ця позичка помагає вирвати Галичину з пазурів Польщі.
Ані оден чесний москвофіл не може бути за тим, щоби український народ в Галичині гнобила шляхоцька Польща.
Бо кождий, хто виступає проти позички, тимсамим помагає шляхоцькій Польщі неволити, рабувати та нищити українських селян та робітників в Галичині, а хто помагає шляхоцькій Польщі неволити українських селян та робітників, той без огляду на це, чи він закриває себе москвофільством, чи чим небудь иным, та чи він се робить за польські гроші, чи без грошей — є не чесний москвофіл, навіть не чесний чоловік — але хрунь, зрадник!

**БОРОНІТЬ РІДНИЙ КРАЙ!
КУПУЙТЕ ГАЛИЦЬКІ БОНДИ!**

„Свобода” 29 вересня 1921 р.

**КОЖДИЙ ЧЕСНИЙ БОЛЬШЕВИК МУСИТЬ БУТИ ЗА ГАЛИЦЬКОЮ
ПОЗИЧКОЮ**

Бо ця позичка помагає вирвати Галичину з пазурів Польщі.
Ані оден чесний большевик не може бути за тим, щоби український народ в Галичині гнобила шляхоцька Польща.
Бо кождий, хто виступає проти позички, тимсамим помагає шляхоцькій Польщі неволити, рабувати та нищити українських селян та робітників в Галичині, а хто помагає шляхоцькій Польщі неволити українських селян та робітників, той без огляду на це, чи він се робить за польські гроші, чи без грошей — є не чесний большевик, навіть не чесний чоловік — але хрунь, зрадник!

**БОРОНІТЬ РІДНИЙ КРАЙ!
КУПУЙТЕ ГАЛИЦЬКІ БОНДИ!**

„Свобода”, 21 жовтня 1921 р.

ЧИ ЗНАЄТЕ, ЯК СТАРИЙ КРАЙ БОРЕТЬСЯ З ЛЯХАМИ?

А саме так:
Ляхи присудили наших робітників та урядовців, наші вдови та сироти на голодову смерть і позбавили їх кусника хліба.
Ляхи позамикали українські школи і присудили наш нарід на вічну темноту.

А наш нарід в старім краю наложив сам на себе народний податок.
А саме:
Селянин дає квартиру збіжжю від кожного морга поля.
Швець пару чобіт.
Кравець одно одіння.
Коваль оден плуг, а інший дає гріш.
І тим ратує своїх братів та сестер від голодової смерти, а для своїх дітей будує власні, українські школи.
Який-же податок зложили Ви на визвольну боротьбу нашого народу?
Чи Ви вже купили Бонд Позички Національної Оборони?
Коли ні, так:
Виповніть цю картку і вишліть її враз з грішми ((моний-ордером або чеком) ще нині.

КУПУЙТЕ ГАЛИЦЬКІ БОНДИ!

Щоб не було нарікань від жертводавців, що місцеві збирачі задержують при собі надто довго грошові пожертви на галицьку справу, Представництво ЗУНР дало до місцевих часописів окреме оголошення з адресою Представництва у Вашингтоні, на яку треба висилати пожертви. Нижче подаємо дві відозви з поясненням для тих, що хотіли б скласти грошовий даток на адресу Представництва, тобто на руки д-ра Луки Мишути:

„Свобода”, 21 лютого 1922 р.

Гроші на Бонди Позички Національної Оборони належить слати на адресу:

Diplomatic Representative of Galicia. (2nd Dep.)
1901 Columbia Road, N. W., Washington, D. C.

та подати ім'я і адресу. Бонди виставлені на 5, 10, 25, 50 та 100 доларів.

Представництво ЗУНР видало 17 вересня 1921 р. спеціальну відозву до українських робіників, щоб вони купували товари в тих українських крамницях, лікувалися у тих лікарів та шукали правної поради в тих людей чи підприємствах, які склали свої гроші на фонд негайної допомоги Краєві.

У віддалених місцевостях і стейтах Америки збіркову акцію переводили спеціально уповноважені громадські установи, товариства, створені для цієї цілі комітети та збирачі. Щоб жертводавці мали довір'я до збирачів та установ, які одержали уповноваження продавати бонди чи збирати гроші на закупі бондів, Представництво вмістило в „Свободі” та „Америці” окреме оголошення з датою 28 вересня 1921 року. В ньому подано назви інститутів, які були уповноваженими переводити збірку фондів.

„Свобода”, 18 жовтня 1921 р.

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ
(ГАЛИЦЬКОЇ) РЕПУБЛІКИ У ВАШИНГТОНІ

Відділ II (фін.-торг.)

Ч. 163 — 21.

О П О В І С Т К А

Хто хоче закупити Бонд Позички Національної Оборони, нехай подасть точно своє ім'я і адресу та перешле гроші або американські Ліберті Бонди на слідуючі способи:

1) Прямо на адресу: Diplomatic Representative of Galicia (2nd Dept.), 1901 Columbia Road, Washington, D. C.

2) а) Через Відділи та Брацтва Українського Народного Союзу, Провидіння, Народної Помочі або Згоди Брацтва.

б) Через українські грецько-католицькі або українські грецько-православні парохії.

в) Через Всеукраїнський Окружний Комітет в Шикаго і Лігу Ситизенів в Філадельфії, Па.

г) Через окремі місцеві Комітети, вибрані для сеї ціли на прилюдних зборах.

г) Вкінці через ті інші інституції, комітети та поодинокі особи, які вважаються відповідним уповажненням від Місії.

Бонди виставлені на 5, 10, 25, 50, 100 доларів.

Увага: Хто зложив гроші, а не одержав в короткім часі бонда, нехай сейчас реклямує.

ЗА ФІНАНСОВО-ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ:

Д-р Березовський

Д-р Мишуга

„Свобода”, 26 вересня 1921 р.

В СПРАВІ ФОНДУ НЕГАЙНОЇ ДОПОМОГИ РІДНОМУ КРАЄВИ.

Дипломатичне Представництво Західно-Української (Галицької) Народної Республіки в Америці.

Ч. 134.

22 вересня 1922 р.

Подаю до загального відома:

1. — Збирані Представництвом на Фонд Негайної Допомоги гроші підлягають тій самій тугешніми організаціями запропонованій, а Правительством затвердженій громадянській контролі, яка вже перевіряла попередню Фонди Позички Національної Оборони. Надто заявляю, що в справі контролі зібраного гроша я готов завсїгди пійти на зустріч всім як найдальше ідучим бажанням усіх тих, що цей Фонд дійсно морально і матеріально підпирають.

На жертви, почавши від п'яти доларів вгору, будуть виставлятися з рамени Представництва друковані посвідки, виставлені на ім'я жертводавця та заосмотрені в печатку Представництва і підпис Представника.

3. — Імена всіх жертводавців разом із зложеними на Фонд квотами будуть оголошені в тугешніх українських часописах.

За Представництво Галицької Республіки
Д-р Лука Мишуга

Для посилення збіркової акції д-р Л. Мишуга вмістив у „Свободі” з 19-го серпня 1922 р. статтю, в якій з'ясував положення населення в Галичині, політичну сторінку галицької проблеми у 1922

році та на підставі своїх тверджень чи фактів політичного становища галицької справи з новими закликами й аргументами, які мали спонукати жертводавців до дальшої посиленої акції на оборону галицької державности.

Рівночасно до Америки приходили тривожні вістки з Краю про соціальне збідніння населення та посилене переслідування української людности. Ці вістки лише алярмували активність галицького Уряду в Відні у його наполегливих стараннях добитися права звільнення Галичини від польської окупації. Всяка нормальна праця Уряду та його представництв ясно творила грошові витрати. І саме тому красві прикрі відносини народу стали в багатьох випадках джерелом до відозв та посилених акцій серед американської еміграції для прискіпшення жертвенности на ціль допомоги урядові та народові в Краю шляхом висилки посилок хоч би тим, що найбільше цієї допомоги в той час потребували: заслужені громадяни, молодь, вдови та сироти по поляглих за волю України батьків, братів та синів. Ось тому редакція „Свободи” помістила була декілька статей з інформаціями про ситуацію в Краю під дуже сантиментальними та до речі правдомовними заголовками: „Наша мати їсти нас просить” та другу під наголовком: „В обороні краю мук, сліз і крови”. Перша стаття була підписана ініціалами Н. С., мабуть члена редакційної колегії в „Свободі”, друга була написана самим д-ром Лукою Мишугою. Як документ часу, що говорить і про свого автора, статтю д-ра Л. Мишуги передруковуємо:

„Свобода”, 7 грудня 1922 р.

В ОБОРОНІ КРАЮ МУК, СЛІЗ І КРОВИ

Дипломатичне Представництво Західно-Української (Галицької) Народної Республіки в Америці.

До нас за море доходять з Рідного Краю вісти, від яких стигне кров в жилах. Нові масові розстріли, нові морди. Не сотки і не тисячі, а десятки тисяч наших найближчих і найдорожчих опинилися знова в ляцьких таборах смерти. Край завалений наново здичілими ордами ляцької армії, які знова допускаються нечуваних звірств на безбороннім українським населенню галицьких сіл і міст. Нема пощади навіть для немічних, сивих старців над гробом, ні для жінок ні дітей, ні для жінок-поліжниць, ні тяжко хорих немічників по шпиталях. Розстрілюють старшин галицької армії тільки за це, що вони старшини української армії, розстрілюють молодих студентів напровесні їх життя тільки за те, що вони українці. Падає від ляцької кулі український селянин, падає і український робітник за те тільки, що не відказується від споконвічних прав до рідної землі. Ката галицької землі — генерала Галлера, того самого, що обagrив ще в 1919 році українською кровю цілу галицьку землю як вона довга і широка, іменувала наїзницька ляцька влада з Варшави воєнним диктатором, признаючи йому якнайширші надзвичайні управління в цілі переведення здавлення зреволюціонізованого краю.

І отсе той дикий звір в людській шкірі розпочав вже при допомозі ляхських жовнірів і ляхської жандармерії — таких-же як він звірів — свої органи над нещасним населенням галицької землі.

Як день, так ніч падають раз-враз нові жертви... І ростуть могилки, ростуть як травиця по дощі весняному, все свіжі... свіжі. І лягають у них на вічний сон стрільці, вістуні, десятники, хорунжі й четарі, сотники й отамани, лягають всі разом. — Лягають старі і молоді, жінки і діти, селяни і робітники, адвокати і лікарі, священники і професори. Всі лягають як жертва ляхського насильства і ляхського терору: лягають як мученики за святу справу — за волю України. А невинна їх кров сталить грудь тих, що остали та взиває їх до пімсти і нової боротьби.

Голос з могил взиває о пімсту і нас американських українців. Хіба виродний син не послухає в теперішній момент цього голосу і не заверне своїх очей в сторону Рідного Краю. Хіба виродний син не дасть допомоги десяткам тисяч в'язнів, що в голоді і холоді ждуть по ляхських тюрмах на ляхський присуд смерті.

Велика руїна грозить Рідному Краєви. Грозить не тільки українським родинам, але українським школам та українським народним інституціям. Нема кому за них подбати — всі провідники в арештах.

А революційна боротьба чи може стати? І чи можна припинити діяльність нашого Правительства?

Супроти цього мусимо піднести жертвенність нашу в Америці до найвищої людської можливості, нехай в теперішній моменті спішить з допомогою на оборону рідного краю кождий українець: нехай дає нехай і нехай дає на ту ціль, на яку сам хоче: нехай тільки дає.

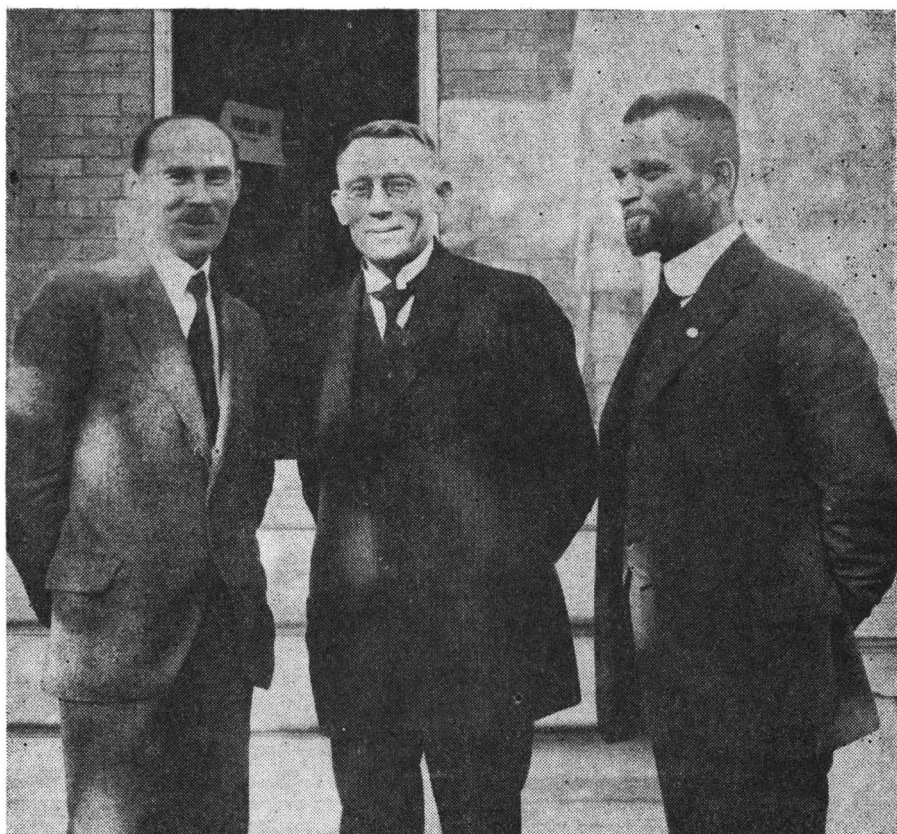
Проти ляхських звірств піднесім ще раз в Америці громадний голосний протест! Скликуймо по всіх місцевостях протестаційні віча в тій справі та інформуймо американську місцеву пресу.

Станьмо всі як оден в обороні Галицької землі, в обороні краю мук і крові! Вашингтон, Д. К., в грудні 1922 р.

Д-р Лука Машуга
За Представництво Галицької Республіки;

Яка була реакція громадян — звичайних людей праці на збіркову акцію Представництва ЗУНР? Хоч була й диверсійна акція серед проросійських та советських елементів, існувала загальна апробата серед українських громадян в Америці щодо збирання фондів на допомогу Краєви та Галицькому Урядові. Позитивні відгуки були друковані у формі листів та дописів до редакції „Свободи” і „Америки”. Деякі з них мали дуже радикальний характер: їх автори просто вимагали бойкотувати тих, що ставилися байдуже до справи допомоги Галицькому Урядові.

Як уже згадано, подібну збіркову акцію переводилось також у Канаді, куди Галицький Уряд вислав окрему місію 20-го серпня 1922 року на чолі з д-ром Осипом Назаруком — колишнім міністром преси та інформації в Уряді Української Народної Республіки, після в Уряді Галицької Держави. На допомогу д-рові О. Назарукові приділено до його місії д-ра Івана Боберського, як заступника. Канцелярійний штаб створено у Вінніпегу — столиці канадських українців.

Представники Уряду ЗУНР в ЗСА і Канаді. Стоять (зліва): д-р Лука Мишуга, д-р Осип Назарук і проф. Іван Боберський.

В той час, як місія ЗУНР до ЗСА була дипломатичною та національною у відношенні до американських українців, місія д-ра Назарука фактично була лише національною. Її осідком не була Оттава, столиця Канади, як Вашингтон був осідком Представництва ЗУНР, а Вінніпег — центр громадсько-політичної діяльності тамошніх українців. Так само, як д-р Л. Мишуга, д-р О. Назарук із проф. І. Боберським їздили по всіх поселеннях українців, виголошували промови та закликали громадян до політичної й фінансової допомоги народові Галичини та Галицькому Урядові. Між обома представництвами — у Вашингтоні та Вінніпезі — був тісний контакт та скоординована співдія. Коли д-р Л. Мишуга уступив зі свого становища у травні 1923 року, його місце офіційного представника зайняв д-р О. Назарук, який у травні 1923 р. переїхав до З'єднаних Стейтів, залишивши на своєму місці проф. І. Боберського.

Українці Америки і Канади спільно пожертвували тоді на Фонд Оборони України для Уряду ЗУНР близько двісті тисяч доларів.

Кінчаючи цю згадку про працю д-ра Л. Мишуги, як представника Галицької Держави у Вашингтоні, можемо прийти до висновку:

Українці в Америці довершили великого діла в історії визвольних змагань України в пам'ятних роках 1917-1923. Якби так була вдержалася Українська Держава над Дніпром чи над Дністром, вона могла б була здвигнути пам'ятник слави на честь жертвенности та політичної активности американсько-канадських українців, передову ролью в якій відіграв д-р Лука Мишуга.

Д-р Лука Мишуга з автором статті д-ром Володимиром Душником.

Д-Р ЛУКА МИШУГА Й УКРАЇНСЬКА ВИЗВОЛЬНА СПРАВА В АМЕРИЦІ

Діяльність д-ра Мишуги як члена Фінансово-Торговельної Місії та як голови Українського Дипломатичного Представництва була завжди співзвучною з українськими державними та національними інтересами. Провідною ідеєю всієї активності д-ра Л. Мишуги був „рідний край”. Він вірив, що об’єднаними зусиллями Американська Україна у великій мірі зможе допомогти українському народові в його боротьбі за свою державність. Він вірив у це тим більше, що він був свідком, як зусилля поляків і чехів в тому самому політичному напрямі увінчалися успіхом, бо Америка визнала і активно допомогла в створенні незалежних Польщі й Чехо-Словаччини. На жаль, як показала наша історія дальших років, українська справа виявилась куди труднішою та скомплікованішою.

Цей період політичної та дипломатичної діяльності д-ра Л. Мишуги в Америці був великою життєвою школою для молодого провідника, що дала йому потрібне загартування та досвід, якими він успішно користувався у своїй дальшій політичній діяльності.

В 1922 році Український Народний Комітет, проіснувавши п’ять років, розв’язався, а на його місце, з ініціативи д-ра Мишуги, створено Об’єднання Українських Організацій в Америці, як загальну репрезентацію українських національних та державницьких організацій, яке відігравало головну координаційну та репрезентативну роль аж до створення Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) в 1940 році. Ціллю Об’єднання було несення в ширшому масштабі матеріальної допомоги поневоленим братам в Україні. Не зважаючи на те, хто був головою Об’єднання (першими його головами були о. Лев Левицький та о. Володимир Сполітакевич), д-р Мишуга був його політичним ідеологом та провідником.

КРИСТАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ІДЕЇ В АМЕРИЦІ

В 1923-1930 рр. українська еміграція в Америці переходила певного роду політичну кристалізацію. Невдача українських визвольних змагань та поява політичної еміграції в Америці й Канаді мали великий вплив на переформування української політичної ментальності.

Приплив нового патріотичного елементу з України та з еміграційних центрів Польщі, Чехо-Словаччини, Німеччини та Франції значно скріпив національні ряди української еміграції. Це були люди, що боролися активно за самостійність українського народу; вони принесли із собою живе свідцтво героїської боротьби за волю й державність України. Вони почали творити нові патріотичні організації, даючи їм імена відомих українських героїв.

З другого боку, створення т. зв. Української Радянської Соціалістичної Республіки згальванізувало комуністичні елементи серед українців в Америці, які почали одверто боротися за провід української еміграції. В цьому процесі вони одержували активну матеріальну підмогу від Комінтерну. Що більше, т. зв. „українізація” 1920-их років, поворот української еміграції (проф. М. Грушевський та ін.) на Україну і т. п. баламутили національно нетривких людей, що вірили в „самостійність” Радянської України.

Д-р Мишуга та його близький співробітник в Об'єднанні, Дмитро Галичин голосили протилежні ідеї. В Західній Україні вже діяла Українська Військова Організація (УВО), і численні судові процеси її членів відбивалися широким відгомном серед українців в Америці. Крім того, живий контакт з Галичиною, Волинню, Карпатською Україною та Буковиною, приїзд молодих українців, які були роджені в Америці, виїхали до „старого краю” по 1920 році, а тепер верталися в Америку, сталий зв'язок з Західною Україною та українськими еміграційними центрами в інших країнах Європи — все це будувало американську Україну політично, давало їй моральну силу поборювати комуністичний рух серед українців та нести посилену матеріальну допомогу для „старого краю”.

У 1929 р. до Америки приїхав полк. Євген Коновалець, командант Корпусу Січових Стрільців та провідник підпільної УВО. Його щиро прийняла українська еміграція, а головню Об'єднання та його провідники.

Д-р Л. Мишуга і полк. С. Коновалець були особисто знайомі ще з часів української революції, отже не було будь-яких політичних чи особистих перешкод для спільної мови. В часі перебування полк. Коновальця в Америці, в 1929 році постала нова українська політична організація, Організація Державного Відродження України (ОДВУ), яка за кілька років зуміла зорганізувати майже всю національнодумуючу, активну українську молодь і створити численні відділи по всіх центрах української еміграції.

Хоч ОДВУ піддержувало Об'єднання і навпаки, відносини між цими двома організаціями не були надзвичайно приязні з тієї причини, що Об'єднання вважало ОДВУ за певного роду загрозу для власного існування. Є також підстави вірити, що провідники Об'єднання, а саме д-р Мишуга, який від 1933-го року був начальним редактором „Свободи”, ред. Омелян Рев'юк, Микола Мурашко, передсідник УНС та Дмитро Галичин, секретар УНСоюзу (Євген Ляхович, що по повероті з Лондону в 1935 році став співредактором „Свободи” і чотири роки був головним організатором ОДВУ), не радо бачили швидкий ріст ОДВУ, побоюючися, що ця організація в руках більш революційних елементів може вийти з-під контролю більш поміркованих осіб і тим завдати шкоди українській справі.

Одначе, крім позакулісового тертя та взаємних анімозій, Об'єднання і ОДВУ близько співпрацювали в усіх більших політичних акціях. Майже кожний „делегат з Краю” (так популярно називали представників ОУН, що приїжджали в Америку) перемовнював з провідниками Об'єднання, передусім з д-ром Мишугою, якого полк. Коновалець високо цинив як українського патріота та державника. Тому всі відпоручники ОУН — Омелян Сенник-Грибівський, генерали Микола Капустянський і Віктор Курманович, полк. Роман Сушко, Олесь Кандиба (О. Ольжич), Ярослав Барановський — обов'язково відвідували „Свободу”.

Тому, хоч д-р Мишуга формально не був членом ОДВУ, його уважали ідеологом цієї організації та українського націоналістичного руху в Америці. Він виступав на всіх політичних маніфестаціях, як ось проти пацифікації Галичини, проти визнання СССР Америкою, проти процесу Бандери - Лебеда - Климишина, проти

Бисланник Проводу Українських Націоналістів сотник Сеник-Грибівський (зетвертий справа) з д-ром Л. Мишугою, Д. Галигиним, Р. Слободяном, ред. О. Ревюком, М. Мурашком, Г. Германом та іншими провідними діячами УНС під час приватної зустрічі в домі Р. Слободяна в Елизабеті, Н.Дж. в 30-их роках.

нищення українських православних церков польським урядом, на-
решті під час постановня Карпатської України та інвазії її мадярсь-
кими військами за згодою Гітлера.

ДИНАМІЧНЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ: 1930-1940

Д-р Л. Мишуга виявив себе як речник української визвольної ідеї в 1930-1940 роках, які були надзвичайно багатими на політичні події, зв'язані з українською справою. В Об'єднанні д-р Мишуга намагався здійснювати цілі, визначені під час творення організації в 1922 році:

Допомагати здобути признання самостійности українських земель; забезпечити матеріальну допомогу „старому краю”; об'єднувати та скріплювати українську еміграцію в Америці; творити одноцілий національний фронт в Америці; вказувати українському громадянству в Америці на те, що тільки в єдності, завзятті і посвяті наша сила; наших братів в Україні піддержувати на душі та забезпечити їх, що поки вони в ярмі, доти не припиниться наша праця для їх визволення.

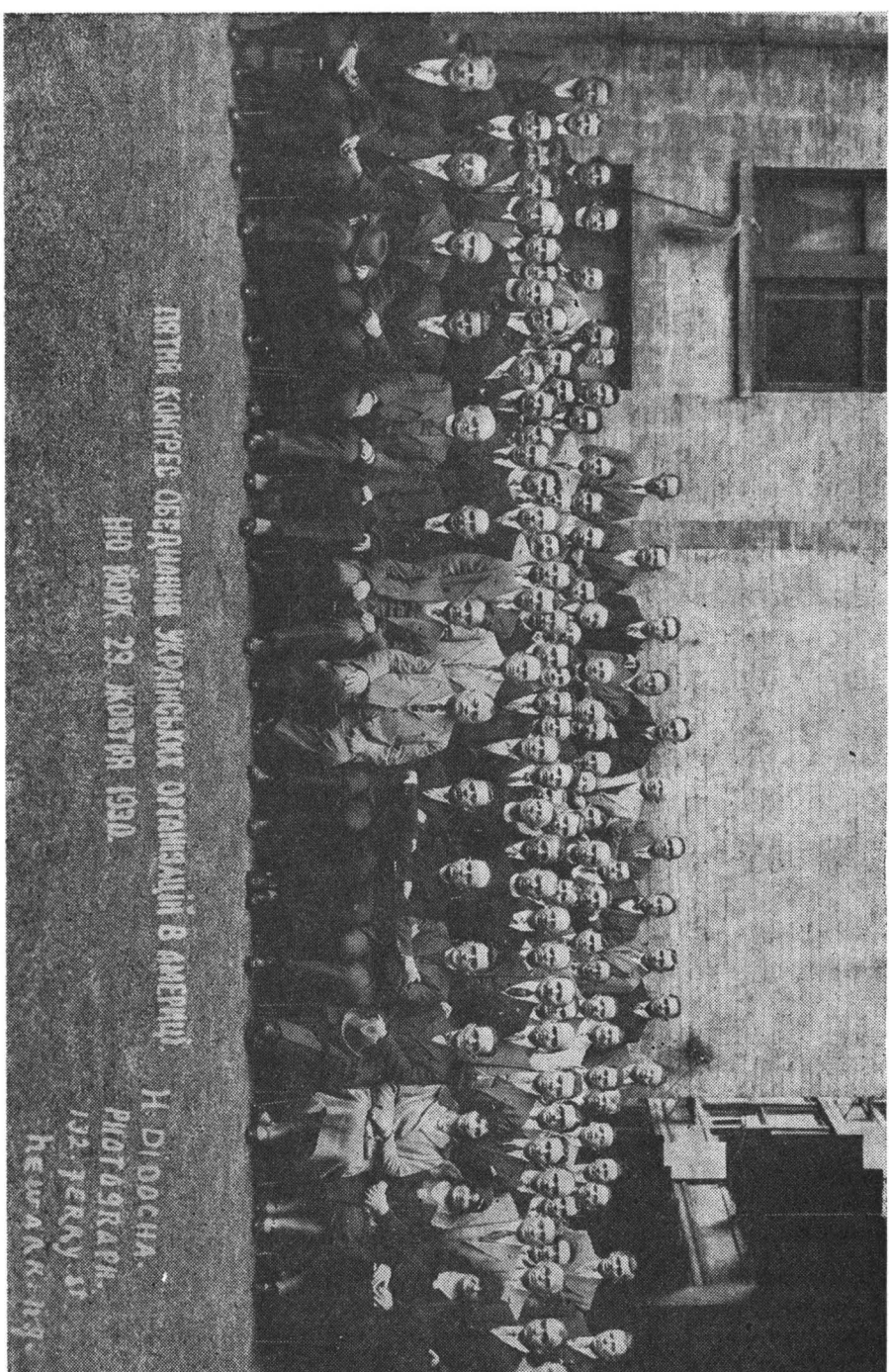
Політичні змагання українського народу, які рішено піддержувати, з'ясовано так:

„З'єдинення поодиноких українських земель в українській, народоправній державі, державний устрій якої має остаточно встановити національне зібрання, вибране на підставі загального, рівного, тайного, безпосереднього та пропорціонального голосування”¹⁾).

Тому, коли в 1930 році польський уряд перевів у Галичині відому пацифікацію, редакційні статті д-ра Мишуги закликали американських українців до масових протестів та віч, а Об'єднання видало документальну книгу за редакцією О. Рев'юка, „Поліш Атросітіс ін Юкрейн”, яку порозсилено по цілому світі.

В 1933 р., коли президент Рузвельт вирішив визнати СРСР, американські українці на поклик Об'єднання масо-

¹⁾ Об'єднання Українських Організацій в Америці, Л. М., Ювілейний Альманах 1894-1944, Джерзі Сіті, Н. Дж., 1944, ст. 131.

ЛІСТІЙ КОНФЕРЕС ОБ'ЄДНАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В АМЕРИЦІ
 11-12 ЛЮТ. 29. КОЛІСЬ 1930.

Н. ДІДОНА.
 ПІСЬМОВА.
 102. ПЕРУСІ
 НЕМАЮТЬ.

во протестували в Нью Йорку: біля 20.000 людей маршували по 5-ій Евеню з великими транспарентами англійською мовою, обвинувачуючи Москву в штучному голоді в Україні. В той час за ініціативою д-ра Мишуги знаний тоді англійській публіцист Ланселот Лотон написав актуальну брошуру, „Ди Юкренієн Квесчен”, в якій з’ясовано положення українського народу під чужими режимами.

У 1936 р. ОДВУ започаткувало масові протестаційні акції проти польських смертних присудів над членами ОУН — Степаном Бандерою, Миколою Лебедем і Миколою Климишиним, в яких д-р Мишуга та інші провідні члени ОДВУ й Об’єднання гостро таврували польський режим за переслідування українців. Це саме було у зв’язку з нищенням українських церков на Волині й Поліссі. Цим акціям американських українців напрям давали редакційні статті д-ра Мишуги у „Свободі” та його добре опрацьовані політичні промови.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

З початком політичної кризи в Європі та зростаючою загрозою світової війни прийшло до поважних потрясень серед проводу української еміграції в Америці. Хоч в загальному українські маси вірили, що при зударі гітлерівської Німеччини з комуністичною Москвою українська справа вирине у цілій своїй ширині і світ мусить зайняти певне становище до України, серед провідників еміграції були різні погляди на те, яку позицію повинна зайняти Американська Україна на випадок походу Німеччини на Схід, розуміється, коли З’єднані Стейти Америки залишаться на неутральній позиції. Одначе, до нас доходили численні вірогідні відомості, переважно з англійських та американських джерел, про те, що гітлерівці в своїм „Дранг нах Остен” зовсім не думають допомагати українцям встановити українську державу, а хочуть лише колонізувати Україну.

Після вбивства полк. Коновальця в травні 1938 року прийшла деяка констернація в Америці, яка ще більше поглибилася з чехо-словацькою кризою після Мюнхенського договору.

Від ПУН-ОУН (Провід Українських Націоналістів) з Європи наспівали листи й телеграми, в яких закликалось американських українців піддержувати змагання Карпатської України до державної самостійности. Представники Об'єднання, ОДВУ, Союзу Гетьманців-Державників, „Чорноморської Січі”, як також відпочинки Українського Народного Союзу, „Провидіння” та Української Народної Помочі відбували численні наради, яке становище повинна зайняти Американська Україна до подій в Чехо-Словаччині та в справі державної незалежности Карпатської України. По численних нарадах всі ці організації вирішили спільно піддержувати незалежницькі змагання карпатських українців. В опозиції була тільки соціалістична „Оборона України”, провідниками якої були Мирослав Січинський, Ярослав Чиж та д-р Володимир Левицький. Вони чи їх представники не брали участі в тих нарадах величезної більшости української еміграції в Америці.

Рішення винесено одноголосно, коли д-р Мишуга, вернувшись в жовтні 1938 року з Європи, де в обороні Карпатської України відбув низку конференцій в Лондоні, Парижі і Відні, склав докладний звіт про становище українців на еміграції в європейських країнах та в Західній Україні. Вся українська політична еліта без застереження виявилася за незалежністю Карпатської України. Бувши у Відні, д-р Мишуга виголосив 14 жовтня 1938 року промову для карпатських українців через віденське радіо, яке було під контролею нацистського уряду, бо Австрія вже була включена до Німеччини. Цей виступ д-ра Мишуги використали комуністи у їх безоглядній пресовій кампанії проти ОДВУ, „Свободи”, Українського Народного Союзу і проти самого д-ра Мишуги, обвинувачуючи їх в „нацизмі” та нелояльності супроти Америки²⁾.

Д-р Л. Мишуга не дав себе залякати комуністичними провокаціями і далі виступав в обороні українського народу, писав гострі статті проти комуністичного терору. Після т. зв. Віденського Арбітражу з 2-го листопада 1938 року, яким відібрано Карпатській Україні Ужгород і Мукачів, Об'єднання та ОДВУ висилали численні телеграми з протестом до урядів З'єднаних Штатів Америки, Англії, Франції, Німеччини й Італії, закликаючи українську еміграцію давати всебічну моральну й матеріальну допомогу Карпатській Україні.

²⁾ Див. „УНС під час другої світової війни, 1939-1945”, А. Драган: „Український Народний Союз у минулому і сучасному (1894-1964)”, Джерзі Ситі, Н. Дж., 1964.

Дякуючи Американській Україні за поміч Карпатській Україні, її прем'єр о. Августин Волошин вислав у листопаді 1938 р. телеграму такого змісту:

„Ми, Уряд Карпатської України, звертаємося до Вас, наші брати за океаном, із закликом заманіфестувати свою солідарність із нами в сьогоднішній вирішній хвилині. Втрата Ужгороду й Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захитає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна допомога Урядові Карпатської України з Вашого боку, наші брати за океаном, докаже про розуміння Вами ваги хвилини...³⁾

З вибухом другої світової війни знялася нова хвиля комуністичної кампанії проти українських національних організацій в Америці. Всі намагання Об'єднання, ОДВУ, УНСоюзу й „Провидіння” та їх органів „Свободи” й „Амерцки” допомогти Карпатській Україні в тяжкій боротьбі проти Мадярщини та її нових союзників Гітлера і Муссоліні називано „фашизмом” та „нацизмом”. У ті тривожні дні, коли рішалася доля Карпатської України, американські українці робили все, що їм дозволяла конституція ЗСА та їхня національна совість: збирали грошові фонди та одяг, медичні та фармацевтичні запотребування, які висилали негайно в Карпатську Україну, слали протестаційні телеграми до урядів Америки, Англії, Франції, Німеччини та Італії, в яких рішучо осуджували загарбання етнографічної території Карпатської України та передачу Ужгороду й Мукачева Мадярщині.

КАМΠΑНИЯ НАКЛЕПІВ ТА ДОНОЩИЦТВА

На початку грудня 1939 року, через три місяці після вибуху Другої світової війни, в Нью Йорку відбувся 8-ий з черги Конгрес Об'єднання, на якому д-р Л. Мишуга грав провідну роль. Конгрес відбувався під постійними атаками комуністичної й прокомуністичної преси, яка фальшиво представляла Об'єднання та її членів

³⁾ Там же, стор. 108.

як „експозитуру українського нацизму й фашизму в Америці”. Ньюйоркська прокомуністична щоденна газета „ПІМ” постійно нападала на українські організації, вбачаючи навіть в українських католицьких пікніках якусь „нацистичну конспірацію”. Друга газета, „Ді Авр” (Година), видавана відомим прокомуністичним публіцистом Албертом Каном, очорнювала українських провідників, обвинувачуючи їх у співпраці з нацизмом. Ці наклепники пішли так далеко, що заатакували навіть проф. Юрія Вернадського з Єйльського університету за його передмову до „Історії України” М. Грушевського та проф. К. А. Меннінга за його книжки про Україну. Відомий радіовий коментатор Волтер Вінчел кілька разів атакував у своїх радіових передачах проф. Меннінга та його „українських фашистських приятелів”. Постав тоді цілий ряд просоветських організації, як Американський Комітет для охорони чужоземців, Американська Ліга проти війни та фашизму, ославлений Американський Слов'янський Конгрес та інші, які робили доноси на українські організації і за посередництвом т. зв. „трансмшен белт” передавали всі ці „інформації” до американської преси та Уряду⁴⁾.

Не зважаючи на всі ці систематичні напади, Об'єднання не дало себе стероризувати й далі вело політичну роботу хоч у значно тяжких обставинах. На цьому ж Конгресі в грудні 1939 року Об'єднання винесло ряд резолюцій, в яких, між іншими, стверджувалось:

„... Наблизився той час, у якому знову рішатиметься доля України... У цій важкій хвилині ми, що є під опікою зоряного американського прапора, хочемо дати нову допомогу Українському Тризубові. Хочемо допомогти тому, хто несе українському народові волю й свободу, а Україні такий суспільний устрій, що забезпечував би кожній одиниці працю, охорону перед визиском, розвиток її індивідуальних сил та змогу по-своєму думати, говорити, писати і порядкувати своїм особистим життям...”⁵⁾

На тому ж Конгресі Об'єднання проголошено, що в травні 1940 року відбудеться у Вашингтоні Всеукраїнський Національний Конгрес і для тієї цілі створено спеціальний Координаційний Комітет, який має зайнятися підготовою Конгресу.

⁴⁾ „A Prelude to Aspirations and Frustrations”, by John Panchuk, The Ukrainian Quarterly, Vol. XVI, No. 2, Summer, 1970 p, 128.

⁵⁾ „Український Народний Союз у минулому й сучасному (1894-1964)”, А. Драган, Джерзі Ситі — Нью Йорк, 1964, стор. 109 .

Д-р Лука Мишуга, який був промотором у підготові Конгресу, вірив в „українську правду”. Він був також головним редактором резолюцій на Конгрес (які, до речі, були гостро заперечувані соціалістами, що, хоч лаяли та доносили на „фашистське Об’єднання”, таки рішили взяти участь в Конгресі).

Всякі закиди „фашизму” в сторону д-ра Мишуги, Об’єднання та ОДВУ були, зрозуміло, цілком безпідставні, а роблено їх тому, що вся національна Американська Україна була непохитно протисовєтська й протикомуністична.

У спільній політичній платформі, у виробленні якої працював д-р Мишуга, між іншим сказано:

„... Війна в Європі накладає на українську еміграцію за океаном обов’язок піднести перед світом голос в обороні прав українського народу на власну державу. Ми одні маємо змогу вільно сказати, що український нарід поневолений і жадає для себе того самого права на самовизначення, що признане іншим народам.

„Російський імперіялізм у новій одежі большевизму і польська шляхетчина в одежі польського націоналізму занадто ясно показали свою непримиримість до українських державних змагань, щоб хто з українців міг ще мати сумнів щодо небезпеки, яка грозить Україні з їхнього боку.

„Не менш грізна небезпека на дорозі до української державности виявилась у німецькій нацизмі. Стверджуємо, що скільки разів німецький нацизм за останні роки звертав свою увагу на українську справу, він все виявляв тільки претенсії до природних багатств української землі. Як нація, українці є для німецького нацизму такою самою меншовартною расою, як і всі інші слов’янські народи. Нацистичну Німеччину інтересує Україна тільки як предмет економічного визиску і колонізації для пануючої німецької раси або як предмет торгу з іншими державами.

„Ми рішучо й беззастережно відкидаємо ідеї, на яких ґрунтовані не тільки большевизм, але так само фашизм та нацизм, як не-українські, незгідні з найліпшими українськими традиціями, шкідливі для поступу українського народу, ворожі для свободи думки і совісті...”⁶⁾

⁶⁾ „Український Конгресовий Комітет”, Лука Мишуга, Ювілейний Альманах, 1894-1944, виданий з нагоди п’ятдесятилітнього ювілею Українського Народного Союзу. Зредагував д-р Лука Мишуга, Джерзі Ситі, Н. Дж., 1944, стор. 149.

Та комуністичне очорнювання продовжувалося. І в грудні 1941 року, після нападу Японії на Америку, державні чинники безпеки провели перевірку редакційної кореспонденції „Свободи”. Не зважаючи на те, що американські власті виправдувалися з того факту, що мусіли перевести таку перевірку, червона п'ята колони продовжувала далі наклепницьку кампанію проти українців. У 1942 році появилася книжка „Саботаж”, авторами якої були відомий уже Алберт Кан і Майкел Саср. У тій книжці найбільшими „саботажниками” виходили УНСоюз і д-р Л. Мишуга, як головний редактор „Свободи”. Дійшло до того, що авторів та видавців (Гарпер енд Бродерс) заскаржено до суду, і процес виграно з тим, що всі наклепи на УНС, „Свободу” та д-ра Мишугу, надруковані в цій книжці, були формально відкликані як брехливі.

Америка переживала в ті часи психозу советофільства, яке зродилося майже протягом ночі, і багато американських інтелектуалів стали вихваляти всі советські „здобутки”, як докази народження „нової доби в історії людства”. Дійшло до того, що американські урядові чинники намагалися схилити українців до того, щоб вони включили свої зусилля в користь війни в т. зв. „Рашіян Вор Реліф”, напівофіційну агенцію для збирання пожертв, одягу та медикаментів для допомоги червоній армії. Та американські українці, не зважаючи на сильний натиск згори, рішучо відмовилися співпрацювати з тією агенцією і створили Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, що зібрав мільйони доларів на воєнні бонди і відіграв визначну роль в українському суспільстві в ЗСА.

Роль д-ра Л. Мишуги в українському житті в Америці під час війни була обмежена настільки, що українська політична діяльність в цілому майже припинилась. Тисячі молодих людей, що були активними в українських організаціях, служили у війську. Антиукраїнська нагінка, хоч виключно морального характеру, не обмежилася атаками в пресі. Американські чинники безпеки почали перевіряти наших людей при їх праці — факт, що кидав підозріння та недовір'я до них збоку їхніх працевдавців. Тому багато колишніх активних членів наших організацій почали відходити від українського організованого життя.

Діяльність УККА, який створено в травні 1940 року, мусіла обмежитись. Внесено кілька меморіалів — один з нагоди ухвален-

ня закону в американському Конгресі про допомогу альянтам („Ленд-Ліз”), інший з приводу приїзду до Вашингтону ген. Владислава Сікорського, голови польського екзильного уряду, — в якому сказано, що „український нарід ставив рішучий опір прилученню Західньої України до Польської Республіки в кінці першої світової війни” і що він буде „всіма силами боротися проти всякої спроби поновного прилучення до будучої Польщі так само, як він навіть тепер бореться проти советського панування...”⁷⁾

З кінцем 1941 року Український Робітничий Союз вийшов з УККА, стверджуючи в заяві з 25-го жовтня 1941 року, що він „не має ніякої можности стежити за українськими політиками в Америці”, як і „перевіряти їх знання політичних справ і людей та контролювати їх відповідальність”.⁸⁾

На початку 1942 р. слідом за УРСоюзом пішли Український Народний Союз та „Провидіння”, залишаючи тільки Українську Народну Поміч як одного з основоположників УККА.

ДЖЕРЕЛО ДОНОСІВ

Нема найменшого сумніву, що протиукраїнська наклепницька кампанія під час другої світової війни походила від тих, кому залежало на розбитті української громади, на пониженні та знеславленні українського імені.

Цим джерелом в Америці перед і під час другої світової війни були сталіністи українського роду, добре вишколені в техніці брехні, ламанні характерів та оплюгавленні тих наших національних провідників, яких вони уважали небезпечними для своїх власних цілей. Українські соціалісти в Америці також не без вини за цю наклепницьку кампанію проти великої більшості українських організацій та провідників. Це ж вони, нарівні з комуністами, називали кожного провідника ОУН, що відвідував Америку, якщо не „нацистичним агентом”, то „фашистом”, включно з такими українськими військовими провідниками, як ген. Микола Капус-

⁷⁾ Там же, стор. 153-154.

⁸⁾ Там же, стор. 154.

May 20, 1943

Mr. Luke Myshuha
and Ukrainian National Association
as Owner and Publisher of the
Newspaper SVOBODA
c/o John Drewen, Esq.
Jersey City, N. J.

In re: Myshuha and Svoboda in connection
with claims against the book en-
titled SABOTAGE

Dear Sirs:

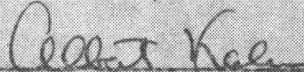
We are writing with the authority and approval of the
authors with respect to the references to Mr. Luke Myshuha and
Svoboda in the book SABOTAGE. A careful examination of the facts
indicates that there is no justification for including Mr. Myshuha
and SVOBODA in the chapter entitled "Bombers and Killers." You
may be sure that any such references will be deleted from the said
chapter in any subsequent editions.

Very truly yours

HARPER & BROTHERS

By W. P.

The undersigned Albert Kahn and Michael Sayers, authors
of the book SABOTAGE, approve the above letter and authorize that the
publishers, Harper & Brothers, send such letter to Mr. Luke Myshuha and
The Ukrainian National Association as owner and publisher of the newspaper
SVOBODA.

Albert Kahn

Michael Sayers

Копія листа видавництва і авторів книжки „Саботаж” з відкликом
обвинувачень проти д-ра Луки Мишуги і „Свободи”.

тянський, ген. Віктор Курманович, полк. Євген Коновалець, полк. Роман Сушко.

У цій донощицькій атмосфері визначну роль відіграло двоє українців, яких уже немає в живих. Одним із послідовних оплюгавлювачів українських провідників, зокрема д-ра Мишуги, був Степан Мостовий, емігрант із Західної України. Роками він дописував до „Українських Щоденних Вістей”, органу української групи сталінців в Америці. Він ходив на українські національні віча, концерти та інші імпрези, підслушував розмови необережних людей та писав доноси, представляючи всіх українців антикомуністів як „нацистів” і „фашистів”. Він служив також як „трансмішен белт”, що переносив „інформації”, спрепаровані ним самим, до американської компартії, звідкіля ці „інформації” діставалися на сторінки „Дейлі Воркера”, органу тієї партії або до симпатизуючих комунізмові американських журналістів, радіових заповідачів тощо. Ті ж самі „інформації” потрапляли до різних урядових департаментів та органів безпеки. Мостовий, який помер кілька років тому, не крився із своїми симпатіями до большевизму.

Куди більшого калібру був Володимир Степанківський, народжений на Східній Україні, тасмнича діяльність якого у великій мірі спричинилася до очорнення українських організацій та їх провідників в Америці, включно з д-ром Л. Мишугою.

Степанківський вдавав з себе великого українського патріота і завжди старався бути в близькому контакті з провідними членами Об’єднання. Його минувшина була настільки засекречена, що ніхто не міг знати, де він перебував і що робив перед приїздом до Америки в 1936 році. Його ім’я було в архівах царської поліції, в яких сказано, що Степанківського арештовано на Україні як „австрійського шпигуна” в перших роках першої світової війни (мабуть, у 1915 році), звідкіля він втік до Женеви, де допомагав редагувати український інформаційний бюлетень, видаваний з рамені Союзу Визволення України. Він, згідно з власними заявами, співпрацював близько з Олександром Севрюком, колишнім членом делегації Української Центральної Ради на мирові переговори з Центральними Державами в Бересті в грудні 1918-го та січні-лютні 1919-го року. До речі, Степанківський та Севрюк навіть поженилися з сестрами-швайцарками.

По його наглій появі в Америці в 1936 році, Степанківський пробував ряд „легальних” занять: допомагав ставити оперу „Мазепа”, працював над українсько-англійським „Морським словником” тощо. Зустрічаючись з провідниками Об’єднання, він гово-

рив про близький конфлікт між Гітлером і Сталіним, недвозначно натякав, що місце українців по стороні першого. Дуже часто сталінська газета, що виходила українською мовою в Нью Йорку, передруковувала зміст розмов між Степанківським і деякими українськими провідниками. Дійшло до того, що роля Степанківського стала настільки відомою, що його почали обминати, і нарешті він був майже цілком ізольованим від українських кіл в Нью Йорку, за виїмком С. Мостового, з яким Степанківський піддержував тісні зв'язки. Перед самим вибухом другої світової війни його „діяльність” полягала в провокуванні невинних людей, у вихвалянні нацизму та фашизму, як також в антисемітських провокативних висловах.

Степанківський поширював наклепи на всіх українців антикомуністів, називаючи їх „фашистами”, „нацистами” та „антисемітами”. Нема сумніву, що він співпрацював з авторами „Саботажу”, „Ди Авр” та іншими прокомуністичними клеветниками, які старалися представити український визвольний рух як „інспірацію” нацистичної Німеччини та як загрозу для Америки.

Про ролю Степанківського в цій огидній компанії ненависти та провокацій довідуємося більше з брошури, яку видала кілька років тому одна консервативна американська організація — видавництво „Гедлайнс” у Вестпорті, Конн. В тій брошурі під назвою „Фанатики, сховані за свавіллям свастики”, авторства Джозефа П. Кемпа, читаємо, як Степанківський організував у 1947 році пронацистичну Крайову Партію Відродження для ширення пропаганди ненависти та провокацій⁹⁾:

Крайова Партія Відродження, — сказано в тій брошурці, — була зорганізована як Анамістична Партія Джеймсом Г. Мадолом з Бікону, Н. Й., молодим абсолювентом середньої школи, який мав багато вільного часу, бо був хворовитий і не міг знайти сталого заняття... На початку Анамістична Партія складалася з самого Джеймса Г. Мадол та його фірмових листів. Правдоподібно, ця партія скінчила б природною смертю, але якраз тоді Мадол одержав листа від Володимира Степанківського, який виявив велике зацікавлення в його роботі і запросив його до Нью Йорку на конференцію.

„Степанківський мав ідеї та гроші, отже Мадол був захоплений. Незабаром після того Анамістична Партія почала відбувати свої регулярні збори у вестибюлі паршивенького готелю на В. 46-й

⁹⁾ The Bigots Behind the Swastika Spree by Joseph Kamp, Headlines, Westport, Conn., 1960, pp. 27-28.

вулиці в Нью Йорку, де мешкав Степанківський. Література Анамістичної Партії, приготована Степанківським і буквально пересякнута антисемітизмом, була масово розсилана по цілому краю. . .

„Коли Анамістична Партія була вже добре zorganizована як група ненависти, Степанківський нав'язав широку переписку з усіма протикомуністичними організаціями в краю, запрошуючи їх на „конвенцію”. Поміж тими, що прибули на ту „конвенцію”, були конгресмени Какс і Вуд, голова Конгресового Комітету в справі антиамериканських дій та сенатор В. Лі О'Данієл, який видавав тоді антикомуністичний журнал. Після того „Анті-Дефамейшен Ліг” викрила цю „конвенцію” протикомуністичних груп як колосальну фашистську змову і трьох членів Конгресу обвинувачено у співпраці з ноторійними антисемітами. . .”

Уся афера з тією партією недвозначно свідчить, що Степанківський допомагав організувати цю партію для ясної цілі — стягнути до неї всіх відомих американських антикомуністів і всіх їх поголовно представити як нацистів та антисемітів. Згаданий автор твердить, що Степанківський був також агентом жидівської Анти-Дефамацийної Ліги.

Степанківський продовжував розбудовувати та фінансувати Анамістичну Партію і „вчив” Мадола аж до 1948 року, коли цей останній, довідавшись про комуністичні зв'язки Степанківського, розірвав з ним зв'язки, а свою партію перейменував на Крайову Партію Відродження. Той самий американський автор згадує, що в цій акції Степанківського брали активну участь двоє визначних американських прокомуністів, з яких один тепер є редактором просоветського журналу, а другий виголошує промови про небезпеку фашизму й нацизму в Америці. Анамістична Партія перестала існувати в 1953 році.

Для дальшого розуміння, чому д-р Л. Мишуга і ряд інших українських американських провідників впали жертвою Степанківського та його хлібодавців, послухаймо, що пише далі про нього Дж. Кемп:

„Степанківський був комуністом з давніх-давен. У 1905 році він видавав у Лондоні комуністичний журнал. В 1917 р. сидів у тюрмі з Троцьким в Росії. Пізніше його депортовано з Англії за комуністичну діяльність. В 1933 році французьке міністерство війни викрило його як советського провокатора та шпигуна і депортувало до Швейцарії, де він став на чолі, згідно з повідомленням швейцарської тайної поліції, „Большевицького Інформаційного

Бюра". Швайцарці депортували його до Італії. До ЗСА прибув він у 1936 р. нелегально.

„Після приїзду до Америки Степанківський дописував до комуністичних органів і в 1937 р. був заангажований Анти-Дефамційною Лігою. В бюрі АДЛ він зустрів Мітчела Соломона, представника еміграційного уряду. В 1954 році, коли Степанківського мали депортувати, Елізабет Бентлі, яка очолювала комуністичну шпигунську сітку, а пізніше покалася й допомогла Федеральному Бюрові Інвестицій та Комітетові в справі антиамериканських дій, повідомила Мітчела Соломона, який вів справу Степанківського, що був він советським агентом, діставав платню від Джейкоба Голоса, голови советської шпигунської сітки під проводом Голоса-Бентлі. Соломон сказав п-і Бентлі „забути про це”.

„Пізніше, якісь впливові чинники вплинули на Пентагон, що відновив і переслав до ЕфБіАй досьє, в якому були всі дані про Степанківського як советського агента, і це стримало його депортацію...¹⁰⁾”

Степанківський помер кілька років тому в Нью Йорку.

ТВЕРДИЙ ЗНАВЕЦЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІДЕАЛІВ

Д-р Лука Мишуга все своє життя був твердим визнацем демократичних ідеалів і тому всяке приписування йому тоталітарних ідеологій, як це пробували робити свої й чужі вороги, не мало жадних підстав. Ідеалом політичного та державного мужа для д-ра Мишуги був президент Абрагам Лінкольн, якого він часто цитував у своїх статтях та промовах. Порівнюючи Америку з Україною, д-р Мишуга писав:

„Американські українці, пізнавши справжню Америку, прямо дивувалися, як багато спільного є між Україною і Америкою, між ідеалами американського й українського народів, між демократією американською і українською. Американські піонери, дух яких тут ще й нині панує, не багато різнилися духом від наших

¹⁰⁾ Там же, стор. 28.

українських прадідів, що завойовували плутом українські степи. Висока мораль українського селянина та його глибокі релігійні відчуття — це ті самі прикмети, якими славилися американські паломники; це той самий „пуританізм”, який нарікає, що „неділі не шанують”. Як у січовім братстві питали тільки, чи „віруєш у Бога”, так „старі американці” ставлять тільки це питання. На такій широкій, толерантній основі розвинулась християнська цивілізація як в Америці, так і в Україні; тому й обидві країни є країнами західньої культури¹¹⁾ . . .”

Аналізуючи моральні принципи Лінкольна, д-р Л. Мишуга вбачав у ньому великого оборонця правди й справедливості, який під час національної трагедії закликав американський нарід до покори, сповіді та покути. І він пригадував, що в 1590 році єпископ Йосиф Верещинський, описуючи лихо, яке навістило Україну, також закликав український нарід до покути:

„Хто України закуштував, той уже остатися в ній мусить, бо тягне вона кожного народу людину як магнет залізо. Причиною того є те, що Україна має своє положення під веселим небом, в повітрі добрім, в такій родючій землі, що кличе вона і всіх приваблює до себе. І сміливо можу пристосувати слова св. Павла, взяті з Ісаї: „Ані око не бачило, ані вухо не чуло, ані в серце чоловіче не ввійшло те, що Господь наготовив там на Україні тим, що його люблять”. І оця прекрасна Україна покарана тепер за гріхи свої і в пусті поля обернена через оспалість і недбалство наше¹²⁾ . . .”

Д-р Л. Мишуга вважав, що в Америці українці мають змогу на практиці переконатися, що „українські ідеали рівності, братерства і любови” прекрасно з’ясовані в американському законодавстві та в безсмертних словах Деклярації Незалежності.

Тому він закликав до посиленої праці, „щоб ці права людини, ті Чотири Свободи, що їх проголосила Америка під час другої світової війни, як принципи Атлантийської Хартії, були здійснені в Україні й всюди у світі”.

Перед вибухом другої світової війни, коли вся світова преса писала про пляни Гітлера відносно України, д-р Л. Мишуга гостро осудив ворожу пропаганду, начебто український нарід чекав на „визволення України” Гітлером. Він вказував, як повівся Гітлер з Карпатською Україною, коли дав дозвіл Мадярищині загарбати

¹¹⁾ „Америка і ми”, д-р Лука Мишуга, Ювілейний Календар-Альманах Українського Народного Союзу на 1949 рік, Джерзі Ситі, Н. Дж., стор. 25-31.

¹²⁾ Там же, стор. 29.

цю малу українську державу і здушити опір українського населення там же в українській крові.

„А що на це кажуть демократії?” — питав д-р Мишуга.

„Тут, на американському континенті, є біля двох мільйонів людей українського походження. Вони присвячують багато часу, енергії та талантів, щоб здобути для їх рідних в Україні свободу й незалежність. Вони постійно стараються представити українську справу в правдивому, а не в спотвореному світлі тим, які заперечують українцям право на національне самовизначення, або тим, які стараються використати український національний рух як засіб для своїх імперіялістичних цілей¹³⁾ . . .”

Ці слова були сказані за кілька місяців перед вибухом великої світової війни, яка вповні підтвердила те, що д-р Мишуга писав. Гітлер показав своє дійсне обличчя, трактуючи український, як і інші поневолені народи як народи меншовартісні. Це саме зробили західні демократії, які не зуміли зрозуміти суті російського большевизму і не допомогли Україні та іншим поневоленим народам советської імперії в їх трагічній боротьбі за національне та державницьке визволення.

Д-Р ЛУКА МИШУГА І УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Д-р Л. Мишуга був одним із перших організаторів УККА. Як співзасновник Об'єднання в 1922 році, він глибоко вірив, що тільки українська консолідована сила може бути успішним чинником в політичній акції. Тому він завжди закликав до національної консолідації, не поступаючись при цьому своїми принципами безкомпромісової боротьби за українську правду, за досягнення політичної цілі українського народу — вільної й незалежної української держави.

Однак через кілька місяців після зорганізування УККА в 1940 році серед проводу УККА постала поважна криза внаслідок пос-

¹³⁾ “The Ukrainian Question Today,” by Dr. Luke Myshuha, *The Trident*, Vol. III, No. 6, June, 1939, New York, N.Y.

тійної нагінки збоку прокомуністичних елементів, яка була звернена є першу чергу проти українських націоналістів і тих, що їх піддержували. Д-р Мишуга обороняв позиції УККА, в якому він слушно вбачав продовження Об'єднання і вияв політичної солідарності та консолідації американської України. Тому він брав участь в реорганізаційних нарадах УККА, скликаних Українською Народною Поміччю у Філядельфії восени 1943 року, а потім у 2-му Конгресі УККА в січні 1944 року також у Філядельфії. Перед самим конгресом деякі американські часописи та радіові коментатори гостро заатакували його, а згаданий Волтер Вінчел перестерігав, що, мовляв, у тому конгресі братиме участь один редактор, згаданий у книжці „Саботаж” про підризву, проти-американську діяльність. Представники комуністичного часопису „Дейлі Воркер” та Ради Советсько-Американської Приязни вимагали від адміністрації готелю „Бенджамин Френклін”, щоб не давала приміщення для українського конгресу. Д-р Л. Мишуга, вибраний до Екзекутиви УККА, був одним із членів Резолюційної комісії, що уклала ряд резолюцій про становище американської України, в яких висловлювалось повну піддержку політичним змаганням українського народу за самовизначення й державну незалежність.

У 1951-1952 роках, головню після 5-го конгресу УККА, закизувалась справа поневолених в ССРСР народів і проурядові американські кола, зокрема Американський Комітет під головуванням адм. А. Кірка, звернулися до УККА, шукаючи його піддержки для створення протибольшевицького фронту з участю всіх українських груп в Америці та Європі. З представниками Американського Комітету велися довгі розмови в справі відрядження делегації УККА для переговорів з українськими політичними групами. З тих розмов було видно, що Американський Комітет діяв під впливом російських чи таких американських кол, які ніяк не могли погодитися з державницькими і самостійницькими аспіраціями не-російських народів. В централі УККА велися довгі й палкі дискусії про те, чи має така делегація їхати до Європи. Вкінці більшістю голосів рішено вислати делегацію до Європи під проводом д-ра Лева Е. Добрянського (іншими членами делегації були Дмитро Галичин, Степан Ярема та Володимир Душняк). За відрядження місії були також українські приятелі у Вашингтоні, які переконували УККА, щоб зробив усе можливе, щоб довести до спільного протибольшевицького фронту, не резигнуючи, як це УККА на самім початку домагався, з ствердження, що українсь-

кий нарід уже самовизначився в 1918 році, а тому немає потреби для жадних — після повалення большевизму — „плебісцитів”, що їх сугерували російські політичні чинники.

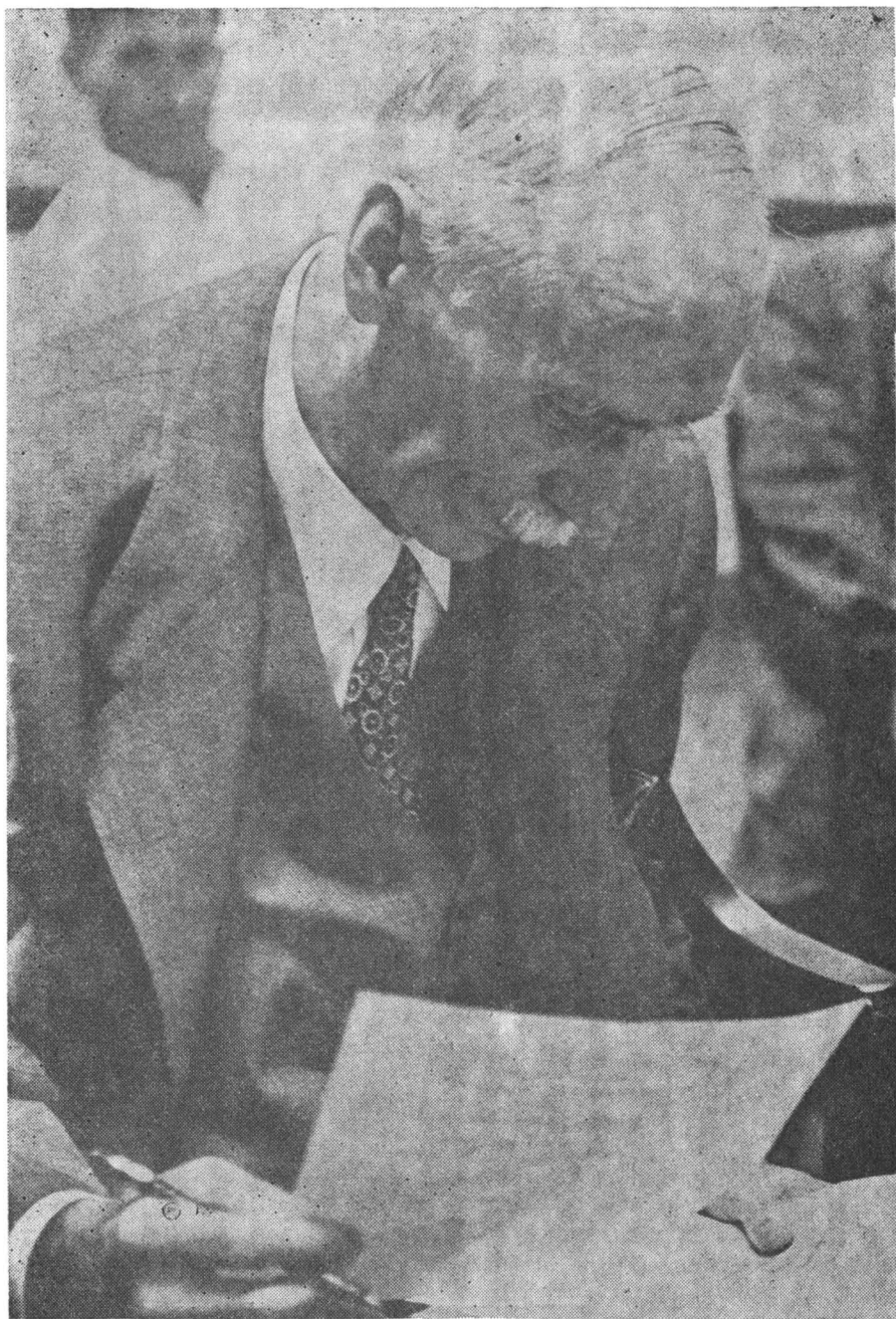
Д-р Лука Мишуга, розуміючи вагу публічної opinii, як теж важливість американської підтримки для визвольних змагань не-російських народів, піддержував цю концепцію. Своє становище в цій справі він з'ясував так:

„Як місія УККА доїхала до Європи чи була в дорозі до Європи, появився комунікат Американського Комітету про дві течії між українцями: самостійницьку та федералістичну. Сталося це потім, як проф. Добрянський дістав запевнення, що як він зговориться з українськими групами в Європі, то ніякі українські федералісти не будуть входити в рахубу. УККА ясно заявив Американському Комітетові вже на самих початках нарад, що між українцями нема ніяких зорганізованих федералістів, себто таких, що є за федерацією України з Росією, ні нема якоїсь групи, а є тільки одиниці, яких беруться організувати Юджін Лайонс та Дон Левін...

„Таке було поступовання Американського Комітету для Визволення з-під большевизму з місією УККА до Європи. У нікого з нас не було найменшого сумніву щодо вислідів її поїздки до Європи і становища, яке займуть українські групи на еміграції, бож це становище в нічому не різнилося від того, яке ми весь час займали і з яким місія виїхала до Європи. Але нам, американським українцям, що маємо до діла з американською публічною opinією, з Конгресом, з сенаторами, конгресменами і Урядом, треба було мати найновіші докази, зібрані з власного досвіду й на американському ґрунті, хто це не допускає до творення одного протибольшевицького фронту, хто це творення розбиває, і то в підступний спосіб, навіть не додержуючи вже даного слова та ще відгрозуючись, що як буде треба, то такий фронт буде будований без участі зорганізованих українських груп чи інших не-російських народів, а при допомозі штучно до цієї цілі творених „федералістів”, гулаїв і їм подібних... Ці докази потрібні для дальшої політичної акції УККА в боротьбі з проросійськими впливами, себто такими, що ставлять ряткування одної і неподільної Росії вище американських інтересів та проголошуваних Заходом принципів з кривдою для 110 мільйонів не-російських народів в ССРСР,

Спільні наради представників Українського Конгресового Комітету Америки і Комітету Українців Канади в Монреалі в березні 1945-го року. Сидять (зліва): д-р Лонгін Цегельський, о. д-р Василь Кушнір, ред. Степан Шумейко та о. Білон. Стоять (зліва): сот. Святослав Фроляк, Дмитро Гализін, посол Антін Глинка, д-р Лука Мишуга й інж. Володимир Коссар.

*Д-р Лука Мишуга під час П'ятого Конгресу Американських Українців
в Нью Йорку в 1952-му році.*

а зокрема з кривдою для понад 40-мільйонного українського народу¹⁴⁾ . . .”

Д-р Л. Мишуга був одним із завзятих оборонців місії УККА, яку критикували різні політичні чинники, буцімто місія „не знає, що робить”. Д-р Мишуга твердив, що всі українські політичні групи обурюються і нарікають на брак зацікавлення українською проблемою збоку американського Уряду, наукового та журналістичного світу. Але коли, мовляв, прийдеться на ділі вести політику і старатися реалізувати певні політичні концепції, тоді зараз постає критика й недовір'я до тих людей, яких уповноважено цю політику переводити в життя.

ЛЮДИНА І ПАТРІОТ

Д-р Л. Мишуга, без сумніву, належить до чоловічих провідників української еміграції в Америці. Понад три десятиліття він кував та формував політичну ментальність української еміграції, надавав їй політичне обличчя і реалізував те, що проповідував, про що писав у своїх статтях.

Д-р Лука Мишуга був українським патріотом великого масштабу. Його світогляд — це був світогляд націоналіста-державника, а не партійного діяча. Він піддержував ОДВУ і ОУН, не стаючи членом тих організацій, бо вважав свою місію в Америці далеко більшою і ширшою, щоб можна було вкласти її в рямці одної хоч би дуже великої та впливової політичної партії.

Під таким кутом зору його бачили і трактували всі українські політичні та громадські діячі, які приїжджали до Америки шукати моральної та матеріальної допомоги для української справи, як „Рідна Школа” чи „Просвіта” в Галичині, Вільний Український Університет чи Музей Української Визвольної Боротьби на еміграції.

Д-р Мишуга звертав пильну увагу на виховання народженої в Америці молоді, яку він любив і з якою дружив до самої смер-

¹⁴⁾ „Вклад Американських Українців у Визвольні Змагання України”, промова д-ра Л. Мишуги в дні 3-го травня 1953 року у Вінніпегу, Ман., Канада.

ти. Він часто виголошував доповіді в молодечих українських клубках і завжди турбувався за майбутній провід американської України.

Д-р Мишуга завжди вмів погоджувати інтереси ЗСА з інтересами України і тому безнастанно покликався на історію Америки. Навіть у часах, коли на нього нападали деякі американські часописи, він знав, що ці напади були інспіровані не американськими патріотами, а ворожими Америці агентами.

Під час Другої світової війни д-р Л. Мишуга вірив, що „наша національна група” може ще рахувати на довге життя в Америці і що молода українська генерація видасть з-поміж себе здібних молодих провідників. Він писав:

„Маємо віру, що ось такі молоді лідери знайдуться у нас. Претензії наше молоде покоління це діти сірої української маси. Це ті, які походять з батьків, що віками жили на землі й становили ті селянські низи, звідки виходили найбільші духові сили, генієм яких відроджувався і вгору піднімався український нарід у такому часі, коли здавалось, що вже вибила остання година його національного життя¹⁵⁾...”

На великий жаль, передчасна смерть д-ра Мишуги не дала йому змоги побачити такі великі національні здвиги нашої еміграції в Америці, як відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні в 1964 році, як перший Світовий Конгрес Вільних Українців восени 1967 року, які напевно до глибини душі захопили б д-ра Мишугу, що писав і мріяв про вплив Вашингтона на Шевченка, що закликав усіх українців до політичного й національного об'єднання, виявом якого і був Світовий Конгрес Вільних Українців.

Політична та громадська спадщина д-ра Мишуги неоціненна. Його патріотизм і його віра в „нашу правду” та в прийдешнє визволення України гартували тисячі наших людей, які жертвували свій труд та важко запрацьований гріш на українську справу.

Під проводом д-ра Мишуги українська еміграція вклала великий капітал у поширення знання про Україну в Америці, чим допомогла у вихованні нової української генерації, яка перебрала культурні надбання своїх батьків і продовжує їх змагання за здійснення найвищих ідеалів.

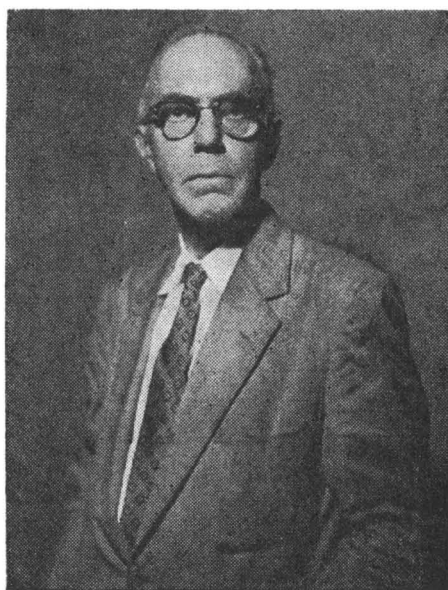
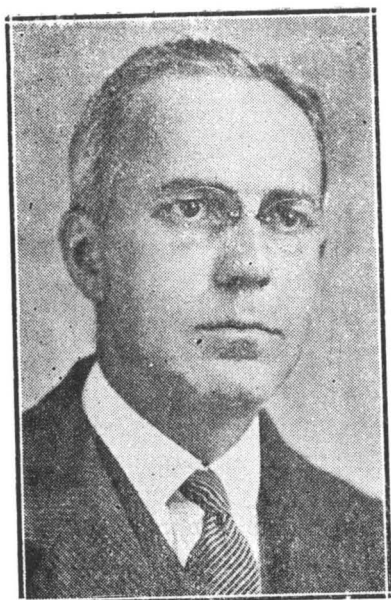
¹⁵⁾ Д-р Лука Мишуга, „Понад півстоліття у Новому Світі”, Ювілейний Альманах 1894-1944, виданий з нагоди п'ятдесятилітнього ювілею Українського Народного Союзу, Джерзі Сіті, Н. Дж., 1944.

МОЄ ЗНАЙОМСТВО З Д-РОМ МИШУГОЮ

У пам'яті не збереглася точна дата моєї першої зустрічі з д-ром Лукою Мишугою, але це могло бути десь у пізніх двадцятих роках. До того часу я мав відносно малий зв'язок з українським рухом. Правда, в 1922-му році я познайомився в Празі з проф. Колессою та побував у приміщеннях Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Але це були більше чи менше проминаючі події і вони не зробили на мене більшого враження та не мали впливу на мої методи думання. Д-ра Мишугу я напевно зустрів на одному із якихось слов'янських зібрань в тому часі.

Ситуація змінилася в 1927-му році, як Колюмбійський університет запропонував мені редагування слов'янської частини серії книжок, що мали появитися як Колюмбійський Курс Літератури. Тому, що ці серії мали включати огляд літератур усього світу, а попереднє видання, опубліковане ще в минулому сторіччі, мало тільки побіжні огляди російської і польської літератур, я рішив включити в нове видання також і огляди інших слов'янських літератур. Так то натрапив я і на українську літературу та, згадуючи про неї, долучив і мій перший переклад частини інтродукції до Шевченкових „Гайдамаків”. Книжка появилася на початку 30-их років.

У тому часі відбувався в Тавн Голл в Нью Йорку великий концерт славної Української Республіканської Капелі під диригентурою проф. Олександра Кошиця і д-р Мишуга, вспівши вже познайомитись із зрєдагованою мною книжкою та включенням в неї огляду української літератури і перекладу частини інтродукції до Шевченкових „Гайдамаків”, запросив мене з моєю матір'ю на той концерт до закупленої ним льожі. Того чудового вечора я мав чи не першу нагоду познайомитись з живою українською культурою та рівночасно і з д-ром Мишугою, його непохитною вірою в

Проф. Кларенс А. Меннінг у молодшому і пізнішому віці.

справедливість української справи, як і з виїмковою позицією, що її займав д-р Л. Мишуга в українському суспільстві.

Започаткована того вечора моя приязнь з д-ром Мишугою постійно збільшувалася і кріпшала та тривала до його смерті. Через нього я познайомився з тодішніми керівниками Українського Народного Союзу Миколою Мурашком, Дмитром Галичиним, Романом Слободяном, Степаном Шумейком та іншими. Мене часто запрошували на зустрічі, що відбувалися з нагоди річних нарад чи спеціальних нагод, я почав відвідувати українські імпрези та демонстрації, знайомитись все більше і докладніше з українським життям в Америці, речником якого був д-р Мишуга.

Тимчасом, з кінцем 20-их років почались деякі зміни в Пентагоні, який вислав до Колумбійського університету насамперед двох, а опісля чотирьох старшин, щоб вони вчилися російської мови. Один з них, поручник Мічел, що був виїмково здібний і амбітний, виявив бажання навчитись дещо і української мови. Я потелефонував до „Свободи” і Колумбія заангажувала для тієї спеціальної цілі її співробітника д-ра Семена Демидчука. Опісля включено українську мову в загальну навчальну програму і цю мову викладав кілька років також редактор „Свободи” Стеткевич, майже без фінансової ренумерації.

Так почалося і так продовжувалося моє знайомство з д-ром Мишугою приблизно аж до початку Другої світової війни. Скориставшись з кон'юнктури, комуністична п'ята колона та її пропаганда завзялись тоді, щоб знищити зорганізоване українське життя в Америці. Це були часи, коли резервових старшин українського походження не допускали до активної служби в їхніх рангах тільки тому, що вони були українського походження та, згідно з комуністичною пропагандою, вже тим самим вважалися симпатиками нацистів. Також і мене зустріла така доля в 1942-му році за мої симпатії та зв'язки з українцями.

Проте, мої зв'язки з д-ром Мишугою та Українським Народним Союзом ще тільки зміцніли, як на „Свободу” і д-ра Мишугу особисто посипались жажливі підозріння та прямі обвинувачення за надруковану статтю про вибухові матеріяли. Говорилося, що „Свобода” і д-р Мишуга вчать та дають інструкції, як приготувати бомби в цілях саботажів. Я відвідав д-ра Мишугу в „Свободі” та приготував переклад тієї статті в англійській мові. Я показав тоді ту статтю в перекладі своєму приятелеві, що був шефом бомбового відділу в поліції Нью Йорку, і той розреготався на саму думку, що з цієї статті, передрукованої з львівської української газети про

відкриття динаміту, може хтось домудритись, як виробляти бомби. Він твердив, що про цю можливість незрівнянно ліпше інформує „Енциклопедія Брітаніка”.

У тих трудних часах знову ж завдяки д-рові Мишугі нам пощастило влаштувати в Колумбійському університеті найбільш амбітну до того часу програму: серії сімох лекцій з різних аспектів української історії і культури у весняному семестрі 1941-го року. Лекції мали великий успіх і великий розголос, як у самій Колумбії, так і поза нею.

Саме під час тих лекцій відомий коментатор Волтер Вінчел у своїй радіопрограмі виступив проти мене, називаючи мене поіменно, та проти ряду українських професорів. Я випадково сам чув той його виступ і цілком здавав собі справу, що він не був прямим обвинуваченням, а тільки намаганням створити враження такого обвинувачення. Вінчел тільки ствердив, що хоча українці заявляли, що агенти Федерального Бюро Інвестицій не відвідують „Свободи”, вони все ж таки там були. Очевидно, що для кожної тямущої людини це ще нічого не означало, бо в тому часі навряд чи була в Америці яка етнічна газета, яку з таких чи інших причин не відвідали б представники ЕфБіАй, але для багатьох людей це таки виглядало на пряме засудження мене, д-ра Мишуги та багатьох, якщо вже не всіх українців. Прикладом тодішньої гістерії може послужити факт, що після виступу Вінчела моя мати мала багато телефонічних запитів про те, коли мене заарештовано, як нацистського агента.

Цікаво, що безпосередньо після того виступу і під час викликаної чи розбурханої ним гістерії, д-р Мишуга заохотив мене написати мою першу книжку про Україну: „Українська література”. Він сам з найбільшою, питомою тільки йому дбайливістю переглянув кожну сторінку рукопису та запропонував цілий ряд поправок та уточнень. Коли ж редакційна праця була закінчена, виникла друга, ще більша трудність — видання тієї книжки. По-перше, вона мала українську тематику, а подруге — під час війни була загальна нестача паперу і нам коштувало багато труда, заки пощастило знайти невеличке видавництво в північній частині Вестчестерського повіту, що погодилося видати книжку. При цьому трапились і деякі веселі історії, що також були ознакою часу і обставин. Ще заки книжка появилася друком, один із покійних уже професорів славістики написав на книжку „розторощуючу” рецензію, кажучи, що він ніколи не чув і не зустрічав такого імени, як Сковорода. Коли ж книжка появилася, цей же рецензент діаме-

трально змінив свою думку та написав одну з найбільш задовільних оцінок на неї.

Такі і подібні історії були з публікацією мого перекладу Шевченкових поем. Д-р Мишуга, який заохотив мене і до тієї праці, як і всіх дальших, знову перевірів разом зі мною кожне слово перекладу, висловлюючи багато вартісних завваг і вказівок. Для цієї книжки ми вже знайшли папір у більшому видавництві у Вермонті, а воєнні обставини розвивались так, що труднощі вже не були такі великі, як кілька років тому.

Від того часу всі мої книжки з української історії й літератури, як і проредагування Персівала Конді з Івана Франка проходили через дбайливі руки д-ра Луки Мишуги. Оминуло його дбайливе око тільки Кондів переклад Лесі Українки, що його видав Союз Українок Америки. Навряд чи коли хтонебудь збагне ту рішальну роль, яку відіграв д-р Мишуга в підготові і публікації цих книжок. Це він переконав провід Українського Народного Союзу в необхідності публікації книжок про Україну англійською мовою для американської публіки. Це він подбав про те, щоб українську справу довести до відома американському народові в зрозумілій йому мові, здаючи собі прекрасно справу з того, що говорити про Україну до українців в Америці не вистачало.

Багато з цієї праці над манускриптами робив д-р Лука Мишуга не тільки в Джерзі Ситі, але і в Саратозі, де він щорічно проводив свої вакації. Я часто відвідував в околиці своїх кривих і тоді д-р Мишуга просив мене до свого готелю і там ми проходили сторінку за сторінкою манускрипт без постійних перерв редакційними справами і телефонами. Ще й сьогодні він ввижається мені в саді свого готелю, проходжуючись майже завжди нервовими, швидкими кроками та debatуючи про безліч всіляких проблем, осередком яких завжди в нього була Україна та її змагання до волі і незалежності, як і проблеми свідомости українського поселення в Америці та місця для українців і української спадщини в американському суспільстві.

Д-ра Мишугу, як видатного журналіста, запросив у свої члени Клуб Ротаріїв в Джерзі Ситі. Там до нього відносилися, як до одного із своїх найвидатніших членів і громадян, і коли одного разу мене запрошено, очевидно на його пропозицію, на промовця під час обіду, я мав тоді наочну нагоду і можливість переконатися, яке велике враження робив д-р Мишуга на типові зібрання американських бізнесменів.

За незрівнянні заслуги для української правди і справи проф. Кларенс А. Меннінг був відзначений на Десятому Конгресі УККА в Нью Йорку Шевченківською Нагородою Волі, яку вручив йому виконавчий віцепрезидент УККА і головний президент УНС Йосип Лисогір (зліва), що й видно на цій фотознімці.

До справ, що найбільше цікавили д-ра Мишугу, належали українські студії в Колюмбійському університеті. Разом з іншими головними урядовцями Українського Народного Союзу, він кілька разів відвідував Колюмбію та мав розмови з професорами, обговорюючи з ними можливості і шляхи для встановлення таких курсів. Коли ж остаточно курси були встановлені, він знову робив усе можливе, щоб заохотити студентів, щоб вони з цих курсів користали. І це йому щастило протягом багатьох років.

Другою подібною справою, якою він — можна б сказати — дослівно кілька років жив, була справа видання Англomовної Енциклопедії Українознавства. Про неї він постійно говорив, про неї ми мали багато спільних нарад, звичайно в неділі, плянуючи, обмірковуючи потреби і можливості. Про Енциклопедію він пам'ятав і нею турбувався вже і на смертній постелі. Яка шкода, що йому не судилось діждатися здійснення тих його справжніх енциклопедичних мрій!

Д-р Лука Мишуга вже який рік наперед знав, що книга його життя добігає свого закінчення. До речі — сказавши загальним висловом — він завжди „втішався поганим здоров'ям". Від часу, як я його пам'ятаю, він жалівся на прерізні недомогання його здоров'я, але це ніколи не поменшувало його працездатності і життєрадості.

Літом 1954-го року я провів деякий час з д-ром Мишугою на Союзівці. В тому часі його фізичні сили вже помітно його опускали, але треба було почути, з яким запалом він ще виголошував свої лекції на курсах українознавства. Тільки одного разу сказав він зі смутком, що коли Енциклопедія не буде закінчена до кінця того року, то він її вже не побачить. Він справді її вже не побачив, бо її публікація була завершена яких 15 років пізніше, але думаю, що власне ця Енциклопедія, крім багатьох річників редактованої ним „Свободи" та ряду книжкових публікацій, залишиться назавжди одним з найтриваліших живих пам'ятників для нього.

За всі 15 років мого знайомства з д-ром Мишугою навряд чи був коли який місяць часу, щоб я з ним не зустрічався та не розмовляв. Його робочий стіл у „Свободі" завжди був заповнений горою всіляких паперів, але він в них прекрасно орієнтувався і завжди находив потрібне йому, здавалося, в безвиглядному хаосі. Я не пригадую собі, щоб я бачив його коли в злому гуморі, хоча він потрапив бути рішучим і критичним.

Крім ділових біжучих справ, д-р Мишуга часто згадував „свої часи” в Європі, зокрема залюбки і майже з пієтизмом говорив про свого стрийка, славного співака Олександра Філіппе-Мишугу, а при цьому про вікову українську культуру, українське мистецтво і літературу, в яких він прекрасно визнавався.

Майже завжди після нашої зустрічі і розмови в редакції, д-р Мишуга звичайно запрошував мене на вечерю до одного з добрих ресторанів в Нью Йорку. Опісля він знову вертався до редакції та працював до пізньої ночі. Яка шкода, що, працюючи цілими днями і ночами для редакції, йому не вистачило часу, щоб написати більше спогадів та історії українського визвольного руху, що його він так добре знав.

Д-р Лука Мишуга був незвичайною людиною. Вже замолоду він всеціло та із самовідреченням віддався праці для української справи. Він, зокрема, залишив тривку печать на розвитку української громади в Америці. Він був речником українства не тільки для своїх земляків, але і для американців. Він був справжнім творцем нової української доби в Америці, яка назавжди буде зв'язана з його іменем та назавжди збереже світлу пам'ять про нього.

Д-Р ЛУКА МИШУГА І УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В АМЕРИЦІ

Прізвище Мишуги було мені відоме ще з наймолодших років. Це було ім'я великого співака Олександра Мишуги, дядька д-ра Луки Мишуги. Це ім'я в устах моїх батьків було для дитячої уяви чимось таким, що давало принуку до скромних спроб у царині чарівних звуків. Я „сам від себе” трилітнім хлопчиком почав грати на скрипці.

Цей потяг до музики оцінив мій батько, Павло Придаткевич. Він любив музику і був обожувачем таланту Олександра Мишуги. Батько, в той час директор школи дерев'яного промислу під управою Галицького Крайового Виділу, був скульптором, абсолювентом Академії Прикладного Мистецтва у Відні на стипендію Галицького автономного уряду. Він гордився приязню родини Барвінських та Шухевичів, а також тим, що, будучи членом віденської „Січі”, запізнався з М. Драгомановим і всіма українськими діячами, які в той час жили або переїздили через столицю Австрії. Між тими світилами був і Олександр Мишуга. Дарунком українського громадянства у Львові 1914 р. для цього мистця був твір мого батька, різьблена дерев'яна обкладинка, фотознімка якої є в творі „Олександр Мишуга — мистець і людина”.

Моє зацікавлення музикою мій батько дуже розумно та зручно підсичував всілякими можливими способами. Я перейняв від нього всі йому відомі народні пісні галицького Поділля — Збаражчини, Тернопільщини, Бережанщини і з усіх-усюд, куди доля кидала його батька, мого діда, як дяковчителя.

Наше місто, Яворів коло Львова, було в час мого дитинства містом, населення якого ще придержувалося старовинних звичаїв, і я під проводом батька пізнавав міщанську та селянську ношу і народну творчість. До Яворова щороку приїздив театр „Бесіди”. Я бував на кожній його виставі, особливо на опері чи на народній

Проф. Роман Придаткевич

співо-грі. Бував також чи не на всіх концертах, і пам'ятаю, яке глибоке враження справив був на мене концерт славнозвісного бандуриста Гната Хоткевича. Крім цього всього, вже від п'ятого року життя я користувався лекціями місцевого вчителя скрипкової гри Романа Шмідта, пізніше Мойсея Кияйна, а також мій батько піддержував мою приязнь з музикою, народним учителем Мироном Лісковичським. Я відбував регулярно проби з молоденькою піаністкою Іриною Маренін.

Був я також у курсі всіх батькових культурних контактів з його приятелями, як письменник о. Юрій Кміт, родина Пшепюрських, Осип Маковей і навіть батьків покровитель, маршалок повіту, в домі якого в Прилбичах досить часто батько мав розмови з його сином, великим Митрополитом.

Кілька років пізніше ми підпали під чари особистости поетки Уляни Кравченко. Чудові українські книжки для дітей, присилані Володимиром Шухевичем, як і його „Гуцульщина” — в обох виданнях — були книжками, які мали для моєї майбутности велике значення.

Коли ж прийшов час віддати мене на студії до гімназії, я вже був як скрипак досить вироблений. А що в 1905 р. такої школи в Яворові не було, то тато відвіз мене до Львова, де заходами Володимира Шухевича та Костя Паньківського приміщено мене в Інституті св. о. Миколая при вулиці Шептинській ч. 25. Мені було дивно, що так на мене мої ровесники та старші звертали особливу увагу. „Старі” восьмаки та „академіки”, як Михайло Возняк, мій „настоятель”-інструктор Бардин і Лука Мишуга часто випитували мене про мої музичні аспірації та амбіції. Тим часом я, вільний від батьківської опіки, подивляв „третяків” Комаринського, Дуткевича, Р. Щирбу, Яр. Чижа і інших за їх знамениту гру в „кічку”. Тим спортом я в десятилітньому віці досить „поважно” захоплювався. Мене навіть не знеохочувало, що один раз у зв'язку з „кічкою” мене, „мікруса”, Я. Чиж добре вибив.

„Восьмак” Мишуга зовсім не співчував моєму спортовому зацікавленню, а моя біганина по терасах інститутського городу „ішла йому на нерви”.

Директор Кость Паньківський з причини своєї широкої громадської діяльності вже більше Інститутом не завідував, і жив з родиною в правому крилі будинку. Хоч директором був проф. Чайківський, в наших очах Кость Паньківський був тією вищою інстанцією, яка заступала батьківський авторитет.

Взявши все під увагу, упертий „восьмак” Мишуга, якого його славний дядько Олександр освідомив про вагу української музичної культури для розвитку нації та національної пропаганди, вирішив, що щось треба робити, щоб „цей мікрус”, себто я, не марнувався. Луць, по розмові з Костем Паньківським, влаштував так, що одного пополудня я опинився зі скрипкою на пробі гімназійного хору під управою Ярослава Вітошинського в бурсі Педагогічного Товариства, при Вірменській вулиці. Після виконання для хористів-учнів „Думки” та „коломийки” з репертуару Мирона Лісовицького — проф. Вітошинський завів мене до композитора Анатолія Вахнянина, директора заснованого попереднього року Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка. І так я став учнем-стипендистом цієї славної української музичної установи.

Молодий Мишуга, закінчивши гімназію, пробув уліті кілька тижнів у дядька Олександра в Києві. Повернувшись до Львова, він перебув короткий час в Інституті, бо ще було завчасно їхати на правничі студії до Відня. Оповідання Мишуги про Київ та Україну справляли на нас, хлопців, величезне враження. Для мене це враження було якесь неупорядковане: дитячий мозок не міг такої великої справи як слід сприйняти. А для молодого Мишуги перебування на Україні і товариство дядька Олександра та Миколи Лисенка було тим фундаментом, на основах якого оформився його характер.

Минуло багато років. З д-ром Мишугою ми зустрілися за української влади в Кам'янці Подільському. Він був пресовим референтом при кватирмайстерському відділі Дієвої Армії. Хоч ми бачилися майже щоденно, однак поза виміною кількох слів не нав'язували тісного контакту. Д-р Мишуга був людиною, що всі свої сили концентрувала на тій своїй праці, яку в той час виконувала. Справа моєї музики була для нього поладнана і в достатній мірі зорганізована. Добре тільки пам'ятаю його прихильність на моєму і пані Бірецької скрипково-фортепіановому сонатному вечорі в Українському клубі і його прихильність на концерті в першу річницю Листопадового Зриву, де я виступав як соліст.

Наша перша зустріч в Америці відбулася у Філадельфії, в жовтні 1924 року. Я був співучасником концерту на честь нового Владики і з нагоди ювілею „Провидіння”. Після концерту, в редакції часопису „Америка”, подав мені д-р Мишуга нове число того часопису і вказав на частину промови карпато-українського діяча Михайла Ганчина, в якій було сказано: „А коли я почув українського скрипака Романа Придаткевича, то зрозумів на 100

відсотків, що ми є один і той самий нарід" („Америка", 4 жовтня 1924 р.). Видно було, що д-р Мишуга був під враженням тих соборницьких висловів карпато-українського діяча. Він також радів, що я співпрацюю з його приятелем Михайлом Гайворонським, заснувавши разом українську консерваторію, і передсказував, що ця праця принесе користь для української культури в Америці.

Проте, я особисто очікуваної від мене „кар'єри в Америці" не робив. Те, що Гайворонський, О. Назаревич, М. Штембер, Г. Павловський, я і інші успішно навчали музики понад сотню українських учнів в досить добре організованій школі, здавалось самозрозумілим. Від мене ще крім ведення консерваторії і виступів на національних святах, на яких з браку відповідної скрипки, не робив я якогось особливого враження, — очікувано чогось більшого. Неспокійна атмосфера між українським громадянством в Нью Йорку, нестача „для кар'єри" відповідної суми грошей і моє недовір'я в якунебудь піддержку були причиною, що аж після шести з половиною років мого перебування в Америці я зважився дати власний концерт в Тавні Голлі.

До того часу я вже написав був декілька українських творів, які надавали моїй програмі певний характер і підносили її барвистість. Однак, те, що цей концерт відбувся, завдячую я д-рові Лонгинові Цегельському та Василю Загаєвичеві, які випросили піддержку в ньюйоркського громадянства, а наперед асигнована сума та забезпечене число квитків вступу від товариства „Дністер", Братства св. Володимира та інших організацій запевняли покриття фантастичного — на мою думку — кошту мого дебюту. Концерт удався і всі американські часописи в Нью Йорку відзначили мій здобуток. Так протягом ночі я став одним із численних „хто є хто".

Успіх мого концерту, що відбувся 27-го квітня 1929 року, змінив відношення д-ра Мишуги до мене. Він забув цілковито свого роду розчарування мною і від того часу виявляв зрозуміння та співчуття моїм артистичним плянам. Він виявив повне оправдання для „особливостей" моєї вдачі та для моїх особистих недотягнень, навіть „недостачі всякої поваги" — як дехто про мене висловлювався.

Д-р Л. Мишуга, який в той час був співредактором „Свободи", дав після концерту повний вияв своєму захопленню моїм успіхом. Це його слова в передовиці „Свободи": „Чим далі, тим більше слухачі були очаровані силою тону і артистичним виконанням програми, уложеної із смаком. „Це чудове!" — було чути з усіх

сторін... публіка була очарована виконанням великих композицій — але була просто одушевлена, слухаючи українських мелодій. Одно певне: Придаткевич здобув собі музичний світ..."

В іншій післяконцертній статті пише ця чудова людина: „Коли наш скрипак був добрим і цікавим для американських музичних критиків, то, річ ясна, сто разів цікавішим повинен він бути для нашої публіки, тим більше, що на великій ньюйоркській сцені він виступав ще й як український композитор. Була, отже, нагода виявити нашу, так голосно оспівану любов до пісні й музики. Можна було здивувати чужинецьких репортерів не своєю самореклямою про нашу музикальність і велику культуру, а своєю участю в концерті... Ми є ще далі сирою еміграцією, яка набрала дещо культурної політури, але їй до дійсної культури ще дуже далеко. Це відноситься головню до тих, що вважають себе інтелігентами... Коли самі не хочемо йти на такі концерти, так посилаймо свої діти. Хай вони стають культурними людьми..."

Рік пізніше (1931), з нагоди виступу „Українського Тріо" з в Тавн Голлі, д-р Мишуга у передовиці „Свободи" писав: „Отже, вже другим наворотом намагається п. Придаткевич здобути нашій музиці належне їй місце... будучи свідомим, що буде їй легко відбутися тріумфальну поїздку по цілій Америці... та в тім саме й велика заслуга „Українського Тріо", що воно, не зважаючи на великі перешкоди, заставляє надати право горожанства не тільки українській народній пісні, але й українському мистецтву та музиці взагалі".

Два дні пізніше в передовиці: „От де, люди, наша слава!" д-р Мишуга писав: „Виступ „Українського Тріо" заставляє нашу еміграцію поставитися дещо серйозніше до української музики в Америці... тому треба тут подбати, щоб „ота наша слава" не була славою по наших закамарках... Не забуваймо, що виступи аматорів і професійних артистів — це дві різні справи... І це було б національним гріхом, коли б наша еміграція не скористала з таких сил, як Кошиць, Гайворонський чи Придаткевич. Гріхом є також те, що в нас є так мало дійсного зацікавлення цими людьми і їхньою роботою. Бо якби було зацікавлення такою справою, то ці люди, що працюють для „нашої слави", мали б в разі нещастя хоч чим шпиталь оплатити або хоч не голодували б, щоб довести до того, щоб „Українське Тріо" могло виступити на Бродвеї".

Ті самі думки повторив д-р Мишуга за рік перед своєю смертю на мої нарікання, що я не можу скласти комітету для свого концерту в Тавн Голлі.

Я невимовно вдячний покійному приятелеві за ту сердечність, з якою він став відноситися до всієї моєї музичної роботи, і я завдячую йому багато, а головню за його заохоту для моєї праці як українського композитора. Це можна було б сказати також у випадку кожного з наших музик, що жили в Америці. Він заохочував мене також писати до „Свободи” й інших українських часописів тому, що „громадянство мусить бути в курсі культурної роботи, а ця робота може мати піддержку тільки тоді, коли громадянство розуміє і вірить в абсолютну чесність своїх діячів”.

Були статті, що їх писав я та інші музики, які викликали енергійні протести, головню — заінтересованих, однак „Свобода” ці статті містила, бо вони були висловом нашого правдивого переконання, а для своїх чесних думок ми мали повну піддержку д-ра Мишуги. Мало того, наш Доктор дуже часто поділяв цілковито нашу непопулярну думку, бо він, як справжній любитель музики, який багато про музичне мистецтво читав та передумував, звертався до основ кожної музичної справи.

Центром його зацікавлення були статті в різних публікаціях про культурну та мистецьку працю серед національних груп в Америці. В початках він знаходив там факти, що добре обдумана та простудійована програма, талант, солідність та чесна праця звертають на себе увагу. Він не боявся зробити прикрість співбесідникові, кажучи, що „якби ви були справжній талант, вас знайшли б самі менаджери”. В тих перших часах, кінець двадцятих років, йому було незрозумілим, що американський світ не звернув уваги на приїзд (1928 р.) та виступи такої визначної та великої співачки, з довголітньою славою, якою була Соломія Крушельницька. Аж багато пізніше переконався д-р Мишуга, що „діамант, себто талант, конечно потребує оправи золота та платини”, себто вимагає оплачування кожного кроку „кар’єри”.

Ось витяг з листа д-ра Мишуги з 9-го лютого 1948 р.: „Отже, можете знати, як людина може себе почувати, якщо хоче кожному крихітку щось доброго зробити. А тут ще впаде і така річ, як якийсь концерт, що вже потягне грубу суму. І так воно йде...”

Ось так наш Доктор за заповітом свого великого дядька Олександра робив усе можливе на користь нашої культури. А талант учитися і застановлятися над дійсністю та витягувати потрібні консеквенції змушував д-ра Мишугу пристосовуватися до нових проблем в українському музичному житті. І хоч особа, вдача та хоральна праця Михайла Гайворонського були д-рові Мишугі з громадського погляду ближчі та більш актуальні, все

Д-р Лука Мишуга (стоїть справа) був резником Української Громади, вітаючи Олександра Кошиця (стоїть біля д-ра Л. Мишуги) та Василя Авраменка з нагоди їхнього виступу з концертом у 200-річчя народин Джорджа Вашингтона у Вашингтоні в травні 1932-го року.

одно він нам обом однаково допомагав як приятель та редактор, служив порадами і всім, чим міг. Так він одночасно відносився з повним ентузіазмом та подивом до праці та значення О. Кошиця. Також співробітники „Свободи” ставилися з повним розумінням до музичних справ, а особливо Осип Стеткевич, культурна людина і сам поважний музика-аматор, був кожної хвилини готовий особисто допомогти фаховими статтями та конструктивними рецензіями.

Безперечно великою справою були об'єднані хори Ньюйоркської Округи, пізніше т. зв. „Сімка”. Ця організація була витвором ентузіазму і праці д-ра Мишуги і об'єднувала мало що не півтисячну масу вибраних хористів під проводом Михайла Гайворонського, як головного диригента. А втримувався цей велетенський хор, як цілість, протягом багатьох років завдяки добрій організації непересічного диригента хору в Ньюарку, Теодора Каськова. Він був рівночасно головою об'єднаних хорів. Перший концерт у Вашингтон Ірвінг Гай Скул в 1930 р. був тріумфом М. Гайворонського, як головного диригента, тих диригентів, які привезли своїх співаків, і не менше людини „з-за лаштунків”, що ним був наш д-р Лука Мишуга.

Однак, Михайло Гайворонський поважно захворів, і була загроза, що так славно розпочата музична акція може занідіти.

Одного разу, після зборів в Інтернаціональному Інституті, О. Кошиць піддав мені думку, що він узявся б за артистичний провід об'єднаних хорів, якщо Гайворонський дав би на це свою згоду. Я вважаю собі за честь, що я переговорював у цій справі з усіма заінтересованими, в тому числі і з головою цієї організації. Перебравши управу цього великого хору, Олександр Кошиць підніс його до не абияких висот. Щорічні концерти в Карнегі та Тавн Голлі були тим, чим українське громадянство в Америці могло заслужено гордитися.

Хто загляне в річники „Свободи” з тридцятих та сорокових років, той завважить, скільки культурних, а особливо музичних справ переходило через мозок, серце та редакторське перо д-ра Мишуги. Тоді існувала незабутня центральна установа: Об'єднання Українських Організацій в Америці, душею якої був д-р Л. Мишуга. Це був дійсно парламент українського емігрантського громадянства, одним з найголовніших завдань якого було впливати на збирання фондів по всіх українських центрах.

Наприкінці двадцятих років Об'єднання проголосило конкурс на нові українські вокальні твори. Музичний Комітет був під го-

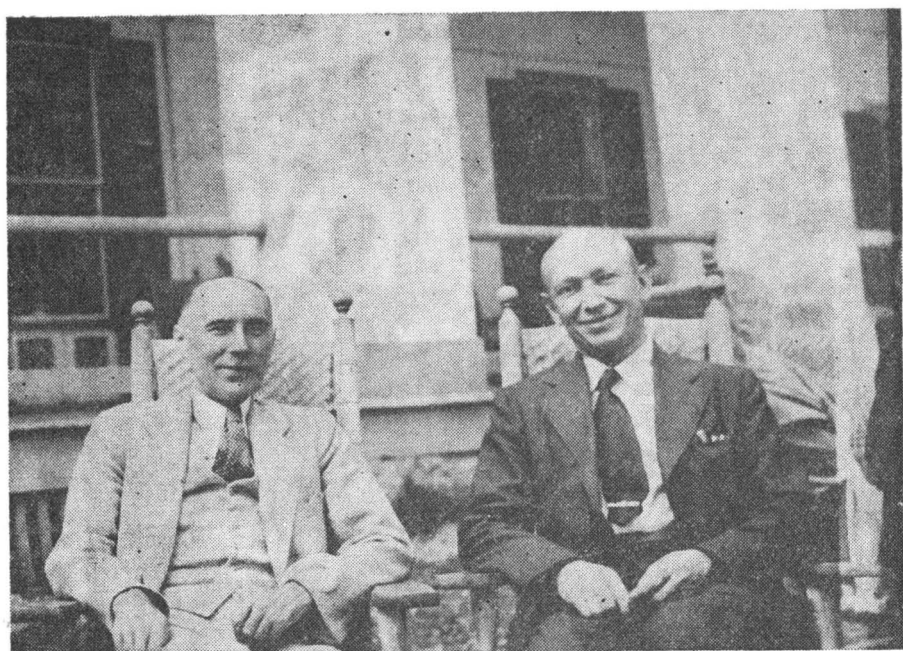

МИХАЙЛО ГАЙВОРОНСЬКИЙ

ловуванням М. Гайворонського. А в лютому 1932 р., як вислід уже другого музичного конкурсу, за ухвалою музичної секції, Об'єднання призначило нагороди за такі українські музичні твори: 1. За сонату для скрипки та фортепіана, 2. за твір для скрипки, голосу та фортепіана в двох або в трьох контрастуючих частинах і 3. за твори на той самий склад, засновані на українських народних піснях. До комісії входили М. Гайворонський, О. Кошиць, Р. Придаткевич як ініціатор цього проєкту та два представники американського музичного світу. На засіданні Об'єднання 26 квітня 1932 р. я, як референт конкурсу, заявив, що цей конкурс не викликав живого зацікавлення серед наших композиторів у старому краю. Прислано чотири твори, з яких три заслуговують по одній нагороді . . . дві нагороди остаються. Призначено нагороди за скрипкову сонату Борисові Кудрикові та Василеві Барвінському за „Дві лемківські пісні” про Америку. На тому ж засіданні д-р Мишуга запропонував збільшити суми вже признаних нагород.

Треба згадати доброту серця та приятельську щирість д-ра Мишуги під час поважної недуги Михайла Гайворонського. Д-р Мишуга зміг вияснити значення Гайворонського для української культури, викликати симпатію до дорогого для нашої еміграції композитора і піднести гордість нашого громадянства в Америці. Численні концерти на честь Гайворонського були вислідом світлої діяльності д-ра Мишуги в інтересах української культури. Навіть монументальна книжка д-ра Василя Кривицького „Михайло Гайворонський, життя і творчість” при активних заходах і коштах Неоніли Гайворонської є також вислідом заохоти д-ра Мишуги, який уважав справою чести американсько-українського громадянства віддячитись Гайворонському за його культурний вклад.

Безпосереднім наслідком культурного оживлення, що його спричиняв д-р Мишуга в тридцятих роках, було створення моїми стараннями Товариства Приятелів Української Музики в Нью Йорку, в роках 1935-1938. Д-р Мишуга був гордий з існування цієї інституції, „де можна було посидіти в цивілізованій атмосфері, слухаючи доброї музики”. Не зважаючи на свої обов'язки та часте подорожування, д-р Мишуга не пропустив ані одного з щомісячних концертів української музики протягом двох сезонів. Він був одним із головних покровителів цієї культурної акції — і з тих часів завдячуємо його пожертві те, що відпис одного з найважливіших українських музичних творів, струнний квартет Зи-

Д-р Лука Мишуга (зліва) з композитором Павлом Пеженігою-Углицьким.

новія Лиська, що пропав під час європейської воєнної завірюхи, зацілів в Америці.

В тридцятих і сорокових роках, аж до мого переїзду до Кентокі восени 1946 р. зустрічалися ми з доктором в домі приятеля і товариша мого батька О. Максима Кінаша в Йонкерсі. Я особливо вдячний Марії Кінаш („Цьоці”) за її часту допомогу та захоплення моєю музичною діяльністю, хоч я повинен би також згадати досить багато осіб, яким також багато завдячую. І часто „Цьоця” Кінаш „пригадувала” Докторові, коли треба було якусь з моїх музичних акцій тримати в актуальності. Між іншим, славний співак Бенджаміно Джілі був приятелем родини Кінашів, а пані Кінаш була навіть членом Товариства Приятелів Метрополітальної Спери. Знаю, що за її та д-ра Мишуги почином цей визначний артист проєктував включення українських сольоспівів у свій репертуар. Брак бібліотеки з достатнім числом пісень для вибору, і то в той час, як була ця нагода, був головною причиною, що з цього нічого не вийшло.

Моя сім'я і я досить часто відвідували гостинний дім о. Кінаша, що майже кожний раз спричиняло приїзд д-ра Мишуги, бо, довідавшись телефоном про нашу гостину, поспішав, часто навіть з якоїсь далекої місцевости, де він виступав як промовець. Наші розмови завжди були гарячі, а він, що так цікавився питаннями мистецтва, навіть любив гостро посперечатися, бо „тоді людина знає, що живе”.

Доктор не раз мав труднощі з моїми дописами. Він їх чудово виправляв, так що мій скромний стиль набирал блиску. Однак, із-за „правди”, яку Доктор любив у всьому, я наживав ворогів собі, „Свободі”, а особливо українській музичній справі, яку заступав. Хоч часом здавалося, що було б вигідніше замовчати, Доктор слушно завважував, що правда, хоч в початках непріємна, очищує атмосферу, пильнує ходу подій та завертає їх на правильну путь.

Зорганізування Приятелів Української Музики поставило мене всередину тертя та інтересів інших українських композиторів як посередника, модератора та людину, яка перш за все повинна виявляти потрібну відвагу. І я не думаю, що завжди відповідав вимогам трудних обставин, бо навіть між ними самими, творцями української музики, тобто М. Гайворонським, О. Кошицем, П. Печенігою-Углицьким та мною атмосфера була складна, а часом навіть напружена.

Щоб мати дійсне враження про хід думок не одного із нас, вистачить прочитати незвичайно барвисті погляди у „Відгуках минулого” — листи О. Кошиця до П. Маценка, видані „Культурою та освітою” у Вінніпегу 1954 р. Однак, в наших відносинах авторитет д-ра Мишуги, як людини і редактора „Свободи”, мав велике значення і завдяки йому ми могли, у випадку наших конфліктів, йти взаємно на поступки.

Не можу забути одних сходин композиторів (без приявності О. Кошиця), що мали своєю ціллю влаштування українського симфонічного концерту. Пам'ятаю, як зручно Доктор заспокоїв одного з нас, який несподівано заявив, що немає жадної української симфонічної музики, крім його власних творів. Це було очевидне перебільшення, бо в той час було вже кілька, навіть в Америці написаних симфонічних творів М. Гайворонського і також була готова моя Перша Симфонія та Симфонічна Сюїта. Цей останній твір незабаром після цих сходин був виконуваний американськими оркестрами в Рочестері і Детройті. Також не треба забувати, що в той час існувало вже поважне число симфонічних творів в Україні. Доктор у своїй доброті цього нетактовного моменту ніколи не пригадував і здавалося, що нічого в тій справі не пам'ятав. Навпаки, настоював, щоб українські композитори сходилися та обмінювалися думками. І навіть у випадку, коли його самого хтось кривдив, його філософією було: „Вже час, щоб забути та вибачити”.

Крім цієї праці композиторів, розвивалася праця над розвитком української музики також за піддержкою, а часто ініціативою д-ра Мишуги, і то кількома дорогами. Ще в 1929 р. засновано Українське Музичне Видавництво, як ділову організацію на чолі з Михайлом Гайворонським, д-ром Мишугою, Дмитром Галичиним, Мироном Сурмачем і іншими. Це Видавництво проіснувало досить багато років і всі видані ним музичні твори визначаються високою якістю та гарним зверхнім виглядом.

Струнна оркестра в Нью Йорку (М. Гайворонський провадив її виїмково, а я та Стефан Марусевич заступали диригента) була одним з найповажніших досягнень пізніх двадцятих та початку тридцятих років.

В тридцятих роках створився мішаний хор Ліги Української Молоді Ньюйоркської округи під головуванням Степана Шумейка та під талановитим музичним проводом Степана Марусевича. Цей чудовий хор виступав з великим успіхом на фестивалях в Кар-

негі і Тавн Голлі та Фешен Інституті в Нью Йорку завдяки справній організації піаністки Ольги Дмитрів.

В той самий час ішла інтенсивна праця „Сімки Хорів” завдяки енергійній посвяті такого майстра, яким був Олександр Кошиць. Було очевидним, що Кошиць любив цю працю більше, ніж працю з професійним хором, з яким, об’їжджаючи світ, робив велику пропаганду українській культурі. Він був свідомий, що будує в молодих серцях любов до далекої батьківщини, а старшим громадянам зацуплює ту гідність, яка принижених емігрантів підносить як гордих членів великої та культурно-багатої нації. Завдяки енергії та організаційному хистові Теодора Каськова, як я вже згадував, щорічні концерти в Карнегі та Тавн Голлі, під управою великого диригента, композитора та глибокого знавця української народної пісні, залишили незабутнє враження як шляхетністю, витонченим виконанням і стихійною щирістю, так і стильно передуманою програмою, яка задовольняла найбільш вибагливого слухача.

Великим документом, який свідчить про відношення д-ра Л. Мишуги до української музики, є зредагована ним „Пропам’ятна книга”, видана з нагоди 40-річчя Українського Народного Союзу в 1944-му році. Надруковані там статті Т. Каськова, М. Гайворонського, Ст. Шумейка та інших, не кажучи вже про джерельні матеріали самого д-ра Мишуги, будуть завжди тим матеріалом, без якого дослідник української музики не зможе обійтися.

Д-р Лука Мишуга мав деяке відношення й до продукції трьох українських фільмів двома українськими фільмовими організаціями. Ті фільми, не зважаючи на приїзд нової композиторської сили в особі Антона Рудницького наприкінці тридцятих років, замість оживити музичну акцію і об’єднати українських музик ще більше, якось їх охолодили і поставили перед складною ситуацією. Мене запросив „Укра-Фільм” приготувати музику для фільму „Маруся” і я, прийнявши пропозицію, порадив управі також запросити О. Кошиця для вокальної справи. Це тим більше, що його знання традицій української сцени та українського фолкльору могло надати фільмові тієї української безпосередності, на яку поважний підхід Управи „Укра-Фільму” заслуговував. Я залишив за собою всю інструментальну працю. Хто бачив цей фільмовий твір мусить ствердити, що в музикальній, головню хоральній, частині є він вершком того, що можна було при фінансових обставинах вчинити. Заслугою в цьому є відданість справі О. Кошиця, який так, як і його дружина, Тетяна Кошиць, вря-

Д-р Лука Мишуга живо цікавився не тільки музикою, але й всіми іншими родами мистецтва, бувши його меценатом. Зокрема дружив д-р Мишуга з великим, світової слави скульптором Олександром Архипенком, часто відвідуючи його в робітні чи в його домі. На фотознімку (зліва): Ол. Архипенко, д-р Лука Мишуга, пані Архипенко і Роман Слободян.

тували фільм тоді, режисура завела, і своїм чутливим оком, не говорячи про тонке вухо та щире серце, випровадили побутові сцени естетично та гарно.

Треба також признати, що дещо пізніше фільм „Запорожець за Дунаєм”, випродукований корпорацією В. Авраменка, виявив поважний підхід до музичних проблем працею А. Рудницького. Першим з тих трьох фільмів була „Наталка Полтавка”, вироблена корпорацією В. Авраменка, яка в своїй музичній частині, написаній знаменитим майстром Константином Шведовим, дала українську народну оперу в пишній одежі, гідній композитора, зі шляхетною музикальною ерудицією.

О. Кошиць у критичній статті, надрукованій у „Свободі”, не погоджувався з духом фільму, особливо зі стилем музики, який „відійшов від української театральної традиції”. Д-р Мишуга, як редактор „Свободи”, бувши в курсі полеміки на сторінках цього часопису, був безстороннім і признавав слушність обом напрямкам. Все таки нездорова атмосфера, яку викликали матеріальні інтереси фільмових корпорацій, подіяла на відчуження українських композиторів. Видовища фільмів вони виключали як щось „дрібне”, менше ефектне, хоч з культурного погляду вигідніше від концертів української камерної музики.

Ще якийсь час я провадив малу симфонічну оркестру, створену з музик українського походження, однак її не можна було вдержати, і я сконцентрував свою енергію на власні сольові концерти, продовжуючи регулярну працю зі своїм українським струнним квартетом (І. Мороз — скрипка, В. Крочак — віоля і М. Букиник а в заступстві Г. Мероля — челісти). Цей квартет, заснований для цілей Товариства Приятелів Української Музики, проіснував майже до мого виїзду з Нью Йорку завдяки співучасті та допомозі челіста, харків'янина, проф. Михайла Букиника (1872-1953).

Ще від початку 1930-их років я став інтенсивно зосереджуватися на писанні симфонічних та камерних творів і рівночасно, попри композиторську та громадську діяльність, заробляючи на життя гранням в оркестрі, не занедбував своїх скрипацько-солістичних амбіцій. Однак, економічна депресія не давала мені багато можливостей.

Нарешті мій, роками відкладуваний концерт у Тавн Голлі відбувся в грудні 1941 року, і то при активній допомозі д-ра Мишуги, „дьоці” Кінаш, Андрія Барана, Ст. Ковбаснюка, П. Стасюка, п-ва Чапельських і ін. Завжди буду пам'ятати і завжди зво-

рушуватиме мене думка про вияв до мене симпатії — в поміщуваних д-ром Мишугою в „Свободі” дописах, статтях — різних молодих українських музичних діячів, деяких колишніх моїх учнів. Після концерту появилися в „Свободі” передруки статей американських критиків, але чудова стаття О. Кошиця найвірніше оцінила як мою програму, так і моє значення як композитора, що „зробив цінний вклад в українську скрипкову літературу”. Тоді з деяких виразів Кошиця і інших приятелів, хоч пізно, я довідався, що моя тодішня італійська скрипка не підходить до способу моєї гри і моєї гри не допомагає.

Я заінтересувався скрипкою роботи Гамбатисти Гвадагніні — з 1774-го року і телефоном у д-ра Мишуги випрошена позичка допомогла мені завдаткувати цей знаменитий інструмент. В той час Комітет Українців Канади в Монтреалі, за порадою О. Кошиця, запросив мене на співучасника хорального концерту під управою Кошиця. Незабаром після того Українське Національне Об'єднання в Торонті влаштувало мені успішний власний концерт, після чого мене запрошено як лектора на Вищі освітні курси УНО у Вінніпегу.

Того самого літа (1934 р.) я мав нагоду зі співучастю знаменитого піаніста Івана Мельника об'їхати західню Канаду, давши 24 концерти української музики. Ця подорож та подорож наступного року по Америці допомогли оплатити скрипку, яку фірма Р. Вурліцера дозволяла мені протягом довшого часу уживати. Ця скрипка зареєстрована як концертний інструмент та власність Романа Придаткевича, українського скрипаля, в творі Я. Дорінга під заг. „Ди Гвадагніні Фемілі ов Вайолін Мейкерс”, Віллїям Моїс, Чикаго 1949 р.

По кожній моїй поїздці ми зустрічалися з д-ром Мишугою і вели цікаві розмови, які можна вести лише кілька разів у житті з дорогою особою, що їй все зрозуміле і що схвалює думки та поступки свого приятеля.

Наш доктор не був музикою і жалував, що на жадному інструменті не грає. Для нього музика була чимось невисказаним, недоговореним і таємничим, — тим, чим вона є для виробленого слухача оперових театрів та концертних залів. Це був тип великокоміського слухача-ідеаліста, для якого організується та виконується безсмертна музика в прилюдних продукціях. Мірилом відношення Доктора до музики, як до всяких важливих питань його життя, були духовий стан та ідеалістичні тенденції його покійного дядька Олександра, що справив у юності на ціле життя

Доктора незатерте враження тоді, коли особистість та характер Луця формувалися. Найближчою особою після дядька Олександра була для д-ра Мишуги особа дядькового приятеля, Миколи Лисенка. І ця адорація до цих двох великих особистостей не була якимось уперто-тупим обожуванням та сліпим сприйманням їх думок та осудів. Навпаки, д-р Мишуга, приїхавши з тісної Галицької волости, скінчивши середню школу та з щойно наповненою головою прийнятими в той час ідеями свого оточення, був неприємно вражений поглядами обох великих українських артистів.

Лисенко жалував, що галицькі композитори, замість учитися композиторського стилю на українській народній пісні, залишають її на боці, а самі учаться і перебирають манери другорядних німецьких композиторів.

Д-р Мишуга оповідав мені про Лисенкове аналізування творів Ф. Колесси та про його обурення з приводу деяких мелодій та гармоній у творах Ст. Людкевича, якому найбільше в розмовах про українську музику „діставалося”.

З другого боку і Олександр Мишуга висказував свої жалі до українських композиторів, і то не тільки до галицьких, але й до самого Лисенка, який, на його думку, аж так не відчуває можливостей голосу, що його сольоспіву може співати співак, який хоче собі зірвати власний голос. Олександр Мишуга співав з великим успіхом „Думку” і „Мені однаково” М. Лисенка.

Ці товариські розмови в Києві були не раз дуже гарячі. А взагалі обидві згадані теми впливали на молодого Луця пригноблюючо.

Аж в Америці, в старшому віці, д-р Мишуга пригадував ті гарячі розмови про українську музику і дивувався, що під враженням величезного розвитку української музики і появи значного числа музичних талантів на протязі сорока років він освоївся з поглядами великого українського композитора та великого співака.

Цілком певно, що недокінчені спори між М. Лисенком, О. Мишугою, ну і молодим Луцем, по сорока роках продовжували Лука Мишуга і я. Д-р Мишуга уважав занадто сміливим та несуттєвим моє твердження, що і Лисенко також учився композиції у другорядних німецьких учителів, у шабляногового Е. Ф. Ріхтера та блідного К. Г. К. Райнеке, замість звернутися до великого Франца Ліста, якому навіть українська тематика не була чужою. Йому ж європейська музика — особливо Р. Вагнер — так багато завдя-

чували, а Ліст у своїй безмежній доброті допоміг не одному молодому артистові в його музичних, композиторських і особистих справах. Навіть перший американський національний композитор Едвард МакДовел, у подібній ситуації як М. Лисенко, розвинувся і здобув признання Європи завдяки сердечності Ф. Ліста.

Ця тема дала відповіді на нові питання про суть навчання музичної композиції: що навчити компоувати музику не можна; що завдання учителя так провадити свого учня, щоб він сам розвивав питоменності свого власного стилю і в свій власний спосіб організував власні музичні ідеї; що виконати ті завдання в умовах консерваторської класи дуже трудно, бо кожна творча індивідуальність потребує іншого підходу.

На жаль, ті цікаві розмови могли відбуватися не часто. А бачилися ми з д-ром Мишугою знов після мого солістичного „турне” по Америці для концертів по військових шпиталях та осередках виздоровленців (1945-1946) під управою офіційального Американського ЮСО Кемп Шовс, Інк. Д-р Мишуга уважав, що ця концертна подорож була для мене признанням, як артиста, офіційною Америкою.

Восени 1946 р. я рішився прийняти посаду професора при музичному відділі Морейського Стейтового коледжу в Морей, Кентакі. Наприкінці грудня, в час різдвяних вакацій, ми зустрілися з Доктором у панства Чапельських в Елізабеті, Н. Дж. Він гордився моєю університетською кар’єрою і тішився, що по стількох турботних літах на сході Америки я осів у „пасторальному” — відносно — Кентакі. „Це — серце Америки”, казав він напевно тому, що обожував особу Лінкольна, який народився в центральній частині цього стейту.

Не можу забути зустрічі з Доктором за столом у ресторані в гурті громадян, де він був душею товариства. Ось сиджу змучений, щойно зійшовши зі сцени після відіграння тяжкої програми. Доктор робить милі завваги щодо почутого та побаченого. Біля нього сидить Михайло Пізнак, лукаво усміхаючись, чекаючи на дотеп, яким Доктор свою „розправу” закінчить. Коло них поважний Дмитро Галичин, а там Степан Ковбаснюк, що кожную почуту думку з гумором, по-своєму розжовує. Тут оптимістичний ентузіаст із золотим серцем Андрій Борик і завжди веселий, повний нових ідей Володимир Душник. Ще є з нами дехто, чиї лица в мряці літ непевно губляться. Атмосферу невимушення та зичливости можна хіба виразити звуками музики.

На закінчення хочу висловити великий жаль з приводу втрати такої доброї, великої та високоцивілізованої людини, як Доктор. Скільки часу має пройти, поки знайдеться меценат широкого покрою та розмаху, людина, яка, з одного боку, не обмежує себе доктринерством, а з другого особистими нахилами та звичками і буде завжди виrozumілою та терпеливою.

Нині Доктора серед нас немає, а ми далі живемо і маємо не тільки власні проблеми, але також спільні справи, які є суттю нашого існування. В моєму випадку я маю обов'язок творити нові українські музичні твори, а також бути їх і творів інших українських композиторів виконавцем. Наша музика мусить торувати собі дорогу в цивілізованому світі.

Під час мого останнього побачення з Покійним приятелем в редакції „Свободи” я згадував йому про свої невдачі у справі влаштування мого концерту в Тавн Голлі. Він мені радив не знеохочуватися, кажучи: „Ваша справа є цілком реальна та конечна. Є люди, яким українська культура дуже близька і дорога. Ви їх, а вони вас знайдуть”.

Нехай же світла пам'ять про цю дорогу людину буде нам заохотою усі гарні та чесні пориви переводити в дійсність. Ясний приклад багатого життя д-ра Луки Мишуги запалить його послідовників до корисної праці, освітленої ідеалами любови, доброти та великих прагнень до вселюдських висот, до яких і наша нація дорогами, призначеними Всевишнім, поступає.

З творчості Луки Мишуги

В ОБОРОНІ РІДНОГО КРАЮ

ЛИСТОПАДОВІ РОКОВИНИ

В РОКОВИНИ ЗЛУКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

У ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ

ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР

ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

В ОБОРОНІ РІДНОГО КРАЮ

ВКЛАД АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ У ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНИ

Реферат на святі 60-ліття УНСоюзу у Вінніпегу

„Україна, — пише наш визначний письменник Степан Васильченко, — це країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її”.

Україна — це „тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці й медовії та молочні ріки”, а рівночасно й „обшарпані, голодні люди”.

Ця Україна це теж і наша радість і наш сум. З нашої радості зродилось на тих вільних землях наше церковне й народне життя та виховалось нове покоління, що не вийшло, як ми, старі емігранти, з України, а проте образ її носить у своєму серці. А з нашого смутку розвинулась тут широка акція допомоги українському народові в його злиднях та в його боротьбі за своє національне право. Ця акція — це тема доповіді. Але цілої її історії не будемо переповідати, бо куди важливіше подумати, як нам тепер помагати Україні вийти з неволі, яка вже загрожує цілому, ще нині вільному світові.

„В кого буйно заговорить любов до ясного життя, — пише Васильченко, — той певно знайде й зброю, знайде й шлях”. На цих вільних землях ми пізнали вагу „ясного життя”. Віримо, що й ті демократичні сили, до яких ми звикли апелювати в справі поневоленої України, вже пізнали, що й їх „ясне життя” загрожене тою самою силою, яка гнобить нині вже не тільки український нарід та ті, що входили в склад царської Росії, але й багато інших народів. А як так, то чи не повинен бути знайдений шлях, як покінчити вже раз на завжди з кремлівською загрозою християнській цивілізації й культурі?

Бачити самим цей шлях і вказувати на нього тому англосаксонському світові, в якому живемо, це чи не найбільше наше завдання.

Промовець з Божої ласки: д-р Лука Мишуга під час одного із багатьох своїх виступів.

Відомий американський дипломат і завзятий ворог усяких диктатур та тоталітаризмів, Спруїл Брейден, обговорюючи советські агресії та провокації, заявив таке: „Що це сталося зі З'єдиненими Державами, що вони далі толерують грубі порушення чужих прав? Чи ми втратили нашу давню мужність? Ми, найсильніша й найбільша нація в людській історії? Бо чи ж не виглядає на таке, що ми боїмося СРСР більше, ніж боїться його Фінляндія, мала його сусідка!”

Правда, нині ця справа так зле не виглядає, як тоді, коли про неї заговорив Брейден, хоч це було не так давно. Сьогодні вже ЗДА заговорили з Советами дещо іншою мовою. Але чи й нині хто подумає, що навіть така мала Фінляндія була б виграла війну з Советами, коли б „любов до ясного життя”, яка була у фінського народу, була тоді також і в решті вільного світу, і коли б той світ був станув по боці Фінляндії не зі співчуттям, але зі збробою? А з Фінляндії можна б, для пригадки, легко перейти до того народу, що перший поставив спротив червоній московській агресії, себто до боротьби українського народу за свою незалежну і самостійну державу 1918-1920 рр. Демократичні потуги не тільки що не помагали цій боротьбі, але навіть не розуміли її далекосягlosti, будши під впливами російської реакції. Американський державний секретар, Ленсінг, вірив росіянам, Денікіним і Колчакам, не прив'язуючи ніякої ваги навіть до порад американського майора генерального штабу, Лоренса Мартіна, який, відвідавши терен боїв українських військ з московсько-більшевицьким наїзником, підкреслював у своєму звіті різниці між українцями і росіянами, заявляючись при тому також за визнання незалежності України. Також американський дипломат, Вілліям Булліт, висланий тоді американським Урядом для перевірки відносин у Росії з вибухом революції, заявився за розділ Росії та за незалежну Україну. Але чи ці тверезі та об'єктивні голоси в справі Сходу Європи не були „голосом вопіючого в пустині”, як були ними також і ті численні меморіяли американських українців, що пропонували те саме? Така сама доля стрінула й ноти дипломатичних представників Української Народної Республіки в справі допомоги припинити большевицько-московський наступ не тільки на Україну, але й на Захід Європи.

А саме вже тоді американські та канадійські українці кладали натиск на те, що в боротьбі Україні йдеться вправді про врятування української демократичної і самостійної держави, але одночасно й про те, хто надалі буде заважувати в Європі: демокра-

тія чи московська диктатура. Та хто тоді слухав тут наших пересторог, та ще таких „фантастичних”, що, мовляв, большевицька загроза може докотитись навіть і до берегів американських континентів. Тому десятки наших меморіалів, можливо навіть не прочитаних відповідальними чинниками, спочивають і донині між старими актами міністерств закордонних справ десь там у Вашингтоні, Лондоні, Парижі чи Оттаві. Не побачили світу й численні статті, що їх висилано до різних американських часописів та журналів у цій справі. Дійшло вкінці аж до такого збайдужіння, що не знайшла зацікавлення в Конгресі ЗДА навіть резолюція в справі спричиненого Кремлем голоду в Україні, хоч вона вимагала тільки вияву співчуття мільйонам нещасних жертв московсько-большевицької окупації України.

Але можна сказати, і то слушно, що ці речі маютьесь тепер уже краще. Тепер у тому самому Конгресі, де не можна було 20 років тому підняти голосу навіть у справі такого кремлівського варварства, як страшний голод в Україні, маємо за останні роки велику масу матеріалів, які виявляють трагедію України та її героїчну боротьбу за волю і незалежність. Всі ці матеріали зібрані в рекордах Конгресу. Є в них тепер і про голод, і про Вінницю, і про інші московські злочини в Україні. Є привіти сенаторів та конгресменів з нагоди святкувань американськими українцями славних днів 22 Січня 1918 і 1919 років, є ствердження існування Української Народної Республіки і те, що Москва на неї напала. Є навіть ствердження, як дуже заважила Україна в боротьбі з Гітлером в останній світовій війні. Є там і найвищі признання для героїзму Української Повстанської Армії. Є й такі додаткові виявлення, як конгресмена Лоренса Г. Сміта з Вискансину, який вважав за потрібне окремо внести до Конгресового рекорду заяву, що він не погоджується з виступом Дон Левіна проти українських „сепаратистів”, бо він їх шанує, як борців за самостійну Україну.

Отже, не можна сказати, що немає ніяких змін щодо української справи в такому важливому політичному центрі, як Вашингтон. Наша праця не була даремна, ні не були даремні влаштовувані масові маніфестації в пам'ять української державности та самостійности чи масові протести проти московсько-большевицького режиму в Україні, на яких промовляли визначні американські державні мужі й політики, сенатори та конгресмени. Зазначу, що рекорди оттавського парламенту мають окреме значення, бо в них є багато цінного про українську справу, сказаного тоді, коли ми в Стейтах не могли ніяк дістатися з таким матеріалом до

Конгресу. В цьому велика заслуга в першу чергу тодішнього канадійського посла українського роду до федерального парламенту, як теж і інших. Сьогодні можна сміливо твердити, що як хто хоче пізнати, до якої волі й незалежності змагає український нарід в Європі та хто його історичний ворог у цьому змаганні, може про це дізнатися з державних актів та парламентарних рекордів у Вашингтоні й Оттаві. З них можна також перекона- тись, чи правду говорили й писали своїм урядам американські та канадійські українці про Україну ще перед 30 і більше роками. Можна з них пізнати, чи не сповнилося на сусідах України і Європі те, що заповідали десятки років тому дипломатичні ноти українського Уряду та меморіяли американських і канадійських українців. Бо чи ми не писали тоді про велику помилку Клемансо, що дав згоду на висилку за американські гроші озброєної галлерів- ської армії проти Зах. України, щоб будувати велику Польщу? Була це помилка чи ні? Був це помилковий крок Англії, коли вона підтримувала російських генералів Денікіна, Врангеля та Кол- чака, що відбудовували царську Росію, а не давала помочі Ук- раїні, чи ні? Був це політичний розум слухати на Далекому Сході російських неділимців і не дозволяти там на формування україн- ської армії для боротьби з большевиками чи не був?

Ми, американські та канадійські українці, вказували тоді на ці промахи, сумлінно виконуючи таким чином наші обов'язки супроти країн, в яких живемо. Це був наш чесний вклад у спра- ведливу і розумну закордонну політику тих країн. Ми намагалися всіми засобами здобути публічну опінію для цієї справедливої й далекосяглої політики. Тому теж ми виходили десятками ти- сяч на вулиці найбільших наших міст із маніфестаціями і про- тестами проти злочинів, поповнюваних над українським народом по Першій світовій війні. Ми ясно говорили, що ці злочини пім- стяться, скорше чи пізніше, на цілій Європі, а то й на Америці. Але ці наші протести видавались офіційним чинникам, чи навіть пресі, просто фантастичними вигадками, зокрема тоді, коли ми заповідали, що кривда України відіб'ється згодом навіть на Аме- ричі й взагалі на англо-саксонському світі. Це вважалося нічим іншим, як тільки пропагандою залякування. Та біда, що навіть і тепер, коли сповнилось те, що ми заповідали, керівні кола далі слухають таких, для яких цілість Росії є на першому місці й які задля рятуння цілості Росії пожертвували б навіть і Західню Європу, Америку і цілу християнську цивілізацію. Правда, також і ми маємо вже приятелів, що ясно бачать, звідки йде лихо. Вони

переконались, що ми, які вийшли з України, чи ті, що тут народились і є з українського роду, таки краще від інших визнаємось на комуністичній небезпеці та тій загрозі, якою є московський імперіалізм. Вони розуміють, чому український нарід, як і інші поневолені Москвою народи, не хочуть бути з Росією та чому саме тим народам повинна припасти найбільша роля в боротьбі демократій з Кремлем. Якби таких людей не було, то не було б цілком певно й тої маси матеріалів про Україну в рекордах Конгресу. Проте, цих людей ще мало. Це до певної міри навіть нові люди, які щойно вибиваються в політиці, хоч є між ними старші й такі, що повинні б скоро дійти до впливу.

Ми знаємо, що сьогодні таке положення, що ніяка країна в советській сфері впливів не має сили визволитись без допомоги вільного світу. Навіть З'єдинені Держави Америки, хоч яка велика сила, а одверто заявляють, що коли б їм прийшлося воювати з Советами, то вони могли б виграти цей конфлікт тільки разом з іншими демократіями і при їх допомозі. Це ясне, що Україна, щоб визволитись, потребує допомоги демократичного світу. Але демократичний і вільний світ потребуватиме також і України, коли б зайшов у воєнний конфлікт з Москвою. Чейже сьогодні відомо, що заки Гітлер програв під Сталінградом, він програв уже на тилах своїх армій, в Україні, бо український нарід звернувся проти нього. Про це можна навіть вичитати в поважних працях про минулу світову війну і поразку Гітлера; про це пишуть дипломати і генерали, про це говорять у Конгресі ЗДА. Тільки біда, що не витягають із цього консеквенцій міродайні політичні чинники у Вашингтоні, Лондоні чи Оттаві, коли думають про розв'язку східноєвропейських проблем. Що гірше: діються такі речі, які вказують, що ці чинники недоцінюють змагань поневолених Москвою народів до визволення з-під її влади. Бо як інакше зрозуміти ті великі фонди, що їх дістають люди, які ведуть проти українських самостійницьких змагань таку завзяту пропаганду, що не раз здається, що кожний нарід давньої Росії чи теперішніх Советів міг би знайти на тій вільній землі якусь офіційну піддержку для своєї незалежності за винятком найбільшого по московським народі — народу українського, хоч — як на глум — одночасно признають всюди, що український нарід таки має всі дані на повну незалежність. Це є те зачароване коло, в якому блукає закордонна політика англо-саксонських країн у відношенні до України. Навіть у таких установах, як „Рашен Фонд” Форда, переіменованій через протести на „Східно-Європейський

Фонд", дають стипендістам повну волю писати про „Росію" та її проблеми, але такої самої змоги писати про Україну там нема, коли треба стверджувати історичні факти з близького чи давнього минулого, що відносяться до політичного, економічного та культурного гніту Москви над українським народом та до боротьби за повне визволення України з-під Москви.

Ще гірше в такій американській установі, як Американський Комітет для Визволення Народів Росії, що тепер теж під натиском неросійських народів змінив назву на Американський Комітет для Визволення з-під большевизму, з яким є — до певної міри — у зв'язку також і Український Конгресовий Комітет. Цей Американський Комітет очолював на самім початку Юджін Лайонс, а європейським директором Комітету був Ісаак Дон Левін. Уже ці два імені вказують нам ясно, яка може бути політика цього Американського Комітету у відношенні до політичної праці УККомітету та всіх українських груп на еміграції, які, не зважаючи на свої політичні чи революційні центри, є беззастережно самостійницькими. Ці особи вже давно відомі з їх наскрізь неприхильного становища до тих, що є за поділ Росії й повне визволення та державне усамостворення поневолених нею народів. Тому щойно тоді, як головою став адмірал Кирк, УККомітет ввійшов з Американським Комітетом у контакт, і адмірал Кирк був навіть промовцем в час П'ятого Конгресу Американських Українців.

УККомітет шукав способу, як допомогти адм. Киркові здобувати протибольшевицький фронт, втягаючи до нього всі українські групи в Америці й в Європі. В розмові з ним виринула думка в справі вислання до Європи спеціальної делегації, щоб там обмінялись думками в справі створення спільного протибольшевицького фронту з усіх народів, що входили в склад давньої Росії. Але адм. Кирк скоро уступив, а на його місце прийшов адм. Стівенс, з яким уже було тяжче говорити про властиву ціль місії, як і про вимоги, що їх ставив УККомітет в українській справі, як і в справі інших неросійських народів. З розмов, які постійно протягались, було видно, що Американський Комітет діє під впливом російських чи таких американських кол, які ніяк не можуть погодитись з державницькими і самостійницькими аспіраціями неросійських народів, навіть тоді, коли вони вже виявили себе в законному вигляді ще тому 35 років, як це сталося, наприклад, з Україною. Для цієї найважливішої проблеми властиво не було місця в тому спільному протибольшевицькому фронті, в якому — що теж дуже важне — зарезервовано росіянам упривілейоване становище. УККомітет намагався на всі лади доказувати Американському Комітетові, а зо-

крема адм. Стівенсові помилковість творення в такий спосіб одного протибольшевицького фронту, бо до нього в таких обставинах не приступлять ніякі зорганізовані групи неросійських народів. УККомітет звертав увагу на підступне проголошення в Мюнхені статутів Координаційного Центру Антибольшевицької Боротьби (КЦ-АБ), ще заки виїхала з Америки українська делегація, хоч це мало статись аж тоді, коли делегація обмінюється думками з українськими групами в Європі у справі того статуту. Проте, більшістю голосів в УККомітеті таки вирішено послухати голови, проф. Л. Добрянського і тих американських приятелів, що були й далі є по нашому боці, а які радили таки поїхати до Європи і льояльно зробити від американських українців усе можливе, щоб довести до спільного протибольшевицького фронту, не резигнуючи, очевидно, з того, чого УККомітет на самім початку домагався і від чого ніколи не відступав, себто ствердження, що український нарід уже самовизначився тому 35 років і що тому мова про якісь нові плебісцити і тому подібне не може ніяк відноситись до України, місце якої є вже признане навіть і в Об'єднаних Націях. Як місія УККомітету доїхала до Європи чи була в дорозі до Європи, появилася комунікат Американського Комітету про дві течії між українцями: самостійницьку та федералістичну. Сталось це потім, як проф. Л. Добрянський дістав запевнення, що, коли він зговориться з українськими групами в Європі, то ніякі українські федералісти не будуть входити в рахубу. УККомітет ясно заявив Американському Комітетові вже на самих початках нарад, що між українцями нема ніяких зорганізованих федералістів, себто таких, що є за федерацією України з Росією, ні нема якоїсь групи, а є одиниці, що їх беруться організувати Юджін Лайонс та Дон Левін.

Таке поступовання Американського Комітету для Визволення з-під більшовизму з місією УККомітету до Європи. Ні в кого з нас не було найменшого сумніву щодо висліду її поїздки до Європи і становища, яке займуть українські групи на еміграції, бож це становище ні в чому не різнилось від того, яке ми весь час займали і з яким місія виїхала до Європи. Але нам, американським українцям, що маємо діло з американською публічною опінією, з Конгресом, сенаторами, конгресменами і Урядом, треба було мати найновіші докази, зібрані з власного досвіду і на американському ґрунті, хто це не допускає до творення одного протибольшевицького фронту, хто це творення розбиває, і то в підступний спосіб, навіть не додержуючи вже даного слова та ще й відгрозуючись, що як буде треба, то такий фронт буде будований без участі зорганізованих українських груп чи груп інших неросійських

народів, а при допомозі штучно для цієї цілі створених „федералістів”, гулаїв і їм подібних.

Ці докази, придбані вже на американській землі й з американського досвіду, потрібні УККомітетові для дальшої політичної акції і боротьби з проросійськими впливами, себто з такими, що ставлять рятування одної й неподільної Росії вище від американських інтересів та проголошуваних Заходом принципів з кривдою для 110 мільйонів неросійських народів в ССРСР, а зокрема з кривдою для понад 40-мільйонного українського народу. А ці проросійські впливи є нині дуже сильні. З усіх боків піднімаються голоси, щоб не „дразнити” російського народу в боротьбі з кремлівською диктатурою і не тільки не нагадувати давнього російського імперіялізму, але навіть не піднімати думки про можливість розбору червоної Росії.

В тому єдинонеділимському фронті є всі давні російські імігранти, що відігравали поважну ролю в часі російської революції, є в ньому і їхні діти, що вже виступають як тут роджені американці. Як їхні батьки, так і вони — „експерти Сходу Європи” і „Росії”. В статтях до преси і журналів чи в їхніх книжках про Росію чи Совети вони постійно збувають мовчанкою самостійницькі рухи поневолених Росією народів. Знов там, де їм уже не можна мовчати про цю справу, вони її представляють як змагання до зміни режиму, а не відірвання від Росії. Це останнє приписують тільки горстці українських імігрантів, і то навіть не з „правдивої України”, а з „Галичини”, та підсуваючи тій горстці ще й нині. де тільки вдається, фашистські та нацистські впливи. До тих „Раша Ферстерс”, як їх назвав один американський журналіст, належить ще цілий ряд лібералів, які довго добачали в Советах тільки „іншого роду демократію”, а тепер, хоч і критикують кремлівський тоталітаризм та кремлівську агресію, раз-у-раз намагаються, щоб не рухати „Росії”, себто її цілості.

Що знов діється по університетах та коледжах з професорами, які ідеалізували Росію і ще й нині ідеалізують, виявив тепер добре проф. Роман Смаль-Стоцький у своїй книжці „Національна проблема в Советському Союзі та російський комуністичний імперіялізм”, виданій англійською мовою. Цю книжку, що описує „советсько-російську окупаційну зону в американським академічним та інтелектуальним житті” і намагання „створити з цієї країни інтелектуальну колонію для советської або всеросійської ідеології”, збувають критики та книжкові рецензенти мовчанкою. Все таки піднімаються і такі голоси, що закликають американських професорів її добре прочитати, передумати і припинити бо-

жевільну гру в „російську рулетку”, як пише Е. Мерріл Рут в „Гюмен Івентс”, що виходять у Вашингтоні.

Які сильні ще тепер проросійські, а навіть і просоветські впливи, коли мова про цілість Росії, бачимо найкраще з проголошеного в „Нью Лідері” протесті проти бойкоту книгарнями книжки Джеймса Бирнгема „Здержування чи визволення?” А в цій книжці Бирн-гем властиво рятує світовий мир! Він не пропагує війни, він тільки пропонує політику Америки, яка повинна зайвитися також і за визволення таких неросійських народів, як український нарід, і то в такому розумінні, що йому належить самостійність. З якою ж то злобою віднеслися деякі критики до цієї книжки тільки за те, що в ній згадано про право неросійських народів у Сове-тах на державну незалежність! Цей натиск на замовчування правди про визвольні змагання поневолених Москвою народів по-ходить із того самого джерела, яке не допускало в Америці на-віть правди про те, як гинули в Україні мільйони людей із го-лоду, спричиненого Кремлем для політичних цілей. Згадка про цю ганьбу появиться на днях у вступі до виданої УККомітетом англійською мовою книжечки про голод в Україні. Коли кон-гресмен Герман П. Кошплемен дістав від Союзу Українок Америки виготовлений Об'єднанням Українських Організацій в Америці меморіал у справі голоду в Україні в 1932 і 1933 роках, він вис-лав цей меморіал до М. Літвінова в Москві з запитом, чи це прав-да. Листом з 3 січня 1934 року Літвінов відповів дослівно так: „Таких брошур тепер повно з брехнями, які поширюють контр-революційні організації за кордоном, що спеціалізуються в такого роду праці. Тепер їм не залишилося нічого іншого, як ширити фальшиві інформації або підробляти документи”.

Та так брехливо поступав не тільки Літвінов, міністер закор-донних справ СРСР, але в подібний спосіб реагували на цей страшний кремлівський злочин навіть американські кореспон-денти. Про це пише тепер Дагоберт Д. Рунес у книжці „Совет Імпект ан Сосаєті”, де одверто закидає Люї Фішерові та Волтерові Дюренті, американським кореспондентам із Москви, що ці „два американські журналісти, як теж група інших”, в час, коли мі-льйони людей гинули в Сове-тах, а про що вони добре знали, пред-ставляли цю „криваву сталінську диктатуру” як якусь ідилію, де розв'язано соціальні, національні та расові проблеми. Теж Петро Вірек вдарив тепер гостро у своїй книжці „Сором і слава інте-лектуалів” по цілому ряді визначних демократів-лібералів, що, з одного боку, заслуговують на похвали за один фронт проти Гіт-лера, а з другого — заслужили собі ганьбу за те, що в тому

самому часі відмовлялись признати, що в Сове́тах є теж кон-
центраційні табори і терор. Навіть Юджін Лайонс, коли почався
кремлівський протижидівський похід, вважав потрібним пригадати
в „Нью Лідері” тим жидівським інтелектуалам, які тепер почали
протестувати проти Кремлю, що вони давніше допустились „мо-
рального злочину”, бо не хотіли протестувати проти варварської
ліквідації „куркулів” у Сове́тах, каторжної праці й Кремлем спри-
чиненого голоду.

Чому ми про це нагадуємо? А зокрема, чому нагадуємо голод
в Україні?

А тому, що з усіх тих „ліберальних” середовищ, що колись
замовчували навіть страшний голод в Україні, який вони вва-
жали ламанням бунту українських мас проти московського оку-
пантського режиму, походять і тепер найбільші вороги „україн-
ських самостійників”. Це вони найбільші противники всякої згад-
ки в наших переговорах із американськими чинниками про вже
раз законно виявлену українським народом волю мати свою са-
мостійну і ні від кого незалежну державу. Пам’ятаймо, що між
тими ворогами є теж і ті, що вже давніше признавали, що в Ук-
раїні був голод, тільки це був в їхніх заявах — голод „на півдні
Росії”. З цих кол походять ті, що помагали Вікторові Кравченкові
видати відому книжку „Я вибрав свообду”, в якій — як підкрес-
лила критика — найкращий уступ — це уступ про жахливий го-
лод в Україні. Але вони помагали Кравченкові тільки тому, що
він, як і вони, є ворогом українських самостійників і для кого,
як і для них, Україна і Росія — це одне й те саме.

Цього року, в 20-літню сумну річницю голоду в Україні, треба
всі ці речі пригадувати і відповідно вияснити, хто це в Америці
й для якої цілі рятусь центр комунізму та центр російського імпе-
ріалізму, а то одне й друге. Всі ці елементи намагались і далі
намагаються притемнити боротьбу України навіть з комунізмом,
всі вони викривляють боротьбу українського народу за самос-
тійність, включно з боротьбою Української Повстанчої Армії. Як
би вони всі між собою не різнилися, єднає їх один спільний про-
тиукраїнський фронт. Такі „експерти Сходу Європи”, як Юджін
Лайонс та Дон Левін, ведуть в Європі й в Америці дуже живу
акцію, ціль якої не допустити, щоб ЗДА чи інші демократичні
потуги не зробили такого політичного кроку, з якого виходило б,
що вони погоджуються на розподіл Росії.

На такому тлі ведеться боротьба за впливи в Американським
Комітеті для Визволення з-під большевизму, чи в Східньо-Євро-
пейським Фонді, чи в „Голосі Америки”. Одна з цих установ полі-

тична, друга культурно-допомогова, а третя пропагандивно-інформаційна. Зазначую, що американський нарід цілком певно не хоче шкодити народам, які змагають до визволення з-під Москви. Не хоче поневолення України, Білоруси чи якої іншої країни, загарбаної Москвою, теж і американський Уряд. Хіба ж можна вимагати кращої промови про Україну та її визвольні змагання від тої, яку виголосив секретар внутрішніх справ Оскар Чепмен на П'ятому Конгресі Американських Українців? Проте, закордонна політика ЗДА є ще й далі під сильним впливом тих елементів, що лякають Америку ворожим наставленням до неї цілого російського народу, якби Америка була за розділ Росії. Не йдеться тут навіть про те, щоб Америка заявила за самостійну Україну 1918 і 1919 років та визнала її екзильний уряд, бо це формально неможливо, як довго існують дипломатичні зв'язки між ЗДА і СС-СР, але про будь-які політичні міркування, з яких можна б вносити, що вона у відповідний момент поступить так.

Знаючи ті відносини, нам треба ще завзятіше голосити, що зудар між демократією і червоним тоталітаризмом та імперіялізмом неминучий і що в такому випадку підбиті й гноблені Москвою народи, якщо будуть певні своєї незалежності, цілком певно не будуть вдавати приятеля і хитатись на два боки, але стануть в цій боротьбі приятелями і союзниками демократій — на життя і смерть. Нам треба доказувати, що Кремль не програє в спровокованій ним війні над рікою Ялу в Азії, ні над Райном в Європі, де рішалася доля в першій світовій війні, ні над Ельбою чи Вислою, як дехто заповідає, бо Москва програє остаточно там, де програв Гітлер у другій світовій війні, себто над Дніпром! За ким піде український нарід у новім світовім змагу, за тим підуть і всі інші неросійські народи, сподіваючись тієї самої волі, яку дістане Україна по розгромі Кремлю.

По розгромі червоної Москви в новому світовому порядку не повинно бути місця на ніякий грабіж. Український нарід не хоче ні клаттика чужої землі. Духові велетні України — Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка — ніде, ні одним словом не навчали український нарід посягати по чуже добро, по чужі землі й народи. Вони не співали про ніяке „українське царство”, як у росіян співав Тютчев про „російське царство від Нілу до Неви, від Ельби до Китаю, від Волги до Евфрату, від Гангу до Дунаю”. А коли найбільший російський поет Пушкін лякав волелюбних і гордих кавказьких верховинців, щоб якнайскоріше піддалились російському цареві словами: „смірісь, Кавказ, ідьот Єрмолов!”, то співець волелюбного українського народу, Тарас Шевченко,

звертаючися до кавказьких лицарів, закликав: „Борітеся-поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля свята!”. Така є правда України і такий її шлях.

Червона Москва йде далі за Тютчевим, підбиває світ і грозить жертвам, на які думає нападати в такий самий спосіб, як Пушкін грозив вільним синам Кавказу. Російські імігранти та оборонці єдиної й неподільної Росії лякають демократії силою російського народу в подібний спосіб, як Пушкін лякав кавказців Єрмоловим. Отже, нічого нового під сонцем, коли йдеться про проросійську пропаганду. Тільки пропаганда народів, що їх Москва силою загарбала, гнобила в минулому і нині гнобить — слаба. Пропаганда проти російського імперіялізму слаба тому, що ті, які могли б її з успіхом вести, як не розбиті, то не сконсолідовані. Тому саме російські впливи заважають. Ми, американські й канадійські українці, дещо робимо, це правда. Але чи ми використовуємо всі засоби, щоб ширити хоч би тільки в англо-саксонським світі правду про Україну? А все ж ми повинні робити це в цей критичний час далі, як це було давніше, вже з самої лояльності до З'єдинених Держав, Канади чи Англії, в яких живемо і доля яких нам на серці! Пам'ятаймо, що, не зважаючи на надзвичайно сильну протиукраїнську акцію, яка тепер безсумнівно ведеться явно і скрито — український нарід своєю боротьбою проти кремлівського та нацистського тоталітаризму здобув собі тут великі симпатії. Це пізнати хоч би по оцінках книжок, що появляються англійською мовою і описують минуле України та її геройську боротьбу. А ще не так давно цього не було. Тепер починають уже розуміти, що й страшний голод в Україні 1933 року має свій корінь не тільки в большевицько-кремлівським режимі, але й в російським імперіялізмі, в змаганні затримати Україну за всяку ціну при Москві. А що вже починають розуміти цю проблему в англо-саксонським світі, доказом цього може бути хоч би ось такий маленький уривок з повісти:

„Василю, любий друже, що сталося? — спитав при зустрічі Володимир свого приятеля з України, що тяжко хлипав і не міг слова промовити.

„Василю, що сталося, чи ти нездужаєш?” — спитала Василя схвильована мати.

Тяжко хлипаючи, Василь промовив:

”Я прийшов із пекла. Із пекла на землі... Батьку, я був у пеклі. Я бачив пекельні діла... Все це диявольське. Це чорти, що роблять такі діла!”

Батько, старий комуніст, запитав строго: „Що ти оповідаєш? Що є диявольське? Хто вони, оті чорти?”

„Чорти є тут! — сказав Василь. — Вони тут, у Москві, вони нищать нас без пощади і жалю!”

„Мовчи! — сказав батько. — Та ж за це всім нам смерть, якби хто так підслухав”.

І Василь далі почав оповідати, як люди в Україні благають милосердя, а ніхто їх не чує:

„Я ходив по селах смерти. Наш дід упав мертвий до наших ніг. Дядько Григорій сам собі смерть заподіяв. Баба померла тому три тижні... І таке діється в нашій Україні з мільйонами...”

Це не уривок з якогось українського оповідання. Це ніяка українська пропаганда! Це таке написав англійський письменник у своїй повісті „Бігайнд ди Кортин” „в якій один розділ присвячений голодові в Україні з-перед 20 років. Це розмова Василя з батьками, що працювали в Москві й нічого не чули про страшний голод на їх рідній землі. Замітне те, що ця розмова велась між комуністами. Володимир, друг Василя, був росіянином, і він один намагався виправдувати Москву за цей голод, пише англійський письменник. Батькам важко було спершу повірити навіть своєму рідному синові, що в Україні такий голод, бо — як вони казали — в Москві голоду не було. Тільки тепер, як почули правду, стали вже разом з сином — проти чортів у Кремлі.

Як бачимо, ми вже дожили кращого часу, коли думати про поширення правди про Україну. Але чи ми цю кон'юнктуру використовуємо? Правда, нам ще й нині важко дістатися з цією правдою до урядових кіл в тому розумінні, щоб ця правда давала реальні наслідки, але й тут є вже поступ. Саме тепер маємо добру нагоду зрушити сумління світу пригадкою про ту страшну і нелюдську трагедію, яку переживала Україна 20 років тому, і нею вияснювати, чому український нарід не тільки проти кремлівської большевицької диктатури, але й проти московського імперіалізму.

Нам відкрите нині поле для ширення правди про визвольні змагання на різних ділянках, не тільки політичних, культурних, а навіть і гуманітарних. Але біда, що ми витрачаємо забагато часу та енергії на наші внутрішні недоліки. Біда, що ми натворили так багато різних середовищ, що як зійдемося не раз на політичні наради, то говоримо довгими годинами від імени того, другого, третього чи якого іншого середовища, що часом здається, що властиво на такому мітингу все є — крім України. А все це головне тому, що не хочемо розуміти, що ми тут, на американських

континентах, не репрезентуємо України, а виконуємо тільки скромну, але дуже почесну та ідейну роллю: обороняємо Україну. Обороняємо здійснене вже українським народом право на його державну самостійність і соборність.

Ми ширимо правду про Україну науковими та популярними виданнями англійською мовою. Ми переконуємо англо-саксонський світ, що він зробив Україні по Першій світовій війні величезну кривду, яка пімстилась на ньому самому і цілому вільному світові. Ми його попереджаємо перед новою подібною помилкою, до якої його знову заганяють оборонці єдиної й неподільної Росії. Це — добра робота, за яку нам колись історія України і тих вільних країн, в яких живемо, дасть справжнє признание. Це та єдина праця, за яку благословитиме нас український нарід ще довгі століття по своїм визволенні. Бо за наші внутрішні тертя, за боротьбу за владу і середовища, які ми натворили, ледве чи згадуватиме, хіба тоді, коли ми не сповнимо своєї політичної й культурної місії і треба буде змалювати нас, як тих, що не вміли бути гідними нащадками політичної еміграції з часів Мазепи та Орлика.

Ще пора нам зрозуміти, що це прямо сором, коли зійдеться на маніфестацію яких 4,000 людей, яким мало що руки не пухнуть від оплесків на знак протесту проти гнобителів України, а як прийде збірка, то запал від серця ніяк не може дійти до кишені, а як дійде, то з такими пожертвами, що треба не раз ломити голову, як покрити дефіцит маніфестації. Тієї маніфестації, що мала дати доконче бодай кілька тисяч доларів на політичну акцію, на книжку про голод в Україні, про Вінницю і народовбивство і т. п., чи на порятунок наших нещасних рідних, що залишилися в Німеччині. Таких речей за моєї пам'яті на американській землі давніше не було. Вони аж тепер почали набирати „права громадянства“, і то в часі найбільшого добробуту, коли майже кожний здібний до праці може знайти роботу і якийсь заробіток.

Недавно святкували американські жиди п'яту річницю відродження Ізраїлю. З цього приводу появилось в газетах багато статей. Особливо цікаве те, що написав Генрі Морґентав мол., довголітній секретар скарбу в час Френкліна Д. Рузвелта. Сам він походить із старого американського роду, а тепер стоїть у проводі акції, яка кожного року допомагає Ізраїлеві сотнями мільйонів доларів. Отже, Морґентав пише: „Відбудова жидівської батьківщини була необхідністю для жидівського народу і людства“. Він підкреслює, що Ізраїль має особливе значення для „нас, американців“, бо він відроджений на таких самих принципах, які „оживляють нашу власну Україну“. Тому, пише Морґентав мол.,

„ЗДА та їх нарід повинен підтримувати державу Ізраїлю з усією моральною і матеріальною силою, яку тільки можна змобілізувати”. А найкращим способом святкування п'ятої річниці Ізраїлю, пише Морґентав, буде закуп бондів Ізраїлю, при чому ствердив, що досі закуплено таких бондів на суму 160,000,000 доларів. Очевидно, в це не враховані ті сотні мільйонів доларів, що їх складають кожного року американські жида на жидівські гуманітарні, культурні та політичні потреби.

Морґентав прив'язує увагу до Ізраїлю, як твердині свободи, яка на випадок воєнного конфлікту з Кремлем стане у великій пригоді Америці та іншим демократіям. Україна сотні років проливає кров за волю. Море крові пролила вона за останні десятиліття ще й в боротьбі з червоною Москвою. Чи ж не наше завдання так представити англо-саксонському світові потребу і значення самостійної України, як Морґентав представляє значення Ізраїлю? Кожний скаже, що так. Та пам'ятаймо, що американські жида складають на такого роду акцію сотні мільйонів доларів. Скільки складаємо ми на акцію у справі України? Як американські жида можуть зібрати за один рік 250,000,000 доларів, а такий є контингент, то чому ми не могли б зібрати за такий самий час десяту частину з цього, а як не десяту, то бодай соту, а як уже не соту, то бодай тисячну? А саме тисячною частиною був би, наприклад, той Національний Фонд, який ми рішили збирати в Стейтах, який становить річно 250,000 доларів, а з якого збирають з великим трудом половину.

Яка це мала сума пізнаємо ще краще тоді, коли зважимо, що ще перед Другою світовою війною українці в ЗДА висилали до самої тільки Галичини на допомогу своїм рідним річно 5,000,000 доларів, як це доказано цифрами і фактами та урядовою статистикою, про що є згадка в „Ювілейній Книзі УНСоюзу” з 1936 року. Тепер не висиласмо до рідного краю ніяких грошей, ні рідні, ні нашим кооперативам, ні народним домам, рідній школі і т. п. До того ми тепер збільшилися на десятки тисяч нового, ідейного елементу, що заступає нам той ідейний старий елемент, який уже в гробі. Так чому ж така мізерна наша жертвенність?

Всі наші свята повні подиву для героїської боротьби в Україні, для героїських матерів, батьків, синів і дочок українського народу. А чийми синами й батьками ми є? Що сталося з нами, як ми стали на цій вільній землі? Чи те, що хтось з нас обдовжив себе мортґеджом, автомобілем чи рефриджерейтором має бути звільненням нашого сумління від пожертв на те, щоб здійснилися ідеали, які мають бути найдорожчими нашому серцю? Чи ми

всі маємо постійно згадувати і хвалити великі діла та осяги наших піонерів, що тут творили, так сказати б, на камені, а самим глядіти, як підупадає наш дух, як нидіє наше завзяття, як відпадає від нас молодь? І чи ми тільки „бувші”, себто ті, що колись щось робили, чимсь були і щось значили?

Якби ми не були сьогодні на святі Українського Народного Союзу, ми про ці справи можливо не говорили б. Але УНСоюз був заснований 60 років тому не тільки на те, щоб забезпечувати родини своїх членів матеріально на випадок їх смерті! Його заснували високоідейні одиниці на те, щоб згуртувати якнайбільше ідейних людей, які знали б правдиву ціну чесному українському імені, які дорожили б волею тієї землі, на якій живемо, і намагались допомогти здобути таку саму волю своїм рідним в Європі, в Україні. Бути в УНСоюзі значило й далі значить почувати себе до відповідальності за наше ідейне життя на цій землі. А тепер, бажаючи потрясти сумлінням нашого загалу, ми в УНСоюзі мусимо перші зробити розрахунок з нашим власним сумлінням. А є нас в УНСоюзі під теперішню пору 50,000 старших і 19,000 молоді і дітей.

Отже, питання „що сталося з нами?” — відноситься в першу чергу до нас самих. Коли в часі Американської Революційної Війни почав підупадати дух, бо невдача йшла за невдачею, англійський емігрант, Тома Пейн, написав брошуру „Криза”, щоб чєю зогріти загал до посвяти, жертвенности і дальшої боротьби. Генерал Робердин, якому Пейн дав прочитати написане, щоб почути його думку, чи це писання чого варте, прочитавши, заявив таке: „Щойно тепер я пізнав і відчув, що я сам гниль, що я сам гнила колода”. Пам'ятаймо, що з таких обрахунків з власним сумлінням творяться чудеса, навіть і такі, як визволення нації, як державна самостійність і соборність. З такого обрахунку зроджується теж нове, здорове, повне запалу життя там, де воно почало нидіти, а то й розкладатися та гнити.

Передаючи вам усім щирий привіт і глибокий поклін від Головного Уряду УНСоюзу та „Свободи”, дозволю собі закінчити оці мої слова отакою крутянською легендою:

„Сину мій, дитино моя! — кинулась до нього мати. — Ти живий, тебе не вбили, ти не загинув!”

„Заспокойтесь, мамо, — заговорив син. — Я поляг за Україну! Я тільки прийшов забрати від вас сорочку. Моя кров на ній буде моїм свідоцтвом перед Господом, Найвищим Суддею. Вона буде свідоцтвом України”.

„Сину мій, — сказала мати, — візьми сорочку, але візьми й мене. Благаючи Сина Божого про кращу долю України, ти поставиш перед ним свою закривавлену сорочку, а перед Його Матір'ю я поставлю своє закривавлене серце...”

А що поставимо ми, американські та канадійські українці, перед Господом Богом і перед Матір'ю Божою? А ми також станемо перед Найвищим Суддею і певно будемо відповідати й за те, що ми зробили, щоб вирвати наших рідних із рук Сатани. Бо це є нині найголовніше наше завдання. На це Бог післав нас на ці вільні землі. Розбудовуймо далі наше релігійне життя, наше культурне й економічне життя, дорожимо тими вільними землями, що дають нам змогу своє українське ім'я шанувати і своїх рідних, що несуть важкий хрест в Україні, від смерті рятувати. Робім це з такою глибокою і сильною вірою, з якою відзивалась „Свобода” до нашого народу тому 60 років, коли писала: „Як вірю в Бога, так вірю в те, що прийде визволення українського народу”.

УКРАЇНЬСКА ПРОПАГАНДА В АМЕРИЦІ

Коли ми говоримо про українську пропаганду, то маємо на думці плянову, обдуману систематичну акцію, яка зміряє до того, щоб поширити українське ім'я в Америці, з'єднати тут якнайбільше симпатиків для наших політичних цілей, себто для наших державницьких змагань, а далі зацікавити американський світ нашими культурними здобутками та показати себе перед ним благородним, культурним народом, що заслуговує на пошану.

Пропаганду можна розуміти дуже широко. Коли вибудуємо церкву, народний дім, горожанський клуб чи яку іншу українську інституцію в українським гарнім стилі, то це є теж пропаганда. Є нею теж і те, коли ми на американський лад побудовані доми влаштуємо всередині на український лад, коли на стінах маємо гарні образи українських малярів, коли маємо українські килими, вишивки чи які інші хатні прикраси, що походять з українських рук і є артистично вироблені.

І українська бібліотека є пропагандою, бо вже сама гарно видана книжка з гарними українськими ілюстраціями може за-

цікавити чужинця, хоч би він не знав мови, якою та книжка написана.

Українські одяги це теж пропаганда. Це кожний знає, бо наочно переконується, а була б вона далеко більша, коли б наші жінки й дівчата вбирали ті одяги, а принаймні блузки не тільки на концерти чи народні вистави, але й для звичайного ходу, спрваджуючи їх з краю, де їх так чудово виробляють, приміром, у „Народнім Мистецтві” у Львові.

Українською пропагандою є концерти, давані у добрих театрах чи гарних залах з добірною програмою і добірними силами. Те саме відноситься й до українського танку.

Українською пропагандою є те, коли різьбар Архипенко здобуває собі славу в Америці як українець. І те є пропагандою, коли про наших спортовців пишуть по американських газетах як тих, щоб їх не змішувати з „полакс”, бо вони — українці.

Українською пропагандою є і те, коли ми добиваємося своїх послів в парламентах, як це маємо в Канаді.

Українська пропаганда це теж те, коли наші люди добиваються міських, стейтових чи федеральних урядів, навіть тоді, коли падають при виборах, якщо тільки це люди чесні й розумні.

Українська пропаганда це теж те, коли виходимо на вулиці американських міст і протестуємо масово проти окупантів українських земель чи беремо участь в якимсь американським святі чи своїм, українським.

Пропагандою є видавання наших літературних творів у перекладах на англійську мову чи видавання політичних брошур або більших праць.

Вже з цього бачимо, що є багато різних способів пропаганди. Але найголовніший поділ, особливо для нас цікавий, це — поділ на пропаганду культурну й політичну, словесну й письмову.

Ми не маємо в Америці такого українського центру, який займався б спеціально українською пропагандою. І ледве чи матимемо в найближчій будучині. Я не бачу можливости влаштування навіть порядного пресового бюро, бо це було б сполучене з коштами, на які нам в теперішніх обставинах годі спромогтися. З того не виходить, щоб ми цю справу залишали. Такі установи, як Союз Українських Американських Демократичних Клубів, повинні змагати до того, щоб ми мали в Америці таке бюро. Але для цього треба спільного порозуміння наших головних організацій і нашої преси. Бо тільки тоді, коли б ті організації й наша національна преса заявили за таке пресове бюро, виробили його спільну програму і спільними коштами його вдержували, могло б

таке бюро вести успішну роботу. І саме конвенція повинна заапетлювати до наших головних організацій в Америці й до всієї преси, щоб вони взяли цю справу під увагу.

Та заки до цього прийде, мусимо ту пропаганду вести поодинокю, як це ми здебільша робили досі.

Об'єднання змагало вже кількома наворотами спрямувати нашу пропагандивну акцію в якесь одно русло. Робило це Об'єднання не тільки з обов'язку допомоги рідному краю, але й тому, щоб перед чужинцями дати доказ, що ми — свідомо й здисциплінована нація, що в нас є національна дисципліна, одна ідея й один фронт, коли йдеться про боротьбу з ворогами.

Тому змагало Об'єднання до того, щоб, приміром, наш протест з приводу „пацифікації” був однодушним виразом нашої іміграції, і тому встановило один день на протипольські маніфестації, один день жалоби національної й один день молитви за жертви ляхських звірств.

В Америці вже видано дуже багато різних англійських брошур про українські політичні справи. Але, крім „Географії” Рудницького, не видано нічого з української історії, літератури і мистецтва.

Оце є та прогалина, яку треба у найближчих роках заповнити. Річ ясна, що можна було б це зробити далеко краще, коли б знову наші організації злучилися разом і виготовили один спільний плян таких видавництв і поділили між собою працю. Це було б розумно, корисно й доцільно. Але цього нема, бо ми ще в Америці не доросли, щоб дивитися у найважливіших, прямо життєвих справах нашого народу і нашої іміграції далі свого загумінка чи свого джабу. От тому й тут конвенція повинна сказати своє слово в такий спосіб, як у справі інформаційного бюро.

Та чи прийде до об'єднання наших сил в Америці під цим оглядом, чи ні, але як треба, то з різних кінців береться наша іміграція до таких видавництв. Такі видавництва заповіджено вже давно в Чикаго, і призначено навіть 10 тисяч доларів на виготовлення української історії англійською мовою. На подібне заноситься в Скрентоні, де теж підготовляють видання нашої історії.

Коли це все й інше буде зроблене, нам невідомо, але знаємо, що люди застановляються на цієї справою і беруться її розв'язувати.

Об'єднання видало, як нам відомо, обширну працю про польську пацифікацію, про яку могли ви читати рецензії в американських та інших чужинецьких газетах і переконатися в її вартості. Як тільки звернеться Об'єднанню кошти видання цієї книжки,

видамо другу, невеличку, зате знаменито написану одним з найкращих публіцистів, — книжку про український вклад у світову культуру. Вона вже готова щодо матеріялу, а тільки треба виправити переклад. Якби були гроші, можна її зараз видати. За місяць буде виготовлена історія нашої літератури для шкільних дітей і американських учителів українського роду. Про інші речі не буду говорити, бо вони щойно в підготовчій стадії, а згадав я лише про те, що вже готове.

Значить, не зважаючи на розпорошення наших сил, пропаганда таки ведеться. З культурного боку здався б нам один артистичний центр для музики, мистецтва і танків, або для кожної зокрема. Злучені хори, Українське Тріо, Школа балетмайстра Авраменка є вже започаткуванням осередків пропаганди нашої культури. Ще треба б такого зародку для мистецтва.

Горожанські клуби повинні цю всю пропаганду мати завжди на оці й її підпирати в усіх тих різних видах, як це було тут говорене, та впливати, щоб вона була зцентралізована. Горожанські клуби повинні теж і на власну руку вести свою спеціальну пропаганду, зв'язану з політичною програмою клубів. І тут є широке поле для використання згаданих різних родів пропаганди на те, щоб притягнути до клубів якнайбільше членів, а особливо тут роджену молодь.

У першу чергу треба надати клубам український вигляд. Хай чужинець, котрий ввійде до клубу, відразу побачить різницю між українським клубом і іншим. Хай українська хата буде для нього принадною, милою, цікавою. Хай він з неї має миле враження, хай запам'ятає, що він там бачив щось специфічно українське. А вже це буде доброю пропагандою. Бо за цим піде природне зацікавлення нашою літературою, нашим життям і нашими політичними ідеалами.

Пам'ятаймо, що всяка пропаганда діє найсильніше тоді, коли вона входить в душу людини так, що вона її навіть не зауважує. Доведіть чужинця до того, щоб він сам відчув потребу запитати вас про якусь брошуру чи українську книжку англійською мовою. Бо тоді він її прочитає.

В першу чергу з'єднуймо собі людей нашою культурою, а та з'єднає нам симпатиків і для нашої політики.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕНЬ

Український День — в Америці! Це гарна ідея. Особливо гарна тоді, коли виходить із щирого серця й того розуміння, що Український День повинен бути не тільки на словах, але й в ділах чисто українським, народним святом, присвяченим виключно українському імені, українській штуці й українській справі.

Тому, коли влаштовують Карпаторуські Дні, Лемківські Дні, Греко-Католицькі Дні чи Православні Дні, то коли навіть прицеплюється до них назву „Український День”, на ділі вони таким днем не є, хоч би навіть зібрані на тих Днях гроші пішли на українські цілі. Бо не в грошах сила, а в ідеї.

Український День в Америці повинен бути маніфестацією національної єдності, об'єднанням тих усіх, що почувають себе до зв'язку з українським народом і з тою українською ідеєю, яка прямує до визволення нашого народу і здобуття української державности. А коли нас віра чи політична приналежність роз'єднує в тім, щоб ми могли зійтися разом у парку й заманіфестувати на американській землі українською піснею, українськими танками чи спортом, то як можемо думати про те, що зійдемося разом тоді, коли треба буде не то співати, танцювати чи в бейзбол грати, а кров проливати за свою державу.

Кожна культурна людина шанує релігійні й політичні переконання другої людини. І ми, українці, повинні робити те саме. І ніякий культурний українець не буде брати за зле другому, коли він є інших, ніж він, релігійних чи політичних переконань, коли він ними дорожить і коли бажає, щоб при всяких можливих нагодах видніло його католицтво, його православ'я чи протестантизм, а в політичній житті його радикалізм чи соціалізм.

Але я думаю, попри всю повагу до релігійних почувань чи політичних переконань, що вже саме українське ім'я чи сама українська ідея є для нас такими дорогими й святими, що можуть стояти і ясніти самі собою, без ніяких інших додатків. Я думаю, що українське ім'я окуплене такою геройською боротьбою нашого народу, такою мученицькою смертю наших героїв і так велично оспіване нашими геніями-поетами, що хто розуміє ту боротьбу і посвяту наших героїв і хто розуміє духа наших геніїв — Шевченка, Франка чи інших — той влаштовуватиме Українські Дні в Америці тільки як свято всеукраїнського об'єднання американ-

ських українців. Бо в тих Українських Днях маємо ми відчуті нашу силу і маємо набратися завзяття до нашої народної праці. З Українського Дня маємо вийти з кращою вірою в краще майбутнє.

Ми можемо на святі Українського Дня ствердити, що розбиті на релігійні табори. І можемо сказати собі, що було б краще, якби ми менше витрачали енергії на релігійні спори, зате більше дбали про те, щоб себе піднести просвітно й економічно. Але ми не будемо нарікати і по тисячі разів одну й ту саму неправду голосити, що в нас страшний релігійний розбрат, бо нема народу на світі, в якого не було б далеко гіршого розбрату. Я вже не кажу про Мехіко чи про Іспанію, але навіть в Англії вдираються ще тепер до церков і там роблять галабурди задля віри, духовенства і т. п. Я не кажу, що це добре, що так треба робити, але подаю, що на Українським Дні ми мусимо собі здавати справу з того, що коли в нас є щось недобре, то не гірше від того, що діється у великих, сильних, культурних і державних народів.

Тому навіть з релігійних непорозумінь, тертя чи свар ми витягаємо те розумовання, що ми, хоч ще не так дуже освідомлена й освічена, а до того поневолена маса, звільня приходимо до культурної розв'язки питань, за які кров ллється по старих культурних державах.

З Українського Дня ми, що є різних політичних переконань, що належимо до різних партій, маємо виходити з почуванням, що певно, що воно було б краще, якби так ми могли тепер в обличчі наших національних ворогів створити навіть під політично-партійним оглядом один фронт. Але коли цього нема, то не робім з того трагедії. Бо коли поглянемо на інші народи, то побачимо, що в них щодо цього куди гірше. Залишім розбитих поляків, а поглянемо тільки на Італію, скільки там крові пролилося в партійній боротьбі! А чи в культурній Німеччині не падають тепер, під час спокою, на вулицях сотки найкращої молоді, і то на протязі кількох тижнів, і то за що? Чи не з того, що один соціаліст, а другий гітлерівець, а третій комуніст і т. д. Я не кажу, що було б добре, щоб і в нас таке було, щоб і в нас кінчилися народні віча, як у Німеччині, тим, що одні на других стріляють, та що по вічах чи демонстраціях приходится збирати трупи й ранених. Я тільки підношу це на Українським Дні тому, щоб і ми навчилися дивитися на наше життя здоровими очима і пізнали правду. А пізнавши правду виходім з Українського Дня з тим, що ми, хоч політично не вироблені й гноблені, все ж таки змагаємо до політичного об'єднання або принаймні до політичної терпимости.

Щорік наша партійна ворожнеча тратить вістря, зате загострюється одно велике вістря, звернене проти ворогів нашого народу.

Українські Дні в Америці повинні бути здвигами великих мас народу. Про них повинні вчитуватися в старім краю, як ми вчитуємося в ті величаві маніфестації, в ті свята Рідної Школи, Просвіти, Сокола чи Січей в краю, де ми бачимо в Тернополі, Станиславові, Галичі, Стрию чи Львові не тисячі, а десятки тисяч наших братів з кінними бандеріями, з музиками із тих наших сіл, звідки ми вийшли. Коли вони здібні на таке там серед нужди і гніту, переслідувані польською поліцією, то чи ж ми не ті самі діти тої самої землі? Нам треба розуміти, що Українські Дні, як могутні національні виступи в Америці, скріпляють не тільки нашу силу, але й силу рідного краю. Отакі виступи доходять до польських і московських криміналів і облегшують муки тим, що терплять за вірну службу своєму народові. А згадавши за ті жертви, згадаймо тут і за ті зриви, як от в такім мало свідомім Ліськім повіті, де то зрушились цілі села, коли треба було поставити нашим селянам спротив польській владі. Ота проллята невинна кров наших селян у Ліськім повіті й на Поліссі це ще один доказ, що мірка народної терпеливості переливається, що гряде хвиля народного повстання, що нема вже способу, який би відстрашив наш нарід від боротьби за свою власну державу. Тому супроти нових народних зривів у ріднім краю ми виходимо з Українського Дня не тільки з протестом проти ворогів, але й з повною надією на наше визволення і на перемогу.

А віра в перемогу сперта ще й на знанню історії того краю, в яким можемо святкувати Український День. Ми звикли нарікати на наших провідників за те, що вони не змогли по сотках літ втрати нашої державности вибороти з поневоленою і національно неосвідомленою масою української держави. Таке ми підносимо тут, в Америці. А якби то добре було, якби ми так пізнали от хоч історію американської визвольної боротьби і поглянули на американських провідників і на маси американського народу в часах, коли важилася доля Америки.

Ми кажемо, що наші політики, як адвокати, процесувалися з Антантою і шукали шляхом протестів і меморіялів забезпечити свободу, що вони не були правдивими соборниками. Але чи не процесувався з Англією Континентальний Конгрес і чи впертість чобота Англії та її військовий наступ не були тим, що прискіпили американську революцію і проголошення незалежності американських колоній? Як наступ червоної Москви змусив уряд УНР

проголосити у Четвертому Універсальні Незалежну Соборну Україну, так і в Америці Континентальний Конгрес зробив це по довгих ваганнях головно тому, щоб зробити історичну прірву між Англією та Америкою і заскочити з новою ідеєю ті широкі маси, що уважали неможливістю відриватися від Англії.

І якби Франція, Еспанія і Голляндія не були виповіли в 1778 р. війни Англії, то певно з тодішніми американськими масами і Вашингтон, і найбільші герої не добилися б свободи. Бо коли одні гинули з голоду і ран під Велєй Фордж, то пенсильвенські фермери охоче продавали свої продукти доставцям англійської армії, бо ті платили золотом, а рідний край був без грошей. І не були б виграли колоністи, не зважаючи на своє геройство, коли б не були мали цілого ряду визначних войовників, звичайних жовнірів і офіцерів, що з'їхалися з різних чужинецьких країв, щоб допомогти визволенню колоністів. А чи Нью Йорк не вітав з однаковою радістю і армію Вашингтона і англійську, коли від неї довелося Вашингтонові втікати? І чи не мусіла б армія колоністів відступати і здатися остаточно, якби не Франція, що надсилала порох, амуніцію і мундури? А Галицька Армія перейшла за Збруч, бо не було звідки дістати не то амуніцію, але навіть ліків проти тифу та холери.

І чи в армії колоністів і в проводі не було страшної ненависти між тими, що жили в Новій Англії, і тими, що в Вірджинії? Чи одні одних не називали зрадниками, підозріваючи в накладуванні з ворогами, так, як це було між придніпрянцями і галицькою армією в часі денікіяди? Чи не очорнювано Вашингтона? А прецінь все те скінчилося остаточною перемогою. Що більше, історики твердять, що коли б навіть несвідомість мас, невідповідний провід, розбиття і взаємна ненависть були перешкодили здобуттю незалежності американських колоністів, то раз двигнута ідея незалежності вже ніколи не загинула б і скорше чи пізніше, за 50 чи за 100 років, а все таки мусіла б перемогти ідея американської незалежності.

Чи це не повинні ми брати під увагу на Українським Дні, влаштуванні на землі Вашингтона, і то в часі, коли святкуємо тут 200-літній ювілей Батька Краю?

Чи ми далі будемо жалі заводити, що в нас не було чи нема дипломатів, забуваючи за те, що коли великий Лінкольн засів у Вашингтоні, то половина Америки, особливо аристократичні пані, жахом перейнялися, що то буде, коли вже дійшло до того, що управу краю віддано „дикунові” з лісів, який навіть не знає, як заордерувати в ресторані добрий обід? А чи під час Громадянської

війни той самий Лінкольн не зробив великого „дипломатичного” промаху, коли у відозві до населення назвав збунтований південь „воюючою стороною”, визнаючи в такий спосіб дипломатичну війну між ЮС ов Америка й Конфедерейт Стейт ов Америка, даючи тим притоку до різних непорозумінь з Англією і іншими державами, які, згідно з його висловом, визнали Південь за самостійну державу, а його уряд теж за самостійний? Кілька років тривало, заки Лінкольн навчився тих дипломатичних тонкощів, але, не зважаючи на це, він побив тих аристократів з Півдня, що зналися на дипломатії, а побив їх силою великої й справедливої ідеї, як теж організаційною зручністю підготовки боротьби.

Ми дивуємося, що наші провідники зволікали кілька місяців з проголошенням Єдиної Соборної Української Держави. Ми нарікаємо, що Західня Україна мала особний Уряд. А погляньмо на Злучені Держави. Таж під час другої війни колоній з Англією, коли Конгрес проголосив бойкот англійських і французьких товарів, делегати Нової Англії з'їхалися до Гартфорду і виготовили плян зірвання з Юнією і створення особної держави, названої „Нью Інгленд Конфедерасі”. А яка була причина: заважили інтереси пачкарів, що добре заробляли на пачкарстві, а тут треба було його припинити.

Чи в тім грізнім для молодой держави часі (рік 1812) народна міліція, як от у Кентакі, склавши урочисту присягу, що прожене ворога, що й слід по нім пропаде, не хотіла вийти навіть зі свого стейту, не то боротися? Чи важливих американських фортець, як от у Детройті в 1812 р., не здавано ворогам без одного пострілу? І чи щасливий випадок заколоту в цілій Європі і Англії з Наполеоном не вирятував тоді молодой американської держави від поневолення?

А чи в 1860 р. не відпала Савт Керолайна від Юнії, а за нею Мізурі, Флорида, Джорджія, Луїзіяна і Норт Керолайна, що зійшлися в 1861 р. в місті Монтгомері в Алабамі й заснували нову республіку „Конфедерейт Стейтс ов Америка”, вибравши Джефферсона Дейвіса президентом?

Нам жалко, що всі не стали до боротьби за Українську Державу, а чи в Нью Йорку і Бостоні не треба було стріляти до товпи, коли видано проклямацію, що з приводу війни з Півднем треба завести обов'язкову військову службу, і населення не хотіло ставати до боротьби за задержання соборної американської держави? А все те діялося не так дуже давно, бо тому лише яких 70 років.

А тепер погляньмо на Злучені Держави і спитаймо себе, чи ті всі недомагання спинили розквіт американського народу, чи,

не зважаючи на всі перешкоди, не стала Америка першою державою в світі? Так, вона нею є. І це саме заставляє нас, американських українців, брати собі за приклад змагання американського народу до самостійності й соборності і свято вірити, що й ми станемо самостійними, а наші Українські Дні в Америці є саме виразом того, що ми живемо й житимемо як могутній, славетний і самостійний народ.

ВІЛЬНА УКРАЇНА — ПЕРЕМОГА ЗВИЧАЙНОЇ ПРИСТОЙНОСТІ І ЛЮДЯНОСТІ

*Доповідь на II Конгресі Американських Українців
у Філадельфії, 22 січня 1944 р.*

Чи добре робимо ми, що народилися в Європі, а живемо в Америці, коли займаємось також долею того краю, з якого вийшли, коли допомагаємо стати свободним і незалежним тому гнобленому й поневоленому українському народові, якого кров плине в наших жилах?

Чи добре робили ми, що, ставши вже американськими громадянами, вірши в американську землю та прийнявши американський спосіб життя за свій, допомагали змаганням українського народу влаштувати своє життя на взір краю з законом Вашингтона, як того бажав Україні її найбільший син, великий чоловіколюбець Тарас Шевченко?

Ось на ці два питання, коли брати порушену нами проблему з практичного боку, вже давно дістали ми відповідь, бо як далеко сягає пам'ять про зорганізоване американсько-українське життя, так далеко сягає американсько-українська допомога українському народові в Європі в його боротьбі за кращу долю і визволення з-під гнобителів.

Як ми, покинувши Європу і наближаючись до берегів Америки, перепливали попри статую Свободи, то вириті на ній слова були привітом і для нас, як для всіх горем прибитих і бідних. А теж і для бездомних, бо ж наша найновіша, головна політична

еміграція, складалася вже з таких, що їм наїзники українських земель навіть повернутись до їх рідної хати не дозволяли.

В тому привіті згадано теж і світло, що ждало нас на американській землі, але немає нічого про те, як нам треба було ставитись до тої темноти і неволі, що ми їх залишили в Європі.

І добре, що нам тоді цього не пригадувано. Осівши на вільній американській землі, ми самі хотіли про це все забути. Тільки що годі було. Бо сумління не дозволяло, бо серце боліло. І розум бунтувався. І то тим більше, чим довше жили ми в Америці, чим краще пізнали свої тут права та високі американські ідеали. Бо, коли пізнали їх, нам мимоволі насувалось питання: де і коли під чужим пануванням мав український нарід такі Богом дані права, щоб їх йому ніяка влада, ніякий закон не могли відібрати? Таж його насильством, грубою силою викидали з власної хати і землі! Таж йому не дозволяли навіть його рідної назви вживати, навіть молитись у тій церкві, яка йому була по душі.

А прецінь, як би то було добре, коли б така свобода, яка є в Америці, була і в Україні! І чому ж не мала б бути, коли третій з ряду наш президент, Тома Джефферсон, у своїй першій інавгураційній промові заповів уже стільки літ тому, що „оця влада, це найкраща надія світу”. Як так, то чому не мала б вона бути надією і України? Адже такою надією жив уже сто літ тому найбільший геній і речник українського народу? Ще й заповів, що та надія напевно сповниться!

Саме тепер є глибока основа надіятись, що в недалекій будучині ось таке може здійснитись.

Алан Невіс, професор американської історії і знаменитий її інтерпретатор пише, що „наша республіка народилась із певною місією”. А та місія полягає в тому, щоб допомагати поширенню демократії по цілому світі, закріплювати всюди народну владу і „завжди бути готовою таврувати деспотизм, диктатуру і всяку форму гноблення”. А як так, то чи може бути в тому щось злого, коли хтось із нас видвигає тут протест проти деспотизму, диктатури і гноблення українського народу? І коли ми кажемо, що український нарід надіється у своїх змаганнях дістати підтримку збоку американського народу, то це згідне з тим, що згаданий американський учений стверджує, а саме, що американський нарід від своїх самих початків відчував, що на нього „звернені надії й змагання людства”. Чи ж поневолений український нарід не є частиною людства? І чи на його неволю і терпіння не повинні б бути звернені очі хоч цим разом? Кажемо вираз-

но „хоч цим разом”, бо, не зважаючи на те, що до американської традиції належить завжди ставати по боці такого народу, що повстає проти деспотії й насильства, 40-мільйоновий поневолений український нарід, що став проти деспотії наприкінці минулої світової війни, у своїй боротьбі за демократію, народну владу і свободу — помочі ні від кого не дістав.

Думаємо, що це сталася помилка через незнання того, чим був український нарід і за які ідеї він бореться. Коли ж ідеться про поміч Америки, то, на нашу думку, склались на це ще й наші внутрішні політичні відносини, які відтягнули наш край від участі в відповідальності за той лад, що постав в Європі по першій світовій війні. Та тепер зайшла щодо цього радикальна зміна. Вступивши в оцю війну, наш нарід не тільки що заявився по нашій перемозі за участь в перебудові Європи і світу, але так виглядає, що наш край займатиме в тому плянуванні перше місце. Злучені Держави становитимуть теж і ту найбільшу моральну й мілітарну силу, на яку припаде головний обов'язок обороняти цей новий лад. А як так, то вже самим нашим громадянським обов'язком є подбати, щоб наш край вив'язався з ось такого важкого завдання якнайкраще.

Щоб так сталось, треба, щоб наша влада подбала, щоб при новому ладі в Європі український нарід не був знов поминений у такий спосіб, як це сталось по минулій війні, і щоб дістав права, що гарантуватимуть йому таку свободу і незалежність, які згідні з духом американських демократичних ідеалів. А саме на таких основах відновляв український нарід свою державність по першій світовій війні, коли то короткий час, але таки мав свою народну владу, а з нею і можливість висказати свобідно свою волю. Висказаним ідеалом українського народу було тоді не що інше, як тільки те, що подібне до того, що є американським ідеалом в Америці, а саме, щоб в Україні правила влада з народу, через народ і для народу. Отже, влада власна, а не чужинецька, наїзницько-грабіжницька, що хотіла б панувати і визискувати український нарід під облудним претекстом, що він ще не вмів собою правити чи не може дати собі ради з ворогами і забезпечити свої границі, а тим самим забезпечити і міжнародний спокій.

У першу чергу, оскільки йдеться про міжнародний спокій, то український нарід не збирався і, оскільки його знаємо, не збирається нападати ні на кого із своїх ближчих чи дальших сусідів. Значить, коли ходить про спокій, то між Україною і її сусідами може цілком добре існувати така границя, як от існує між Кана-

дою і Злученими Державами, що то не має ніяких фортифікацій, бо жадна з тих країн не думає одна на одну нападати. Стратегічними границями України журяться, одначе, ті, що самі є загрозою незалежності України. Але на те й альянти мусять ту війну виграти, щоб таку загрозу раз на завжди усунути.

А чи український нарід дасть собі раду з правлінням державою, то скажемо, що як Джефферсон вірив в американський „звичайний нарід”, що він дасть собі раду, вдержить республіку і доведе її до великого розквіту, так і ми, що походимо з „простого” українського люду, з яким багато з нас навіть працювали при відбудові української держави в часі минулої світової війни і по ній, віримо, що цей нарід зможе без чужої влади і диктатури завести спокій і лад в Україні та вивести ту з природи найбагатшу країну в Європі з нужди і неволі на шлях добробуту і волі.

Живемо в часі, коли знову ллється по світі американська кров за свободу і охорону принципів, що нам дорогі, коли пригадуються нам знаменні слова президента Вудро Вільсона з минулої світової війни:

„Надійшов день, коли стає привілеєм Америки пролляти кров і віддати всю свою силу за принципи, на яких її побудовано та які принесли їй щастя і мир, якими вона дуже дорожила”. Та пригадаймо собі при цій нагоді й те, що сказав Вільсон перед смертю. А сказав він те, що тому, що ми не хотіли постояти до самого кінця за здійснення наших принципів, себто твердо обстоювати їх і по війні, то „цю справу прийдеться нам наново виконати за яких 20 років, тільки тоді це коштуватиме нам у десять разів більше”.

І це бачимо здійснилося. А як так, то пам’ятаймо, що до тих „справ”, що не були виконані по першій війні згідно з справедливими американськими принципами, належить і те, що допущено до розчетвертування і поневолення великого українського народу в Європі. А те, що не дозволено, щоб вдержалась в Україні демократична влада, яка там тоді постала, було фатальним ударом в демократію та в того „простого чоловіка”, з якого та влада складалась. Але тепер, як каже наш віце-президент, Генрі А. Воллес, ми живемо в „Столітті Простої Людини”. Тепер, каже він, „простий нарід всюди в поході . . . в поході за здобуття ще повнішої свободи, ніж нею досі тіпилися найщасливіші в світі люди”.

Коли так, то не знаємо іншого народу, що був би „простішим”, себто демократичнішим під політичним оглядом, від народу українського, не знаємо літератури в світі, що була б так всеціло пе-

рейнята демократичним духом, як ним перейняте українське письменство. А тому думаємо, що український нарід заслуговує в „Столітті Простої Людини”, якщо воно ним дійсно є, щоб він принаймні в той час добився кращої долі. А як проголошуємо в Америці ось такі чудові й благородні ідеї та коли дійсно віримо в них, то повинні допомогти теж і українському народові здобути справжню волю. Тим більше, коли особи, що стоять на самому верху нашої держави, заповідають, що вже більше не буде упривілейованих народів. Бож чужинецьке панування над українським народом і його землями є вже, якщо не звичайним насильством, то принаймні „привілеями”, присвоєними собі окупантами.

Та найважливішими є для нас ті принципи, що їх проголосив наш президент, Френклін Д. Рузвельт, у славній Атлантийській Хартії з 14 серпня 1941 року. Згідно з принципами тієї Хартії, всі народи мають право вибрати собі таку форму правління, під якою бажали б жити, що повинні бути привернені суверенні права та самоуправління тим, яких насильно цього позбавлено, та що не повинно бути ніяких територіальних змін без свobodно висказаного бажання народів, до яких ці зміни відносяться. До цього треба додати ще й те, що наш президент заповів у своєму посланні до Конгресу, через місяць після підступного японського нападу на Перл Гарбор, коли нас і світ запевняв, що наша перемога буде перемогою свободи, перемогою демократії, перемогою ідеалу родини, перемогою принципів звичайної пристойності і людськості, перемогою релігії. А далі, що нашим завданням є визволення поневолених народів, заведення і забезпечення свободи слова, свободи релігії, свободи від нужди та свободи від страху, і то всюди, в цілому світі. Від наших завдань, казав президент, ми не відступимо, зазначаючи, що ми боремося за безпеку, за поступ і мир. Не тільки для нас самих, але й для всіх людей, не тільки для цієї генерації, але й для всіх поколінь. Ми боремося, казав президент, за те, щоб вичистити світ від стародавніх лих, стародавніх хвороб.

Нема потреби додавати ні одного слова до цих високих ідей і воєнних цілей, що їх проголосив наш президент. Зате можна, а навіть і треба додати щось інше, а це побажання, щоб ті всі принципи, ідеї та завдання були застосовані у відповіднім часі, коли нацизм в Європі буде знищений, і до української землі й до того українського народу, що поклав і далі кладе величезні жертви крові і майна в боротьбі з німецькою навалюю.

Ми не хочемо й не думаємо кидати нашому Урядові колоди під ноги, коли підносимо ці справи. Ми свідомі того, що він перебрав на себе такі величезні тягарі світових розмірів, яких ще не перебирав ніякий дотеперішній американський Уряд. Як і знаємо, що він рахує на нашу лояльність, на повну піддержку тієї міжнародної місії, яку виконує в імені американського народу для добра цілого людства. Та українська справа, що була і є великою справою, є, на нашу думку, пробним каменем у будові нового ладу в Європі. Якщо високі американські принципи, проголошені президентом Френкліном Д. Рузвельтом, зазнали б по цій війні такого удару, як його зазнали по минулій світовій війні американські принципи, проголошені Вудро Вільсоном, то не буде знов надії на покращання долі сорока мільйонів поневолених українців в Європі, але й не буде тоді ладу і миру в Європі.

Відома журналістка Ен О'Гер МекКормік написала по тегеранській конференції, що американці повинні витягнути з останніх альянтських конференцій таку науку, що їм треба погодитися з тим, що на таких нарадах „американські ідеї не конче будуть заважувати”, і „що вони будуть змодифіковані ідеями інших”. Коли б тільки оте „модифікування” теперішніх американських принципів не стало подібним до попереднього модифікування вільсонівських засад, у які український нарід свято вірив і з вірою в них та в слушність свого права на самовизначення зірвався до волі й своєї державности, щоб по кривавій боротьбі попасти знов у неволю.

Думаємо, що нагадувати ось такі речі значить не тільки впоминатись за український нарід, але в першу чергу обороняти американські принципи, які є благородні й справедливі, а що найважливіше — ще найкраще гарантували б спокій у світі, якби були здійснені. Знаємо, що український нарід думає і відчуває не інакше, як інші культурні народи. Не тільки ми тут бачимо, що Канада може бути в Бритійській Спільноті, а заразом і самостійною країною, маючи змогу вести свою економічну політику, мати своїх дипломатичних представників по різних краях і т. п. Це бачить і український нарід в Європі й порівнює долю України з долею інших країв, охоплених федеративними зв'язками. І переконується наглядно, що за 25 років насильної „федерації” на сході Європи не то Україна з кількадесятьма мільйонами населення не мала ніякого свого закордонного представництва, але навіть не було ані одного українця на якомусь визначному становищі в т. зв. союзних представництвах по різних країнах, між

іншими навіть у Злучених Державах і Канаді, де живе поважне число населення, що походить з України.

У минулій війні ми говорили, що наша границя над Райном. Та з далеко більшою рацією могли б ми сказати у цій війні, що наша границя над Дніпром. Ніщо інше, як та кров, яку там, над Дніпром, так довго проливає український нарід в боротьбі за свободу, закликає нас, американців українського роду, звернутись до наших американських співгромадян і до нашого Уряду в Вашингтоні з проханням:

Допоможіть хоч цим разом 40 мільйонам простих, чесних і свободолюбних українських людей стати повними господарями на своїй землі.

N. Y. Times, December 18, 1943.

Anne O'Hare McCormick.

"The outstanding lesson the recent parleys have taught Americans is that world policy will be made in conferences in which American ideas will not necessarily prevail".

„Acceptance of the premise that our ideas will be modified by the ideas of others sharpens our concern in the aims of Russia and Britain”.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Ідучи назустріч загальному бажанню нашого громадянства, ексекютиви чотирьох головних запомогових організацій, Українського Народного Союзу, Українського Робітничого Союзу, „Провидіння” і Української Народної Помочі, на спільних засіданнях, відбух у Нью Йорку дня 16 березня 1940 року, створили Конгресовий Комітет і рішили скликати Конгрес Американських Українців.

Такий Конгрес, як відомо, відбувся у Вашингтоні дня 24 травня 1940. Понад тисячу делегатів з різних американських міст і від різних українських організацій, братств, сестричтв і політичних клубів затвердили одноголосно ту політичну платформу, на підставі якої прийшло до порозуміння між головними запомоговими організаціями і яку прийняли інші центральні українські народні організації, що співпрацювали з Конгресовим Комітетом.

Делегати, що прибули на Конгрес, ухвалили теж цілий ряд резолюцій, предложених їм Конгресовим Комітетом, зложеним з Екзекутиви і відпоручників згаданих чотирьох головних заповогових організацій. В тих резолюціях з'ясовано у першу чергу наше відношення до американської землі й підкреслено потребу якнайсильнішої піддержки закордонної політики теперішнього Уряду Злучених Держав, як і потребу негайного поширення та приспіння оборони краю і американських свобод перед наступом диктаторських і тоталітарних режимів.

Згадуючи з глибокою пошаною і вдячністю про тих українців, які на своїй землі боролись за здійснення політичної волі, державної незалежності і народоправства України, Конгрес Американських Українців заявив, що американські українці зроблять у цій переломовій хвилі все, що в їхніх силах, щоб представити перед Америкою і перед цілим світом справедливі жадання державного самовизначення для України, з якої походимо, та допомогти українському народові дістати признання його права на власний розвиток у своїй демократичній державі. У зв'язку з тим ухвалено Меморіал Конгресу Американських Українців до Уряду Злучених Держав Америки в справі державного визволення України, який враз з політичною платформою і резолюціями мав бути розісланий відповідним політичним чинникам.

Виконання ось цієї останньої справи, як і тих інших політичних і гуманітарних справ, що їх намітив Конгрес, поручено затвердженому Конгресом Українському Конгресовому Комітетові, якого дорадчим тілом мала бути Українська Конгресова Рада, зложена з представників інших центральних українських організацій.

Конгрес Американських Українців, намічуючи працю Конгресового Комітету, брав під увагу тодішнє міжнародне положення і становище, яке до нього займав тоді американський Уряд, а в дальшу чергу добру волю членів Конгресового Комітету, що зобов'язались спільно й згідно працювати.

В тому часі американський нарід жив тим переконанням, що Америка таки у війну не вступить, а тільки даватиме всяку можливу допомогу всім тим, що борються проти „держав осі”. Та щодо цього зачали в скорому часі заходити зміни. Положення демократій ставало таким, що зачало вимагати від Америки більше, ніж допомоги військовими матеріялами. Конгресовий Комітет брав це під увагу, і саме маючи на увазі ось ті змінені політичні обставини, а далі й ту велику трагедію, яку переживає

Україна, побачив у своїй практичній праці, що він не може виконувати наложені на нього Конгресом обов'язки в такий спосіб, як цього вимагають теперішні великі події, бо члени Конгресового Комітету зв'язані щодо такої далекосяжної політичної акції статутами своїх допомогових організацій та різними іншими законними вимогами й постановами.

Усі ті справи були обговорювані на нарадах Конгресового Комітету, що відбулись в Нью Йорку дня 19 вересня 1941 р., коли провірювано працю Комітету за останні 16 місяців, себто від Конгресу Американських Українців у Вашингтоні. Члени Конгресового Комітету прийшли на тих нарадах до переконання, що їм надалі буде неможливо виповняти згадані обов'язки у цілій повноті та що проволока у невиконванні ось таких завдань довше тривати не може.

З огляду на повищий стан, члени Конгресового Комітету, зібравшись на нарадах у Філядельфії дня 23 вересня 1941 р., рішили зреформувати Український Конгресовий Комітет в такий спосіб, щоб звільнити всі ті центральні українські організації, що входили в склад Української Конгресової Ради, від зв'язку з Конгресовим Комітетом і Радою, а сам Український Конгресовий Комітет, що складається тільки з членів Екзекутиви головних допомогових організацій і їх відпоручників, перетворити на Комітет Українських Запомогових Організацій. Цей Комітет Українських Запомогових Організацій буде тепер займатися тільки такими справами, які вважатиме відповідними і йому можливими до виконання без наражування інтересів тих організацій.

Ось така реформа означає, що відтепер ті центральні організації, яких політична чи допомогова самостійна акція була на-в'язана з огляду на існування Конгресового Комітету, мають щодо ведення таких акцій вільну руку.

Український Конгресовий Комітет переводить ось ту реформу в тому святому переконанні, що таким своїм поступованням відкриває поле для більшої й видатнішої праці, а не для її застою. Ось тому Український Конгресовий Комітет заявляє, що й в своїм переформованім вигляді пильнуватиме, щоб не пропали ті великі здобутки, які осягнуло американсько-українське громадянство тим, що зібралось на поклик Конгресового Комітету до Вашингтону на спільний Конгрес, що був такою політичною українською маніфестацією, якої тут ще ніколи не було за весь час нашого існування в Америці.

Ось той спільний виступ, враз із виявом одної спільної політичної думки і одного спільного відношення до Америки і міжнародного світу, а зокрема до України і українського народу та його національно-державницьких змагань, є таким величезним громадським і політичним нашим капіталом, яким треба дуже дорожити, бо це вислів організованого українського загалу в Америці.

Члени Українського Конгресового Комітету, що тепер творитимуть Комітет Українських Запомогових Організацій, оцим заявляють і прирікають, що будуть надалі придержуватись того, що ми всі спільно по добрій волі на вашингтонським Конгресі ухвалили, і дбатимуть, щоб цього придержувались теж й їхні офіційні органи.

Вони теж підкреслюють, що спільний вашингтонський Конгрес, скликаний і зорганізований Українським Конгресовим Комітетом, діпняв великого діла ще й тим, що довів до замирення нашого громадянства в такому моменті, коли воно було страшно розбите й коли велась така братовбивча боротьба, що могла мати катастрофальні наслідки. Тому цей здобуток не може і не сміє бути змарнованим. А вагу цього примирення, осягнутого Конгресовим Комітетом і самим Конгресом, оцінимо належно тоді, коли пригадаємо собі, що було перед Конгресовим Комітетом. А так є, що вороги української визвольної справи, якої то слушність боронимо, тільки чигають на те, щоб повернулись роздори, щоб контролю над нашим громадським життям наслідком взаємної боротьби вийшла із зорганізованих та репрезентативних рук і зійшла на бездоріжжя, бо тоді була б нагода до невідповідальних і шкідливих виступів непогамованих одиниць, за які можливо треба було б платити громадянству своїм чесним ім'ям, а українській визвольній справі своєю чистотою.

Ось тому підписані заявляють, що будуть старатись так у своїх організаціях, як і в офіційних органах не допустити до того, щоб у нашому житті творився хаос та щоб повторились часи руйніницького роздору і гурткової чи особистої боротьби. Заразом підписані звертаються оцим до всіх українських народних організацій, як і до всього громадянства з проханням, щоб стояли на тому самому становищі, бо воно є теж бажанням нашого загалу і було висловлене на вашингтонським Конгресі. Тільки шляхом взаємної терпимости і пошани та спільної праці й посвяти зможемо показати себе тим, чим ми є, себто корисними і лояльними громадянами-патріотами цього краю, що теж обороняють явно,

славно й відважно слущні змагання українського народу в Європі до визволення з-під диктатур, насильств і окупацій на те, щоб стати вільним і незалежним господарем на своїй рідній землі.

ВЕЛИКИЙ СИН УКРАЇНИ

*Слово на Святі в пам'ять Симона Петлюри
з нагоди 25-річчя його смерті*

Кінчаємо складання пошани безсмертній Тіні великого Сина Української Нації, який віддав життя за таку справу, яка „голосна та правдива, як Господа слово”.

Могила сл. п. Симона Петлюри, Головного Отамана, далеко від нас і на чужій землі, але серцю нашому близька. Вона нагадує ті славні козацькі могили, що їх так багато в Україні, а про які поет каже, що вони „начинені благородним трупом”, бо в них ті, що славно за волю лягли. В тих могилах, як співає поет, „воля спить”, бо настали такі часи в Україні, що тільки могили, і тільки нишком і тільки в полі, тільки з вітрами про волю говорять. Але прийде час, коли ця воля встане. Мусить встати, бо де нема святої волі, там не буде добра ніколи. Це добре розумів сл. п. Симон Петлюра і саме за це, за лад у світі, що спирається на волі, заплатив своїм життям.

Та кулі, спрямовані на вулиці Парижу в голову і груди представника демократичної влади в Україні, були одночасно зверненими й проти тих свободолюбних ідей, що є найціннішим скарбом Американської Землі, на якій справляємо ці поминки. Бож Головний Отаман згинув не тільки за те, що захищав права України. Український нарід рятував під його проводом і весь культурний захід від большевицької потвори, що сунула з Московщини на підбій України. На жаль, ще й нині вільний світ не знає чи не хоче знати цієї правди, а з нею й того, за що властиво вбито Головного Отамана? Бо якби знав, то сьогодні не мовчав би, але схилив би разом з нами голову перед цією великою Постаттю, що вела боротьбу за здійснення найвищих ідеалів не тільки Української Нації, але і всього свободолюбного світу.

Та чи не порозкидав нас Господь по цілому світі якраз на те, щоб ми світові і цю правду вияснили. Може й треба було Голові Української Держави так трагічно загинути, щоб своєю мученичою смертю мучити нас всіх якнайсильніше і найдовше, щоб ми таким чином пам'ятали за свої обов'язки, не погоджувались зі сумним сучасним станом і вірили в світлу будучність Української Нації та працювали для її визволення.

Це добре, що ми влаштовуємо концерти і академії в пам'ять сл. п. Отамана Симона Петлюри. Але вони виконують своє завдання тільки тоді, коли причиняються до посилення нашої допомоги визвольним змаганням нашого народу, прискіплюють момент, коли тлінні останки сл. п. Головного Отамана буде можна перевезти на вічний спочинок до Києва, до святої Софії.

Великий американський президент Абрагам Лінкольн, що згинув також трагічною смертю, бажаючи об'єднати розбиту на два крайньо ворожі табори націю, нагадував одній і другій партії, які голосили, що вони діють згідно з Божою волею, щоб не були аж такі певні своєї правди, бо в Бога вони обидві можуть помилятися, а вже одна з них цілком певно. Бог, казав Лінкольн, не може бути в той самий час за і проти якоїсь справи. Чи і в нас немає такої самої партійної самопевності? Чи і в нас такого не буває, що одна і друга партія твердять, що вони єдині знають Божу волю і згідно з нею поступають?

В страшний час, що його переживає Україна, було б добре взяти собі до голови і до серця пораду сл. п. Головного Отамана. А вона така: „Справа здобуття Української Держави — це справа цілої української нації, а не якоїсь класи чи партії. Ось через що порозуміння всіх громадських чинників і співпраця їх є умовою, без додержання якої ми ніколи своєї державної мети не досягнемо”.

Англійський письменник Кронін, розповідаючи про те, що саме його, скептика й матеріяліста, привело до Бога, описує враження, яке справив на нього спів вуглекопів, що були вже п'ять днів присипані землею. Коли рятувальники відкрили п'ятого дня прохід, то почули, як з далекої глибини доносилися до них уже дуже слабенькі голоси, що співали 129-ту псалму: „З глибини кличу до Тебе, Господи, Господи, почуй голос мій”. Такі благальні слова несуться нині до Господа з уст мільйонів наших рідних, що мучаться в сталінському пеклі. Сл. п. Головний Отаман, дякуючи нам за добре слово, яким ми його пошанували, питає нас, чи й ми чуємо це благання, що вже дійшло до неба. А як чуємо, то розходімся з цього свята як одна родина, повна глибокої віри

в перемогу справедливої української справи і з твердою постановою, що в такий трагічний і важливий час не пора в рідну хату вносити роздор, а пора для України жить!

У ВІДПОВІДЬ ВОРОГАМ

Слово на візу в Нью Йорку, 4 червня 1938 року

Шукаю в українській мові таких слів, якими можна було б легко, правдиво й зрозуміло висловити всю ту погань, усе те злочинство, все те дикунство і всю ту підлоту, яких уживають наші вороги, коли борються з нами. А коли не можу підшукати відповідних гострих слів, питаю себе: А чи це краще в цю тяжку годину відповідати ворогам замість гострими словами гострими ділами або хоч розсудними думками?

Ми знаємо, що на українських землях під окупантами йде новий наступ на знищення українського життя: церковного, культурного, політичного, економічного, а навіть фізичного. Доходить до того, що окупанти організують атентати вже і проти тих українців, що живуть на чужині. Небезпечними стають їм навіть невинні українські спортові змагання, навіть наради для піднесення української культури, навіть українська боротьба з неписьменністю і з алкоголізмом, навіть змагання піднести духово українську жінку чи навчити українських селян краще господарити.

Яка ж причина того нового наступу?

Отже перша й найважливіша причина це смертельний страх, який напав на наших ворогів. Це налякала їх ота буря, на яку заноситься в Європі й яку вже чути в повітрі. Але чому б вони мали лякатись українців? — спитає дехто. Та ж вони мають величезні армії, наймодерніші танки, страшні трійливі гази, а крім цього ще й цілі полки жандармів та поліційних агентів. мають тюрми, концентраційні табори і шибениці. А ми нічого того не маємо. Виходило б, що поляки сильні, а ми слабі. А як так, то чому допускаються вони над слабими українцями аж та-

кої дикої глупоти, як та, що сталася у Золочеві дня 20 квітня 1938 року? Бо чи треба сильному збивати лють на дорі Т-ва ім. Маркіяна Шашкевича тому, що він український? Чи треба розвалювати в нім двері, вибивати шиби, розливати по меблях оцтову есенцію і стріляти до Богу духа винних урядовців? Чи треба розбивати Повітовий Союз Кооператив і торошити в нім навіть лампи тільки тому, що він український? Чи треба розшарпувати театральну куртину? Чи треба роздирати портрети Івана Франка, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського? А прецінь те все сталося в „Українській Бесіді” в Золочеві. Чи треба розбивати сокирами піяніна, як це сталося в Музичному Інституті ім. М. Лисенка в Золочеві? Чи треба демолювати урядження Української Бурси, а стіни обливати помиями тому, що в ній живуть бідні українські учні? І чи це треба робити польській молоді, учням польської гімназії? Чи треба сплюндрувати ціле урядження Народної Школи у Золочеві тому, що це школа імени Маркіяна Шашкевича і утримується „Рідною Школою”, себто українським народом?

Згадую оце тільки як малі інциденти, бо такі події вважаються тепер на українських землях під Польщею звичайними. Згадую тільки про те, що сталося в однім місті, в Золочеві, і тільки в однім дні. І згадую те, що було видруковане в газетах і перевірене польською цензурою.

А згадуючи про ті події й застановляючись над ними, тверджу, що на такі дикі речі, на такі безглузді дикунства не може пускатись культурний нарід. Так поступає тільки той, що зійшов з глузду. Або такий, що є так заляканий, так непевний свого положення, що через непевність втратив цілковито контролю над своїм розумом.

Та насувається тут питання: А чим же ж пояснити собі те, що поляки раз-у-раз пишуть і кричать перед цілим світом, що вони сильні, що вони нікого не бояться, що вони — „моцарство”? Щоб той їх ляк зрозуміти, треба мати на увазі, що польська державна ідея, себто ідея Великої Польщі—моцарства” сперта на великий брехні, яку видумали поляки і якою обдурюють світ. Та спитаєте, як це можливо, щоб у Польщі не було людей, які цієї брехні не бачили б? Може такі й є, але загаль поляків того не хоче бачити з тієї простої причини, що він любить в брехні. А що так є, в цьому переконує нас найбільша постать теперішньої Польщі — Пілсудський.

От недавно ньюйоркський „Нови Свят” видрукував промову Пілсудського, яку він виголосив у Львові 6 серпня 1923 року, себто через кілька місяців після того, як славна Рада Амбасадорів віддала Галичину Польщі, спираючись на польський брехні й обіцянці дати Галичині автономію. Отже Пілсудський говорив у Львові до польських легіонерів про страшну хворобу — про те, що польська суспільність дуже скоро до брехні, фальшу й очорнювання. Він казав, що в світі панує закон боротьби за життя. А в тій боротьбі „той слабший, хто буде на брехні й фальші, в порівнянні з тим, хто буде на правді. Як у війні мусить програти той вождь, який спирається на фальшивих вістях, який кермується брехливими звітами, так само іде до згуби і той нарід, який буде свої думки та ідеали на брехні”. Далі говорив Пілсудський, що те, що польська суспільність допускає брехню і їй довіряє, є доказом великої слабости. Брехня, казав Пілсудський, це та хвороба, яка дуже небезпечна для існування Польщі. І тому саме він благав легіонерів піднести польське громадянство на вищий моральний щабель, щоб воно таким чином вилікувалось з отої страшної хвороби — брехні.

Ось у цім і сук справи. Та ні польський уряд, ні польські провідні люди, ні польська суспільність навіть не стараються позбутися отої своєї національної хвороби. І тому вони не хочуть, навіть не можуть зрозуміти суті українсько-польського конфлікту, того, що саме наша боротьба з Польщею постала із-за польської брехні, із-за польського фальшу та паплюжень нашої історії, наших героїв, нашої нації. На брехні спиралась військова поміч, яку дістала Польща від альянтів у 1919 році і яка повинна була бути звернена проти большевиків, але яку Польща завершила проти Галицької Армії. На брехні сперте рішення Ради Амбасадорів з 14 березня 1923 року, бо Польща не додержала навіть нічого з тих міжнародних зобов'язань, які тоді обіцяла виконати, як от у справі забезпечення українцям територіальної автономії й права на повний культурний і національний розвиток. На брехнях, фальші й підступі була сперта навіть і та остання польсько-українська угода, оця така славна „нормалізація”, яку заключив польський уряд з УНДО, а наслідком якої не то що не додержав обіцянок, але ще започаткував нове гноблення та нищення українців.

Як бачимо, Польща брехнею поганяє і на брехні їде. Це поляки інстинктивно відчувають. Як і відчувають правду слів Пілсудського, що той у боротьбі за життя нації слабший, хто буде

на брехні. І тому, як тільки заворушилось в Європі, коли надходила хвиля, коли треба виявляти розсудок і силу нації, поляки відчули ляк, бо знають або інстинктивно відчують, що неправдою загарбали українські землі. І тому саме через брехню відчули себе слабосилими, потратили голови і виявили себе, як от у Золочеві, останніми дикунами. Вони вправді завдали українцям матеріальної шкоди на кількадесят тисяч золотих, але це і все. Саме про те й пише кореспондент „Нового Часу”. Він стверджує, що матеріальні втрати, як на наші бідні обставини, були великі. Але виразно підкреслює, що поза тими втратами зискалося щось важливіше. І чорними буквами зазначає, що ніхто із золочівських українців не з'явився польської стрілянини і польського дикунства. Навпаки, „загальний настрій громадянства бадьорий”. Українці, пише цей кореспондент, не злякались, то тільки „чужинний”, себто польський, елемент поводить себе нервозно, хаотично й нерозумно, таки безглуздо й морально низько. Отже, неправда і брехня їх лякає.

Але є ще одна причина, чому поляки пішли проти нас новим наступом, і ми ще й винні за ті нові терпіння. Бо наші терпіння завжди збільшувались тоді, коли підносило між нами голову угодиство. Бож подумайте: чи може бути більша іронія, ніж та, що в часі, коли заступником голови „Просвіти” є Василь Мудрий, себто головний автор і оборонець найновішої польсько-української угоди, один з віцемаршалків польського союму у Варшаві „Просвіти” не дають змоги влаштувати 70-літній ювілей культурної праці? Не дають навіть змоги продавати без перешкод звичайні ювілейні відзначки „Просвіти”. І чому саме тепер так кинулися поляки відривати вірних від нашої Церкви, коли збоку церковної ієрархії мають льояльні заяви? Чому пішли наступом на нашу ходачкову шляхту? Чому саме тепер найбільше будують костелів і домів людських? Чому тепер, коли ще існує угода, забирають нам Український Город, припиняють діяльність Союзу Українок і його філій та кружків, діяльність наших робітничих організацій. Чому тепер заборонили навіть вживати слова „Галичина”?

І на це є відповідь. Бо — заключено угоду з поляками. Бо зроблено з ними замирення. Тому саме тепер, коли „нормалізація”, коли в соймі наші послі склали задурно заяви льояльності, ціла Польща заревіла в один голос з приводу того, що українці відважились порушити справу територіальної автономії. Та не забуваймо, що тоді, коли не було угоди, коли польські табори смерті були завалені нашими в'язнями, коли ми були цілком

розбиті, але ще були одні думкою і протипольською поставою, коли ще за кордоном було наше державне представництво, то сам польський уряд відряджав своїх висланців у 1922 році до Уряду президента Євгена Петрушевича, щоб вести переговори в справі територіальної автономії Галичини. Це пригадує тепер „Діло” польському урядові. І додає, що коли тепер автономії домагаються люди для Польщі льояльні, то польська цензура не допускає навіть згадки за ту справу.

Це подаю як вияснення того, до чого доводять наші балачки про можливість польсько-української угоди, яким злочиним є всі ті так звані угоди. А щоб це було ще яснішим, приніс я тут із собою „Літературно-Науковий Вістник” з січня 1906 року, себто з-перед 32 років. А приніс тому, щоб вам доказати, що те, що тепер говорю і стверджую, ствердив уже давно той, хто знав дуже добре поляків, хто довго жив і працював між ними, хто завжди відважно цинив у них те, що є добре. Отже, є ним ніхто інший, як наш Іван Франко. У згаданім журналі помістив він довгу розвідку на тему „Русько-польська згода і українсько-польське братання”. Для пояснення додам, що в 1905 році появилась у Кракові, у місячнику „Свят Слов’янські” стаття редактора Фелікса Конечного, в якій він писав, що як поляки і українці не погодяться, то пропадуть обидвоє. Далі він писав, що Краків не може погодитися з Києвом тому, що між Краковом і Києвом лежить Львів. І радив поминути Львів, бо Львів не вирішить української справи, закликав вести польсько-українську угоду між Краковом і Києвом або навіть Полтавою. У відповідь на той польський голос І. Франко нагадує давні угодові спроби з наддніпрянськими діячами, і то такими як Михайло Драгоманов, як Панько Куліш, вкінці Олександр Кониський. А як відомо, то за цього останнього прийшло в Галичині до славної польсько-української угоди з 1890 року, відомої під назвою „нова ера”. Франко пише, що йому аж страшно робиться, коли пригадує собі наслідки тої „згоди”, бо вони виявили себе у кривавих баденівських виборах з 1897 року. Бо тоді, коли великий польський пропагатор тої „згоди” гр. Казимир Бадені заявив у Кракові під час своєї промови, що „вибори в Галичині відбуваються цілком легально”, в тім самім часі біля вікон помешкання Франка у Львові „день-у-день водили десятки закованих і скатованих давидівських селян”. Це тоді Франко не міг розрадити розполоханих селян, що прибігали до нього з різних сіл і благали захисту та порятунку. Це тоді сконфісковано всі числа газет, що писали про вбивства, каліцтва та

масові арештування під час тих „угодових виборів”. Оті страшні сцени, пише Франко, вибили з його голови раз на завжди всякі угодові ілюзії. Терпіння наших селян і міщан, погорда поляків до простого люду і мордування наших людей вбили, пише Франко, раз на завжди ось ті гарні польські фрази „за нашон і вашон вольносць”, чи за союз „вольних з вольними, рувних з рувними”, як і те, що, мовляв, сам Бог злучив поляків з українцями. Від того часу Франко покинув працю на двох загонах, себто польським і українським, а присвятив її всю рідному народові. Для І. Франка, отже, „криваві розбійницькі вибори 1897 року були безпосереднім наслідком „нової ери” 1890 року. І. Франко радить історію того епізоду добре перестудіювати і „мати в пам’яті якнайкраще”, бо „вона сумна, але дуже повчаюча! Вона отвержежує”.

Але чи ми студіюємо? Чи ми отвержежуємо свої голови? Ось і тому в нас така коротка пам’ять, то й та остання угода, ось та т. зв. „нормалізація” була зужита на наше розбиття і на новий похід Польщі на українське життя. Бо якби ми слухали наших геніїв, коли нам самим бракує політичного розуму, і якби, як дораджував Франко тому 32 роки, добре перестудіювали давні польсько-українські угоди, то очевидно не було б у нас злуди, шкідливих ілюзій і „нормалізацій”.

А що було б? І на це Франко дає відповідь.

Він вияснює полякам, що не Бог нас лучив разом, як вони думають, а насильство, проти якого ми завжди протестували і за ті протести клали голови. Злучив нас з поляками виключно польський інтерес, а не наш. А „шлюб” України з Польщею „усе був нам ненависний, бо ми відчували його шкідливість для себе”.

Отже, супроти того, коли ми прозріли, пише Франко, ми пізнали, що „на отсій землі була, є і мусить бути боротьба за національне і соціальне становище”. Ось та боротьба, як запевняє нас Франко, не щезне. Її ведуть проти нас не тільки польські маґнати, але й zorganizований польський пролетаріят, ціла польська нація. Та боротьба, пише Франко, могла б, одначе, прибрати більш гуманні форми, а не дикі, варварські, руйнні. Та, каже І. Франко, коли український нарід змушений боротись іноді невідповідно, то до цього пхають його поляки своєю перфідією, своїм визиском і своїми „надто виразними провокаціями”.

Значить, як це передбачав Франко, могло б у нас обійтись без убивств польських міністрів і без терористичних актів з українського боку, якби Польща не поступала по-варварськи, якби

давала українцям сяку-таку змогу боротись за свої права культурним способом.

І ще перед одним остерігає І. Франко поляків: перед поновним намаганням одурити наївних наддніпрянців і довести до польсько-українського порозуміння між Краковом і Києвом понад голову Львова. „Хто виступає з таким гаслом, числить на людську наївність”, пише Франко, бо українці з Великої України не знають поляків, а як знають, то тільки теоретично, з того, що в Росії разом терпіли з поляками у тюрмах під одним московським кнутом. Одурити полякам наддніпрянців — це не великий тріумф. Але, питає Франко, яка з того тріумфу буде користь, який результат? І остерігає поляків ось так: „Дорога з Кракова до Києва веде через Львів”.

І тут осторогу І. Франка треба пам'ятати. І не тільки полякам, але й українським провідникам з Великої й Західної України.

Який же ж тепер наш шлях?

Отже, або погибель, або перемога! Котра з них судилась нам дорога? Ось так питалася колись Леся Українка, 25-ліття смерті якої тепер відзначаємо. Згадуючи за це питання, можемо дати тільки ту відповідь, яку нам дав Франко тому 32 роки. Є тільки один правильний шлях до перемоги — шлях боротьби, той, який нам вказав Богдан Хмельницький. А та боротьба мусить бути жорстока, бо жорстокими і варварськими є наші вороги. Те, що сталося з усякими „українізаціями” в Україні під Советами і з „нормалізаціями” в Україні під Польщею, вказує наглядно, що з нашими ворогами можна тільки битись, а не миритись. І є тільки одна до свободи дорога — перемога.

ОЛЬГА БАСАРАБ

*Промова, виголошена на святі Ольги Басараб
в Нью Йорку, 20 березня 1938 року*

У нашій „Свободі” з 17 березня 1924 року появилася стаття з таким наголовком: „Жертва 12 лютого 1924 року”. І з таким додатком під статтею: „Цей день в календарі українського народу

буде днем Ольги з Левицьких Басарабової". А далі йде допис з рідного краю про те, як 9 лютого 1924 р. переводила польська поліція ревізію в домі Ольги Басараб і як знайшла при тім блянокет з написом „Західньо-Українська Народна Республіка", як її за це арештували і три дні катували, щоб добути тайни про цей уряд, та як, не дізнавшись нічого, її замордували і тайно поховали в такий спосіб, що ні її брат, ні найближча родина не знали цілий тиждень по її мученицькій смерті, що з нею сталося. „Не було б Бога на небі, а правди на землі, коли б польський звір мав віднести остаточну перемогу над українським героєм", пишеться в дописі з рідного краю, що доносить нам про цю трагічну подію. І підкреслюється, що це так говорила до нас Ольга Басарабова отою своєю героїською мовчанкою, коли її мордували.

В тім самім часі, дня 9 березня 1924 року, видало наше Об'єднання відозву „До благородного українського жіноцтва в Америці" з проханням стати в обороні Ольги Басараб, бо це — оборона української жінки, а обороняючи українську жінку, як кажеється в відозві, боронимо свою рідну маму, жінку, сестру і дитину, боронимо минулість і теперішність, а в першу чергу будучність свого народу. В тій відозві Об'єднання з 1924 року сказано ще й таке:

„Не забувайте, що знищена війною і обтяжена родинними і народними нещастями жінка-українка в старім краю віддає пошану своїй Сестрі, бл. п. Ользі ще й в той спосіб, що відіймає собі з уст і дає лепту на допомогу політичним в'язням, котрі сидять в лядських криміналах за те, що боронили твердо прав українського народу". На той, як сказано в звіті Об'єднання, живий пам'ятник по пок. Басарабовій вислало зараз українське громадянство з Америки 155 доларів, а на пам'ятник на гробі 175 дол. Ось так зачався у нас культ Басарабової, який, як самі знаємо, з кожним роком зростає, бо чим далі, тим набирає глибшого змісту.

I

А тепер кілька слів про те, що я особисто знаю про покійну Ольгу Басарабову.

Дивне те людське життя. І дивними є ми самі. От, живемо з людиною, бачимо її не раз роками, працюємо разом з нею і здається, що ніби її знаємо. А по правді, коли йдеться про глибину душі, про ті правдиві почування людини, про те, що називаємо її характером, не знаємо часто нічого або знаємо дуже мало.

До таких людей належала й покійна Ольга Басарабова. Знаю її зі студентських часів, коли перед світовою війною ходила у Відні до Торговельної Академії. Була вона чи не першою українкою, що закінчила цю школу на те, щоб могли самостійно жити і заробляти самій на своє життя.

Походила Ольга Басарабова зі священничої родини, а жила дуже скромно, навіть бідно. Ніколи не відмовлялась від роботи в нашій студентській організації. І ніколи ні на що і ні на кого не нарікала. Те, на що можна було нарікати, збувала мовчанкою або усміхом. Бачив я її потім уже під час війни, коли прибув до Відня на відпустку. Саме тоді вона втратила мужа, з яким недавно одружилась. В темному убранні ходила по шпиталях і відвідувала наших ранених жовнів, несучи їм усміх і потіху, хоч в неї самої було серце повне смутку.

І бачив я її у Відні в 1923 році, коли прибув з Америки, щоб скласти звіт нашому Урядові. Тоді покійна Ольга Басарабова, як фахова рахункова сила, була на службі Уряду ЗУНР і перевіряла рахунки також тої нашої місії, що була до 1923 року в Вашингтоні. Ось при цій нагоді вичитувала вона і імена всіх тих українців в Америці, що склали галицькому Урядові пожертви у вигляді Позички Національної Оборони і на Негайну Поміч. Покійна дуже цікавилась життям українців в Америці, розпитувала про нього і з подивом дивилась на ті великі пожертви, які продовжили існування уряду ЗУНР на цілі два роки.

Очевидно, говорили ми теж і про те, що далі жде український нарід. Рада Амбасадорів приділила остаточно Галичину Польщі. Не було надії на ніяку поміч, а нашій еміграції у Відні грозила просто голодова смерть, бо всі фонди вичерпались. Треба було думати про поворот до Галичини. Але поляки не пускали. Коли ж хто переходив кордон нелегально, — а таких було багато, — тих арештували. Особливо поганою була доля тих, що займали якісь посади в уряді през. Євгена Петрушевича. До таких належала і покійна Ольга Басарабова. Ось тому її так мучили, коли вернулася, бо надіялися, що знайдуть у неї якісь важливі акти або довідаються про щось таке, що зв'язане з українською революційною акцією.

II

Як бачите, небагато можу передати про життя Покійної. І не багато знаємо про її страшні муки. Знаємо тільки про ті страшні зойки, які чули ті, що були в тюрмі в келіях, що сусідували з

келією Басарабової. І знаємо те, що виказали судові лікарські оглядини, які переведено аж через два тижні після того, коли віднайдено гріб Басарабової. А вони виказали на тілі Покійної сліди найлютішого катування. Та чого б ми у тій справі не знали, це не змінює факту, що ця подія потрясла до глибини душі всім нашим народом. Вона не забулася сьогодні і не забудеться ніколи. І ім'я Ольги Басарабової буде завжди у нас святістю, а для ворогів вічною ганьбою і пострахом. Та проте, думаємо, що таки не завадить застановитись дещо глибше над почитуванням пам'яті таких величних постатей, до яких у нас зачислено Басарабову.

Людина завжди відчувала внутрішню потребу віддавати пошану комусь чи чомусь вищому, зокрема таким людям, які доконали чогось великого і благородного, що ми звикли називати героїчним. Людей, що виявляли такі вищі сили, вважали в примітивних часах надземними істотами. А пошаною до таких істот започаткувало людство культ героїв, який у давніх часах був властиво почитуванням божеських сил і релігією. Але властиво кого треба вважати героєм?

Тома Карлейл, великий англійський історик, пробував вияснити, хто є герої і в чім лежить істота геройства. Згідно з його теорією властивими героями є творці, а саме творці релігій, великі реформатори, поети, письменники, володарі і творці чи провідники таких революцій, яких свідками ми самі були. Ось тому наш князь Святослав, лицар і завойовник, який попереджав тих, проти кого наступав, словами „Іду на вас”, може бути зачислений до таких героїв. Є героями Богдан Хмельницький і Іван Мазепа, що пляново змагали відновити Українську Державу. Героєм є Тарас Шевченко. І є ним Іван Франко. І є героїнею Леся Українка. Бо всі вони були духовими творцями нації і на всіх нас є печать їхнього духа. Це ми знаємо й відчуваємо. І тому так часто згадуємо про цих героїв. Тому святкуємо їхню пам'ять. Тому маємо їхні образи в наших хатах, бо, як каже Карлейл, нам приємно на них дивитися і бути в їх товаристві, нам приємно про них слухати, як вони жили, що робили і як доконували великих діл. І це природне явище, бо подивляти великих людей і вважати їх свідомо вищими від себе — це є вияв найблагороднішого почування, на яке тільки може здобутись людська душа.

Та, беручи під увагу сьогоднішнє свято, спитаймо себе: чи Ольга Басарабова, якій віддаємо заслужену пошану, є теж героїнею? А так ми її звикли називати. Відповідаю: ні. Але вона є одною з тих геройських постатей, яких дух був за життя близько

духа властивих героїв, геніїв і творців нашої нації. І саме тому, коли прийшла критична хвилина в її житті, коли її катували і мучили в ляцькій тюрмі, вона гинула під катівськими руками, але видержувала, бо була загартована духом нашого героя, що то засланий царатом за оборону України в пустелю над Каспієм писав: „караюсь, мучуся, але не каюсь”. І не піддавалась наша Ольга Басарабова тому, що виховалась в душі другого нашого національного героя, який писав: „Хоч пропадь, але не зрадь!”

III

Спробую ще вияснити постать Ольги Басарабової з іншого боку.

Той великий час, що його переживав український нарід в останніх десятиліттях, коли зі зброєю в руках обстоював своє право на свою самостійність, вправді самостійности державної нам не дав, але навчив нас більш самостійно думати і діяти. Він привернув нам давню, дійсно українську національну ідеологію, яка вчить нас виходити в усьому з українського становища, про українське добро думати, дбати і за нього вміти постояти. Той великий час почав у нас відроджувати ще й давній тип української жінки.

Наш давній письменник Данило Мордовець намагався у повісті „Мазепа” з’ясувати ось ту самостійність, як питому прикмету української жінки, коли порівнював московську жінку з українською і доказував, що це два протилежні явища. Тип московської жінки виростав у неволі, бо таким було її життя. Видавали її за того, за кого батько присудив. І звідси пішла поговорка, що судженого і конем не об’їдеш. І держали її здалека від громадських справ, здалека від світу. Вихований під татарським обухом, москаль держав під таким самим обухом і свою жінку.

Та Україна видала в той час тип вільної людини, козака, що не терпів гніту і неволі. А у вільного, свободолюбного козака була і вільна жінка. І не могло бути інакше, бо українська жінка зривувалась змалку бути самостійною, не зазнаючи опіки ні батька, ні братів не раз роками, коли вони воювали, або часто ніколи, коли вони погибали замолоду у боротьбі з ворогами. Ось в таких випадках, а вони бували дуже часті, треба було бути жінці всім, як у хаті, так і в господарстві. Вона мусіла стати самостійною або пропадати. І саме чаром цієї самостійности треба пояснити те, що наші жінки, як навіть попадали в турецький чи татарський ясир, то й там вибивались. Козацькі думи оспівують

це. Знаємо от хоч би три наші попівни. Одна це Маруся Богуславка, що попала в турецький полон і стала правою рукою турецького паші та що, як співається в козацькій думі, наших невільників, наражаючи на смерть своє життя, визволяла. Друга була попівна з Рогатина, що, попавши в полон, стала жінкою найбільшого турецького султана Сулеймана, керувала великою турецькою державою і відома в історії під іменем Роксоляни. Третьою попівною, відмінною від згаданих двох, була Уляна з Ведмедівки, що в часі Великої Руїни, коли турки напали на Ведмедівку (1667), стала на чолі збройного відділу, зробила випад з міста на турків і, хоч сама згинула в бою, так підбадьорила своєю відвагою інших, що вони таки перемогли величезну турецьку силу. Про героїську поставу Уляни ще й донині згадує народна пісня словами:

*Ведмедівська попівна
Побіду вгинула —
Сімсот турків-янигар
З коней повалила.*

Ще згадаю, що українських дівчат, які попадали в турецький полон і ставали потім жінками пашів чи великих везирів, себто найвищих турецьких достойників, було більше. І цікаво відмітити, як вони дивилися на те, що відступили від свого народу і своєї віри. В думі про Марусю Богуславку співається, як Маруся, попівна Богуславка бідних невільників випускає, дораджує їм добре дбати та чимскорше в городи християнські втікати і благає города Богуслава не минати, а її батькові й матері знати дати, щоб вони маєтків не збивали і її з неволі не викупляли:

*Бо я вже потурчилась, побісурманилась
Для розкоші турецької,
Для лакімства нещасного.*

І тут з самостійности української жінки залишилось ще стільки характеру, що вона має силу і відвагу виявити публічно свій моральний упадок, який відчуває в тому, що задля почестей і багатства зреклася своєї нації і своєї віри.

Вже зовсім інший тип самостійної української жінки виявляє собою згадана Уляна з Ведмедівки. Та перед нею видала наша земля ще й жінку сотника Зависного, відому з героїзму, який виявила при обороні Бупші перед поляками (1654). Це та, що як побачила, що вороги перемогли, не хотючи зносити ганьби неволі,

підпалила власною рукою бочку з порохом і висадила себе в повітря. А, як відомо, загинула тоді героїською смертю, боронячись пальбою доостанку, і решта українських жінок.

Ось такі жіночі типи не були рідкістю в Україні, коли вона ще сьак-так могла жити своїм життям. Щойно з втратою самостійності України і з поневоленням українського народу почала просякати в Україну московська культура, а з другого боку — польська. І почав затрачуватись той чудовий тип самостійної української жінки з її героїчним наставленням. І зникли десь і ті попівни, що колись так вибивались.

Та з'явився на нашій землі герой, що вилляв у своєму „Кобзарі” ціле море сліз, оспівуючи долю і образ української жінки. І з'явилась у нас героїня, що кинула своїм могутнім словом виклик рабам, а зокрема жінці-рабині й всім тим, що раді б жити і в неволі, коли б лише в спокої. Це Леся Українка закликала нас усіх, а українську жінку зокрема зрозуміти, що змістом нашого життя повинно бути змагання створити силу, щоб з поміччю цієї сили хоч на час жити не рабом злидненням, а вільною, непідвладною людиною.

Ці герої почали відроджувати нашу націю, почали збуджувати в ній бойовий, самостійницький дух. І ми бачимо, як з подивом їх духа наша нація почала вертати до давнього героїського виду. А з нацією почала ставати самостійною і українська жінка, вертаючись ось тим робом до свого давнього українського первозору. І, очевидно, іншою почала ставати й українська попівна, себто та з українських освічених жінок, що завжди була найближчою до нашого народу, хоч як дуже була попсута польсько-шляхетською чи московсько-дворянською політурою. Тому не диво, що попівна Наталія Кобринська була тією, що перша в Галичині почала класти основи під український жіночий рух у Галичині, що першою, яка вступила в ряди УСС'ів, була попівна Олена Степанівна, що попівною була і Ольга Басарабова. І це природний розвиток, коли по мучеництві Ольги Басарабової знайшлися такі попівни як Гнатківська і Зарицька, що виступили на варшавському процесі як українські революціонерки і держали себе так достойно, що про них з подивом писала навіть польська преса. Це значить, що навіть там, де ворожі нам культури могли наробити найбільшої шкоди, вони не змогли знищити того, що є в живій крові нашої нації, що є в крові української жінки. І це є причина, чому тепер уже в перших бойових рядах нації

ступає відважним і самостійним кроком українська жінка, кладучи свою власну жертву за Україну.

Так поклала і свою жертву покійна Ольга Басарабова. А про те, якою вона була, в які ідеали і як сильно вірила — про це говорить проречисто її мученицька смерть. Ви саме недавно читали, як там у Москві стояли на суді люди, що їх славлено десятками літ як великих учителів, провідників і визнавців великої ідеї, як мучеників цієї ідеї і визвольників цілого людства. І між ними була також жінка з такою самою славою. Погляньте, якою мізернотою виявили вони себе, коли опинились в такому положенні, що, замість інших висилати на розстріл, їх самих почали висилати. Що ж залишилося з їх великості, з їх фанатичної відданості „великій комуністичній ідеї?” Нічого. Вони, ті великі „месії” нової науки, не могли повести себе так, як ті первісні християни, коли їх кидано на поталу диким звірам за те, що не хотіли відректися Христової ідеї. Але наша Ольга Басарабова, що визнавала фанатично Українську Ідею, не заломилася і на пекельних допитах ляхських чекістів. Вона дала серед мук вирвати з себе життя, знаючи, що її муки, її трагедія і її смерть несуть смерть нашим ворогам, а життя Українській Нації.

ВАРШАВСЬКИЙ ПРОЦЕС

*Промова на зібранні в Нью Йорку
23 лютого 1938 р.*

Коли говоримо про варшавський процес, то мусимо мати на увазі в першу чергу те, що це є процес, на якому стали один проти одного два народи: польський та український, і що це процес, на якому зводили боротьбу дві державницькі ідеї: польська та українська.

Це є теж процес, що глибоко врізується і в українське життя, порушує справи, які ділять українське суспільство на два табори. Цим не роблю поділу на табір опортуністичний і революційний, але стверджую, що є в нас такі особисто добрі й порядні люди, які держаться давніх легальних способів змагань до нашого визволення, і є такі, які не будучи задоволені з такої боротьби,

визнають право відплачувати терором на терор і є тієї думки, що без революційного наставлення наших народних мас, без підготовки революційних провідних кадрів не можна думати, що в відповідному часі наш нарід зможе піднятися до такої нової революції, яка принесла б нам визволення.

Почнім від конфлікту двох державницьких ідей — польської й української, так, як їх висвітлює варшавський процес. Схвилювався навіть бувалий у такого роду процесах адвокат підсудних д-р Лев Ганкевич, який каже, що він прямо не годен зрозуміти, як ті підсудні, яких йому приходить боронити, „самі пхаються на шибеницю”. Він почуває себе в дуже дивному положенні, коли доказує перед судом, що Лебідь вихований на селі і тому не вміє говорити по-польськи, а тільки по-українськи, бажаючи тим прихилити польських суддів до Лебеда. Тим часом Лебідь, який відмовляється говорити по-польськи, в хвили його виправдання зривається і каже: „Пане пшеводнічонци, прошен о глос”, доказуючи тим наглядно, що він знає польську мову, а тільки не хоче нею говорити.

А ось прокуратор, радий, що заломився Мигаль, який „засипав” своїх товаришів. Він зручно випитує заломаного, але кінець-кінцем до чого договориється: до того, що Мигаль, який гостро осуджував деякі вчинки революційної організації, заявляє перед судом, що жаліє тільки за вбитим українцем Бачинським, бо волів би бути радше вбивником Перацького, ніж Бачинського. Бандера в тюрмі свистом, стуканням і написами на їдунках передає своїм товаришам: згинуті, а не зрадити!

Так поступає українська ідея. А польська послуговується в'язничними шпигами і підкидає українським в'язням „грипси”, підписані „Провід українських політичних в'язнів”, в яких подається, що престиж і інтереси Організації вимагають видати тих і тих товаришів. А ось Малюца заломлюється у невияснений досі спосіб і на бажання прокуратора дає українській молоді науку, що вона революційною акцією, яку пропагує ОУН, нічого не осягне.

Але сильніший і переконливіший для слухачів є голос свідка Адріана Горницького, якому передсідник відбирає слово, якого поліцаї силою витягають із залі, але не годні заглушити його слів: „Я до ОУН належав, належу і до самої смерті належатиму!”

Коли вглянемося в акт обвинувачення і в те, що говорилося на варшавському процесі, то правдою буде те, що говорив адвокат Шлапак: якби пропали всі книжки про історію Польщі, а

залишилися тільки акти варшавського процесу, то це була б правдива польська історія. Додам до цього: історія трагедії польської душі, польської ідейности.

Десять тисяч українців, як обчислює „Манчестер Гардісн”, побито під час паціфікації в 1930 році. І коли вбито Перацького, то дивуватись можна хіба тому, пише та сама газета, що українці скорше не зареагували на оце злочинство польської влади. Але вкінці прийшла помста. Точнісінько в тому „Европейському готелі”, в якому 5 жовтня 1863 р. вбили кинджалом польські штилетовці шпигуна Германія, що розконспірував діяльність польського революційного уряду „Ржонду Народового”, підглядала довгими місяцями Дарія Гнатківська польського міністра Перацького, спричинника скатування тисяч українських жертв. І точно так, як польські штилетовці вбили ворога польського революційного руху і польської державности, згинув з українських рук Перацький, шеф „тайної секції”, що переводила паціфікацію.

Та Янек Бяли, або Іван Карлович, що викрив шпигуна і спричинив його вбивство, став польським героєм і донині кожного року в січні згадують за нього поляки, як і згадують про те, що Галичина дала йому притулок, коли він по вбивстві втік з Польщі, щоб не попасти до рук російського царського ката. Там, на українській землі під Львовом, дано йому фільварок і там доживав він свого віку. А тепер польський прокуратор вчить українських революціонерів, що поляки інакше поступали, і радить дивитися на вбивників Перацького іншими очима, як поляки дивляться на вбивника, що переслідував їх революційний уряд. Тепер польський прокуратор згадує навіть українську церковну владу, її „рятує” і „відвертає” від революційних вчинків, від бунту, кажучи, що польська влада, яка їй добра бажає, заявляє, що революційна акція означає для самого українського народу руїну, бо гине квіт і надія його.

Він, мабуть, не хоче знати, що українським молодим революціонерам певно відомо з історії останнього польського повстання в 1861 і 1862 р., що ніхто інший як варшавський архієпископ Фіялковський був душею польського підпілля, саме він, не зважаючи на угодний курс тодішньої польської політики, підготовляв повстання і брав участь у всіх протимосковських маніфестаціях. І за те пішов потім на Сибір, але нині його ім'я є святим в історії відродження Польщі як держави. Українські революціонери теж знають, хто це видержав у польському повстанні найдовше, бо аж до 1865 р., і то на Підляшші, як герой о. Бжуска, що згинув

потім на московській шибениці. А сьогодні його ім'я теж святе в історії визволення Польщі. Польський прокуратор хотів знецінити такі жертви, як жертва Біласа і Данилишина, які, на його думку, йдуть намарно. Чи думав він, що українські революціонери не знають, що десятками літ все, що є в Польщі ідейне, було виховуване на таких, як Роман Жулінський з повстання 1863 р., що катований на слідстві відповів ворогам: „Можете мене бити, та не можете мене судити, бо ваш суд для мене не існує”. А чи інакше заявляв Білас? Чи інакше ставились до цієї справи Бандера чи Лебідь, що по відчитанні польським судом вироку смерти скрикнули: „Слава Україні! Хай живе українська національна революція!”

Пригадує польський прокуратор підсудним на варшавському процесі, граючи особливо на нервах тих, які ломилися, скільки є в тюрмах тих, що повинні бути на шкільній лавці, скільки марно витрачених молодих сил, з яких український нарід мав би великі користі. І до кого ж властиво говорив цей польський прокуратор, що є з партії Пілсудського? Чи він думає, що українські революціонери не знають, що невдале революційне повстання 1863 р. коштувало полякам 400 повішених членів тимчасового польського уряду, військового командування й визначних повстанців, а 50 тисяч повстанців з їх родинами вислано на Сибір, до яких три тисячі симпатиків долучилися добровільно, що повстанцям skonфіковано 6,000,000 моргів землі? Чи польському прокураторові не відомо, що й українські революціонери знають, що про польський революційний зрив пішла легенда, як про зрив шляхетний, але шкідливий, що його довгий час, десятками літ називано в польській історії „рухом романтичних шаленцуф”. Так писали про нього „позитивісти”, або, як ми тепер кажемо, „опортуністи”. Та щойно перший Пілсудський перестудіював той „рух божевільних”, написав про нього книжку і виказав, що той „шал” був саме виявом найбільшої польської сили, що саме він відродив zdeгенеровану польську суспільність, яка почала попадати в зневіру. Саме Пілсудський побивав оту легенду про романтичний рух „шаленців”, а поставив на перше місце чинник моральний і ідейний. З того часу почалася в Польщі ще перед війною нова акція для відбудови Польщі. З руху „божевільних” прийшло відродження Польщі, коли видвигнуто на перше місце ідею. Давня оцінка стосувалась тільки фізичних втрат, skonфікованої землі, матеріальної шкоди і добачала у всякій збройній підготові безцільну акцію. Щойно молоде поко-

лінія з Пілсудським переломило ту фальшиву оцінку. Чи ж тепер можна польському прокураторові, учневі Пілсудського, вчити українських революціонерів іншого розуміння діяльності і посвяти українських, геройських, революційних діл?

Але те все, що розігравалося на варшавському суді, не могло не відбитися на самій Варшаві, не могло не приголомшити старих польських революціонерів і не могло перейти попри хоч трохи думаючи польську суспільність. І ото перший раз в пам'яті нашої історії Польща зрозуміла, що має діло з великою українською ідеєю. Вона не може не бачити, що ту ідею нищиться в такий самий спосіб, як царат нищив ідею польську. Польське громадянство побачило далі, що його обдурював польський уряд, польські часописи, польська література та польська історія, коли їм представляли, що не існує ніякої „української справи”. Воно почало щойно тепер переконуватись, що ціла українсько-польська війна та велике число українських мучеників з повоевних революційних часів витворили не так українську державницьку легенду, як українську державницьку думку, за яку люди хочуть і здібні терпіти та вмирати.

Звідки ж узялося те покоління? Це — витвір новітніх часів. Це — новітня молодь, яка бачила своїми власними очима, як одні гнили по хатах, коли гриміли гармати, а інші гинули або верталися каліками. Це те покоління, яке вчитувалося в славні діла дідів наших, що гинули за ідею. Це те покоління, що до глибини душі переймалося такими кличами, як „Вставайте, кайдани порвіте”, як „Душу й тіло ми положим”. Це те покоління, яке вслухувалося, як їм вдома розповідали про Перший Листопад, про знущання над нами, про катування Басарабової. Це покоління, яке відчувало духа героїв і не задовольнилося панахидами по Басарабовій. Воно захотіло йти її слідами.

І от тут зустрічається воно з опором старшого покоління. І тут виринула проблема, ще до війни змальована Лесею Українкою в драматичній поемі „Адвокат Мартіян”. Це римлянин, славний і впливовий адвокат, що став християнином, що розпалив любов до Христової ідеї у своїх дітях, дочці і синові. Ті діти, чуючи про благородну науку Христа, про те, що віра без діл мертва, що сам Христос пішов за ідею на муки і смерть, не могли погодитися з батьками, щоб мовчки сидіти і тихцем визнавати свою віру. Бо батькові, що саме мав боронити єпископа, наказала церковна ієрархія не визнавати себе явно християнином, щоб таким чином визискати його впливи для рятування церковних дібр,

церков, мастку, організації від нагінки римської влади. Цього становища молоді діти Мартіяна не хочуть розуміти, щодо цього не хочуть піддатися церковній дисципліні. Дочка бачить, що всі її мрії віддати себе в жертву великій ідеї кінчаються на тім, що про ту ідею можна хіба вдома потихеньку говорити, щоб ніхто з ворогів не підслухав. Вона відчуває душевну потребу віддати себе на мучеництво за ту ідею, а що їй не дозволяють, покидає батька і йде до матері-поганки. А син, теж жадний віддати себе в цілості ідеї, йде до римського легіону і там гине. Батько втрачає двох дітей і відчуває себе самотнім. Він сам розпалив вогонь у дітях, а потім взявся його гасити.

І в варшавському процесі і в попередніх подібних би бачимо нашу молодь, подібну до дітей адвоката Мартіяна. Ми бачимо молодого студента Лебеда, залюбленого в молодій і гарній Гнатківській. Обоє розумні, обоє молоді й здорові. А прецінь їм того замало. Їх душа прагне чогось іншого. Вони хочуть віддати себе вищій справі й щасливі, що можуть за неї терпіти.

У Польщі старе покоління називало таку молодь „божевільною”, але те „божевільне покоління” здобуло для Польщі цілий світ.

І наше старше покоління, а то є такі й з молодих, що мають перед очима тільки тюрми, викинені на вулицю, знищені революційною акцією одиниці, замкнені кооперативи і т. п.

Та, беручи ті всі втрати і недомагання самої революційної акції під увагу, спитаймо себе, що є важливіше: матерія чи дух, матеріял чи ідея? І пам'ятаймо, що ворог може нас завжди цілковито знищити матеріяльно, може винищувати нас фізично, але ніколи не виграє, коли в нас буде живою ідея. А ідея мусить реалізуватися, щоб жити. Тому лишімо тим, що є проти революційної акції, щоб реалізували її кооперативами, школами, банками, читальнями чи чимсь іншим, але каменем не кидаймо на тих, що реалізують українську ідею шляхом революційної боротьби з ворогами, схилим голову перед ними, бо вони життя кладуть за українську ідею.

Хай собі там у варшавському соймі заявляють послі що хочуть. Ще в ніякому парламенті ніколи не зроджувалась визвольна ідея, а зроджується вона на барикадах, у боротьбі, в підпіллі. Хай старе покоління заявляє про свою готовість воювати за Польщу, але хай буде пошановане молоде покоління, що в ім'я соборницької української ідеї йде валити Польщу.

І хай собі польські газети в Америці, як от „Дзєннік Польскі” з Детройту, пишуть великими червоними, ніби з нашої крові, буквами, що „українці готові вальчиць за Польскєн”, а ми, американські українці, що зібрались на цім протестаційнім вічу, складім жертву на допомогу тим, що, як і ми, ненавидять лядське ярмо й готуються його валити кров'ю і залізом.

**
*

Як відомо, польська преса зробила варшавському процесові велику рекляму. Вона заповіла, що він буде величезною компромітацією для деяких держав на міжнародному полі, а що важніше буде цілковитим скомпромітуванням українського революційного руху, буде доказом, що цей рух не має нічого спільного з якоюсь ідеєю, що він в нічому не подібний до революційного польського руху, який видав стільки героїчних постатей, що він ведений платними агентами, людьми здеморалізованими, продажними, які є на службі чужих держав, ворогів Польщі, і що цілий український нарід не має нічого спільного з т. зв. українськими „вивроговцями”. А як є хто добрий в тій акції, так це та молодь, що її судить польський суд, ця пожалування гідна жертва обманців, що сидять десь за кордонами, а в краю висилають молодь на смерть, щоб потім ту їхню смерть капіталізувати, брати гроші від чужих держав чи збирати в Америці долари.

І важливе те, що тих українських революціонерів представляє частина польської преси як бандитів, ножівників, горлорізів, гайдамаків типу Гонти і Залізняка, що ніби вміють тільки вішати та різати, не знаючи навіть за що. І здається, що саме тому так цікаві були аристократичні польські пані, як пише польська преса, поглянути на тих гайдамаків, скутих перед польським судом. І тому, як пише польська газета, кинулися вони вживати всіх впливів, щоб дістати карти вступу на перший день розправи. І як ті римські аристократки в часі, коли Рим уже був здегенерований, коли вже хилився до упадку, йшли так радісно до цирку, щоб поглянути, як леви і тигри розшарпували невинні тіла перших християн, так спішили ті польські пані, щоб поглянути на українських хлопців і дівчат, що посміли піднести руку проти польської держави. І великого заводу дізнали ті польські аристократки: надіялися побачити диких, неотесаних людей, з диким вира-

зом лиця, а тут один за одним, як описує сама ж таки польська преса, молоді, симпатичні обличчя, з благородним виглядом, з гарною вимовою, з ввічливим поведженням. А одна з тих двох молодих студенток дочка священика. Обидві гарні з лиця, скромні, ввічливі, з усміхом на лиці, але обидві закляті як скеля, коли їх питає суддя польською мовою, а вони мовчать, хоч за те їх карають.

В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКИХ ЗБІГЦІВ

*Промова на візу в Купер Юніон,
в Нью Йорку, 28 жовтня 1945 р.*

Про Купер Юніон, оцю виховно-навчальну інституцію, в залі якої ми нині зібрались, пише редакційна стаття часопису „Нью Йорк Таймс” з 16 жовтня ц. р., що вона вела впродовж останніх шести років курси для руїни, щоб допомогти знищити ворогів, а тепер знов почала вести давні курси для творчости, для людського щастя і добра.

Ми, американські українці, теж працювали останніми роками для руїни ворогів нашої держави і наших ідеалів. А тепер, разом з цілою Америкою, працюємо над тим, щоб здійснились ті ідеали, за які ми пішли на війну. Ми їх просто називаємо американськими або демократичними ідеалами.

До тих ідеалів ми зараховуємо теж і право українського народу в Європі на вільне й самостійне життя. Право, яке нам особливо дороге, бо ми походимо з того народу і знаємо добре, як він терпів і терпить через насильство, грубу силу, варварство. Та може дехто запитати, що можуть допомогти Америка, її закон та її ідеали Україні?

Той, що говорив у цій самій залі й з цього самого місця, Авраам Лінкольн, обговорюючи ідеали, вложені в Деклярацію Незалежності Злучених Держав, заявив, що це такі ідеали, що їх можна буде застосувати у всі часи і до всіх народів, і що ті ідеали будуть завжди колодою і доганою для всіх тираній, у якому краю вони не появились б.

Отже, ми нині зійшлися, щоб заманіфестувати, що ті ідеали, про які говорив великий Лінкольн і які лягли в основи нашого краю, повинні стати тепер колодою для тої большевицької тиранії, під якою стогне український нарід.

Ми зійшлися, щоб ствердити, що ми пішли у війну в обороні християнської цивілізації. А дозволяти брати Кремлеві українських біженців у московський ясир, як колись, сотки літ тому, брали татари у свій ясир, є проти християнської віри і цивілізації.

Що більше: не зважаючи на те, чи і яка була угода в Ялті, на яку червона Москва покликається, видавати невинних людей на смерть і муки є проти духа краю Вашингтона і Лінкольна. Навіть якби була така угода, то вона повинна бути скасована, бо підтримує варварство. А Америка була і є проти варварства.

І якби хмари варварства і деспотизму знов затемнили науку і свободу в Європі, наш край збереже і приверне їм свободу, голосив великий Тома Джефферсон. Варварство зависло над українським народом, країною, навіть над тими, що втекли з України. І ми зійшлися, щоб сказати нашому урядові: приверніть свободу Україні, а як не привертаєте, то принаймні не допомагайте заковувати ще більше і так закатований український нарід, хоч не віддавайте в ясир невинних і нещасних українських біженців.

Говорячи про потребу створення „демократичної Європи”, перший американський амбасадор до Советів Буллїт, їхній колишній великий приятель, розглянувшись добре, що саме Совети в дійсності собою являють, сказав, як свободолюбний американець, таке: „Американський нарід і американський Уряд не дадуть своєї згоди на тиранію, наложену одним народом на другий. Ми не дамо безпеки невільництву, не гарантуємо його існування”. Те саме сказав учора президент Труман, заявивши, що Америка не визнає „накинених режимів”. А чи режим в Україні не є накинений?

Совети вимагають від Америки гарантій для тиранії, диктатури, невільництва, каторжної праці, виселень і поневолень. Вимагають того, щоб ми, американці, помагали заганяти безборонних людей у російський ясир, на муки, голод, смерть. А ми не можемо і не сміємо того робити!

Советська пропаганда кричить, що не Айзенгавер, а Жуков виграв війну, що не Америка, а Совети визволили Європу. І на тому спирає загарбування нових земель і поневолювання нових народів. На тому спирає щораз нові домагання, а між ними й те,

щоб всі збігці, в тому числі й українські, вертались під совєтську диктатуру.

Ми, американці, що стільки дали для знищення Гітлера в Європі, не кажемо, що ми одні виграли. Ми високо ставимо воєнні жертви тих народів, що є під Советами, і кажемо, що ми рівні, коли йдеться про розгром нацистської Німеччини. А коли йдеться про українську кров, то вона лялася як по американським боці, так і по совєтським.

Тому саме Совети не сміють нам диктувати і мусять з нами рахуватись. Як американці й як українці ми цілим серцем з народами, що є під Советами, і з ними ми приятелюємо, а не ворогуємо. Ми хочемо і повинні їм помагати, але не будемо помагати тоталітарному і диктаторському режимові ловити тих невинних людей, що від нього втікають.

Це ж утікають ті, що той режим бачили на власні очі, пережили його на власній шкурі. Втікають ті, що добре знають, яка їх жде лиха доля, а проте воліють згинуть серед лиха на чужині, ніж жити й мучитись під Советами. Втікають з рідної землі, бо переконані, що тій землі й рідному народові більше прислужаться на чужині, ніж коли б жили під чужою владою, яка запанувала над Україною.

Питаю вас, чи можуть вони інакше думати, чи мають право в щось інше вірити?

Ось минуло десять років, як київські „Вісті” з 18 грудня 1934 року проголосили, що виконано кару смерти на: Крушельницькому Іванові, Крушельницькому Тарасові, Романові Сказинському, Косинці Григорієві, Влизькові Олексі, Фальківському Дмитрові і інших. На 28 молодих інтелігентних і многонадійних силах. Названо їх „терористами”, „фашистами”, „українськими націоналістами”. Обвинувачено молодих письменників за те, що споглядали у своїй творчості на „захід”, а не на „схід”, себто на Москву.

Наглядно виявилось, що йшлося тут не про „українських націоналістів”, не про „фашистів” та „терористів”, а про фізичне винищування української інтелігенції. Усі ті молоді люди були причаровані комунізмом. Деякі з них втекли з Польщі й Румунії, щоб віддати свій труд „Радянській Україні”. Втекли під Совети, послушавши совєтських агентів, що промовляли до їхнього молодечого патріотизму й запалу і казали, що це їх патріотичний обов’язок працювати „для добра вільної й соціалістичної України”, яка „прийме їх з одвертими раменами”.

І замітне, що якраз тих, що послухали советських агентів і перейшли з Західньої України під Польщею на Україну під Росією, тих поставили у тому смертному присуді на першому місці. Це — Іван Крушельницький, Тарас Крушельницький і Роман Сказинський. А, як знаємо, батько молодих Крушельницьких, старий письменник і радикал, що намовляв синів перейти до „советського раю”, збожеволів по цім на Соловках, куди його запроторила большевицька влада разом із дочкою.

Тепер американські радикали закликають іти слідами старого Крушельницького й вертатися під Совети, щоб оглядати власними очима, як будуть розстрілювати їхніх рідних дітей, а самим докінчувати життя себегубством або в божевільні на Соловках чи на Сибіру.

А за що розстріляли в тім присуді 28-ох, наприклад, Дмитра Фальківського? Це ж син бідної селянської родини на Поліссі. І то ще такий, що бився проти „петлюрівських банд”, як писали самі большевики! Вбили, бо не злюбили, коли у Фальківського заважило українське село й він зачав писати:

*Я люблю так степи і кудлаті тополі,
Я село так забите люблю!
Ой, минуле, минуле, вернись!
Зашуми ж, моя нісне, над шумами гаю,
Як шуміла давно, колись . . .*

Та хто таки видав, щоб в Україні під Сталіним можна було не втішатись сучасним „раєм”, а тужити за минулим? Як можна не співати про Сталіна, Москву і єдину любов до них, а писати такі вірші:

*Я люблю свою хату поліську,
Я люблю свій зажурений ліс . . .
Я віддав би за неї одразу
І Тибет, і Урал, і Кавказ!*

За ці вірші в честь селянської хати на Поліссі, а не в честь Сталіна і Уралу пішов Фальківський під розстріл як „фашист”, „націоналіст” і „контрреволюціонер”.

А за що розстріляли тоді селянського сина, Олексу Влизька, що був уже вихованцем советської школи? За те, що коли в нагороду послали на Захід, у світ, то він, повернувшись, мав харак-

тер сказати правду, що люди на Заході живуть краще, ніж у советському раю під Сталіним.

На Заході він зрозумів, як селянська дитина, і трагедію українського села і трагедію українського селянина. Зрозумів і дав тому вислів. А в царстві Сталіна це означає смерть. Так і сталося.

А Григорій Косинка? Теж селянський син, що виріс у біді. Але мав серце і мав відвагу писати у своїх оповіданнях навіть про матір, якій „комуна сина вбила за Петлюру”. І ще навіть не виступив з Української Автокефальної Православної Церкви. І не хотів називати у своїх оповіданнях петлюрівців „бандитами”.

Питаю, чи можна вертатись у таку країну, де таке діється? Чи можна не мати перед очима фанатичного комуніста Хвильового, що заради комуністичної ідеї вбивав в повісті навіть матір? А що з ним сталося, як зачав писати:

„Я до безумства люблю небо, траву, зорі, задумчиві вечори, ніжні осінні ранки”, очевидно в Україні. Як написав: „Я до безумства люблю наші українські степи, наші вишневі садки”.

Критика назвала такі його писання малопо не національним „бандитизмом”. Тоді зачали його притискати, щоб писав інакше. А він, у розпуці, кричав: Так про що писати, про тих „сукиних синів”, що „з’їли революцію”, оспівувати всяку сволоту тільки тому, що вона зветься комуністом? Чи я вже зайвий чоловік тільки тому, що безумно люблю Україну?

Так, він був зайвий. Усі такі люди зайві в Україні в розумінні Кремлю. І Хвильовий покінчив самогубством в подібний спосіб, як покінчив народній комісар освіти Скрипник.

Тепер питаю, чи по тих прикладах ми маємо нашим рідним дораджувати: в Україну ідуть, діти, в нашу Україну? Маємо туди висилати молодих і старих письменників, науковців, мистців, щоб там їх розстріляли чи щоб там кінчили вони самогубством, не бажаючи опідлюватись і співати нікчемні гимни в честь катів України?

Це „нацисти”, це „фашисти!” — кричить тут комуністична згряя про тих, що не хочуть вертати під Сталіна. — Це „жовто-блакитники”, „самостійники” і „зрадники”! — кричить московський сатрап Мануїльський. Кричать, але ні вони, ні їхні радикальні прихвосні не спішають вертатись в ту Україну. Мабуть, ще мають перед очима людей зі своєї партії, а то й канадійських комуністів, письменника Ірчана та Сембая, що поїхали в Україну і з них той останній пішов під розстріл, а перший пропав без сліду з цілою родиною.

Ні, не вертатися в Україну тим, кого жде там загибель. Зате треба нашим збігцям і нам тут, в Америці, вжити всіх сил духа, щоб розкрити перед світом те пекло, що існує в Україні.

Нам треба сказати світові, що Україна і український нарід не мають нічого спільного з советським каторжним режимом, з советським імперіялізмом, з енкаведистами і взагалі з советським варварством.

Нам, що маємо в собі українську і тим самим слов'янську кров, треба голосно твердити, що ми, український нарід, не маємо нічого спільного з советським слов'янофільством. Себто ми ніколи не будемо дикунами, що мордують мільйони своїх власних людей голодом та каторгою.

Отже, треба сказати: так, це все є дикунство, але не дикунство українського народу, не дикунство слов'ян, а дикунство Москви!

Оті речі мусять перед світом виказувати українські збігці в Європі й ми тут, в Америці. За те будуть нас лаяти лакеї червоної Москви і Сталіна, але маймо святу віру в те, що коли тільки український нарід визволиться і стане справді вільним, то він благословитиме кожний наш протест, кожне наше віче, кожну нашу маніфестацію, звернену проти ворогів незалежності України.

Голоси Хрущова чи Мануїльського, звернені проти українських збігців чи проти нас, не є і не будуть голосом вільного українського народу, а тільки голосом Кремлю, Москви.

Оті лакеї Москви називають нас, американських українців, глумливо „жовтоблакитниками” і „самостійниками”, себто „зрадниками”, за те, що ми обороняємо Українську Народну Республіку, що постала в Києві 22 січня 1918 року, і ту Західньо-Українську Народну Республіку, що постала 1 листопада 1918 р. Та одиницями дійсними зрадниками демократії й волі України є саме Хрущов, Мануїльський та їх кумпанія.

Ось такими зрадниками вони і остануться, а ми були, є і будемо жовтоблакитниками, самостійниками і демократами!

ЛИСТОПАДОВІ РОКОВИНИ

В СЬОМІ РОКОВИНИ СВЯТА ПЕРШОГО ЛИСТОПАДА

А було це вночі, сім літ тому, в день 1 листопада 1918 року. Занурений в глибокім сні, дрімав престольний город князя Льва. А на його вулицях панувала мертва тиша, яку порушувало тільки пожовкле листя, що з тихим шелестом спадало з дерев на землю. Падали ці осінні листочки пожовклі і мертві, ті самі, про які поет співає, що оце падають надії листки останні. Падала остання наша надія. Падали ці осінні листочки, а легесенький осінній вітер котив їх по вулицях Львова і вплітав між ноги тих молодих постатей, що різними дорогами, але до одної цілі спішили в ту темну і морозну ніч.

Як бджоли до вулика, так усі вони поспішали до Народного Дому, в якому вже зібралася найкраща молодь Галицької землі. А коли прийшли — побачили від щастя і радості сяючі лиця. Побачили, як на підвищення зійшов славний полковник Дмитро Вітовський, мужицьких батьків з галицького села Медухи добра дитина, матері-України син найвірніший, а Української Галицької Армії жовнір найкращий. Ось став він і підніс угору синьо-жовту хоругов. А поцілувавши її промовив чотири великі слова: „Українська Держава або Смерть!” Слова ті, мов чотири гострі стріли, прошили серця молодих героїв. А по тих словах пусто стало на залі, бо одні пішли обеззброювати австрійську залогу по казармах, другі обсаджувати двірець, треті патрулювати по вулицях Львова. А найменший з них і наймолодший, стрілець Степан Паньківський, багатих, але чесних і високопатріотичних батьків дитина, підніс блакитно-жовту хоругов і побіг з нею в сторону міського ратуша, щоб видряпатися до схід сонця на високу вежу. Хоругов цю він вихопив з рук полковника Вітовського.

І як встало в день 1 листопада 1918 року раннє сонце, як продерлися через Замкову гору перші соняшні промені, то впали

вони, як звичайно, в першу чергу на високу ратушеву вежу і освітили своїм блиском щойно застромлений український синьо-жовтий прапор.

В такий то спосіб, по 600-літнім поневоленні, заблиско Галицькій Україні перше проміння волі, замаяв над нею наш національний прапор на знак, що українець став правним і дійсним господарем на своїй власній, рідній землі.

Замаяв наш прапор високо, кличучи до галицьких дітей своїх:

*Гей, хто з нами, не з рабами,
Хто стоптав ганебний страх,
Станьмо вкупі за Вкраїну,
Биймось, биймось до загибуні!*

А між ті слова впліталися радісні звуки церковних дзвонів. Перший загудів старий дідуган з Волоської церкви „Кирило”, що то протягом соток літ був свідком нашого поневолення, той, яким не вільно було дзвонити з наказу польської влади навіть по померлих братчиках. Йому відповіли дзвони зі старовинної церкви П’ятниць на Жовківській і від свв. Петра і Павла на Личаківській передмісті. А коли дзвонив святий Юр — пішов відгомін по цілій Галицькій землі. Всюди дзвонили радісно дзвони, вітаючи день свободи, день 1-го листопада.

Той відгомін був так сильний, що пробився через шпилі Чорногори, через Бескид, у сім рядів мережаний, і збудив до нового національного життя наших братів із Закарпаття, дійшов до зеленої Буковини, доніс радісну вістку до золотоверхого Києва, на Кубань, над Дін, на Забайкальщину, Амурщину і Зелений Клин в Азії, перейшов океан і дістався до серця американських, канадійських і бразилійських емігрантів. Той відгомін 1-го листопада був так сильний, що потряс цілою нашою нацією на всіх землях і викресав у нас таку силу, що ми без зброї, стрільна і приготування могли видержати майже цілорічні бої.

А боротися треба було від самого початку. Щодень падали свіжі жертви то під цитаделею, то під соймом, то на двірці, то біля пошти чи казарми Фердинанда. І коли знемігся полковник Вітовський, а команду перебрав полковник Стефанів, то він заявив, що вже бачить не українське військо, а тільки горстку чорних від порошу і перевтоми запек. Їх було мало, але кожний з них був героєм. І тому тільки вдержували вони Львів в українських руках 21 день і 21 ніч.

З тих одчайдухів, що обороняли Львів, не залишилося в живих багато. Згинув полковник Вітовський, згинув в обороні Львова

і молоденький стрілець Степан Паньківський. Полягло тих стрільців сила, а по собі лишили для нас світлу пам'ять про День Першого Листопада 1918 року. Того Першого Листопада, що створив Українську Галицьку Армію і наказав їй проливати кров і гинути в обороні Української Держави. Того самого Першого Листопада, що його першу річницю святкували стрільці на Великій Україні, будиши вже в обіймах смерті, напівживі, коли гнав їх тиф у передчасну могилу. Того Першого Листопада, за який наш нарід тисячами в ляцькі табори смерті гнали, за який замордували в тюрмі Ольгу Басарабову, за який розстріляли Скочиліса і товаришів, за який недавно до напівсмерти побили полковника Української Армії Андрія Мельника.

Вони лишили нам той Перший Листопад, який підніс нашу рабську душу і злучив її з думами геройських предків наших. З Володимиром Великим, що ще тисячу літ тому, ішов з-над Дніпра обороняти галицькі землі, з Романом і Данилом і тими їхніми галицькими полками, що в обороні Соборної України 700 літ тому над Калкою кров проливали, тими, чиї кості тріщали, коли татари на їх плечах бенкетували, з тими, що за батька Хмельницького під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями Польщу розбивали, а для українського народу волю здобували, з тими героями-козаками, що з Запорізької Січі як сизі вірли вилітали, з турками, москалями та ляхами воювали, рідну землю захищали, з тими, що за гетьмана Мазепи під Полтавою свої голови поклали, з тими всіми, що згинули за волю України на рідній землі, на чужині, на засланні.

Тому день 1-го листопада велике народне свято, бо воно лучить геройську минувшість з геройською теперішністю. В той день встають з гробів тіні наших славних предків, встають, як живі наші герої, встає бідних мужицьких батьків з Медужи полковник Дмитро Вітовський, встає і та багатих батьків улюблена дитина стрілець Степан Паньківський, встають разом з кістками старого гетьмана Богдана Хмельницького, встають разом з тими, яким голови стинали, яких вогнем пекли, яких на паль вбивали. Встають і показують нам свої рани, розказують про свої муки. Вони наші і знають нашу душу і наше серце. Вони знають, що між нами багато таких, що ні кров, ні смерть його не зрушить, але вони свідомі того, що наш нарід мав завжди героїв, що готові були за свій край і головою наложити. До тих, що мають серце і любов до рідної землі, звертаються вони і говорять: „Ми впали за вас, ми залишили по собі пам'ять світлу. Ми піднесли синьо-жовтий прапор на рідній землі і обороняли його доти, доки не

згинули. Правда, ворог здер синьо-жовтий прапор з ратушевої вежі у Львові і потоптав ногами, але він не пропав. Він живе в наших і ваших серцях, він повіває над нашими гробами і над вашими головами, закликаючи вас до дальшої боротьби:

*Гей, хто з нами, не з рабами,
Хто стоптав ганебний страх,
Станьмо вкупі за Вкраїну,
Биймось, биймось до загину!*

НЕ ПОРА, НЕ ПОРА . . .

Промова в Нью Йорку, 12 листопада 1939 р.

Приблизно 150 років тому, коли по розборі Польщі Волинь, Поділля і Київщина опинилися під владою Москви, український народ виявив свої почування з приводу цієї зміни у пісні, що зачинається всім нам добре відомими словами:

*Наступала горна хмара, настала ще й сива,
Була Польща, була Польща та й стала Росія . . .*

Змальовується у цій пісні якими образами, як та зміна виглядала в практиці, як виглядала та сива хмара, що наступила по чорній, себто як виглядало московське кріпацтво, що наступило по польській панщині.

І співається в тій пісні, як то по тій зміні засумований священик ходить у неділю по церковці, книжку читає й питає:

Ой, гом же вас добрих людей у церкві немає?

А пісня відповідає:

Од неділі до неділі кажуть молотити.

Тепер розібрали Польщу четвертий раз, по чорній і сивій хмарі прийшла червона, а західньо-українські землі, що стільки натерпілись від польських „пацифікацій”, опинилися вже в новій Росії, що то прибрала собі назву Союзу Советських Соціалістичних Республік. Нова вона тому, що тепер, замість російських царів,

таких, як Петро чи Микола, засідають на московському троні такі, як Ленін чи Сталін. Замість Малої Росії чи Малоросійської Колегії маємо тепер Українську Соціалістичну Советську Республіку і такий її уряд, що його голова може навіть виступати в українській вишиваній сорочці.

Як бачимо, наступили великі зміни щодо часу, осіб і назв. Але чи змінилась та „сива хмара“, що 150 літ тому наступила по чорній? Мені здається, що коли український нарід матиме змогу змалювати вірно у своїх нових піснях оті зміни, то певно та давня сива хмара переміниться у червону, коли прийдеться згадувати за кров новітніх мучеників і тих мільйонів братів, що погинули за нової Росії від голоду, розстрілів і змагань. І ось тому сумом повите українське серце, коли приходиться йому святкувати цьогорічну річницю Першого Листопада 1918 року.

Та цей сум не є, не може й не сміє бути безнадійним. Чейже український нарід ждав 578 років на повалення польського ярма і таки діждався свого Першого Листопада 1918 року.

Що це означає? А ніщо інше, як тільки в першу чергу те, що навіть 578 років неволі не були всілі знищити вільного духа українського народу! Чи ж тепер можна сумніватись, щоб могла вдержатись на українських землях інша неволя? Правда, що застромлений 1-го листопада 1918 р. український жовто-блакитний прапор удержався у Львові всього 21 день, а на Галицькій землі всього не цілих 9 місяців. Але не забуваймо, що, станувши по 578 роках неволі до боротьби за волю, ми, західні українці, хоч числом невеликі, вдержалися у Львові довше, ніж тепер вдержалась ціла Польща з півтора мільйонами жовнірів, коли на неї наступила Німеччина.

Пам'ятаймо, що новітня Польща вдержалась на українських землях уже не сотки літ, а всього 20 років. І пам'ятаймо, що за тих 20 років Москва ввесь час намагалася жити з Польщею у якнайкращих відносинах! Вона ні словом не обзивалась, коли український нарід був під Польщею пацифікований, а українська земля колонізована польськими зайдами. Теж і Німеччина старалась тоді Польщу підтримувати, бож Гітлер порозумівся з Пілсудським, уклав навіть з ним угоду.

На всі лади старалась ось так Польща рятувати історичну, ягайлонську ідею, себто те, що означає загарбання західньо-українських, білоруських і литовських земель, соціальний гніт, релігійні переслідування і винародовлювання непольських народів. Та пам'ятаймо, що та Велика Польща була розторощена вже

давно славної пам'яті гетьманом Богданом Хмельницьким у битвах козаків з поляками на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявою, Збаражем, Зборовом, Берестечком, Білою Церквою, Львовом, Замостям, Нестерваром, Баром, Кам'янцем Подільським, Жванцем, Батогом, Охматовом. На всіх тих славних побоевищах, про які згадував Самійло Зорка, коли виголошував прощальне слово над домовиною Богдана Хмельницького. А по Хмельниччині по-крайно Польщу трьома наворотами саме тому, що вона ніяк не хотіла погодитися з тим, що козацькі війни цілковито потрясли Польщею, що Хмельницький дійсно завдав смертельний удар ягайлонській ідеї, і що їй треба цілковито змінити політику супроти України і українського народу. Та Польща не захотіла з українським народом чесно й розумно жити навіть і тоді, коли їй ще раз усміхнулась доля і вона відродилась.

Передчасна смерть Хмельницького припинила велике визвольне діло великого гетьмана України. Узався за це діло пізніше великий гетьман Мазепа, але — нещасливо. І ось тепер це діло все ще остається не завершеним, бо ще далі господарем України не є її нарід.

Гю Гібсон, колишній американський амбасадор в Бельгії і Бразилії, підкреслив недавно у своїй промові в Тавн Голлі, виголошеній з нагоди Свята Примирення, що Злученим Державам Америки треба тепер, заки прийде по розгромі Гітлера до нового завішення зброї, добре вивчити європейські проблеми. Казав, що Злученим Державам прийдеться відігравати цілком певно знову велику роллю по цій війні. А у тій ролі, казав він, буде замало доброї волі, доброго серця і сантименту, а треба буде великого знання дійсних відносин в Європі, якщо нове замирення не має принести ще гіршої кривди від тієї, що їх спричинив Версальський договір.

От в цьому полягає наше велике завдання в Америці: усіми засобами змагати до того, щоб Америка була свідомо в першу чергу того страшного насильства, якого допускались окупанти України над українським народом.

Цьогорічна річниця Першого Листопада замітна тим, що оце перший раз повіває над Львовом червоний прапор, як символ московської влади. Повіває там, де повинен повівати жовто-блакитний прапор, символ української влади. І діється це в 230-літню річницю нещасного Полтавського бою. Того бою, яким гетьман Мазепа хотів спинити московську інвазію на полудне, себто спинити намагання московського царя Петра I опанувати цілковито

Чорне море, а тим самим вбити раз на завжди надії на незалежну українську державу. Наслідник Петра І, Сталін, пішов ще далі й посягнув за такі українські землі, що Москви ніколи не знали: загарбав Галичину зі Львовом. Вигубивши на Великій Україні мільйони людей за любов до української землі й волі, пробуватиме тепер Сталін „усмиряти” ще й західньо-українські землі. Значить, треба думати, що тепер почнеться там нове мучеництво нашого народу. Найтрагічніше у тім мучеництві на мою думку, те, що українських людей змушують не тільки терпіти, але постійно і всюди величати руїнника самостійности України „ясним сонцем” і „визвольником”. Найстрашніше те, що Москва пробує добивати український нарід яничарами і донощиками.

Найболючіша сцена в Полтавському бою, як його описує Богдан Лепкий, була та, коли запорожці, вірні Мазепі, билися на життя і смерть з калмуками московського царя, поки не відчинились ворота Полтави і полтавці не скочили на своїх братів. Повторилась біблійна сцена з Каїном і Авелем. А коли московські вояки добивали ранених козаків і коли конали козаки у страшних болях, посаджені на палі, то з Полтави доходили веселі голоси дзвонів, що били в них на знак радості з перемоги московського царя над Мазепою. І дзвонили ті дзвони, що їх щедрою рукою дарував Мазепа, що їх сам казав вилити і сам помагав завішувати на дзвіниці.

Подібних сцен не забракне і тепер за Сталіна, наслідника Петра І. Не обійдеться й тепер без зрадників та донощиків. Всюди вони будуть: в Україні й поза нею. І вже є. Це ті, про яких згадує народна пісня про „Правду та Кривду”, що то постала тоді, коли після зруйнування Запорізької Січі Москва в Україні одних перекупила грішми, гонорами і маєтками, а інших на Сибір засилала, а ще інших мордувала. Ось тоді, каже пісня, „неправда стала правдувати”. Та з цієї неправди, з того цілого нещастя, що тоді впало через Москву на Україну, найбільше лихо добачас ця народна пісня в тому, що:

Вже ж бо кінець віку приблизився:

Хоч рідного брата стережися.

І з ним на суд стати — правди не зіскати.

Та є і потішаюче у теперішній трагедії українського народу, як і в минулих, що український нарід назагал завжди оставався у глибині свого серця чистим, моральним і тонко відчував, де

кінчається чеснота і патріотизм, а де починається гидота. І тому, хоч признається у пісні, що під турком є що їсти і де господарити, що під ним „за все добре”, але таки „за одно недобре — що брат брата бити”.

Та в таких часах розпуки, коли треба було й „рідного брата стерегтися”, знаходив український нарід у минулому порятунку, котрий і тепер актуальний. Він перестав звірятися перед живими людьми, а розмовляв з могилами своїх предків, з кістями, порохом і духом тих своїх героїв, що хоч знали його слабість і великі недомагання, свято вірили в остаточну перемогу того доброго, що є в серці української нації. І тому саме віддали життя за краще завтра того народу.

Оту величезну пільгу, яку можна було набути з українських могил, вже давно заважили дослідники українського письменства і української музики. Бож таки тяжко знайти такого українського письменника чи музику, що не оспівував би могил, що не черпав би пориву і запалу від отих свідків лицарської минувшини України. Уже така вдача українця, що до нього сильніше промовляють гроби, ніж живі люди. Навіть вороги завважили, що хоч які ми українці сварливі й роз'єднані, а перед могилами — об'єднані. Тому понищили вороги могили козацьких героїв. Тому так багато розритих стрілецьких могил, що зв'язані з Першим Листопадом і тією революційною боротьбою, що він її започаткував.

Ось ті могили відродили українську літературу і цілу націю. У них і тепер треба шукати підпори, коли хтось хитається, шукати віри, коли хтось сумнівається і заломлюється. А ті могили вчать український нарід відчувати так, як відчував умираючий Хмельницький, що в останній хвилині, заки йому відібрало мову, ще вспів сказати до своїх полковників: „Не хочу я лежати в Чигирині. Чигирин довго був під пануванням ворогів нашого народу. Поховайте мене в Суботові. Я придбав його кривавою працею.”

Ось така була в серці великого гетьмана ненависть до ворогів українського народу. І тому, що так відчував, доконав він таких великих діл. Ось такої ненависти до неволі й такого завзяття треба тим, що хочуть докінчити Богданове й Мазепине діло.

Та агенти тих, що бажали б панувати над Україною, відтягають український нарід від тієї любови до України, якою жили Хмельницький і Мазепа, та від тієї ненависти, яку вони мали до ворогів визволення українського народу. Такими агентами є і далі будуть чужі, а теж і люди української крові. Вони будуть

пробувати захвалювати те чи друге ярмо, ту чи іншу барву, аби тільки не жовто-блакитну, рідну, українську. Будуть і такі серед самих українців, що покликатимуться на вишивану сорочку Хрущова та на радіовисильню з Москви, що передає пісні з „Наталки Полтавки” чи з „Запорожця за Дунаєм”, як на докази великої прихильності Сталіна до українського народу.

У таких випадках добре пригадати собі великого грецького патріота і славного промовця Демостена, що, зогріваючи атенців до витривалости в боротьбі з Филипом Македонським, казав їм, що замало бути хоробрими і перемагати ворога за мурами міста. Бо треба ще навчитись ненавидіти і гонити від себе тих, що в самім обложенім місті, в самій середині виправдують ворога, промовляють за Филипом і пояснюють його наїзд простяганням братньої руки атенському народові.

Ось тому у свято Першого Листопада, в часі, коли українському народові ворожі агенти трублять тепер про „визволення” України, треба мати постійно перед очима трагічні образи смерти гетьмана Полуботка чи живцем замуrowаного в келії останнього кошового Запорізької Січі Калнишевського, з часів царату, а з часів червоної тиранії помордовану большевиками українську молодь під Крутами чи тих, що їх посічено під Базаром, а далі мільйони тих, що загинули за волю України, за те, що виконували заповіт Франка: „Не пора москалеві, ляхові служити!”

Шляхом, указаним Іваном Франком, за його словами „пора для України жити” підуть певно й нові борці і йтимуть так довго, поки з українських земель не зникне влада Будапешту, Букарешту, Варшави, Берліну та Москви, а буде тільки влада Ужгороду, Чернівців, Львова, Києва і більш нікого.

У ЛИСТОПАДОВІ РОКОВИНИ

Промова в Джерзі Ситі, Н. Дж., 22 листопада 1941 р.

Пригадую собі, як у 1921 році, прибувши до Америки, укладав я у Вашингтоні першу відозву в справі святкування 1-го Листо-

пада та як у „Свободі” на першій сторінці появилось грубими буквами: „Святкуймо День Першого Листопада — найбільше свято Західньої України!” Ось так постало перше такого роду свято, відзначаване на американській землі.

Від того часу 20 років доводилось мені їздити по наших громадах і промовляти на Листопадових Святах, бути свідком нашого піднесення і смутку. Протягом 20 років ми ставали на сценах і голосно, твердо й свято заявляли, як то Листопадові Свята теж і нас змінили, як і ми набралися геройського духа та геройської постави з геройських діл тих, що творили Перший Листопад, його обороняли і за нього гинули в глибокім переконанні, що ведуть боротьбу за святу справу: за правду і волю. Здавалось мені, що коли ми тут, на американській вільній землі, ось так відчували українських борців і героїв, то були ми не тільки гідними нащадками українського народу, але також достойними мешканцями тієї землі, що видала Вашингтона і Лінкольна. І тому, скажу правду, серце рвалося мені з болю, а розум мій тупів, коли минулого року, якраз у 20-ліття Листопадових Днів на американській землі, в головах деяких наших людей, старого й молодого покоління, почали зроджуватися сумніви, чи нам треба у таких часах, як теперішні, взагалі святкувати День Першого Листопада. Вислід ось таких роздумувань, як знаємо, був між іншим такий, що того свята не відзначавано зовсім навіть у такій великій громаді, як ньюйоркська.

Признаюся, що коли я перший раз почув такі думки, то був заскочений так, як на реколекціях українського католицького духовенства в Америці, коли, приїхавши, мав нагоду сказати дещо про потребу допомоги урядові ЗУНРеспубліки, а мене один із священиків запитав, чи вже встановлено контролю над грішми, що їх зложать на ту ціль. Мені, висланцеві Уряду Держави, яка була створена Першим Листопадом, навіть у голові не могло вміститися, хоч той Уряд був тоді вже на вигнанні, щоб хтось з українців міг не мати довіря до того Уряду і вимагати якоїсь контролю поза ним. Та скоро я пізнав, що я в Америці, що тут люди вправді говорять про Перший Листопад, вправді ним тішаться, а проте таки ще далекі від того, щоб відчутти душевні зміни тих, що там, на місці, були в Листопадові Дні. Не було в тому нічого злого, було це природне явище.

Та коли мені 20 років пізніше прийшлося почути, що треба залишити святкування Першого Листопада, то це вже наповнило мене дійсним сумом. Як казали мені, що це свято треба змо-

дернізувати чи там заамериканізувати, то я відповідав, що все, чого це свято потребує, то це, щоб ті, хто про це свято говорять, англійською і українською мовою, краще вистудіювали, на яких ідеях Перший Листопад зродився, чого dokonав і що по собі залишив. А тих ідей не заступають і найкращі співаки та скрипалі, найбільші залі й найбільші політики, яких би можна було на такі свята дістати. Одним словом, радив я те, що тепер сталось на Бродвеї з старою оперою „Сивільський цирюлик” Росії, великою сатирою славного Бомарше на ті відносини, які були перед вибухом Французької революції. Переробили її, щоб відповідала американському смакові, на всі можливі лади до американського сленгу включно, і то знамениті сили при величезному вкладі гроша. А тепер той критик, який каже, що я був грішний, таке дорадуючи, каже: Давайте старого „Сивільського цирюлика”, і то з італійською мовою замість „Вонс овер Лайтлі”, з чудовою виставою, сленгом і співом англійською мовою.

(Той „Фігаро”, голяр-комік, жив у ті часи, коли тут, в Америці, велася боротьба за незалежність речником новонародженої демократичної думки, передвісником і заповідачем Французької революції, як протесту проти тодішньої суспільної хвилі, а сам автор був тим, хто допомагав доставляти амуніцію американським колоністам).

І я кажу: не модернізуймо, держімся старого, але вивчім добре те старе. Бо коли ми хочемо залишати чи навіть цілком модернізувати святкування Першого Листопада, то це значить, що по 21 роках святкування ми далекі в серці, в душі та й в розумі від розуміння того, чим він був 1918 року не тільки для України і українського народу, але також для Америки та тих ідей, що їх визнає американський нарід. Бо інакше в часі, коли Америка знову змушена була б воювати і проливати кров, саме ми відчули б душевну потребу тут ще голосніше, ніж досі, таврувати ту грубу силу, те насильство, що здавило змагання українського народу до волі. Як є люди з нашої крові, що без нічиєї допомоги взялися по 600 літах неволі добувати волю, будувати свою державу і змагатись з темними силами, люди, що їх натискали з чотирьох боків і загнали в „чотирикутник смерті”, то як може бути, щоб люди тої самої крові на вільній американській землі аж так далеко морально й духово підупали, що дали себе застрашити агентам проти американських інтересів та ворогам визволення України і боялись навіть прилюдно святкувати такий День, що з’явився також і з тих ідей, що їх проголосив сам аме-

риканський президент Вудро Вільсон. Перший Листопад — це дитина України і Америки. Тож, святкуючи Листопадові Свята, ми повинні в інтересі Америки і її ідеалів, проголошених в Атлантийському Чартері й Чотирьох Свободах президента Рузвельта, здавати в першу чергу самим собі ясно справу, чи охоплена ними і та ідея свободи, що зродила Перший Листопад 1918 року.

Наш президент, Френклин Рузвельт, виразно каже, що Атлантийський Чартер з чотирма свободами відноситься до всіх країн і всіх народів. Значить, не може не відноситись він до України і до українського народу. Заступник президента Воллес підкреслює, що ця війна, яку переживаємо, „війна звичайної людини” (камон менс вор), або з-українська „війна простолюддя”, себто в нашому випадку війна точнісінько таких самих людей, як ті, що зібрались були 1-го листопада 1918 року у Львові та по інших містах і селах Галичини, щоб скинути чуже ярмо і пробувати налашдувати нове, справедливіше і вільніше життя. І якщо б Америка була тоді краще визнавалась на європейських відносинах, то певно, що не допустила б до того насильства, якого вжито проти українського народу. Нині, коли Америка заповідає, що вже не лишить Європи так, як по минулій війні її власній долі, нам треба такими святами, як Перший Листопад, нагадувати, що не повинно в практиці статись з чотирма свободами през. Рузвельта і з Атлантийським Чартером те, що сталось з 14 пунктами през. Вільсона. А Україна з походом проти неї армії ген. Галлера, Денікіна чи Врангеля, що були зорганізовані за альянтські гроші, є доброю пригадкою, що може залишитися в практиці з чудових кличів і гарних ідеалів та які бувають наслідки ось такого політичного обману. І то не тільки для українського народу, що терпів і терпить, але й для тих, що український нарід грабували й поневолювали, як і для тих, що давали на це вільну чи невільну мовчазну згоду.

Правда, дехто й тут, в Америці, не любить, коли ось такі речі пригадують. Але ми, американські українці, на те тут є, щоб таке пригадувати і голосно про це кричати навіть тому, що ми — добрі американські громадяни, що хочемо, щоб у світі й в Україні було так, як обіцяє Америка і її Уряд. Пам'ятаймо, що ми походимо з тих „простих людей”, які ведуть ту війну, її оплачують і до армії своїх синів дають. Пам'ятаймо, що ми вставляємось за таких самих „простих людей”, які живуть на українських землях і які 1 листопада 1918 року зірвались до волі у Львові, а ще скорше в Києві. І в нас і в них одна віра, та сама, що при-

свічувала й присвічує американському народові: віра в правду і слухність тих ідеалів, що їх видвигає звичайна, проста людина.

Те, що ми тепер чуємо з різних боків, що це — „камон менс вор”, ніщо інше, як те, що в старому краю називається „народний рух”, „народна революція”, „народна війна”. А хто тільки трохи визнається на письменстві й політичних змаганнях українського народу, той знає, що у нас „звичайна” людина завжди була на першому місці, і одним із вислідів цього був Перший Листопад 1918 року.

В українському народі так було і так є, що всі його рухи „народні”, рухи „звичайної простої людини”, або, як кажуть поляки, „хлопські рухи”. Найвищі ідеали українського народу зв'язані з „простою людиною”, з її національним, економічним, культурним і політичним піднесенням. Найбільші новітні речники українського народу — Шевченко чи Франко в літературі, а Грушевський у науці — це речники „простолюддя”, а нікого іншого. І завдяки їм українське простолюддя кинулось на Великій Україні в 1917 році, а в Західній Україні 1 листопада 1918 року здійснювати свої ідеали. А хто знає, розуміє та відчуває справжню Америку, той не може навіть припустити, щоб справжня Америка могла бути проти змагань ось тих українських „простих людей” і їхніх ідеалів.

Ми живемо тут близько Нью Йорку, що репрезентує собою матеріальну велич і індустрійний розмах Америки. Але це тільки одна сторона Америки, розбудована на тих основах, що їх клав перший секретар скарбу Александер Гамільтон, представник тої класи, яка вважає, що гроші, то є основна сила, що властиво підпорою держави є ті, що гроші мають, що є власниками і керівниками банків, фабрик і т. п. Та проти Гамільтона у першій кабінеті стояв Томас Джефферсон, який походив з „фронтників”, з тих простих людей, що корчували ліси і у важких життєвих умовах, осідаючи на землі, творили своєю працею й терпінням американську життєву філософію, американський світогляд, що представляє свого роду американське післанництво, яке як американський ідеал завжди набирає у важливих хвилинах Америки нової сили і переважає всі інші сили, до грошової включно.

Ось цим американським ідеалом і є т. зв. „іквел опортюніті” для кожного, що живе в Америці, а в дальшому і для кожного народу в світі, малого чи великого, славного чи менше славного, багатого чи бідного, як це тепер проголошує наш президент Руз-

вельт. Отже, оскільки це в людських можливостях старатись дати „простому чоловікові” рівну нагоду з „паном” добиватись і вибитись, виходячи з тої засади, що Бог створив усіх людей рівними, і тому не може ніхто „простій людині” відняти право на свободне життя, в якому вона могла б змагати до свого щастя. Ось ці думки ввійшли в серце Джефферсона, коли він жив між „простими людьми”-фронтовиками, коли бачив їхню роботу і прислухався їхнім думкам, а доповнилось воно ще й наукою радикальних філософів Французької революції, і так ввійшло в Американську Деклярацію Незалежності.

Ось так і зачала народжуватись американська демократія, що живе донині в нашім внутрішнім житті і в нашім відношенні до чужих країн і народів. Часами вона недописує, як недописувала в початках, коли ідейний противник Джефферсона — Гамільтон навіть слухати не хотів про якусь „демократію” і про якусь вартість „простой людини”. Тоді переважає „гріш”, матеріальна сторона. Але тільки тимчасово й не загально. А як тільки щось станеться в Америці чи в світі, коли ось такі ідеї як „віра в просту людину”, як „нагорода для простої людини”, „свобода простої людини” загрожені в своїй основі, тоді Америка забуває за гроші, за мастки, за своє життя і йде те все віддавати, щоб „забезпечити світові демократію”, як це було минулої війни, або щоб стати до теперішньої боротьби з переконанням, що це „камон менс вор”, що це війна за оборону „звичайної людини” від тиранії, і то по всіх краях і серед усіх народів.

Великі ідеї не здійснювались і не здійснюватимуться ніколи за одним махом. Боротьба за їх реалізацію триває не раз віками. Боротьба за ідеали Джефферсона, за ідеали, висловлені в Деклярації Американської Незалежності, ведеться ще навіть у самій Америці, бо й тут щодо цього ще багато не здійснено. Але нема сумніву, що американська віра в просту людину таки переможе не тільки тут, але й в цілому світі, бо Америка має тепер таку велику моральну і матеріальну силу, що може заставити панівні в світі сили ось ці її ідеї прийняти. І до цього йде, коли хто добре й глибоко вдумасться в те, що тепер діється. І в тому велика надія для „простого” українського народу, що й він згодом таки мусить дістати хоч моральну повну допомогу з Америки у своїх змаганнях, щоб мати „іквел опортюніті” жити свободним життям і змагати до свого щастя. І чим більше перемагатиме в Америці та течія, що говорить від імени „простой людини” і побивається за долею „простих людей” в світі, себто про долю гноблених на-

родів, тим більша надія для українського народу на поліпшення його долі. Бо як постала українська держава в Києві та у Львові, то у ній не було навіть Гамільтона, а був тільки один дух Джефферсона, був тільки дух з-під селянської стріхи, дух волі, виплеканий козацтвом, українськими „фронтовиками”, такими самими, як американські фронтовики, яких духом говорив Джефферсон і з якого зродилась американська демократія.

Те, що наші власні недолюдки і яничари з-під червоного прапора фальшують історію українського народу і представляють ці справи інакше, не повинно нікого з нас баламутити чи захищувати. З людьми, ніби українського походження, які не то що не помагали мільйонам своїх земляків, що гинули з голоду під Советами, а ще й кричали, що такого голоду взагалі нема — неможливо мати нічого спільного вже чисто з людського боку.

Будьмо добрими американцями, але не цураймося нашої української спадщини, бо в одного й другого народу глибоко в душі одні й ті самі почування, ті самі ідеї. Не зацеплюймо нашому молодому поколінню помилкових думок, що українському народові далеко до американського, коли тут, в Америці, стільки університетів, музеїв, стільки книжок, газет, стільки вчених, артистів, мільйонерів, стільки дипломатів, стільки хмародерів... Бо зрозуміємо браки серед українського народу, як „звичайного, простого народу” тоді, як зважимо, що майже на протязі 200 літ, коли „проста людина” пробивалась в Америці, то не було тут нічого визначного під оглядом культурним, оскільки треба було всю енергію зуживати на боротьбу з природою за хліб насущний. Це було тут, в Америці, на вільній землі. А що ж сказати про таких самих бідних, простих українських людей, що в той самий час жили в тяжкій неволі. І то не тільки тоді, але живуть у неволі й до нинішнього дня, і їх в'язнять по тюрмах за школу, пісню, книжку, за національний гімн. Великий американський мислитель Емерсон пише, що між 1790 і 1820 роками у стейті Месачузетс не появилось „ні одної книжки, не виголошено жадної промови, не відбулось жадної дискусії”. Це в Америці 120 років тому, а що тепер діється! Америка не тільки наздогнала найбільші культурні осередки в світі, але й перегнала їх, і то в такім короткім часі. І сталося це в країні, що виросла з праці і мозку „простого чоловіка”. Ось таке саме буде і з Україною, як тільки вона стане вільною. А заключати треба це хоч би з тих здобутків, що їх український нарід осягнув навіть у неволі, в найтяжчих обставинах.

І не дорікаймо українському народові, що він не міг сам устоятись. А судім справу, як розумні американці. Галичина, яка 1 листопада 1918 року повстала до бою за свою незалежність, мала людей приблизно стільки, скільки їх мала Америка, коли піднялась проти Англії. Геніяльний Вашингтон не міг ніколи зібрати армії більшої, ніж 25 тисяч вояків, а наприкінці війни мав їх всього 6 000. Бо це були „прості люди”, що трохи воювали, а трохи мусіли бути кожного року вдома, щоб працювати на полі. А чи думаєте було інакше з українськими селянськими масами? І все ж Галичина виставила стотисячну армію. І певно Америка в той час не здобула б перемоги, якби проти Англії не пішла Франція. А в українському випадку сталося так, що Франція дала допомогу Польщі, що пішла проти Західної України, замість проти большевиків, а Англія дала допомогу Денікінові, що, заки піти проти большевиків, нищив українську армію.

Ось так сталась велика кривда мільйонам „звичайного” українського люду. А що ми з того люду походимо, то не можемо й не сміємо про це мовчати. Для всіх нас, вихованих мозольною рукою, а тим більше тих, що покінчили високі школи, відноситься те, що сказав Іван Франко про себе і свою діяльність: що коли б ми у таких хвилинах нічого не робили і українського народу не боронили, то це було б „просто тяжкою провиною, рівною тій, як коли б ми обдерли бідних і об'їли голодуючих”. Це — наш народний обов'язок, а Франко каже: „Від народного обов'язку сам Бог не може звільнити, похваляється від нього звільнити Сатана”. Тож не допускаймо Сатани, червоної, чорної чи брунатної краски, до себе, до своєї душі.

Український патріотизм в Америці є нічим іншим як обороною американських ідеалів, він є американським патріотизмом, бо як то є „камон менс вор” і за інтереси „камон мен”, то треба знати, що Перший Листопад є „камон менс вор ің Вестерн Юкрейн”. За те, що ми так віруємо, того держимось, нас можуть ляяти, на нас можуть доносити, ми за це можемо терпіти особисто, організаційно чи як інакше, одним словом це може бути, як казав Франко — ярмом, невигодою, терпінням. Але якщо ми люди чесні і пам'ятаємо, з якого народу вийшли і що той бідний нарід переніс і переносить, мусимо сказати так, як казав Франко: „Це тяжке ярмо вложено долею на мої плечі. Можу за те проклинати долю, але скинути ярма не можу”. Так, як і Америка. І вона могла б проклинати долю, що їй накинула знову ярмо іти рятувати світ, але відчуває, що скинути того ярма не може, поки

всюди в світі не заважить „звичайна вільна людина”. А ми тільки помагаймо Америці з усієї сили, щоб так сталося, бо воля для „простої людини” в Європі, а тим самим і в Україні мусить прийти лише з визволенням з-під диктатур нацизму, комунізму і фашизму.

ЛИСТОПАДОВЕ СВЯТО В НЬО ЙОРКУ 1944 Р.

Тридцять років тому на рідній Галицькій землі, з якої ми вийшли, як співає поет, питали у місяця вночі зорі: „Хто це? Чиї блистять мечі?” — А місяць відповідав: „Тихо, діти, це наші, це Українські Січові Стрільці. Чи не чуєте, як співають: „Ой видно село, широке село під горою, ой там ідуть стрільці, стрільці січовії до бою” . . . Чи не чуєте, як стріляють? Чи не бачите он там під лісом: край смереки на мураву схилив хтось голову криваву, як хтось покривавив на шапчині відзнаки рідні жовто-сині?

Ось нині святкуємо ми 30-ліття отої крови, що стікала в 1914 році з УСС'ів, з ідеї, великої української ідеї. З тої, що привела тому тисяча років Володимира Великого з Києва, щоб Галицьку землю з Києвом зв'язати, з тої ідеї, що заставляла галицького князя Данила держати в Києві свого воєводу, щоб Київ-матір українських городів в українських руках держати. Та щоб з тієї крови тоді проливаної могло щось бути, щоб та стрілецька ідея могла здійснитись, треба було тоді смерти цісарської Австрії й царської Росії. І аж чотири роки треба тій крові стікати по цісарському і царському боці. Чотири роки пхав багнет рідний брат братові — гуцул, лемко, подоляк ось тому братові, що з Волині, Херсонщини чи Харківщини, що був по царським боці. Переживав український нарід ту трагедію в надії, що з неї виросте воля. І таки прийшов час, коли завалився царат, а в Києві відродилась давня українська державність над Дніпром. І таки прийшов час, коли завалили австрійське цісарство і у Львові. 1-го листопада 1918 року віджила давня галицька державність українського народу над Дністром.

Та хоч з якою великою радістю привітав український нарід свою рідну державу, проте її не втримав. А чому? На це дає

відповідь стрілецька пісня: „Ой та зажурились стрільці січовії, як Збруч-річку проходили, що стільки народу впало за свободу, а вдержатись не було сили”.

І дійсно, багато в тому правди, що вдержатись не було сили. Та правда виходить назверх тепер ще виразніше, ніж колись виходила, коли ми бачимо, як останніми роками валились перед грубою силою не то такі поневолені народи, як український, але й великі держави, не то Польща, Чехо-Словаччина, Бельгія, але й такі, як Франція. Та проте, треба визнати, що якщо б ми були в 1918 році, в листопадові дні, одностайне стали і підтримали цей зрив до волі повною силою, не тільки серцем, але й грудьми, то хто знає, чи ми таки не були б вдержались, то хто знає, чи таки не постала б вільна і незалежна українська держава. А якби вона була постала, то хто знає, чи була б і теперішня світова війна.

Шукаючи причин, чому впала українська держава листопадових днів, я попав на спостереження про Україну та український нарід, які описав тому 350 років римо-католицький єпископ Йосиф Верешинський у своїм творі „Певна дорога”. А написав він таке:

„Хто України закуштує, той уже в ній остатися мусить, бо тягне вона кожного народу людину, як магнет залізо. І сміливо можу пристосувати слова св. Павла з Ісаї: Ані око не бачило, ані вухо не чуло, ані в серце чоловіче не ввійшло те, що Господь наготовив там на Україні тим, що Його люблять. І оця та прекрасна Україна тепер покарана за гріхи свої і в пусті поля обернена через оспалість і недбальство наше”.

Ось тут римо-католицький єпископ вимінив гріхи українського народу: оспалість і недбальство.

Так, ні око не бачило, ні вухо не чуло, як каже єпископ апостольськими словами, що Господь дав українському народові пречудову землю, багату й квітучу, а коли цього Божого дару той нарід не втримав при собі і для себе, то причина тому не тільки в захланних і пажерливих та диких сусідах, але в першу чергу в оспалості і недбальстві. Бо як цісар натиснув, то пішли відразу сотні тисяч наших синів боронити Австрію. Як цар потиснув — пішли мільйони боронити Росію. А як Україна потиснула, то пішли тисячі, а щонайбільше десятки тисяч. А як би то було виглядало, якби в Листопадові Дні були стали відразу сотні тисяч? Як би то було, якби матір була вигнала сина, а дівчина і не поглянула в той бік, яким іде її милий, якщо він остався у селі, не пішов до українського війська?

Правда, це була велика трагедія, як описує Стефаник, коли за Австрії, за цісаря, вбило Марії двох синів, а за України батько взявся відвозити на залізницю третього наймолодшого до українського війська. В непритомності з болю вона вхопила ніж, щоб ним пробити собі серце, як візьмуть ще й того сина. І застигла на тих воротах, на яких проводила сина очима, коли його батько відвозив до української армії. І трагічна та сцена, як Максим вернувся додому і застав жінку мертвою, як клякнув він перед образом Матері Божої й молився: „А тепер си Пречиста будь моєю Газдинею. Ти дала одного сина, а я двох”. Але чи треба було, щоб з хати такого свідомого селянина, як Максим, мусів іти третій і останній син, якби були пішли з хат інших наших Максимів хоч по одному їхні сини? А чи не краще віддати за свій рідний край і нарід навіть і третього сина, як бачити потім того сина замученим чекістами чи гестапівцями!

Ось так ми бачили героїських синів і дочок, але замало було їх через нашу оспалість і недбальство. І тому, як ми відзначали в Кам'янці Подільській першу річницю Листопадових Днів, то писав Євшан: „Ми гинемо, і нема рятунку, але гинемо з вірою, що своєю кров'ю згноїмо українську землю в такий спосіб, що вона видасть інші плоди, нове покоління, повне героїзму, яке таки колись здобуде Україні повну волю і незалежність”.

І то покоління виростало. До цієї війни день-у-день появлялась така рубрика в українських часописах під Польщею, що звалась „У безконечній черзі”. Там подавались звіти з судових процесів проти української молоді, на яких ту молодь заганяли до тюрем на доживоття, довгі роки чи на шибеницю за вірну службу українському народові. А під Совєтами гнали її на Сибір, на Соловки чи ставили „под стінку”. Ту саму молодь добивав ще всіми силами Гітлер з тією нацистською зграєю, що захотіла обернути Україну в німецьку колонію.

Але й так українська кров, що проллялась у цій війні, що ллється і ще буде лятись, не пропаде, бо з неї зродиться знов ще новіше, ще благородніше, ще завзятіше і ще більш героїське покоління. Перший Листопад вчить нас і цілий світ, що навіть 578 років неволі не були всилі зламати вільного духа українського народу! Не зломить його й теперішня трагедія. Пам'ятаймо, що ми вдержувались з невеликим військом 21 день у Львові, а 9 місяців у Галичині, хоч зачали будувати армію з нічого. А Польща, що нас тоді вкінці придавила, мала півтора мільйона війська, як на неї напав Гітлер, а не видержала боротьби з ним навіть

так довго, як видержали українці у Львові польський напад. Пам'ятаймо, що українців у Галичині було тоді стільки, скільки було американців, як вони зачали свою боротьбу за незалежність, але Вашингтон на протязі кількох років боротьби ніколи не мав більше, як 25.000 війська, а в Галичині таки вже була за кілька місяців боротьби мало що не сотисячна армія, яка змушена була відступати, бо не було не так ким, як чим відбиватись від армії ген. Галлера, вимуштрованої у Франції за альянтські гроші. І як би український нарід мав противником такий братній по крові нарід, як його мав американський нарід в англійським, а не поляків, то та війна, зв'язана з Першим Листопадом, була б закінчилась незалежною, свобідною Україною і величезними виглядами на славу будучність Польщі і України. Та Польща, діставши допомогу від альянтів, проковтнула Львів і західно-українські землі і нині давиться ними так, що не знати, чи живою вийде. Вдавився Україною і Гітлер і вдавиться скривавленою українською землею кожний інший ворог, що хоче проковтнути українську незалежність, самостійність і соборність.

Тільки, щоб так було, не даваймо пропадати славі Першого Листопада! Може так є, що ми дійсно хвилю безсильні, що ми дійсно немічні, що ми дійсно бідні, та не показуймо того. Глядіть, як поводить ся нарід, що знає свою вагу, що знає, де йому місце в світі. Описує Анна МекКормік визволений Париж — бідний, обдертий, знесилений довгою німецькою окупацією. І той Париж, що колись надавав тон цілому світові своїми славними жіночими модами, як тільки ввійшли альянтські війська, коли не було вільних помешкань, а де були, то не було чим у них запалити, а навіть світити, розпочав своє нове вільне життя показом найновіших мод. І питає Анна МекКормік: „Для кого ж ті моди? А всі вони чудові й такі багаті, як за найкращих і найславніших часів? Та ж нема тепер у Парижі, як бувало, ніяких купців з Лондону, Нью Йорку чи інших міст світу? Та ж нема кому з парижан з тих пишних мод користати вже просто тому, що навіть якби хто мав величезні суми, то нема матерії в цілїм Парижі, щоб можна, крім моделю, такий одяг зробити. І чому ж, — питає МекКормік, — вони таку виставку влаштовують серед такої нужди, нещастя і терпінь? — І відповідає: Щоб чимскорше забути за жебрацтво, за пониження Парижу і народу, що панував, а під окупантом був рабом, щоб заставити якнайскорше світ знов подивляти французів як нарід могутній, славний, блискучий”.

А чи й нам, коли ми хочемо, щоб заблистів ще раз у повній силі Перший Листопад, не слід подумати над тим, щоб ми своїми жертвами, своїми добрими й славними ділами піднімали тут, де живемо, високо українське ім'я? Чи не треба б нам зрозуміти, що як Боже Провидіння дало українському народові таку чудову землю, що другої такої око не бачило і про другу таку вухо не чуло, що ми теж, коли опинились тут, на цій чудовій американській землі, маємо дане Божим Провидінням призначення вдержувати у славі і красі українську церкву, українську школу, українські організації? Що ми мусимо тут ширити правду про український нарід, Україну і про Перший Листопад.

Ні, ми не можемо й не сміємо бути теж і тут оспалими та недбалими! І не боязливими, коли треба постояти за правду. Хто ненавидить кайдани, пише Франко, тому війни не страшні. Тому хоч яке не було б трагічне положення українського народу, не схиляймо вниз прапора, а повторім собі за Франком і українським народом:

*Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: „Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!”*

В ДЕСЯТИЛІТТЯ ВІДРОДЖЕННЯ ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Святочна Громадо! Десять літ тому були ми знов державним народом. Ще не так давно Київ і Львів були у наших руках. Ще не так давно, слідом за землями Великої України, здригнулась многострадална Галицька земля, піднялась, заясніла і — вільною стала. Сталося те, про що співав великий наш поет Олесь:

*Яка краса відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут гувся плач рабів,
Мовгали десь святі під попелом руїни
І журно дзвін старий по мертвому гудів.
Коли відкільсь взялася міць шалена,*

*Як буря, все живе схопила, пройняла,
І ось дивись — в руках замаяли знамена,
І переможний гимн співа невільна сторона.*

Так виглядало десять років тому в пропам'ятні листопадові дні у Львові, так виглядала тоді Галицька земля.

Хто ж це ті вчорашні раби, що принесли волю, що підняли бунт, що скинули ярмо і гордо крикнули на весь світ: вільна українська земля для вільного українського народу?! Хто це ті горді і відважні лицарі, хто це ті смільчаки, ті одчайдухи, що не звертали уваги на австрійське військо, на польську силу, що не лякались австрійського цісаря, який ще сидів на троні у Відні? Хто це ті дипломати, що мали відвагу не глядіти ні на Антанту, ні на Центральні Держави, ні на Англію, Францію чи Америку, а пішли за поривом своєї душі, яка рвалася до волі? Хто це ті перші борці пропам'ятних листопадових днів, які проголосили, що 600-літня рабська історія поневолення Галицької землі з тим пропам'ятним днем 1 листопада 1918 року переривається, а починається нова: історія Вільної Галицької Землі у Вільній Соборній Українській Державі?

Одні з тих героїв листопадових днів вже давно в могилах. Але є ще останки з них, і щоб ми могли їх побачити, щоб могли їх оцінити й зрозуміти їх геройський подвиг, погляньмо на них тепер, по десятиох літах. Але де ж їх шукати? Чи по хатах мужицьких, чи варстатах ремісницьких, чи в Домі Українських Інвалідів, чи на скитальщині на чужині? Всюди вони є, але не там їх шукаймо, а загляньмо до ляцьких тюрем і погляньмо, як вони себе там держать серед ляцьких побоїв, в обличчі смерти, по десятиох роках терпінь і мук. Зайдім до сумної слави тюрми при вулиці Баторія у Львові. Там сидять наші діти листопадових днів. А побачивши, як їх ведуть до судової залі, йдім і ми собі за ними. От ми вже і в залі, а перед нами такий живий образ:

Спереду, на підвищенні сидить убраний в чорну тогу суддя Ангельський. Той самий, що вже видав не один вирок смерти на українців, котрі піднесли зброю проти Польщі, котрі не погоджувались з польським насильством. По однім боці від нього сидять на лавках 12 суддів присяглих, а по другім боці 12 молодих українських хлопців і 5 українських дівчат, оскаржених за приналежність до Української Військової Організації і за державну зраду, а двоє з них за вбивство польського шкільного куратора Собінського. Ми входимо до залі в тій хвилині, коли говорить

прокуратор. Ось його слова, з якими він звертається до польських суддів:

„Пам'ятайте, судді, що тут ідеться про долю польських східніх кресів. Тут ідеться про наш дорогий Львів, за який вже Польща пролляла море крові. Той Львів і цілу Малопольську хочуть відірвати оці українські бандити від матірнього польського пня. І хто вони, ці бандити? Чи ви їх, панове судді, не пізнаєте? Чи це не ті самі, проти яких ви самі боролися ще в листопаді 1918 року, коли боронили Львів? Чи це не ті самі, які тоді вбивали наших синів на вулицях Львова, а тепер убивають наших жандармів, урядовців? Чи це не ті, які вбили шкільного куратора, які поважуються робити замах на президента польської держави?”

„Пам'ятайте, судді, — говорив прокуратор, — про свої рани, яких ви не вигоїли, і пам'ятайте про смерть своїх дітей, тих польських вірлят, що загинули з гайдамацьких рук у листопадових боях за Львів. Пам'ятайте, що польська держава, коли ставила пам'ятник невідомому жовнірові в Варшаві, то хоч вся вона вкрита побовищами і всюди повно польських героїв, невідомого жовніра забрано з-під Львова, і тому одному віддав польський нарід найбільшу пошану. Його порохів, порохів того польського жовніра з-під Львова поклоняється вся Польща, а кожний, що тільки брав участь в обороні Львова, дістав від польської держави найвище відзначення: „Віртуті мілітарі”.

І, щоб доказати, що оскаржені звичайні бандити, які грабують каси, вбивають невинних людей, висуває польський прокуратор дійсних бандитів, кримінальних злочинців, дійсних убійників і звичайних проституток, які свідчать проти 12 молодих українських хлопців і дівчат. Хто ж вони, ці „злочинці?”

Як виходить з актів та їх власних зізнань і з промов адвокатів, це ті наші діти, які 1 листопада 1918 року покинули шкільну лавку, науку в гімназії, семінарії чи ремісничій школі. Це ті 16-чи 17-літні наші одчайдухи, що, не зважаючи нінащо, ні на власних батьків, заміняли книжку за кріс і боронили Львів у 1918 році. Це ті, що зазнали на своїй шкірі ціле наше лихоліття, а в своїй душі цілу ту трагедію, що зв'язана з утратою нашої державности. Це ті самі діти, що не хотіли йти на польський університет і ходили на виклади підпільного Українського Вільного Університету або втікали через кордон до Чехо-Словаччини чи Німеччини і так кінчили школи або бралися за фізичну роботу. Це ті наші діти, котрих ідеалу не добило Домб'є, ні інші ляцькі

табори смерти. Це ті, котрих загнала Польща до польської армії, а вони використовували ту службу на те, щоб ту армію розкла-дати. Це ті дівчата, що покінчили школи, а не захотіли йти на Мазури чи в Королівство, а пішли на наші села працювати в ко-оперативах, читальнях, Лугах і Соколах задарма чи за мізерну плату. Ці діти, — це той непримирний, революційний елемент, якого Польща найбільше боїться. Так боїться, що не хоче, щоб по них була добра пам'ять, а щоб вони залишилися і в українсь-ких очах як розбишаки і грабівники, що для власної наживи грабують і забивають людей.

А після прокуратора заговорив оборонець вдови по курато-рові Собінському, д-р Новак Пшигодзький, голова „Звйонзку Оброньцуф Львова”, той самий, що організував у листопаді 1918 року „оброньцуф” Львова. Він вказав на польську матрону в жалобі, себто на вдову по Собінському, і заявив: „Ця вдова, що втратила дорогого мужа і опікуна задля Польщі, не домагається ніякого відшкодування від українських бандитів, а хоче дістати тільки один польський золотий, хоче дістати з українських рук того польського золотого, бо там є вибитий на тім золотім поль-ський орел, символ польської державности, символ приналеж-ности Малопольщі до Польщі. Той орел польський буде для вдови єдиною потіхою в її горі, бо вона буде знати, що її муж згинув в обороні польського Львова і польської Галичини-Малопольщі”.

І хоч як красномовно боронили українські адвокати оскар-жених, хоч як доказували їх благородність, ідейність та посвяту, хоч давали на приклад, що Пілсудський і інші польські діячі ви-ступали так само колись проти Росії, як наші діти виступають проти Польщі, і хоч промовляли до глибини людського чуття, до милосердя, коли кінчили, що „тут на залі стоїть бліда, як смерть, одна старушка, селянка, мати Атаманчука і дрижить за свого одинака, а там в далекім селі клячить перед образом Пречистої друга мати селянка, мати Вербицького і благає Пречисту Діву, щоб вирятувала і її одинака”, — польські судді вийшли з нарад і проголосили: перший має бути повішений Іван Вербицький, а по нім Василь Атаманчук.

Святочна Громадо! Ось вам образ дітей наших з листопадо-вих днів 1918 року. По їх вчинках, яких вони dokonували в листо-паді 1918 року, і по тім, як вони себе держать по десятиох літах терпінь — можете пізнати той чарівний вплив, який залишив по собі Листопад 1918 року.

Листопадові дні знайшли відгук і тут, за океаном. На листопадові бої під Львовом відізначалися тут, за морем, дві еміграції: польська і українська. Що зробили українці, вам відомо, але може не всім відомо, що зробили американські поляки, щоб рятувати Львів для Польщі. Саме тепер святкують і американські поляки своє десятиліття здобуття Малополющі для великої Польщі. Саме тепер появились „Записки і спогади” галлерчика Александра Петшиковського з Чикаго, в яких він, як наочний свідок, оповідає про „подвиги” американських поляків, що служили в Армії Галлера, тій самій, яка з французькою зброєю і антантськими танками та офіцерами змусила Галицьку Армію залишити нашу рідну землю, коли ми вже вистрілили останній набій.

„Для тебе, вітчино, і для твоєї слави передаю ці спомини, — пише чикагський поляк. — Пишу, щоб історія знала, що 25,000 американських поляків по закінченні світової війни не вернулись до Америки, а зголосилися до Армії Галлера і пішли з одних боєвих ліній у другі — пішли рятувати польську землю під Львовом, проти українських банд. Пішли на ті землі і видержали там доти, доки польська держава їх не здемобілізувала, доки українські банди не зліквідовано”.

Так пише д-р Петшиковський у своїх споминах, що їх друкував чикагський „Дзеннік З’єднання”. „Мільйони марок, — пише він далі, — склали американські польські вояки на „Позичку Відродження”. За один день їх один полк склав 35.000 марок на покриття коштів переведення польського плебісциту на Помор’ї. Все це зробили американські поляки для Польщі, не думаючи про якунебудь винагороду. Одні з них спочили вічним сном на полях битв, а інші вернулись до Америки і пішли працювати до фабрик. І привезли з собою тільки дві пам’ятки: малу книжку, яку їм дали, коли вони прощалися з польською землею, а на тій книжці виднів напис: „Тим, що не забули”.

А ті, що боронили „польський” Львів, дістали ще спеціальний хрест заслуги з написом. З напису, що на тім хресті, вчить тепер американський поляк свою дитину розпізнавати перші польські букви. Так пише американський галлерчик.

Споминів американсько-українських стрільців нема. Американські поляки вислали під Львів і до Галичини 25,000 галлерчиків, а американські українці не вислали ні одного стрільця. Американські польські жовніри склали мільйони марок на польську позичку відродження, а ми не всілі знайти сто американських

українців, щоб склали сто доларів на дім Українського Інваліда у Львові.

І чи можемо дивуватися ми, американські українці, що земля наша в чужих руках? Не дивуймося, а скажім собі, що наша земля буде нашою і вільною, коли ми тут, в Америці, дійдемо принаймні до такої свідомости, що будемо вчити наших дітей перших українських букв з бондів Української Позички Національної Оборони.

Зрозуміймо, що листопадові бої 1918 року започаткували нову добу в нашій історії. Це не боротьба за університет, банки чи польські мандати, а боротьба на життя і смерть між польським білим орлом і українським тризубом. Зрозуміймо, що є тільки одна розв'язка: Малопольська у Великій Польщі і білий орел у Львові, або Галичина в Соборній Україні і тризуб з галицьким львом на львівським ратуші. І зрозуміймо вкінці, що в боротьбі з окупантом мусять взяти участь всі українці, де б вони не жили. Тоді напевно переможемо. 25,000 американських поляків видавали нашим братам нашу рідну землю. Та я свято вірю, що ту землю назад дістанемо в наступній війні. І коли почуємо ще раз рідні гармати й побачимо своє військо, то побачимо між тим рідним військом під Києвом і Львовом і 25.000 стрільців — синів американських українців.

У РОКОВИНИ ЗЛУКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Промова на Святі Злуки в Нью Йорку 22 січня 1928 р.

Мені припав обов'язок сказати слово в пам'ять одної з найбільших подій, які мали місце в українській історії. Важливе це завдання, однак в мене потіха, що не в моїх словах буде сила, а в самій отій важливій події, що мала місце в золотoverхому Києві дня 22 січня 1919 року.

Отам на старій Софійській площі видніє пам'ятник нашого геніяльного козацького батька, гетьмана Богдана Хмельницького. Як каже виритий напис: збудувала оцей пам'ятник Богданові „єдіная, неделімая Росія” з вдячності за те, що перевів у 1654

р. на нараді в Переяславі козацьку ухвалу: „волимо під царя східнього, православного”, що віддав вільні землі українські під покров московських царів. І ото на тій Софійській площі, на якій сотками літ благословили катів українського народу, московських царів, за яких правили там молебні, коли вони розпинали Україну-сиротину, на тій площі зібралися тисячі народу, зібралися єпископи, священики і диякони, зібралося військо українське — придніпрянське та придністрянське і слухали, як заговорила по сотках літ поневолення не „єдіная, неделімая Росія”, а як заговорила мати рідна: єдина, неподільна соборна Україна. Загудів Рафаїл, той самий дзвін, що вітав Хмельницького. І ото вийшли на підвищення на чотирьох кутах Софійської площі чотири диякони і почали читати Універсал.

Як зійдеться по десятках літ розлуки мати з дочкою, батько зі сином, брат з братом чи сестрою, друг з другом — чи вони не радіють, не обіймаються і не заливаються з радости сльозами? І чи диво, що ревними сльозами заливалися всі ті, що вслужувалися в слова Універсалу, який сповіщав: „Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини Єдиної України”.

Отак то злучилися пропам'ятного 22 січня 1919 року дві рідні сестри: УНР і ЗУНР в одну соборну, неподільну Українську Державу. І от саме сьогодні святкуємо десятилітню річницю цього великого свята. Святкуємо, хоч не маємо Соборної України, святкуємо, якби святкували у вільній, у правдивій вільній і соборній Українській Державі.

А святкуємо тому, що хоч „чорна рілля ізорана і кулями засіяна, білим тілом зволочена і кров'ю намочена” — внаслідок важкої боротьби в обороні соборности української держави — то все нова кров зрошує українську землю і все новий підноситься з нашої землі голос героїв наших, закликаючи до помсти. Голос, який не дає нам заснути, який підносить наш дух і нашу руку до дальшої боротьби за ідею соборности.

Святкуємо свято Соборности, бож:

*„Лежить стрілець в густім полі,
Впав за Рідний Край у бою.
Ані труни, ані ями,
Ані батька, ані мамі.”*

І хто ж його пам'ять згадає? Хто заступить йому батька і матір, коли ми не зійдемося хоч раз на рік і не віддамо пошани тим, що своєю кров'ю окуплювали українську соборність?

І от тому зійшлися ми сьогодні на оце свято десятиліття Державности і Соборности. Але чи це дійсно десятиліття? Чи це дійсно перший раз десять літ тому злучилися українські землі в одну соборну українську державу? Ану відкріймо книгу історичного нашого життя. Погляньмо в старий-старезний Іпатіївський літопис, і побачимо, що вже київський князь Володимир в перших роках свого правління трудився коло збирання „розсипаної храмини”, себто коло збирання українських земель. Побачимо, як він володів не тільки над полянами над Дніпром, але як злучив ь одну українську державу й інші українські племена ятвягів, в’ятичів і радимичів. Читаємо той старий літопис, що його писали 800 років тому, і знайдемо там таке: 981 року „іде Володимир к Ляхом і заягради їх Перемишль, Червень і другія”. Так отже не десять, а мало що не тисячу років тому лилася українська кров за українську соборність. І ось саме тому, що князь Володимир славився державницьким розумом, що об’єднав українські землі і поширив славу українського імени по цілім тодішнім відомім світі, дістав він прізвище „Великого”, а в простого народу став „сонечком ясним”. Це був перший свідомий український соборник та патріот і тому саме перший український митрополит Іларіон в своїм похвальнім слові в честь Володимира промовив: „Не в невідомій він землі панував, а в землі українській, про яку знають і чують в усіх кінцях світу”. І оце вплив соборницької ідеї Володимира Великого пізнати і в тих словах побожного Іларіона, якими він закінчує своє похвальне слово, коли просить Бога, щоб, поки стоятиме світ, не віддав нас „в руки чужих”.

І хоч уже тоді українська рілля кров’ю змочена за українську соборність, та соборність не вдержалася, бо бракувало розуміння соборности у князів, а зате було чимраз більше ворогів соборности, як своїх власних, так і чужих.

Але сама ідея була невмируща. Коли суздальські князі з півночі завдали ударів столиці соборної України Києву, волинський князь Роман Мстиславич зібрав до купи волинські та галицькі землі і з тими західноукраїнськими силами пішов боронити ослаблені міжусобицями київські землі від половців. І все наше нещастя було в тому, що коли він зайняв другим разом Київ і коли дозріла в нім думка, що треба йому зібрати всі землі з Києвом — він наложив головою в поході на польських князів. Загинув тоді, коли саме боронив українську соборність від ворогів тієї соборности — ляхів. Зате його син, галицький князь Данило підхопив батькову ідею. Він був між тими українськими полками, що загналися аж

над Каспійське море, аж над річку Калку, щоб там звести бій з татарами і не допустити їх на українські землі. Там він був свідком того, як татари зрадою дістали в свої руки українських соборників, як пов'язали їх, як поклали на них дошки і на тих дошках бенкетували, подушивши отих оборонців української соборности. Було це в 1224 році, себто більше, як 700 років тому.

І знову наше нещастя було тоді в тому, що по тій великій і страшній катастрофі над Калкою наші князі не могли вже стати однастайно, і це найбільш забивало українську соборність, а скрипляло ворогів. Ось користають з того татари і сунуть на Україну, як сарана. Знаючи про це, висилає до ослабленого Києва галицький князь Данило свого вірного воєводу Дмитра, щоб обороняв соборницьке серце від дикої азійської орди. А було від чого обороняти, бо коли приблизились татари під Київ, то, як каже старий літописець, від скрипу возів, від реву верблюдів та іржання кінських табунів не чути було голосу людського в місті. А як прийшлося боронити київські стіни, то під навалом татар почали вони валитися. Як каже літописець, страшно було дивитися, як ломилися списи, як розбивалися щити і як світ затьмився від стріл. Здобули татари Київ і знищили його, а людей вирізали або в полон забрали. Помилував татарський полководець Батий тільки воєводу Дмитра, бо навіть того дикуна здивувала хоробрість цього галицького соборника, що боронив Київ, центр України ще в 1240 році, себто знову малоощо не 700 літ тому.

Рятуючи українську державність, їде галицький князь Данило до Орди, щоб поклонитися ханові, а коли вернувся назад на українські землі, то, як каже літописець, тіпилися всі, що він вернувся живий, але плакали з образи, що він мусів поклонитися ворогові.

Ідея української державности дозрівала в умах всіх світлих українських державних мужів. І ось тому великий гетьман Богдан Хмельницький пішов двічі походом на Львів — серце західньо-українських земель. Він не знищив міста, хоч міг це зробити, а заявив виразно, що робить це задля львівських українців. Він не зайняв Львова, бо знав, що його сили ще замалі, щоб зібрати всі українські землі. Але пішов, щоб заманіфестувати соборницьку ідею. І тому, перейшовши українські землі, вглибившись в українське національне питання, побачивши, чого dokonala Польща на українських землях, заявив польським комісарам: „Визволю з лядської неволі український нарід увесь по сам Люблин, під Краків. І я народу не відступлю, бо це права рука наша. А ставши

над Вислою, скажу дальшим ляхам: „Сидіть і мовчіть! А як будуть за Вислою брикати — знайду їх і там”.

І от, щоб звільнити український нарід з-під лядського ярма, пішов Хмельницький, коли своїх сил не ставало, під протекцію московських царів. Пішов, щоб дістати від Москви поміч для визволення українських земель з-під Польщі.

Соборницька ідея жила в серці і умі гетьмана Петра Дорошенка, коли він не погодився на Андрусівський мир, на поділ України на Правобережну під Польщею та Лівобережну під Московщиною, і довгими літами боровся за злуку тих земель в одну українську державу.

Ідея соборности заволоділа гетьманом Іваном Мазепою тоді, як пішов він на Правобережжя і звільнив українські землі з-під польського ярма і як не захотів віддати тих земель Польщі, коли віддати їх наказала Москва. Через оту соборність прийшло потім до кривавої битви під Полтавою. Ідею соборности обороняв Мазепа, скитаючися на еміграції, і вірний тій ідеї зійшов з нею до гробу. За те прокляла його Москва, за те мазепинством таврувала всякий український рух.

Ідея незалежної соборної України звеліла наказному гетьманові Павлові Полуботкові сказати цареві Петрові, що український нарід платить Москві данину ганебну і незносну та що Україною правлять безграмотні московські чиновники, що знають тільки те, що їм все над нами чинити можна. А коли за ці слова цар наказав кинути Полуботка у в'язницю, де Полуботок тяжко захворів, і коли сам цар прийшов просити у нього прощення, вмираючий Полуботок не прийняв царської ласки, а як український соборник і патріот відповів: „За невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися у спільного і нелицемірного судді, Бога нашого. Скоро станемо перед ним, і він розсудить Петра з Павлом”. Так умирав один із великих соборників. Його портрет виднів у старих українських домах ще довго після його смерті, а під портретом виписані були слова, які він сказав цареві: „Вступаючись за отчизну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми, і для мене лучче найгіршою смертю умерти, як дивитися на повшехну гибель моїх земляків”.

Отже, за часів державних були князі і були гетьмани українські, в головах і серцях яких було розуміння української соборности. А коли їх не стало, продовжувала плекати самостійницько-державницькі ідеали наша література. Місце Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Мазепи, Дорошенка і Полу-

ботка зайняли нові соборники, між якими, як сонечко ясне, видніють два великі імені наших національних геніїв Т. Шевченка і Івана Франка. Один з них придніпрянець, а другий придністриянець, а обидва вони разом становлять нову Духову Українську Соборність, яка вицпила розуміння соборности в мільйони українських мас. Оці два соборники доконали того, чого не доконали князі і гетьмани. Бо вони приєднали до ідеї соборности мільйонову українську масу. І в тім, що тепер ідея соборности спочиває не так, як колись, у головах одиниць, світлих князів, гетьманів чи інших українських вельмож, а в головах і серцях мільйонів, лежить та запора, що те, чого не вдалося доконати світлим одиницям, доконають освідомлені мільйонові українські маси.

І доконаємо певно, коли тільки схочемо дечого навчитися з нашої історії. Тому хай не буде між нами так, як то було, коли одні боронили соборність ще 700 літ тому, а другі, як от князь Михайло Чернігівський, ходили до Орди поклонитися та випрошувати собі влади над українськими городами.

Хай ніколи не повториться з українських уст рабське прохання: „Волимо під царя східнього, православного”, а хай нашим соборницьким ідеалом буде: „Волимо над усе, над всі вигоди, муки і страждання одну Соборну Українську Державу”. Бо в противному разі будуть далі гинути мільйони наших синів, які гинули по Переяславській угоді при будові каналів та гнилого Петербургу. Бо інакше будемо слухати покірно, що ніякої української мови не було, нема і бути не може.

А тих, що боронили в 1921 році Варшаву, що причинилися до „цуда над Віслою”, хай вилікують від орієнтації на Польщу ті рани, що їм ще досі не загоїлися, хай вилікують їх ті муки, що вони їх переживали за дротами по таборах інтернованих, як за плату за те, що обороняли Польщу. Ті інтерновані табори і кільчасті дроти для братів придніпрянців, що воювали при боці Польщі, це наслідок того, що вони забули про славу облогу Буші, коли то жінка сотника Завісного сіла на бочку з порохом і висадила себе у повітря, щоб живцем не потрапити в польські руки, коли 16.000 українських жінок і дітей власноручно запалили хати, кидались в вогонь і там гинули, а не простягнули своїх рук Потопському, що вдирався з польським військом до міста.

Наш рятунок не в Адамах Киселях, отих без сумніву добрих синах нашого народу, що держалися своєї віри і народности, але як польські воєводи затруювали наші душі думкою про мирне співжиття з Польщею, що нас гнобила. Не в підданстві чи феде-

рації з Польщею або Москвою, а в повній самостійності і соборності. Цвіла вона на протязі цілої нашої історії, то підносилася, то занепадала, але цвіла, а 22 січня 1918 року заблисла, як сонце ясне, на те, щоб уже ніколи не згаснути. Вона жевріла в думках і серцях наших предків здавен-давна, як довго сягає наша історична пам'ять. І не десятиліття святкуємо сьогодні, а тисячоліття Української Соборности. І оцих тисячу літ кажуть нам тепер, коли наша земля вкрита трупами і засіяна кулями — не сумувати, а витягнути добру науку з тої кривавої історії і гордитися отією тисячолітньою ідеєю української соборности, бо це гарантія, що цілком певно:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна
Від Кубані аж до Сяну різки
Одна, нероздільна.*

У ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ

У 67-МІ РОКОВИНИ СМЕРТИ Т. ШЕВЧЕНКА

Два хрести стоять в пам'яті, серці й душі кожного українця. Один той, що видніє на горі Голготі в Єрусалимі, а другий, що його видно на горі Канівській над Дніпром. І два євангелія визнає український нарід. Одне те, що його проповідував Той, Котрого замучили за правду і поховали на Голготі. А друге — це те українське євангеліє, автором якого є наш безсмертний геній Тарас Шевченко. Той, котрого також замучили і котрого тлінні останки спочивають у канівській могилі. Той, котрого науку визнає сьогодні сорокмільйоновий український нарід.

114 років тому в селі Моринцях, Звенигородського повіту, Київської губернії, в хаті бідного кріпака Григорія Шевченка народився син — Тарас. Прийшов на світ у селі, що виглядало, наче писанка, з зеленим гаєм, білими хатками і широколистими тополями. Прийшов на світ у селі, що виглядало ззовні як рай, а всередині було пеклом з такою неволею, з такою тяжкою роботою, що бідному чоловікові не ставало часу й Богу помолитись. Панщизняне ярмо людей придавило так, що люди неначе подуріли:

*Німі на панщизну ідуть
І дітожок своїх ведуть.*

А малий Тарас приглядався тому всьому змалку, роздумував над тим і слухав оповідань старенького діда свого, гайдамаки Івана, як то за часів Залізняка і Гонти мстився наш нарід за свої кривди:

*Як ляхи конали, як Сміла горіла . . .
Сусіди од страху, од жалю німіли.*

Слухав малий Тарас ті оповідання, гонив по садку над річкою та дивився на могилу за селом. Був цікавий хлопчина і питався:

„А що там далі за могилою?” А йому відповідали, що там — залізні стовпи, які підпирають небо. І побіг Тарас на могилу, видряпався на верх і, не побачивши стовпів, пішов далі у степ. Аж знайшли його чумаки і привезли малого прибуду додому.

От вам картина з дитячих літ Тараса. А характеристична вона тому, що все даліше життя Шевченка — це шукання отих стовпів, що підпирають небо, це шукання правди, справедливости, людяности, як тих стовпів, на яких повинно спиратися людство. А в тих часах, коли побачив Шевченко світ, суспільний лад спирався на терпіння мільйонів. Мільйони терпіли і мільйони мовчали, ще й цілували сліди тих, що їх слали на смерть. Так було з мужиками. А пани дерли з мужика шкуру і поклонялися неправді. Такі то були часи.

По знищенні Гетьманщини і Запорізької Січі заведено на всіх землях Великої України страшну неволю. Всі наші люди стали кріпаками, тим самим, що худобою, яку можна забити, продати або замінити. Московські царі віддавали мужиків на ласку панів, і якраз на кріпацтві та відданім собі дворянстві спирали свою силу. А тоді вже гомоніли на Заході у Франції свободолюбні кличі Великої революції, яка проголосила свободу людини і заговорила про її природні права. Оті кличі доходили і до Росії і на Україну. Принесло їх і французьке військо, що пішло походом на Москву зі своїм великим полководцем Наполеоном. Та Наполеона розбили. А царат, побоюючися отих небезпечних революційних кличів про свободу людини, ще більше підсилив гніт.

Горстка молодих офіцерів, що стояли на Україні, між ними й молодий поет Рилєєв, що жив у Петербурзі, рішила зчинити повстання і принести якісь полегші бідним людям. Між тими лібералами були тоді навіть князі, бо навіть і між ними знайшлися такі, що їх серце не могло стерпіти страшних знущань над народом і тієї темноти, яка тяжіла над Росією. Та їх повстання не вдалося. Головних учасників повісили, а решту погнали в Сибір на доживотне заслання.

По здушенні повстання почалася нагінка на кожную ліберальну думку, на кожне писане слово. Не можна було ні читати, ні спроваджувати з-за кордону ніяких поступових книжок, не можна було навіть ніде про громадські справи говорити, бо за всім слідкували жандарми. Не можна було займатися ніякою громадською працею. І тому ціла Росія обернулася тоді на одну велику коршму. Пили мужики з розпуки і нужди, запивалися до безтями дворяни, урядовці та вся інтелігенція. В ловах, картах і пиятиці минав час тодішнім панам, і великий письменник Чехов, не дивую-

чись тому, писав: „Хіба може не запиватися чесна людина в Росії?”

Які темні й страшні були ті часи видно з того, що цар Микола наказав тоді спалити в Петербурзі десятки тисяч примірників „Нового Завіту” і псалтиря, перекладених на російську мову, бо вони могли стати для мужика зрозумілими, а тим самим для царя й держави небезпечними. Казав цар, що Святе Письмо дав Господь Бог священикам, а не мирянам. Навіть виправляли акафіст до Пречистої Діви Марії, бо й там знаходили місця, які були для царату небезпечними і могли збунтувати мужика. Коли таке було з Євангелієм і акафістом, то що ж могло бути з іншими книжками, з наукою? Що то були за страшні часи видно з того, що уряд завів аж такі цензури: загальну, духовну, воєнну, закордонну, театральну, газетну, учительську, жандармську. А над тим усім утворено ще надцензуру. Все на те, щоб не доходило до людей світло правдивої науки, поступу. В ніякій промові, в ніякій газеті не можна було вживати таких слів, як конституція, народна воля, робітнича кляса, вибори. За те карали тюрмою. Навіть з куховарської книжки викреслила цензура пораду для господинь саджати пироги у „вольний дух”. І от внаслідок таких переслідувань все тоді в Росії, як писав Шевченко, „од молдавина до фіна на всіх языках все мовчало”. Мовчали й українські пани та письменники, хоч бачили ті кривди, хоч їх відчували. Впродовж кількох десятиків літ вибухло тоді понад 500 селянських бунтів, придушених у потоках крові, понад 30.000 людей покинуло своїх жінок та дітей і втекло від кріпацького пекла. Все це бачили учені люди, але мовчали.

І от в тім часі з'являється кріпацька дитина, перший хлопський поет, що вийшов із найнижчих сподів, з найгіршої нужди і неволі. І коли всі на всіх языках мовчали і дивились, як людей катують, вішають і на Сибір женуть, перший Шевченко звернув голосно увагу на той дикий стан. Чи не сором, писав він, коли інші гинули, „а ми дивились і мовчали, та мовчки чухали чуби, німії, подлії раби”.

Шевченко не захотів бути таким самим підлим рабом, як були ними мільйони інших. Він вірив, що прийде „апостол правди й науки”, що мусить згинуть кріпацтво й неволя, бо так, як „і неситий, не може виорати на дні моря поля”, так і ніяка пекельна сила неспроможна здушити правди і волі. Бо єдина правда має бути тим стовпом, на яким повинен триматися суспільний устрій.

Шевченко не хотів бути рабом і тому підніс голос протесту проти рабства, проти неволі, проти кріпацтва, проти всієї тодіш-

ньої соціальної системи, проти царату і проти церковних установ, що похваляли той злочинний порядок. А навіть проти самого Бога підніс Шевченко голос протесту. Так, ота глибоко віруюча людина, отой Шевченко так перейнявся терпіннями свого поневоленого народу, що писав:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю.*

Бо коли Україна не має стати вільною і коли тому бідному народові не має засвітити воля, коли таке можливе в світі — тоді Шевченко не знає Бога, тоді для нього Бог не існує і не існує Божа справедливість.

Шевченко, як великий апостол правди, іде постояти за євангеліє правди і перед апостольським престолом в Римі. І Римові він відгрожується і каже: розломимо три корони на гордій папській тіярі, коли там, в Римі, будуть торгувати людською кров'ю і потурати поневоленню і темноті. Бо:

*За кого ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини?*

Бо чи ж це не глум, не святотатство, коли пани і царі душать бідний нарід, а за здерті з нього гроші ставлять:

*Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим.*

Коли б'ють:

*Перед образом Твоїм
Неутомимій поклони
За кражу, за війну, за кров...*

Коли, підбивши вільні народи і обдерши з них шкіру, приносять Господу Богу в дар з пожару вкрадений покров. І хто це приносить? — Короновані царі. І до них він звертається:

*Ви — розбійники неситі,
Голодні ворони.
По якому праведному,
Святому Закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуете?*

І про них, тих царів, що закріпостили вільні народи, каже Шевченко з іронією і погордою:

*Слава, слава
Хортам і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!*

Тільки подумаймо: в тих страшних часах, коли всі мовчали і тремтіли перед царським престолом, Шевченко, бідна кріпацька дитина, підносить могутній голос і погрожує царям від імени поневоленого і закріпаченого українського народу:

*Стережіться,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!*

Бо:

*Розпадеться кара,
І повіє новий вогонь
З Холодного Яра.*

Так писав Шевченко в тих найтяжчих часах, коли мільйони мовчали. А коли царські посіпаки допитували його на слідстві, він з повною гідністю і відвагою потвердив те саме, що думав і писав про царів і про недолю селянських мас.

Тяжко помстився царат на Шевченкові і загнав його передчасно до гробу. Але не знищив ні одної з його ідей.

Вже тиждень по смерті Шевченка знесено кріпацтво, а в день 103-ої річниці з дня народження нашого поета, 26 лютого ст. стилю 1917 року на вулицях Петербургу, там, де колись судив царат Шевченка, перший український Волинський полк підніс революційний стяг і дав почин до повалення царату. І сповнилися слова безсмертного Шевченка:

*Розпадеться кара,
І повіє новий вогонь
З Холодного Яра.*

І так, як упав царат, цей найбільший кат українського народу, так розпадуться і інші пута віковії. Так нас навчав безсмертний геній Тарас Шевченко. І цю науку свою оплатив він мученицьким своїм життям, щоб своїми муками зацепити в нас завзяття і святу віру в остаточну нашу перемогу, в перемогу правди. Серед найбільших мук, серед найбільших терпінь писав до нас Т. Шевченко:

*Свою Україну любіть,
Любіть її во врем'я люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!*

Нема в світовій літературі іншого письменника, що так любив би свій нарід, як любив Шевченко свою Україну. І нема ніякого іншого народного пророка, слова котрого так точно сповнялися, як сповняються Шевченкові слова. Тому ждімо далі сповнення того, у що Шевченко в найгірших царських часах, в часі найбільшого нашого поневолення свято вірив. Маймо святу віру, що прийде той час, коли український нарід матиме свого українського Вашингтона, і повстане сім'я велика, сім'я вільна, нова, що відродиться єдина, соборна, незалежна, вільна Українська Держава.

У 68-МІ РОКОВИНИ СМЕРТИ Т. ШЕВЧЕНКА

Промова в Перт Амбою, Н. Дж., 1929 р.

Кожного року приходиться нам згідно з заповітом Т. Шевченка його поминати і з кожним роком чимраз нові правди знаходити в його писаннях і з кожним роком чимраз ближче підходити до нього. Спитаєте, чому це так? Чому за такий довгий час, бо за яких 90 років, відколи появився „Кобзар” Шевченка, не

розслідили ми Шевченка так, щоб пізнати суть і значення його вогненного слова?

В тім саме велич Т. Шевченка. Тим він і геній. А до творів генія треба підходити так, як голодному до суто заставленого стола, на яким поставлено самі вишукані, делікатні й смачні страви. Господар гостинний дав вам усе, що мав, і рад би, щоб ви, голодні, все те з'їли, щоб вам те все на здоров'я вийшло.

Але що з того, коли ви можете з'їсти лише стільки, скільки стравити спроможний ваш організм. Шевченко виставив нам плоди свого геніяльного духа. Дав нам стільки, що встане на десятки, ба, на сотки літ тієї його духової страви. Він виложив нам на стіл стільки, що ми не всілі навіть розкуштувати тих найкращих страв, що ми ще й досі не можемо стравити його найважливіших і рівночасно найпростіших наук.

От тому ми кожного року говоримо про нього, бо завжди відчуваємо, що минулих літ ми ще чогось не доповіли. Кожний рік приносить нам нові труднощі, нові болі, нові розчарування, і з кожним роком в день Шевченкових народин ми сходимося, звертаємося до нашого генія і питаємо: Батьку Тарасе! Що нам робити? Нам сил не стає. Ми розбиті. Наш дух падає. Нас рвуть на кусні, насилають нам різних нових пророків. Ми сумнівами биті, ми не знаємо, куди нам іти і що робити, щоб сповнився той ідеал, за який ти терпів!

А шукаючи на це відповіді бачимо, як виринає той страшний час, коли кругом була тільки неправда і неволя, коли Україна за словами Шевченка заснула і бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла і в душло холодне гадюк напустила. У той страшний час, коли український нарід вгинався на панських ланах як панцизняний кріпак, коли спомин про давню волю залишився тільки в піснях старих дідів, кобзарів-сліпців, з'явився один видючий кобзар Т. Шевченко, який усім гнобленим, поневоленим і битим сумнівами кинув вогненний клич, що встане правда, встане воля, що:

*Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольниці діти.*

Ще чому саме слово Шевченка знайшло такий відгомін? Чому саме Шевченкові почали вірити? Чому саме йому вдалося за-

палити ту іскру, з якої вибухло те полум'я, що збудило під час світової війни українську державність над Дніпром і Дністром?

Є одна розв'язка цього питання, яка зближається найбільше до правди. Шевченко подіяв на нарід, на маси головно тому, що через Шевченка говорив сам нарід. Усе те, що тліло в душі мільйонів закріпачених українських душ, а чого ці мільйони навіть не розуміли, знайшло свого речника, який переповів ті почування всім зрозумілою мовою, який пізнав лихо і сказав, що треба робити, щоб того лиха позбутися. І тому слушно писав наш історик Костомарів, що Шевченко „де був сам народ, продовжуючи свою поетичну творчість... Народ неначе вибрав його співати замість себе”.

Шевченко перебрав від сліпців-кобзарів те, що вони знали про нашу минувшину, але переспівав це на інший лад. Він не тільки співав про давню славу запорізьку, але й почав розв'язувати те, чого сліпі кобзарі і нарід не розуміли, а саме, хто нас поневолив, хто наш ворог. А шукаючи ворогів торкнув він і нашу власну душу, затаврував і наші власні провідні верстви за те, що затемнювали правду, що корились безправству.

І сталося у нас так, що, як пристало на здоровий хліборобський, робучий нарід — речником, найбільшим умом, визволителем хлопських мас українських і їхнім представником став у нас хліборобський син Шевченко. Той хліборобський геніальний син увілляв у нас віру в силу хлопської української маси, і тому, виховані на Шевченкові, не шукаємо ми шляхетських голів і не просимо їх взяти нас в руки і як слід вести. А це тому, що власне найбільш характерним, ідейним, послідовним, повним посвяти народним провідником був у нас не пан, не вчений шляхтич, дідич-поміщик, а панцизняний слуга, наймит, Тарас Шевченко. Той, що вийшов з найчорнішої недолі, з сільської хати, що пеклом була для нього. Той наймит, який навіть тоді, коли княжни запрошували його до свого стола в палати, коли усміхалися йому почесні і слава — не дав пірвати себе почесям, титулам і насолоді життя, а почав гриміти найлютішим словом, зверненням проти царату і панів гнобителів нещасної, панцизняної, хліборобської української маси.

Мужицький наймит пірвав усіх, і коли його поставили перед царський суд і радили відкликати образи, кинені царям-катам, коли йому в суді запропонували підписати, що жалує своїх виступів, так ми знаємо, що всі тодішні обжалувані, висококультурні його товариші, ось такі, як славний письменник Куліш, що похо-

див з панського роду, чи славний пізніше професор університету історик Костомарів, підписали цареві заяву і просили помилування, але Шевченко, цей колишній кріпак з Кирилівки, що вже одержав золоту медалью як маляр у Петербурзькій Академії Мистецтв, що вже мав доступ до найвищих домів, не зважаючи на ті спокуси і погрози, не схилив своєї голови перед царем і не пожалував за тим, що писав. І за те Шевченка так гостро покарано: заслано в далекі, холодні, безлюдні землі як звичайного солдата із заборonoю писати й малювати.

Оте, що той мужицький син, той колишній кріпак, не дав себе в житті нічим зломити, що не схилив голови перед всемогутнім царем, перед яким дрижали мільйони — це є та страшна сила, яка б'є з Шевченка на мільйони робучого українського люду. Ті маси зрозуміли, що скільки б не було у них баламутних провідників, але є один вічний, справедливий провідник, і тим провідником є Шевченко. Це той характерний провідник, який зі заслання писав, що він свідомий того, за що мучиться, що він знає, що мучиться в чужому краю за свої думи. І заявив: „Караюсь, мучуся, але не каюсь!”

Один Шевченко знав душу нашого народу і всі його терпіння. І батько відродження нашої літератури Котляревський або Квітка-Основ'яненко чи Гребінка також представляли нашого мужика і його долю. Та їхні мужики не були дійсні мужики. Шевченко писав тоді: „Хочете пізнати дійсних мужиків, то прочитайте думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або в дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, наче справді в турецькій неволі, або у польського магнатства кайдани волочать, то тоді скажете, що „Енеїда” добра, а все таки сміховинка на московський кшталт”.

Так, давні наші письменники і багато пізніших знали нашого мужика, як він стояв перед ними з скиненою шапкою в руках, і тому мужик наш у тих оповіданнях виходив на смішного дурня або хитруна. А Шевченко передав нам не хахлацькі хитрощі, а ті перли, що зложені в душі того нещасного мужика, тієї дівчини чи матері мужички. Він вилляв наверх їх почування, щоб показати, що все, що в світі гарне, високе і благородне, це все посідає в собі і мужицька душа. Що більше: він показав, що ті високі, просвічені й благородні верхи, все те дворянство і царат — це остання гниль, яка в благородності не дорівнює тому мужикові, якого тоді за худобу мали. Шевченко доказував, що ті

верхи — це кати-людодіди, які під Христовим іменем гірше за диких звірів знущуються з простого поневоленого народу.

Шевченко у відповідь тим, які бачили в нім поета мужиків, поета від дьогтю і сіряка, відповів: „Зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їх звинить, нехай я буду і мужицький поет, то мені більше нічого не треба”. А в 1859 році писав: „Я по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу, то й як же себе поєднать з собачою панською кров'ю”.

Яка велика різниця була тоді між Шевченком і його оточенням, побачимо наглядно, коли пригадаємо собі, що в тих часах жив і наш письменник Григорій Квітка-Основ'яненко, що любувався нашим мужицьким народом. Хто з нас не проливав сліз над його „Марусею” чи „Сердешною Оксаною”! Та погляньте на різницю між Квіткою і Шевченком. У Квітки було в творах повно отруї. Бо Квітка писав завжди про Божу справедливість і пояснював, що панство на світі і той поділ на кріпаків та панів походять від справедливого Бога. Навіть у святій Біблії, каже Квітка, пишеться про „людіє” і „народ”, про панів і мужиків. В своїх „Листах до любезних земляків” вихваляє Квітка під небеса єдиного государя, імператора Николая Павловича і молить Бога, щоб дав йому довге життя. Квітка описує широко, як то „імператорське величество” мучиться день і ніч, як над усім наглядає, щоб усюди була правда, щоб всім добре і спокійно жилося.

Порівняймо тепер оце посланіє Квітки, нашого письменника щирого й любого, яким Шевченко дорожив і якому присвятив свою прекрасну поему „До Основ'яненка”, з „Посланієм” і іншими творами Шевченка. Порівняймо судові зізнання другого великого письменника і Шевченкового сучасника Куліша, який заявив, що „любов моя до України ніяк не зменшує в мені вдячної любови до спільної нашої батьківщини Росії”, з любов'ю Шевченка до України. І вже з того одного порівняння можна пізнати геніяльну велич поета „окрадених людей”.

Коли у Квітки цар дбає, щоб усім „добре і спокійно жилося”, Шевченко пише, що роблять ті верхи, які повинні бути у проводі поневоленої мужицької маси:

*Оглухли, не зують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують
І Господа зневажають,*

*Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають.*

Оце так виглядає у Шевченка „Божий і царський порядок” Квітки і інших письменників, який вони виправдували, ще й на святу Біблію покликалися, що це так має бути, бо це — Божа воля. Та мужицький син Шевченко гримнув інакшої пісні. Він заспівав їм у відповідь на таку науку:

*Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві,
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся! Братайтеся!*

А далі:

*Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд,
Заговорить
І Дніпро і гори ,
І потеге сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших, і не буде
Кому помагати.*

А ще далі:

*Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать,
Бо невгене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко, глибоко.*

Для Шевченка не було батюшки-царя, ні того варшавського сміття, що ясновельможними гетьманами звалось, для нього не існувало спільної батьківщини Росії, існувала одна тільки Україна:

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.*

Це найкраще, що є в світі, нічого кращого ніде не знайдете, пише Шевченко. А ті, що зідхають за іншими землями, що доба-чають велич і красу в Петербурзі, Москві чи Варшаві, що так дуже задивляються в чужу велич, що вже забувають своє рідне, до тих звертається Шевченко з ось такими словами:

*Ох, якби то так сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
... І сонце б не гріло смердяного гною
На густій, широкій, на вольній землі.*

Шевченко великий, благородний син мужицького поневоле-ного українського народу. Він картає, б'є гострими, як меч, сло-вами, а zarazом і боліє і прощає всім тим, що обмились, що піз-нали свій блуд і обняли найменшого брата. А тоді:

*Забудеться срамотня година,
І оживе добра слава, слава України.*

Та добра слава України оживе, отже, тоді, коли, як каже Т. Шевченко, дамо нашій мужицькій масі правдиву, а не облудну освіту, коли відкриємо їй очі на те, хто є ворогом національним і соціальним, коли інтерес мужицької української маси буде на-шим спільним інтересом, коли скажемо тій масі не схиляти голови перед безправством, перед царською волею, заявляючи, що це — воля Божа, коли скажемо поневоленій масі: „Борітеся — поборе-те!” І коли будемо перейняті такою наукою тоді, коли й котити-муться наші голови, то не в обороні царів і цісарів, а за честь, за славу, за братерство, за волю України.

БОРІТЕСЯ — ПОБОРОТЕ!

*Промова на святі в гость Т. Шевченка,
в Джерзі Ситі, 1933 р.*

Якщо сьогодні зійшлися ми пошанувати пам'ять Тараса Шев-ченка як українські робітники, як діти робітників чи як ті, що

вийшли з-під селянської стріхи, так пам'ятаймо, що оце віддаємо честь найбільшому оборонцеві українського працюючого люду. Ксли ми тут як українські імігранти, то не забуваймо, що Шевченко це теж був імігрант. Коли ми тут зібралися як українці, то не забуваймо, що оце віддаємо пошану найбільшому українцеві, котрий вчить нас, як треба любити свій нарід і свою Україну „во врем'я люте” і як за ту Україну треба „в останню мінуту Господа молити”.

І ви, як присутні, і я, як бесідник, маємо цілком певно щире бажання відсвяткувати це свято найдостойніше й найрозумніше. Та справа ця не легка. Вже в старім краю застановлялися від довшого часу над тим, що треба перевести якісь зміни у способі святкування пам'яті Шевченка. Люди, котрі дійсно дорожать пам'яттю нашого генія, приходять до переконання, що ті свята, які ми влаштовуємо в пам'ять Шевченка, на ділі не поширюють його культу. Кажуть, що дуже часто беруться за влаштування Шевченкових свят люди, яких життя і діяльність є нічим іншим, а тільки глумом над життям і діяльністю Шевченка. Оті люди виступають дуже часто у Шевченкові свята на публічну сцену і з неї говорять, деклямують чи співають про Шевченка як великого генія, пророка, апостола, мученика, а то й революціонера. Цілий рік хулять Шевченка ділами, а потім, як той грішник, що приступає раз на рік до великодньої сповіді, беруться раз на рік до влаштування Шевченкового свята, щоб таким робом закрити своє неробство, свою заскорузлість, свою релігійну чи партійну нетерпимість, свої амбіції, своє інтриганство, а часами і національну зраду. І ось бачимо, що Шевченкові свята влаштовують навіть ті, що служать у московській „Чека” і розпинають Україну з поміччю Москви, як і ті, що, як „варшавське сміття”, служать Варшаві.

Щобільше, в старім краю піддають гострій критиці самі святочні обходи. Вони кажуть, що при тих промовах, які доводиться тепер слухати про Шевченка, люди затрачують почуття дійсної величі нашого генія. Ми сходимося на свята чи академії й чуємо цілу купу пустих слів, дуже часто, як каже Шевченко, великих слів велику силу, але поза тим більше нічого. Шевченко потрясав своїм вогненним словом і найбільш зогнілі й затупілі душі, а ми виходимо з Шевченкових свят, вислухавши святочних промов, такими самими, як були. Ми вправді чули в десятий чи двадцятий раз, що „в своїй хаті своя правда й сила, і воля”, ми чули заповіт — „вставайте, кайдани порвіте і вражою, злою

кров'ю волю окропіте", ми чули в сотий раз — „учітеся, брати мої, думайте, читайте і чужому навчайтесь, свого не цурайтесь” — і багато інших Шевченкових наук. Але що з того всього? Все це таке старе, таке оклепане, таке мертве, і все це не має нічого спільного з революційністю Шевченка, таке вимушене й штучне, що шкода того труду, якого завдають собі часами навіть дуже красномовні бесідники, щоб передати те, чого передати вони не в силі. Вислід з цього такий, що й та святочна публіка, яка зійшлася віддати пошану пам'яті Шевченка, а яка мало чим різниться від бесідника, розходитьса зі свята без піднесення й того вогню, який повинен спалахнути в кожному, що читає, розуміє і відчуває дійсного Шевченка.

Чому це так? В першу чергу нам ніколи не віддавали вірно дійсного Шевченка. Те, що нам подавали про Шевченка в школі за Австрії, було так поцензуроване, що залишало нам пам'ять про Т. Шевченка, як пастушка, що пас ягнята за селом, чи як українського романтика, що мріяв про козацькі шапки. Але ми дуже мало знали або не знали нічого про Шевченка, як революціонера, як речника соціально поневолених мас. Мало ми довідувалися про дійсного Шевченка від учителів на шкільній лавці, а ще менше знали про нього пізніше, бо, скінчивши школу, його взагалі не читали. Політична й клерикальна цензура і наша безхребетність не давали бесідникам можливості роз'яснити Шевченка на святах за часів Австрії, а під Росією, крім панахид, годі було знайти інший спосіб для Шевченкових свят. Під Польщею доводиться тепер переживати царські часи. Цензура виправляє „Кобзаря”, значить навіть друком не можна видати дійсного Шевченка, а за вірну доповідь про Шевченка і його „варшавське сміття” треба покутувати в тюрмі, якщо б таку доповідь вдалося сказати. Але це неможливе, бо в Польщі треба подати таку доповідь наперед до староства, і, коли поліцейний комісар зауважить, що бесідник не так говорить, як подав до староства, відбирає йому в імені закону слово.

Річ ясна, що оті перешкоди відносилися й відносяться виключно до старого краю. Тут, в Америці, нема цензури ні польського, ні московського поліція. Але на диво й тут Шевченко не потрясає нами, як повинен. Що ж це за причина, що ми навіть в Америці так мало, а то й цілком не знаємо дійсного Шевченка, що Шевченко не викрешує у нас того святого вогню, якого повно в його творах?

Бувало, щоб пошанувати Шевченка в краю чи тут, в Америці, вистачило зав'язати шию червоною китайкою, вбратися у вишива-

ну сорочку й одягнути шаравари та відспівати „Заповіт”, і це викликало в співаків і публіки захоплення. Люди плакали з радості і, розходившись з такого свята, думали, що доконали великого діла. А коли ще відправляли панахиду за Шевченка, то це вже був верх патріотизму, бо, мовляв, хитрі малороси підійшли попів і правила панахиду за „безбожника” Тараса.

Нині ми вже інакше дивимося на це. Цього всього нам замало. Ми бачили, як то ревними сльозами заливалися люди, коли слухали солодкі і полум'яні промови, а розійшовшись продовжували розпинати матір Україну. Бо що з того, що бесідники так гарно говорили про Шевченка, так гарно доказували, як він ціле життя боровся проти грязі, що спливає на нас збоку Москви, коли ми далі накладаємо з Москвою, коли далі тішимося фіктивним українським урядом в Харкові, як тішилися колись наказами з Москви гетьманами, бо, мовляв, все ж це були українські гетьмани, зв'язані історично з Україною і її самостійницькими стремліннями. Що з того, що ми читаємо Шевченкові „Гайдамаки” і про те страшне лихоліття, яке пережила Україна, будучи під Польщею, що з того, що пригадуємо „варшавське сміття”, яке бачило розв'язку української державности у злуці з Польщею, коли далі продовжуємо ту саму трагедію і далі оправдуємо політику зради соборности, себто відступлення західноукраїнських земель Польщі. Таж Шевченко у гробі перевертається, коли слухає такі промови.

І от в тім лиху, що чистого, як кришталь, Шевченка беруться представляти й святкувати люди з порожнечою у серці й розумі. Киньте золото в bagno, і воно пропаде без сліду й відгону. Киньте його на мармур — воно забринить.

Життя Шевченка, його гуманне серце, його безмежна любов до України і його золоті слова є тією дзвінкою золотою монетою, яка мусить дати дзвінкий відгук, коли падає на твердий ґрунт, на людину з живим, благородним серцем і здоровим розумом, на людину, яка має характер болі й неправду не тільки відчувати, але й проти них боротися. Тому, запалюючись Шевченком, ми цінімо не так вартість Шевченка, як свою власну вартість, своє власне серце й свій власний ум.

На нас, американських українців, спочиває ще спеціальний обов'язок. Це ж святкуємо ми пам'ять не тільки найбільшого нашого поета, але й найбільшого нашого емігранта. Бо так, як вигнала українського робітника лиха доля з рідного краю, так вигнало панщизняне право Шевченка з рідного села й змусило його скитатися за своїм паном між чужими у Варшаві, Вільні чи

Петербурзі. Як важка рука московських, польських чи яких інших окупантів загнала політичних українських емігрантів у польські табори смерти чи до французького легіону в Марокко чи деінде, так і Шевченко скитався серед страшних злиднів на відлюднім засланню над Каспійським морем. Тому добре розумів він почування українського емігранта, його злидні й тугу за рідним краєм. Він знав, що широкий світ має багато принад, що емігрантові може навіть гарно житися у світі, якщо він забуде рідну землю або схилить голову перед окупантом рідного краю. І ось тому в своїм „Посланії” звертається він до тих українців, що не живуть на Україні, до тих, яким чужина вже зачала до вподоби припадати, і кличе до них, щоб схаменулись, бо:

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.*

Так закликав Шевченко любити Україну тоді, коли не було на Україні навіть кількадесятьох національно сьак-так свідомих українців, коли Україна не дала йому ні хліба, ні притулку й коли з України осталися козацькі могили, як свідки славної минувшини, Дніпро, гори і мільйони німих кріпаків. І нічим були для Шевченка-емігранта величаві палати Петербургу й камінна Москва, які дали йому притулок і хліб, супроти тієї України, яка йому нічого не дала, крім того, що привела його на світ як невільника-кріпака.

Він знав тільки одну, убогу Україну і за неї терпів. Україна була для нього цілим світом. Так любив Україну Шевченко, коли у ній все спало, мов заніміло. А як би ми мусіли любити ту рідну землю, ми, українські емігранти, як мали щастя бачити її у вогні й крові, коли вона зірвалася сповнити Шевченків заповіт! Як би ми мусіли її любити, якби ми були подібні до Шевченка! Шевченко бачив тільки в уяві, як Україну покривали колись червоні козацькі шапки, а ми бачили дійсні українські полки, як вони виростали й гинули. Шевченко бачив тільки старі могили, як вони вже під землю западалися, а ми бачили як нові поставали. І коли б у нас була козацька кров, яка пливла в жилах Шевченка, ми, українські емігранти, інакше відчували б значення слів нашого великого емігранта Шевченка, що нема на світі другої України. І хто-як-хто, а ми, нове покоління, повинні найкраще зрозуміти душу емігранта Шевченка і його „Заповіт”, щоб в останню годину скону ще молити Бога за Україну. І якби душі наші були запалені дійсною любов’ю до рідного краю, такою, як її мав Шев-

ченко, то ми зрозуміли б належно його самовідречення, коли він сказав, що йому навіть однаково, чи він буде жити на Україні, чи ні, чи помре на чужині:

*Та не однаково мені,
Як Україну злій люди
Присплять лукаві
І в огні її окрадену збудять...*

Якби ми були дітьми Шевченка, то не було б між нами емігрантів, яким однаково, що діється на Україні, які звідси, з еміграції, замість теплого слова отухи, замість моральної, політичної чи матеріальної допомоги, дають Україні високу політику, критику, а більш нічого. Таких емігрантів передбачав уже наш геніяльний Шевченко. Цим емігрантам присвятив він ось такі слова:

*Ох, якби то так сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли.
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не гули б у Бога вашої хули,
І сонце не гріло б смердячого гною
На густій, широкій, на вольній землі
І люди не знали б, що ви за орли
І не покивали б на вас головою.*

Нам, емігрантам, дітям невольного народу, пригадує Шевченко, що наш нарід у неволі, а як такі пам'ятаймо, що:

*Важко впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще важче гнити, гнити
І гнити на волі.*

Наше завдання, як емігрантів, користати з духових скарбів чужих народів, нам треба чужого наувчитись і те своє знання використувати на всіх ділянках, щоб розкрити перед світом діла незабутні наших предків, славу України, щоб світ знав, що, коли йдеться про Україну —

*розбійники, людодіи
правду побороли,
осміяли славу
і силу і волю!*

Наше завдання запізнати американську землю з Шевченком. Бо американська земля видала Абрагама Лінкольна, великого визволителя. А Шевченко є, між іншим, і українським Лінкольном. Та й не тільки українським — загальнолюдським. Бо він узяв в оборону не лише українських, але й московських, білоруських, польських і всяких інших кріпаків-невільників і боронив їх у такий самий спосіб, як боронив Лінкольн муринів.

Шевченко вірив, що й український нарід діждеться свого Вашингтона, як діждався його американський нарід. А коли американський нарід запізнається з таким великим ідеалістом, таким мучеником і апостолом правди, як ним був Шевченко, то й допоможе направити ту кривду, якої завдав Вільсон, погодившись на крайня нашої землі.

Але заки запізнаємо інших з Шевченком, треба нам самим його знати, а щоб знати, треба Шевченкові твори читати. Українська хата без Шевченка не є українською хатою. Український емігрант не є свідомим емігрантом, коли не читає творів найбільшого українського емігранта. Український робітник не є свідомим робітником, коли не знає творів того, хто ціле своє життя присвятив для визволення робочого люду.

Як євангеліє для християнина, так „Кобзар” для українця є джерелом його сили. Читаймо ж його і завжди пам’ятаймо, що це українське євангеліє знає тільки одну розв’язку нашої національної трагедії: учитися, думати, читати, використати це знання для будови сили, а узброївшись в силу йти за духом Шевченка, який кличе:

*Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає,
За вас правда, за вас слава
І воля свята.*

ШЕВЧЕНКО І ГАЙДАКИ

Шевченківське свято, Нью Йорк, 22 березня 1931 р.

Давно це минуло, як малий Тарас блукав по тих землях, якими колись ходили Гонта й Залізняк. І як старий дід розпові-

дав йому про смерть титаря, якого замучили польські конфедерати і як вони пірвали його єдину дочку Оксану. Серце бунтувалося, коли дід розповідав про страшні знущання польської шляхти, але й ляк збирав малого Тараса, коли слухав, як то попи з кадилами, кропилами й корогами, як на Великдень, ходили в Чигирині поміж возами гайдамаків і святити ножі.

І чув Тарас, як дід розповідав, як то благочинний закликав гайдамаків не дати Україні в руках ляха-ката пропадати та за знеславлені озвірілими ляхами матері, жінки і сестри козачі постояти. І як просив: „Молітесь, діти! Страшний суд ляхи в Україну несуть!”

І чув Тарас, як благочинний питав гайдамаків, чи знають вони, де могила великого гетьмана Богдана? І чи знають вони, хто її розкопав і хто кості з гробу повикидав? Таж це — ляхи!

А хто ж це спалив живцем Павла Наливайка у Варшаві на ринку — ляхи! Хто катував Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких, тіла яких по страшних муках розчетвертували і розвезли на пострах по всій Україні. Це ж — ляхи! І чи диво, що за це все понісся по Україні крик: „Кари ляхам, кари!” Чи диво, що гайдамаки карали ляхів і напували шляхетською кров'ю Україну, аж поки ножі не поцербили і поки не погинули мученичою смертю, як отой славний їхній провідник Гонта, що зарізав власні діти? І чув Тарас, як зрадою зловили ляхи Гонту, як відрізали йому язик і праву руку, як посадили на гарячі штаби заліза, зняли з тіла 12 пасів шкіри, роздерли живцем начетверо, розвезли тіло та поприбивали на пострах на перехресних шляхах!

„Так дід колись розказував, нехай здоров буде, — каже Тарас Шевченко, — а я за ним”.

Шевченко добре відчував усі ті страхіття, зв'язані з гайдамацькою помстою, і тому звертається до місяця:

*Місяцю ясний! З високого неба
Сховайся за гору.*

Сховайся, щоб не бути свідком кривавої відплати закріпаченого люду своїм панам-катам.

І розповів Шевченко про ті страхіття так, як йому розповідав дід. Образ тих страхіть не перебільшений. Особа Яреми видумана. Зате праведний і побожний титар це мліївський титар Данило Кушнір, котрому ляхи обмотали обсмоленим клоччям руки і живцем спалили, а потім відрубали голову і вбили її на палю. А покарали конфедерати титаря за те, що з наказу громади сховав у

себе в хаті дароносицю церковну і не впускав до церкви польського ксьондза.

І поллялася кров за кров, пішли муки за муки. „І слава Богу, що минуло, — каже Шевченко у своїй передмові до „Гайдамаків”, — бож серце болить, як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми — слов’яни”.

„Серце болить, — каже далі Шевченко, — а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову зі своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря до моря слов’янська земля”.

А через шість років по виданні „Гайдамаків” пише Шевченко з Орської кріпости до свого приятеля, поляка Бронислава Залеского:

*Оттак-то, ляше, друже-брате,
Неситїй ксьондзи, магнати
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце густее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай!*

Отак то благородно розв’язує Шевченко, як поет всепрощення, трагедію Гайдамаччини. За гірше від пекла лихо, яке спричинили польська шляхта й польські ксьондзи, Шевченко подає полякам в імені Христа руку до згоди.

Та, не зважаючи на цю благородність, не можуть поляки подарувати Шевченкові його „Гайдамаків”. Ще за життя Шевченка не тільки польські, але й московські пани добачали в гайдамаках тільки розбишак і злодіїв. Але були і свої „овечі натури”, що наставляли груди за царів, неситих кровопивців, для яких:

*Гайдамаки — не вои́ны,
Разбойники, воры,
Пятно в нашей истории.*

Отим усім, що цуралися гайдамаків, тим, що звали їх розбійниками, відповів Шевченко ясно й недвозначно в „Холодному Ярі”:

*Брешеш, людоморе!
За святу правду, волю
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є серце живе
За свою Вкраїну.*

Оце є найкраща відповідь тим полякам, що пускали вістки, немов би й сам Шевченко змінив свій погляд на гайдамаків.

Але цікаве те, що Шевченко, автор „Гайдамаків”, отієї страшної помсти українського народу на ляхах, впродовж усього свого життя удержував дуже дружні зносини з різними поляками. Він вчитувався в польську літературу й був сильно під її впливом. Він навіть пробував перекладати твори Міцкевича на українську мову, але це не йшло йому складно, і він подер переклади, кажучи: „Мабуть, сама доля не хоче, щоб я перекладав ляцькі пісні”.

Не забуваймо, що коли помер Шевченко, то на його похорон, як описують очевидці, зійшлася ледве чи не вся петербурзька польська колонія, а поміж 15 промовцями, які говорили над домовиною Шевченка, був поляк Хорошевський, котрий закінчив промову такими словами: „О, коли б твоя смерть, Тарасе, стала початком життя нового, то був би це твій найпрекрасніший вінок і найвеличніший пам'ятник!” І з усіх промовців лише одного польського промовця вислав московський уряд на Сибір за промову над труною Шевченка.

По смерті Шевченка зачалася нагінка на його добре ім'я. Навіть могила Шевченка стала ляхам на заваді. Бо польська шляхта й жиди доносили до начальства про погубний вплив Шевченкової поеми „Гайдамаки” на селянство, про те, що в могилі Шевченка не спочиває його тіло, а що там закопані свячені ножі, якими народ різатиме ляхів і жидів.

Але за життя Шевченка його криваві „Гайдамаки” не каламутили йому дружніх відносин з поляками, хоч, як пише один з сучасників, Гордон, „Шевченко не любив ляхів, не терпів москалів, і зовсім не крився з цим. Незалежна Україна була ціл्लю його мрій, а революція — стремлінням”.

Польські революціонери, з якими Шевченко сходився, мало різнилися від Шевченка з його поглядами на Гайдамаччину. Нав-

паки, вони навіть піддержували в народі пам'ять про Гайдамаччину й про народні бунти проти шляхти і польських ксьондзів. Хоч як це видається нам сьогодні дивним, а так воно було. Ті польські революціонери бачили в польській шляхті оту гниль, яка поневолює мільйони закріпаченого люду й готова служити кому завгодно. Вони добавляли все нещастя в страшнім релігійнім фанатизмі польських ксьондзів. І коли Шевченко пише, що причиною страшної Гайдамаччини були „магнати і ксьондзи-єзуїти”, то пише те, що писала тоді й польська революційна молодь. В часах Шевченка серед польських революціонерів було виявом революційности виступати проти ксьондзів і Риму, бо треба знати, що Рим кинув на польських революціонерів клятву за їх повстання.

Поляки, з якими тоді сходився Шевченко, були йому близькі своїми революційними переконаннями. Він вчитувався у революційні польські видання, які приходили з-за кордону. Шевченко знав про революційну організацію „Млода Польска”, яка існувала в Швейцарії. Він знав, що „Демократичне Товариство”, польська революційна організація, видала до селян у 1832 році відозву, в якій вирікалася всякого шовінізму і виявляла свою ненависть до шляхетської Польщі. Читаємо там, що: „Бог нікому не продавав, ані не дарував землі. Бог дав землю для всіх людей, щоб їх кормила. Як це може бути, щоб на Україні не можна було ніяким правом перенестися зі села до села, щоб не можна було женитися без дозволу пана, щоб тоді, коли лежень їздить шестернею у берліні і живе в палаті з позолоченими меблями, а трудящий хлоп не має і дерев'яною ложкою взяти що до рота! І чим завинив селянин, що не в палаті, не на м'якій постелі уродився? Чим завинив, що мати, зморена працею, привела його на світ на соломі чи на твердій земі? А прецінь Бог хоче, щоб усі були рівні між собою. Коли пани закликали хлопів до повстання, щоб рятувати Польщу, то польські революціонери говорили їм, щоб дали селянам належні права. Пани відмовилися дати — і Польща впала. Тепер польські революціонери звертаються самі до хлопа і кажуть, що дадуть йому те, що пани загарбали, дадуть землю, освіту й участь в установленні законів”.

Відозви польських революційних організацій, які існували в Англії, як Умань і Грудзьонка, були далеко радикальніші. „Пулноц”, революційний часопис, видаваний на еміграції в Парижі в 1835 р., заповідав упадок всякої варварської влади, неволі й темноти. Він писав, що або піднімуться раби, доведені до одчаю,

або Захід Європи, затривожений поступом варварства, злучиться, щоб розбити московського деспота і варвара. Коли була мова про скасування торгівлі чорними, читаємо в „Пулноці”, то благородні люди, малярі, поети, бесідники, всі об’єдналися, щоб знести неволю чорних.

Для багатой розпусниці, читаємо в статтях польських революціонерів, усміхається світ, знаходяться для неї поети, і малярі, і письменники. А вбога робітниця, зведена паном, конає в нужді та соромі. Поети описують сільські весілля, бавлять панів картиною сватів з рушниками і скрипками, а чи не краще було б, щоб вони представляли панам образ чесних, роботящих і релігійних дівчат, які падають жертвою безбожних тиранів, що сміють носити ім’я християнина?

„Ви, неуди, ослаблені на тілі і на душі, грішники без любови до вітчизни і людства, ви засліплені біготи, — звертається „Пулноц” до польських ксьондзів, релігійних фанатиків, — ви відіпхнули хоробрий нарід України від Польщі. Ви, магнати, і ви, єпископи, перші поклонилися московському цареві по польським повстанню. Погодилися з ним і почали за того тирана правити богослуження в костелах і молитися: „Боже, спаси нам Миколая!”

А, звертаючись до нижчого духовенства, пише „Пулноц” таке: „Але пробі, священики! Це від вас залежить знищення того страшного стану Польщі, ви самі можете невольницьке, тюремне життя змінити на дні свободи і хвали. Схочете — повалиться тиранія. Народ такий могутній, що може потрясти основами землі. В ім’я Бога справедливости, вітця всіх, піднесіть прапор бунту і спасіння, на звалищах егоїзму будуйте святі жертівники братерської рівности! Незалежні, будьте вчителями народу, голосіть закованим, що Бог їх сотворив вільними! Тим, що з голоду мруть, викажіть, що Творець призначив плоди землі не для горстки панів, але для всіх. Ваш голос буде голосом Бога, ваші слова поплинуть, як роса, як дрібний дощ на зела, як краплі на трави. Оживлені світлом правди, повстануть, як лев, завмерлі маси. За вашою справою земля прибере новий вид, стане царством небесним. В ім’я Бога, що є Любов’ю, подайте руку братам різного віроісповідання й змагайте до загального релігійного братерства!”

А Адольф Тетмаєр голосив галицьким селянам, що „шляхту треба вирізати, бо інакше не будете вільними і панами власности, яка вам належиться”.

Польські пані й панночки, виховані на революційних кличах „Млодей Польскі”, щоб здобути прихильність простого народу, бралися тоді до найпростіших робіт: до доєння корів, викидання

гною, до робіт на полі поруч селян і їхніх жінок. Це були часи, коли польське революційне товариство „З'єднане” кинуло в 1838 р. клич революції для визволення Польщі. Коли провідник цієї революції Дембовський доказував у своїх писаннях, що „чеснота і щораз більше її тільки між народом”.

Уже по виданні „Гайдамаків” „Польска Христусова” з польським революціонером Круліковським проповідувала, що „єдиним законом Христової Польщі повинен бути Закон Божий, тобто закон любови, бо християнський Бог є Любов'ю”. І не гроші, гармати і зброя рішають про перемогу, писав Круліковський, бо Польща завалилася, хоч мала доволі зброї і грошей. І в останній революції було досить зброї і грошей на покаяння ворогів. Та ніколи ще не бувало в цілیم світі, щоб хтось міг воскреснути лише при достатку зброї і грошей. Навіть у найпростішій понятті умовою всякого людського життя і сили є душа.

Начитавшись польської революційної літератури, Шевченко і славні наші братчики з Кирило-Методіївського Братства писали тоді, що „не згине Польща, бо її пробудить Україна, яка не пам'ятає зла і любить сестру свою так, як коли б нічого не було поміж ними”.

І не можна дивуватися, що братчики в таке вірили. Прецінь в тих часах існувало польське революційне товариство „Умань”. Це ж страшна назва, яка нагадує жажливу різню і Гонту. Часопис „Нова Польська” закинув у 1838 р. товариству „Умань”, що вже в його назві видно звеличування гайдамацьких ножів. „Умань” відповідала таким знаменним оправданням: „Пригадування помилок наших батьків, за які нині вітчизна і ми приймаємо тяжку кару неба, звеліло нам прикласти палець до найболючішої з ран. Дітям Уманя, шляхті, нам випадало взяти ім'я того театру жорстокостей, щоб перед небом, вітчизною і людьми сповнити покірну експіацію за провини батьків. Нам випадало прибрати назву Уманя, щоб з населенням України, з населенням грецьким, постановити своє відродження, союз будучини, щоб у спільній пам'яті затерти спільні терпіння, щоб за переслідування народу України, за викликані найстрашніші реакції тією самою назвою змити спільну ненависть, змазати криваві пам'ятки.

Ось такі були сто літ тому люди і між поляками. Вигинули вони на московських шибеницях або в Сибіру чи деінде на засланні.

По шляхетській Польщі прийшла Польща „демократична”. Місце Лелевелів заступили Грабські, а місце Конарських — Пілсудські. На місце польського генерала Браніцького, що „паци-

фікував" наші села за Гайдамаччини й роздер тіло Гонти живцем на чотири часті, прийшов польський воєвода Наконєчніков. Інші люди принесли інші способи. „Демократична" Польща не виставляє вже замучених людей на роздоріжжі на пострах, як це бувало за Гайдамаччини. Ні, вона їх тепер мучить і добиває секретно, як от покійного Головінського. І катує не по-стародавньому на розпеченім залізі, а по-модерному, електричними дротами, запусканими за нігті. І добиває людей без свідків і позорища, як це було з Залізняком на варшавськім ринку, а секретно, в підземеллі, отак, як замучено покійну Басарабову.

І якби Шевченко устав сьогодні з могили й подивився на нові терпіння нашого народу під Польщею, то його „Гайдамаки" виглядали б тепер інакше. Він би вже не вірив у те, що та кривава наука, яку дістала польська шляхта, чогось навчила польський нарід. І він би певно не писав, що:

*Був би гаразд,
Якби не осталось
Сліду панського на Україні.*

А написав би, що буде гаразд на Україні, коли на ній не буде сліду польської державности.

Читаючи листи наших рідних з краю, скатованих ляхами, ми ще краще розуміємо тепер Шевченкового Гонту, його біль і розпуку, коли, зарізавши власних дітей, він кричав:

*Крови мені, крови!
Шляхетської крови, бо хозеться пить,
Хозеться дивитись, як вона горніє.*

Читаючи в тих листах про знеславлення наших жінок польськими уланами, ми інакше відчуваємо крик Яреми з „Гайдамаків", коли йому пірвали улюблену Оксану, і він кричав:

*Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося і мліло!*

І розуміємо тепер добре крик Залізняка на червонім бенкеті, коли кричав:

*От-так, от-так, добре, діти!
Мордуйте скажених!*

Аж лячно нам таке читати і лячно слухати. Проте, недарма Костомарів, друг Шевченка, записав у своїх споминах, що, хоч з творів Шевченка „обдавало страхом”, його читали, бо „і страшно, і солодко, і болючо, принадливо було заглянути туди...”

Яка ж властиво лишається наука для нас з Шевченкових „Гайдамаків?” Шевченко хотів страшними картинами гайдамацької різни дати відстрашуючий приклад боротьби братів слов’ян, однієї матері дітей, хотів опам’ятати Польщу і довести до федерації вільної України з вільною Польщею, хоч, як сам признається, — не любив поляків.

А через 90 літ по появі Шевченкових „Гайдамаків”, що ми можемо ствердити? Хіба змінилася Польща? Ні! Вона по суті та сама, що була за шляхетських часів і за часів Гайдамаччини.

Колишні революціонери, що жили в часах Шевченка, життям наклали, щоб відродити Польщу. Польщу Христового братолюбія. Її нема. Та запам’ятаймо слова одного із них, Шевченкового сучасника Ястржембського, який заявив на таємнім зібранні революціонерів: „Я — поляк душею і тілом, за свободу Польщі готов дозволити випустити собі всю кров до краплі, але коли б був переконаний, що свобода Польщі шкідлива для розвитку загальнолюдської ідеї, то перший одним ударом сокири відрубав би їй голову!”

Нема тепер між поляками таких чесних революціонерів. Але не забуваймо, що ще не перевелися гайдамаки, ще є їхні діти, і буде ще кому відрубати Польщі голову.

І ми віримо, як вірила польська революціонерка Жміховська, теж сучасниця Шевченка, що історію можна укласти в найкращу поему. І ми нашу історію можемо укласти в таку поему, тільки щоб перед терпінням не податися. Аби лише на смерть іти сміливо, то життя здобудеться. А що йшли наші діди на смерть і муки — підемо й ми, підуть і правнуки з тією вірою, що як по трупах виросла наша воля в давнині, так і тепер виросте вона по трупах. Як казав Шевченко, треба громадою обух сталить та добре вигострить сқиру, бо вже дніє, вже світає і ледве не чути знову Тарасового голосу з могили:

*Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою, злою кров’ю
Волю окропіте!*

Т. ШЕВЧЕНКО — БОРЕЦЬ ЗА ПРАВДУ І ВОЛЮ

Промова в Нью Йорку, 7 квітня 1935 р.

Для Івана Котляревського, батька українського літературного відродження, що помер два роки перед появою Шевченкового „Кобзаря”, Україна і її славна бувальщина були не що інше, як „тільки сон”. Для тодішнього історика і поета М. Маркевича була Україна вже тільки „двинтар з козацькими кістями”. А в поета і етнографа Амврозія Метлинського залишилася з давньої України тільки „чарка”, ота срібна чарка, з якої колись „козаченьки випивали”, як „наших гетьманів наставляли”, а поза тим він був переконаний, що прийде час, і то прийде дуже скоро, коли українська мова „замовкне зовсім”. Славний український патріот і етнограф Лукашевич, що з великим трудом збирав українські народні пісні, видаючи їх, писав: „Пісні, що я їх видаю, вже вмерли для України”.

Так думали, в таке вірили і таке писали приблизно сто років тому найкращі українські патріоти, люди, що походили з дворянських домів, з давніх козацьких родів, що мали високу освіту. А ось сьогодні ми є свідками, як то на американській землі, в найбільшій місті світу, на Бродвеї, в самому музичному центрі Нью Йорку, співають під диригентурою нашого незрівнянного Олександра Кошиця саме ті пісні, що їм заповідали сто років тому смерть, а співають їх сотки українських дівчат і хлопців, роджених в Америці, і співають на славу і довге життя України.

Можливо, що було б з нами сталося так, як нам заповідали, що було б пропало українське ім'я і пропала б Україна. Та в тім часі катастрофального національного занепаду, коли український нарід перестав уже навіть творити чудові народні пісні, видав він із себе Великого Сина, що почав за нього творити. Сталося так, що серед гуртка зневірених українських учених і панів з'явився молодий мужицький син з села Кирилівки на Україні, який почав на народний лад віршувати, надаючи тим віршам правдивого українського бойового і революційного змісту. Це той самий зміст, про який пише французький письменник Рамбо, коли стверджує, що „українські пісні, повісті та казки повні пристрасного бажання повернути волю і правду”.

Шевченкове слово про правду і волю загомоніло в тих часах, коли в Америці протягом п'яти років розійшлося коло 500.000

примірників відомої повісти „Хата дядька Тома”, що представляла трагічне життя американо-американських муринів. Шевченкове слово залунало таки в тім самім часі, коли великий Лінкольн говорив, що багато народів утрачало не раз свою свободу, і втратити її може нарід американський, але він хоче відчувати ту гордість, що не буде навіть останнім, що в цій боротьбі за волю піддається, бо він ніколи і ні за яку ціну і ні в яких обставинах не відступить від боротьби за свободу.

Та наш Шевченко не в свободолюбній Америці, а в часі найгіршого царського абсолютизму вчив поневолених, що нема такої пекельної сили, яка могла б поконати і правду і волю. Він теж і на сентиментальний лад, подібний до того, що в „Хаті дядька Тома”, представив моральний, соціальний і політичний злочин, що його породжує панщизняне ярмо. Та весь тодішній культурний світ чув про нужденну хату дядька Тома і знав теж бідну „колибу”, в якій виріс і виховався великий Ліңкольн. Але ніхто в світі не чув про ту обідрану, сумом повиту бідну хатину в Кирилівці на Україні, звідки вийшов Шевченко. Не знав світ тоді, а то ще й досі не знає, що з тієї хатини вийшов Той, хто сильніше й відважніше від усіх голосив, що це злочин, коли одна половина панує, а друга в кріпацтві, коли один нарід на волі, а другий в неволі. І ніхто не знав, а багато й досі не знають, що для українців ота обідрана хатина в Кирилівці — це символ трагедії цілого українського народу, цілої України, що „обідрана сиротою понад Дніпром плаче”.

З отієї хати виніс Шевченко два незатерті враження: це враження нужди, спричиненої соціальною кривдою, панщизняним ярмом, а друге враження це те, що йому передав старий дід в оповіданнях і народних піснях про ті часи, коли добре було жити на Україні, коли український нарід не давав поганцям над собою панувати, коли то гайдамаки ножі святили і кров’ю, залізом і власною смертю геройський шлях до волі мостили. Все це відбулося в тих думках, що їх вразлива душа Шевченка зачала передавати віршами. Царська цензура не допускала, щоб такі твори, які Шевченко бажав випустити, побачили світ. Та проте Шевченко таки вдарив у бойову, самостійницьку і державницьку струну, яка злякала не тільки царат. Вона налякала навіть і найближче українське оточення Шевченка. Як же ж вона звучала?

Хто з нас не знає чудового Шевченкового вірша „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине . . . От де, люди, наша слава, слава України!” Вірш цей відповідає глибокому переконанню Шевченка

щодо великої ваги і сили української народної пісні. Але не забуваймо, що Кулішеві забрало 20 років, щоб вмовити в Шевченка, щоб він змінив ті видрукувані у перших виданнях „Кобзаря” слова на: „Наш завзятий Головатий не вмере, не загине . . . От де, люди, наша слава, слава України!” Переконавав Куліш Шевченка, що таке признание належить народній пісні, що це краще звучить, коли згадується думу-пісню про Головатого, бо ж ні історики, ні сам нарід не знає, хто такий Головатий.

Все це признавав Шевченко за слушне, але йому в тих часах зневіри було важніше, щоб, хоч зі шкодою для краси вірша, все таки була згадка про Головатого, як того, що по зруйнуванні Запорізької Січі, по втраті української державности і знищенні українського війська створив на давній запорізький лад Чорноморське Військо, назване пізніше Кубанським. А в тім війську довгий час переховувалися козацькі традиції, там, як колись на Запоріжжі, ділилося військо на курені, там вибирали кштового, там зберігали пам'ять про українську збройну силу, про давню Січ і про те, хто там верховодив . . . А та традиція говорила простою, ясною і голосною мовою: „От де, люди, наша слава, слава України!” І тільки тоді, коли ми візьмемо цей оригінальний текст в поезії Шевченка „До Основ'яненка” — ми зрозуміємо властивий зміст цієї поеми і її силу.

Вже з цього прикладу бачимо, що вже перші Шевченкові твори мали виразний напрям: задержати в народі за всяку ціну пам'ять про збройну боротьбу українського народу за свободу і правду, бо як довго житиме пам'ять про ту боротьбу, Україна ніколи не вмере, не загине!

Куліш завважував на це Шевченкові, що тепер, мовляв, „не така година настала, щоб брязкати шаблями”. Та Шевченко відповідав: треба думати нам про шаблюку, бо „дідько не злизав” ще тих поганців, що над Україною панують.

Шевченко наказує нам думати про шаблюку і боротьбу, бо бути позбавленим свободи, жити в неволі, в кайданах, це для козацького, свободолюбного народу українського є найбільшим соромом. Ось як він про це співає в одній із початкових своїх поем, в „Гамалії”, в молитві козаків-невольників:

*О, милий Боже України!
Не дай пропасти на гужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з гужої домовини,*

*На суд твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові! . .*

І тільки той, хто так тонко, як Шевченко, відчуває свободу, як найвищий скарб людини, хто ненавидить неволю-кайдани з глибини цілої душі, той може не звертати уваги на всі ніби тонкощі, ніби естетичні, ніби делікатні і ніби гуманні почування, і може по тій козацькій молитві почути в собі силу і відвагу в ім'я правди і волі кликнути з цілої сили словами козацького отамана Гамалії:

*Ріж і бий!
Мордуй невіру-бісурмена!*

Шевченко відчуває краще за всі найделікатніші душі грубість та дикість такої мови. Це він виразно підносить у „Гайдамаках”, де благає місяця ясного, щоб зайшов за хмари і не дивився на ножі свячені та на криваву помсту гайдамаків. Він теж навіть радий, що Гайдамаччина минулася, бо каже, що розповідає про неї тільки тому, щоб гнобителі українського народу опам'яталися і не допускали до того, щоб така трагедія знову повторилася. Але рівночасно і наказує нам Шевченко, що якщо нам не дають скинути кайдани, якщо козацька, українська, християнська душа має далі ставати перед престолом Всевишнього скована в залізах, якщо займанці мають далі наш нарід „пацифікувати” чи мільйонами голодом до гробу заганяти — так довго мусять наші вороги знати, як то безпощадно і по-геройськи розправлялися з ними такі наші люди, як Гонта і Залізник.

Та замало тільки слухати спомини і, як пише Шевченко в поезії „Тарасова ніч”, „слізеньки втирать” з радості, як то колись за славного отамана Тараса Трясила „козацтво, як хмара, ляхів обступило”, і як то „ляшки панки покотом лежали”.

Це правда, що славні це були часи, бо тоді ми вміли панувати. Але вони минулися. Чи може навіки? Ні. Ті часи знову повернуться. В цьому запевняє нас Шевченко, коби тільки молодь наша була подібна до своїх славних предків, коби тільки у запічку не сиділа, коби не забула всієї своєї сили і свого запалу при музиці і навприсюдах. А таке буває. Тому Шевченків старий кобзар, відспівавши думу про боротьбу за волю та побачивши, як молодь, послухавши думи, кинулась навприсюди, пішов до коршми напи-

тись з розпуки, що молоде покоління його не відчуває і не розуміє!

Розуміти Шевченкові поезії це значить відчувати його бойовий, революційний дух, це значить не тільки мріяти про давнє козацтво, але й думати, як то привернути волю Україні. Це значить знати, що думання про волю України довело Шевченка до ненависти супроти катів України, а в першу чергу до ненависти супроти московських царів, гробокопателів волі й незалежності України. Тому саме Шевченко не міг знести того, хто покорявся Москві й московським царям. І ось чому скреслив він зі своєї поеми присвяту такому улюбленому й шанованому письменникові, як Григорій Квітка, авторові безсмертної „Марусі” та „Сердешної Оксани”. А зробив це Шевченко за те, що Квітка, поза чудовими описами народного українського життя, затруював в народі усякі пориви до визволення України, описуючи, як „імператорське величество” мучиться день і ніч, щоб усюди була правда, щоб усім добре жилося, бо молив Бога за імператора Миколу Павловича, щоб дав отому катові бідного люду і України довге життя.

Шевченко скреслив теж і з „Перебенді” присвяту славному авторові українських приказок, поетові Євгенові Гребінці, хоч Гребінка перший зайнявся Шевченком як кріпаком і хоч він перший відкрив у нім великий поетичний талант. З ним зірвав Шевченко приязнь за те, що він у поемі „Богдан” заговорив устами гетьмана Хмельницького про „звізду спасення” для українського народу — „єдинокровну Москву”, що назвав московських царів „рідними” і писав, що під їх скіпетром живеться українському народові „щастливо, безмятежно”.

Отаким був той мужицький син з Кирилівки. Тодішні найкращі сини України, що мали високу освіту, що походили з панських, дворянських і інтелігентних домів, що вважали себе за великих поступовців, вправді згадували за Україну і її любили, але як щось таке, що було і вже ніколи не буде. Навіть великий Куліш писав, що його любов до України ніяк не перешкоджає йому визнавати „спільну батьківщину Росію”. Тільки один-одинокий мужицький син з Кирилівки заявив ясно і недвозначно, що для нього не існує ні Варшава, ні Москва, а існує тільки Україна з святими горами Дніпра.

Зайнявши таке становище супроти України, він zarazом таврує тих, що не бачать, як поганці над дітьми козацькими панують, що гнуть, як лози, перед катами України:

*Схаменіться недолюдки,
Діти юродиві,
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руйну!*

А гнобителям України і тим „мертвим душам”, які служать Москві чи Варшаві, які зневірилися у воскресенні України, заповідає Шевченко, що розкуються незабаром заковані люди,

*Настане суд, заговорить
І Дніпро і гори
І потеже сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...*

Він заповідає, що невчене око українського селянина загляне тим, що хотіли б над ним панувати і з нього шкуру дерти, „в саму душу глибоко, глибоко”...

А уболіваючи над терпінням наших селян, що „німі на панщину ідуть”, жаль йому найбільше того, що вони гинуть заніщо, як німі раби, коли повинні, якщо вже мають гинути, гинути так, як батьки наші гинули, як гинули за велику справу, зі зброєю в руках. Так гинули за ідею, за волю України.

І не лякатися нам навіть і царів московських. Ось як відзивається він до тих царів всесильних, мужицький син з Кирилівки:

*Ви, розбійники неситі,
Голодні ворони,
По якому праведному,
Святому Закону
І землею всім даною
І сердешним людом
Торгуете?*

Ось тим царям, перед якими всі поклони били, такі „гимни” співає характерний син України:

*Слава, слава
Хортам і гонгим, і псарям,
І нашим батюшкам царям,
Слава!*

Тим царям, катам України, заповідає в часи їхньої найбільшої сили кріпацький син з Кирилівки ось таку смерть в „Неофітах”:

*Пий, лютий,
Мерзенний старге! Розкошуй
В своїх гаремах. Із-за моря
Уже встає нова зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють: ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом.*

Чи сповнилося пророче слово Шевченка? Так згинув за кривди України і поневоленого люду білий царат, згине так само й червоний. Згинуть всі інші вороги свободи і волі. Тільки борітеся, а напевно поборете, вчив нас Шевченко, бо за нами правда свята.

За цю науку і ці пророцтва заплатив Шевченко своїм мученичим життя і передчасною смертю. За них став він для цілого людства безсмертним борцем за ідеали свободи і поступу. А для нас, українців, став він єдиним, справжнім батьком України, що в часах найбільшого національного занепаду кинув у народні маси такий новий клич, який прийнявся і починає на наших очах тепер уже здійснюватися. Клич сміливий, бойовий і революційний: в ім'я правди святої і в ім'я святої волі України — вставайте, кайдани порвіте!

МІСЯЦЬ ШЕВЧЕНКА

Промова в Нью Йорку, 28 березня 1943 р.

Минулого місяця лютого переносились ми думками над широку, повну сили ріку Потомак, що своїми зеленими водами обливає гору, яка стала американською національною святістю, бо там спочивають тлінні останки Батька цього краю — Джорджа Вашингтона. І прислухувались ми, як наш теперішній президент,

Френклин Делано Рузвельт, пригадував нам, які то важкі хвилини треба було Вашингтонові пережити та які великі труднощі перемогти, щоб цей край став вільним і незалежним. Бож тоді, в часах Вашингтона, казав президент Рузвельт, „багато народу в американських колоніях було проти незалежності або не хотіли принести надто великої жертви для того, щоб незалежність досягнути”. Та переміг твердий характер Вашингтона! Перемогла думка, що часом треба відмежуватися навіть від рідного брата, щоб таким чином могла затріюмфувати ідея повної свободи так, як таким робом затріюмфувала ідея американської незалежності.

Цього місяця березня ми, що є американцями з української крові, споглядаємо в сторону ще другої великої ріки і другої гори. Споглядаємо на Чернечу гору над рікою Дніпром, де спочивають тлінні останки Тараса Шевченка, єдиного і ніким не заступимого Батька України і українського народу. Поховав Шевченка український люд серед степу широкого, на його милій Україні в такому місці, звідки видно лани широкополі і Дніпро, і кручі, звідки чути, як реве ревучий. Поховав його там згідно з його бажаннями. Бо поетові здавалось, що хоч з усієї славної бувальщини України вже навіть мало могил осталось, хоч пропали славні історичні пам'ятки України і позападались славні колись місця, проте залишився ненарушним, вічно голосним свідком слави України — одинокий Дніпро. І на того одинокого, ворогами не знищеного, голосного свідка слави-дідовщини бажав і по смерті постійно споглядати Той, що своїм безсмертним словом оживив у серцях і головах мільйонів українських людей те, що століттями несло німими хвилями Дніпра. Та, згадуючи ось так про Вашингтона і Потомак, як теж про Шевченка і Дніпро, чи ми, американські українці, не повинні відчувати такої великої гордості, на яку тільки можна здобутись, коли зважимо, що ото над Дніпром спочиває той найбільший син України, що від імени українського народу віддав Вашингтонові і американському народові найбільшу пошану, яку тільки може якийсь нарід іншому дати, коли ясно, виразно й недвозначно заповів, що прийде напевно час, коли в Україні з'явиться Вашингтон із своїм новим і праведним законом.

Та який же це той „новий і праведний закон Вашингтона”, про який пише Шевченко і який він бажає Україні? Отже це ті ідеї, що їх так чудово вклав в американську Деклярацію Незалежності Тома Джефферсон, 200-літні роковини якого з дня народин будемо відзначати в наступному квітні. Ті ідеї свободи Джефферсона зродилися в Америці саме через рік після того, як

німкенья на російським престолі, цариця Катерина Друга, знищила Запорізьку Січ, останню твердиню демократичних свобод в Україні. Ось в такому часі, коли наїзник України грубою силою і підступом видирав українському свободолюбному народові його демократичні свободи, тут, на американській землі, були вони закріплювані і освячувані законом, як вічні правди. Вагу цих свобод знаменито оцінив Лінкольн у 1859 році в своїй бостонській промові, кажучи, що їх особлива цінність у тому, що їх можна застосувати до всіх народів і в усі часи, та що ті свободи будуть доганою і коллодою для всіх тираній, де б вони не проявлялися.

І це теж важливо нам, американським українцям, знати, що коли в Америці в Бостоні ось так окреслювано вагу тих демократичних ідеалів, що їх вложено в американську Деклярацію Незалежності, там, в Європі, геній українського закріпаченого народу добре зрозумів, що за велика сила лежить у цьому новому й праведному законі краю Вашингтона, в цих ідеях американської Деклярації. Тому він бажав такого самого закону для України. Він неначе відчув віщим духом, що прийде такий час, коли це може здійснитись, себто немов знав те, про що писав колись Т. Джефферсон, коли заповідав:

„Навіть якби хмари варварства і деспотизму знову затемнили науку і свободу в Європі, наш край збереже й приверне їм світло й свободу. Коротко кажучи, полум'я, що спалахнуло 4 липня 1776 року, надто широко розійшлося по цілій земній кулі, щоб його могли пригасити слабкі машини деспотизму; навпаки, те полум'я ті машини знищить разом з людьми, що працюють для деспотів”.

Питаю вас: і чи не сповняється цей заповіт Джефферсона в самій Європі? Чи не є тепер нова надія, що може сповнитись і віщування Шевченка?

Минулого місяця ми вшанували теж пам'ять Абрагама Лінкольна, Великого Визвольника, автора „Проклямації про Визволення” невольників. Того, що сказав: „Як не хотів би я бути рабом, так не хотів би я і паном бути. Ось так я розумію демократію”. А нині святкуємо пам'ять сучасника Лінкольна, Тараса Шевченка, що пригадував рабам у часах тиранії, як то в Україні „братерська наша воля без холопа і без пана сама собі у жупані розвернулася весела”. Святкуємо пам'ять того Шевченка, що в часі найгіршого царського абсолютизму і кріпацького гніту „возвеличив рабів німих”, себто мільйони кріпаків-невільників, заповідаючи, що мусить вкінці настати в світі такий порядок, що „раба не буде й супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі”. Та

коли ж такий справедливий порядок може наступити? Шевченко писав, що не скоро — по довгій і тяжкій, завзятій боротьбі, в якій брат відцурається брата, а дитини мати. А якщо б це сталось тепер, у тім новім світі, який має прийти по нашій вигрі, то творці цього світу мусять виходити з засади Лінкольна, що „ніщо не може бути остаточно полагоджено, поки не буде полагоджено справедливо”. Коли так, то як справедливість виглядає у Шевченка, коли застосувати її до теперішніх відносин, до теперішніх агресорів і завойовників, з якими воюємо, як і до тих, що є кандидатами на нових агресорів? На це можемо знайти в Шевченка доволі ясну відповідь у тому, як він поставився до київського князя Святослава, відомого зі своїх завойовницьких походів на Болгарію й Візантію. Коли князь Воронцов назвав у своїм парку одну гору над Дніпром Святославою горою, зв'язуючи це з народним переданням, нібито князь Святослав з того місця дивився на свої човни, що пливли Дніпром у Царгород чи інші чужі землі, то Шевченко пише, що ці всі передання пофальшував князь для своєї пики, і що народ не має нічого спільного з тим, як „п'яний варяг-розбійник” любувався своєю шайкою, що оскверняла святий Дніпро своїми „розбійничими човнами”. А коли Шевченко аж так гостро затаврував українського великого князя за те, що був ласий на чуже добро й чужу землю, то що ж іншого він міг би нині сказати про новітніх агресорів і грабіжників? А коли він дораджував українському народові республіканський устрій краю Вашингтона, то чи виразно не писав:

*О, люди, люди, небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!*

Чи ж можна, ось таке читаючи, припускати, що Шевченко, демократ і республіканець, міг би нині погодитися з диктатурами, з тоталітаризмами, з расовим варварством? І чи не назвав би він нині ось тих диктаторів, задля яких світ у крові, принаймні псарями, як називав колись царів? І чи не дораджував би зробити з панами, себто з деспотами, так, як це зробив Варнак, який вважав, що нема іншого виходу, як винищити їх без милосердя, але й без зла, але винищити до самого коріння. І чи не відчуваємо ми, американці, цих речей так само, коли висилаємо мільйони наших синів і братів проливати кров за ліквідацію варварської, грубої сили?

Героїня одної з повістей Джека Лондона так описує свого чоловіка: „Він же твердий. Витримає яку хочете бурю. Ще ніхто зроду не міг поставити його на коліна”. Оце є живий малюнок Шевченка. Того, що правду не тільки пізнав, але й голосив її і по правді жив. І тому ні терпіння, ні тюрма, ні заслання не поставили його на коліна перед деспотами та гнобителями. Тому не зрікся він ані одного слова, сказаного проти царату і деспотизму, залишивши нам свої пропам'ятні слова: „Караюсь, мучуся, але не каюсь”. Ось той, чий твердий характер спричинився до того, що за його віщим словом пішли такою самою мученицькою дорогою, якою він ходив, мільйони українського народу. І тому знову з'явилася в світі Україна. Тому знову заговорено в світі про десятки мільйонів українських роботящих і культурних рук, але не визволених, не свободних.

Допомогти тим роботящим рукам визволитись повинно бути теж і завданням благородних сердець і умів американських українців. Бож у справі оборони України і поневоленого українського народу Шевченко звертався до всіх, що є з української крові, до живих і ненароджених, в Україні і не в Україні сущих, благаючи їх усіх, щоб полюбили щирим серцем Велику Руїну. Значить, що це відноситься також і до нас. І то більше, як до кого іншого, бо ми, що живемо в Америці, повинні допомогти з усіх своїх сил, щоб сталося те, чого бажав Україні її найбільший син, її найбільший пророк: щоб американські демократичні ідеали і порядки стали ідеалами й порядками України. Усі ми надто добре розуміємо, що це важко здійснити, хоч перешкодою в тому не є ні ми, ні наш край, ні наш Уряд, ані Україна, ані український народ. Та здійснювати це треба. А коли нас за ці змагання оклеветують чи будуть оклеветувати як прихильників тоталітаризмів, диктатур і агресій, і коли за це приходить нам чи прийде ще терпіти, то застановімся над тим, для кого ми це робимо. І пригадаймо собі, думаючи про ті тягарі, про цей прекрасний цьогорічний привіт, що його переслав американському народові британський король Юрій VI, нагадуючи оповідання президента Лінкольна про того малого хлопця, що ніс на плечах під гору ще меншого від себе хлопчину. Запитаний президентом, чи не завеликий це тягар для нього, хлопець відповів: „Це не є тягар. Це мій брат.”

А якщо думаємо, що тепер постала така неприхильна міжнародна ситуація для справи визволення і самостійності України, що краще про це не нагадувати, то пригадаймо собі часи Шевченка, всі ті важкі присуди смерті на українську націю, коли то

сам Шевченко, наслідуючи старозавітніх пророків, писав у хвилині розпуки:

*Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі!*

Але це були тільки короткі хвилини розпуки, немов розмова про рока-поета з Богом, з якої він виходив скріплений на вірі й на душі і знову писав, що встане правда, встане воля. А як встане правда і воля, то й

*Встане Україна
І розвіє тьму неволі!*

СВЯТО ШЕВЧЕНКА

Промова в Нью Йорку, березень 1944 р.

Є одно чудо, якому треба завдячувати, що нині світ говорить про Україну, що українське ім'я видніє на мапі Європи і що його бачимо тепер щодня в світовій пресі і в американських книжках та газетах.

Це чудо зіслало Боже Провидіння українському народові в часи цілковитого національного занепаду і цілковитої неволі. І зіслало його не через цісарську, королівську чи панську палату, а через найбільшню, найнужденнішу хлопську хату і через круглого сироту, громадського пастушка — Тараса Шевченка.

Через це чудо так є тепер з українським народом, що два хрести стоять тепер вічно в душі, серці і пам'яті кожної людини українського роду. Перший — це той, що видніє на горі Голготі в Єрусалимі. А другий той, що на Канівській горі над Дніпром. І два євангелія визнає український народ. Перше — це, що його правду проповідував Той, що Його замучили на Голготі, а друге, національно-українське євангеліє походить від того, що спочиває як мученик на Канівській горі.

І тому так є, що український нарід, який не є відомий з того, щоб був дуже вдячним супроти своїх провідників, так низько й

глибоко схилив свою голову перед Тарасом Шевченком, кріпаком, як ніколи не схиляв і не схилить перед ніяким князем, королем чи царем, байдуже чи він український, польський чи московський, або перед українським гетьманом. Але чому саме тепер вся большевицька сила в Україні, наукова, письменницька, пропагандивна, з одного боку його портрети вивіщує, а з другого на всі лади притьмарює Шевченка новим „ясним сонечком” Леніним-Сталіним і вмовляє в нього, що вони є його визвольниками і добродіями? Чому большевицька Москва називає зрадником улюбленого Шевченком гетьмана Мазепу, а зве-личує царя Петра і проголошує як найвище відзначення орден Богдана Хмельницького, коли геній України, Тарас Шевченко, що краще за нас усіх розумів і цинив заслуги історичних осіб, писав про Хмельницького:

*Вкраїно,
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? — За Богдана
Та за скаженого Петра...*

Відповідь легка, проста і ясна: Як довго житиме серед українського народу вірна і справжня постать Тараса Шевченка, як довго в Україні розумітимуть Шевченкову правду, так довго цей нарід не дасть згоди ні на яке ярмо над Україною. Як довго житиме дух Шевченка, так довго український нарід знатиме, що ті, що його нагинають до Москви, до царя чи Сталіна, це раби, підніжки, грязь Москви, а ті, що нагинають до Польщі — це варшавське сміття. Як довго житиме дух Шевченка, так довго український нарід розумітиме правильно молитву козаків-невольників: „О милий Боже України! Не дай пропасти на чужині, в неволі. вольним козакам!” Як довго житиме дух Шевченка, так довго шумітимуть в вухах поневоленого українського народу слова Гамалії, за правду і волю:

*Ріж і бий!
Мордуй невіру — бісурмена!*

ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР

*Промова на Святі Івана Франка,
Монреаль, 29 червня 1946 р.*

I

Український нарід видав з себе двох велетнів духа. Перший з них — це серце, велике серце, повне безмежної любови до України. Це — Тарас Шевченко, що своїми словами, мов вогнем, розпалював наші душі. Другий — це розум України. Це той, 30-ліття смерти якого нині поминаємо. Це Іван Франко, великий каменяр, що важким молотом науки бив у наші тверді, але темні голови, щоб ми стали народом високоосвіченим і поступовим.

І чи не дивне явище: той, що хотів наш нарід зробити великим, не брав себе самого ніколи за великого. Я, казав Франко, ніколи не бажав стати великим журналістом, філософом чи політиком. Він хотів стати передусім людиною, повною і освіченою людиною, що пізнала б таємниці і зміст людського життя. І то на те, щоб потім могли поділитися тими таємницями з тими братами, що не мали щастя й можливости закінчити високі школи. „Я син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почувую себе до обов'язку віддати працю свого життя простому народові. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці, пізніше я пізнав, що нам усім яко нації ніщо не прийде задарма, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися”.

Як не надіятися на ласку, то значить рахувати тільки на власні сили! Як же ж тоді ті власні сили виглядали? Чи можна було з ними думати про якусь свободу, про якесь визволення, про власну державу, вільну Україну? Отже, розум казав Франкові, що для того, щоб стати державним народом, треба мати свідомого селянина, ремісника, купця, професіоналіста, священика. Чи є такий свідомий матеріал між нами? — питав Іван Франко.

То були часи Валуєва у Великій Україні, а в Галичині — часи москвофільства, австрофільства, польонофільства — тільки не українофільства. У „Великих роковинах” Франко пише: „Троя” (Україна) горить, палає, гине, а нема кому її рятувати, „бо ми стали хробачливі у самому ядрі, бо не стало стиду в нас”. Рятувати треба, але з ким? Може з селянською масою, таж 40 мільйонів хлопців це сила!

Яке селянство? В українській літературі наш селянин добрий, благородний, чесний, розумний. Але чи так є? От, каже Франко, як селянин запивався за панщини, то за це треба було його виправдати. Пив з горя і неволі, а то й з примусу. Але коли він є невільник коршми на волі, то за що його виправдувати, як йому ліцитують за пиятику останній морг ґрунту. Як його били на панщині, то мусів терпіти. Але чому терпить, як його б'ють на волі? Чи це не виходить на таке, каже Франко, що дурня і в церкві б'ють, а українського хлопа б'ють і на свободі. А дивне це ще тому, каже Франко, що в коршмі, як собі він підіп'є, то такої відваги набере, що один одному голову розвалить і потім по судах волочаться. А як з просвітою? Чи не так, як в „Учителі” Франка, де то війт погрожує вчителєві: „Та ви, пане, нас до школи не гоніть!” Виходить, що селянина треба піднести, просвітити. Але хто це зробить?

Інтелігенція. Та яка ж вона? В хаті ні одної книжки з світової літератури, а самі польські любовні повісті. Селянином вона не цікавиться. Широкого світу не знає, проблем не розуміє, в казинох у карти грає, а раз на рік вбере козацькі шаравари та вишивані сорочки і влаштує концерт, а потім іде гуляти. І вже думає, що зробила велику патріотичну роботу.

З таким народом можна було б, каже Франко, щонайвище бунт підняти, але ніколи державу збудувати, свободу здобути, бо якби й здобули, то завалили б. Для держави треба лицарів, а не бунтарів. Не бунтарів. Не таких, що лижуть руки ворогів, а супроти своїх горді, вперті, зарозумілі. Що чужим платять податок, а своєму випоминають кожний гріш, що він їх тяжко у них заробить. Не з такими, що за життя обкидають камінням за найкращу роботу, а по смерті з того каміння тій самій особі пам'ятники ставлять.

Ні з таким селянином, ні з таким інтелігентом не можна збудувати держави. І один і другий мусять переродитись.

Провід у переродженні має взяти на себе інтелігенція. В „Івані Вишенським” Франко пише, що коли мати (Україна) в небезпеці, в трагічній положенні, ніякий інтелігент не має права на

затишне життя і не сміє виправдувати свої бездіяльності навіть тяжкою невдячністю, якої зазнав збоку народу. Кожний мусить працювати у своїм фаху, не оглядаючись, чи інший працює.

Провідник мусить вчитись, постійно вчитись і постійно йти вперед. Він мусить мати дві прикмети: не кривити душею і говорити правду. І пам'ятати, що нарід не так хоче любови, як праці від нього.

II

Та так вчити — це значить постійно гримати на свій нарід, постійно входити з ним у конфлікт. А також постійно своїм прикладом показувати, як здійснюється те, що проповідується.

Як появились перші Франкові оповідання радикального змісту, в яких викривав він вади суспільного устрою, що кривдить робітника і селянина, австрійська влада загнала його до тюрми, де просидів він понад рік між найгіршими злодіями і волоцюгами. Але тюрма не вразила його так страшно, як вразило те, що вчинили з ним, коли вийшов з неї. Його викинули з „Бесіди“, а потім ще й з „Просвіти“, оминали, як прокаженого, і тільки ночами навідували його в хаті, щоб ніхто не побачив. І що вийшло, коли сам сидів він у хаті — одна з найкращих поем „Вічний революціонер“ з його не нарікати, „не ридать, а добувають, хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі“. Коли хтось інший впав би духом, у Франка скріплювалось завзяття.

Арештують Франка другий раз, і якби його приятель Генік, що потім виїхав до Канади, не знайшов його в гарячці і непритомного з голоду та виснаження, то наша нація втратила б свого Каменяра. І теж цікаве явище: вийшовши другий раз на волю, пише Франко у новій біді чудову повість „Захар Беркут“, повну віри в національні сили.

На чужій службі в „Кур'єрі Львовськiм“ не нарікає Франко, а тільки бажає своєму народові, щоб з голоду й нужди не втікали від нього найкращі сини. Тільки, як йому відмовляли українського патріотизму, то він, відгризаючись, відповідав: „Так, ви любите Україну, як воли і корови!“

Але вночі, виливши вдень повно горечі, насваривши, накрикувавши своїх заскорузлих і темних земляків, пишучи свого „Мойсея“, він розмовляє по-своєму з Богом, як Мойсей з Єговою. Він казав, що Бог мусить обняти любов'ю багато народів, але для нього досить одного народу, його власного. Тому народові сповідається він перед Богом, він хоче одному йому служити з любови

і туги, не вимагаючи ні кадил, ні пошани, а приймаючи наругу і найгіршу невдячність та рани.

„Ти мій нарід, — каже він про український нарід, — ти дитина моя, ти вся честь моя й слава, в тобі дух мій, будуче моє і краса, і держава. Я ввесь вік свій, ввесь труд тобі дав у незломнім завзятті і підеш ти в мандрівку століть з мого духа печаттю”.

Так прощався Франко з своїм народом по сорокалітній праці, по злиднях і терпіннях, залишаючи печать свого духа на нас усіх. Пішов до гробу з вірою, що навіть ті, хто його вирікався, прийдуть до нього по його смерті. І заповів: „Там я буду лежать і до гір сих моавських глядіти, аж за мною прийдете ви всі, як за мамою діти”.

І приходять: Лис Микита, Абу-Касимові капці, Дон Кіхот, Захар Беркут, Украдене щастя, Учитель, У поті чола, Зів'яле листя, Мій ізмарагд, Перехресні стежки, Каменярі, Вічний революціонер. Соціялісти, радикали, націоналісти. І всіх їх навчав він: „Хай пропаде незгоди проклята мара, нам пора для України жить”. І всім у „Мойсеї” заповів, що прийде час, і український народ вогненним видом засяє у народів вольних долі, трусне Кавказ, впереться Бескидом і гляне, мов хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі.

III

Треба книги на кількасот сторінок, щоб тільки списати заголовки того, що написав Франко. А про ту працю він сам каже так:

*Україно, моя сердежна нене,
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене.*

А ми не раз нарікаємо, що стільки труду присвятили, стільки гроша видали, як віча скликали, концерти уряджували чи ті вічні збірки переводили. Та ще за те терпимо, що нас часом лають. До Франка звернімся, коли там таке діється. Його прочитаємо, і підемо далі з усміхом нести тягар, бо підемо за його прикладом, як за добрим батьком добрі діти.

Не сумуймо, коли чорний ворон шугає над Україною, бо І. Франко заповів, що не лише сум суджений українському народові. Не сумуймо, коли чорна реакція, тиранія, червона диктатура панує над українським народом, бо Франко вірив у вічного революціо-

нера в світі, в духа і поступ. І то вірив той, що бачив наш нарід
у найгіршій темноті, як зачав між ними працювати, а закінчив
це життя з вірою в перемогу української правди, в те, що

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну різки,
Одна, нероздільна.*

ЛУКА МИШУГА
ПРО
УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ
СОЮЗ

БАТЬКО

Перший в серцях мешканців цього краю. Це — Юрій Вашингтон. Про це знає найменша дитина в Америці. Це відчувають навіть ті, які виписали грубі томи книжок, щоб ними доказати, що Вашингтон був на ділі цілком звичайною людиною, з усіми її добрими прикметами і недостачами, якому тільки чистий випадок дав нагоду вибитись і зайняти перше місце в історії Злучених Держав Америки. Бо того, що були б доконали інші, коли б були займали місце Юрія Вашингтона, не знати. Зате є дійсністю, що Юрій Вашингтон видержав у найтяжчих моментах на становищі, що невдачі не вбили в ньому віри в остаточну перемогу, а, навпаки, по кожній невдачі він завжди мав ще настільки духової сили, щоб наново організувати розпорошені й розбиті сили і наново планувати новий наступ, нову боротьбу. Завдяки цим прикметам він остаточно здобув перемогу, а американський нарід дістав таким чином змогу бути господарем цього краю, ним по-своmu рядити і його для себе самого використовувати. Між тими, що до цього змагали і собою для цього осягу жертвували, признано перше місце Юрієві Вашингтонові. І тому названо його Батьком цього Краю.

Так склалося, що 45 років тому в той день, коли святкували свято народин Батька Краю, народився на американській землі Український Народний Союз. Ця організація ще живе. Вона ще далі розвивається і росте в силу. Вона ще не закінчила своєї діяльності. І ще не сповнила всіх своїх завдань. Але це вже є доконаним фактом, що поставила українську іміграцію в Америці на здорові й сильні ноги. Вона врятувала її національне життя, звівши на протязі десятків років довгу і затяжну боротьбу з темнотою, національною несвідомістю і байдужністю, з ворогами нашої нації, що завдавали їй тут тяжкі удари від самих перших початків нашої іміграції.

Головний Уряд УНС після 19-ої конвенції в 1937-му році. У першому ряді сидять (зліва): головний секретар Дмитро Галигин, заступниця головного предсідника Марія Малевиз, головний предсідник Микола Мурашко, заступник головного предсідника Григорій Герман та головний касир Роман Слободян. Д-р Лука Мишуга стоїть в останньому ряді посередині.

Український Народний Союз врятував українську душу в нашій народі. Не дав її вирвати ворогам і темноті. А врятувавши її, заставив її ще працювати і собою жертвувати для великої ідеї визволення Рідного Краю з неволі. І за це названо УНСоюз уже давно — Батьком. Не зроблено цього штучно, під примусом, наслідком якоїсь агітації чи якоїсь ухвали. Ця назва постала так природно, як природно родиться у нас народна пісня. У старім краю стала таким способом „Просвіта” — Матір’ю. А тут за подібні заслуги для нашого народу став УНСоюз — Батьком. І в Ріднім Краю є багато інших заслужених інституцій. Але одна тільки з них дістала той пошанівок, що стала „Матір’ю” українського організованого життя. Так є і з Українським Народним Союзом. І тут, в Америці, маємо інші заслужені організації. Та УНСоюз займає щодо заслуг цілком окреме місце хоч би тому, що він перший вніс у наше народне життя — Українську Ідею. Ту саму, якій так вірно й досі служить.

(„Свобода”, 21 лютого 1939)

ІДЕЯ ЧИ БИЗНЕС?

Не так давно можна було вичитати в польсько-американській пресі цікаві голоси на тему, якою силою держаться польські організації в Америці, головню асекураційні, що мають подібні завдання, як і наш УНСоюз. З боку одної такої організації піднесено в її органі, що її головним завданням є плекати польщину в Америці, польського духа, польську культуру та народну свідомість. Та редактор іншої польської газети відповів, що асекураційна організація повинна займатися головню асекурацією, бізнесом, а як бізнес буде добрий, то буде ліпше для організації й тих, що в ній обезпечені. Але інші польські редактори з цим не погодилися. Казали, що це є самозрозумілою річчю, що треба організації пильнувати бізнесу, але заразом твердили, що й найкращі бізнесові методи не притягнуть поляків до таких польських організацій, які пильнуватимуть тільки бізнесу. Що більше, вони твердили, що не буде навіть рації дбати про такі польські організації в Америці, які не піддержують польського духа, польської

культури і польської національної свідомості. Бо тільки польський дух може вдержати польщину в Америці, а з нею й польські асекураційні організації.

Як видно з цієї часописної дискусії, в польських організаціях є два напрямки, які вже стираються. Один є за те, що можна про свято ще далі говорити за „ідею”, але практично треба ставитися до справи в такому розумінні, що „матеріальний інтерес” є найважливішою справою, бо це він зцементовує американських поляків. Другий напрямок є тої думки, що таке ставлення матеріальної справи на першому місці може мати тільки один вислід: принести польським організаціям в Америці дуже скору смерть. Особливо в теперішніх часах, коли то вже маємо до діла з соціальним забезпеченням, з забезпеченням — з уряду. І тому в такому положенні не бизнес, а тільки ідея можуть врятувати життя польських організацій в Америці.

Ми навели цю дискусію тому, що вона зачіпає дуже важне питання, яке і нам не чуже. Бо й в нас уже давалися чути голоси про „чисту бизнесовість”, про те, щоб виелімінувати УНСоюз від усякої „політики”, при чім під „політикою” розуміється уся та ідейна праця, яка була ведена нашою організацією від самих її початків і яку вона далі продовжує. З нашого боку ми вже сотками разів порушували це питання при різних нагодах і завжди обстоювали те, що відлучити нашу організацію від ідеї, значило б випустити з неї всі дійсно живі соки і завдати їй тим смертельний удар.

(„Свобода”, 26 лютого 1937)

НА ВЛАСНІ СИЛИ В ПРАКТИЦІ

Коли б хто судив наш нарід по часописних статтях, промовах, резолюціях і відозвах, то не мав би ніякого сумніву щодо того, що ми перейшли по світовій війні велику еволюцію щодо т. зв. орієнтації на власні сили. Бо виходило б, що ми дійсно перемінились радикально не тільки в політичних орієнтаціях, але теж розбудовуємо наше громадське життя у всіх його ділянках — своєю ініціативою, заппадливістю і жертвенністю. А те, щоб

ми не скріпляли того національного дорібку, який уже попередньо здобуто власними силами, навіть на думку прийти не може.

Ось так виглядає те все з чисто теоретичного боку. Та, беручи справи практично, вони не представляються так рожево. Щоправда, поступ зроблений, але він замалий у порівнянні до числа нашого населення, зросту національної свідомости і тих господарських засобів, які є в наших руках. Про це переконує нас і наше життя в Америці. Бо від десятків літ не творимо ніяких поважніших економічних інституцій. І не тільки, що не творимо іншого роду економічних рідних твердинь, але навіть не дбаємо, щоб зміцнялося як слід те, що ми власними силами створили. А найкращим доказом цього буде відношення нашої іміграції до УНСоюзу.

Часами нам здається, що хто знає, чи не було б краще робити агітацію за УНСоюз у той спосіб, щоб піднести крик: Рятуйте УНСоюз, бо пропадає, бо гине, а з ним пропадемо ми всі! Бо од-но певне: що як би критично не ставитись до нашого патріотизму, то в такому випадку, принаймні за життя старої генерації, такий лямент мав би рішучо успіх. Принаймні рушилися би найсвідоміші, а застановившись над тим, що це значило б для української іміграції в Америці, якби вона втратила таку національну твердиню як УНСоюз, кинулись би його рятувати, і то цілком певно, і з посвятою. Та біда, що нам неможливо вести такої агітації. Біда, що з УНСоюзом все в порядку, що є в нім добра і чесна господарка, що нема потреби нікому журитися за нього. А саме це присипляє активність нашого громадянства в користь УНСоюзу. Тому і приходиться стверджувати в УНСоюзі такий дивогляд, що бувало притягано до нього тисячами членів, коли він іще був малий, незреформований і не поставлений фінансово на сильні ноги, а тепер, коли УНСоюз фінансово сильний, коли в нім є все, як то кажуть, „ап ту дейт“, ми не користуємося з цієї власної сили і не збільшуємо її вдсятеро. Так, якби з розмислом не бажали рости вгору. А чейже ми могли б тепер рости майже без ніякої напруги, якби була в нас справжня національна амбіція і справжнє національне відчуття йти вперед і добавляти до давніх успіхів щораз нові.

(„Свобода”, 14 липня 1937 р.)

СВІЙ ДО СВОГО

Скільки то разів чули ми той клич на різних вічах чи зібраннях! Скільки ми читали про нього в пресі! А проте, приходить це далі раз-у-раз пригадувати. Бо це дійсно важний життєвий клич і то не тільки для нашого народу в старім краю, але й для нас, американських українців. І тут, в Америці, ми повинні мати це природне почуття, яке наказує попірати свого, бо таке попертя є одним із тих тісних вузлів, що зв'язують нас у таку одну громаду, члени якої відчувають себе близькими не тільки по душі й крові, але й — з бизнесу. А в Америці й те останнє завважує, часами навіть дуже сильно. І тому треба на звертати увагу — в нашім власнім інтересі, себто на те, щоб заховати якнайдовше українство в Америці.

Та коли ми як суспільність беремося пропагувати оцей здоровий клич „свій до свого”, то чи не треба б у першу чергу популяризувати цей клич вимогою поперти таку свою інституцію, яка вже є добре відома, яка є знаменито ведена з бизнесового боку, з якою мати бизнес, значить — робити добрий бизнес, а яку попірати й посилювати — значить скріпляти народну, дійсно українську силу в Америці. Сумніваємося, щоб знайшовся хтось, хто, прочитавши ці слова, не вгадав би, що маємо тут на думці Український Народний Союз. Бо не може вкоренитись у нас звичай попірати „свого”, коли ми ще у своїй свідомішій, навіть бизнесменській частині не зрозуміємо, чи не схочемо зрозуміти, що зріст УН-Союзу в членстві, і то зріст постійний, кожного дня, кожного місяця і кожного року, є теж ознакою, що в нашім громадянстві клич „свій до свого” набирає справжнього громадянства. А якщо клич „свій до свого” перемагатиме в УНСоюзі, то заразом він досягатиме перемогу й на інших ділянках нашого життя, бо УНСоюз живе не для себе, а для нації. Зростає він, зростають його вплив та сила, а з ними зростають у силу й ті кличі, які він видвигає. А клич „свій до свого” виднів уже на перших сторінках органу УНСоюзу. Вже тоді взивав УНСоюз попірати „своїх” — при роботі, в бизнесі чи деінде. І до того самого взиває він і тепер. Ці думки насуваються нам тепер тому, що саме в жовтні вдалося нам, по тяжкім під організаційним оглядом літнім часі, виказати зріст членства в УНСоюзі. Хай і ця новинка стане захоотою для тих працівників, що завжди ревно працюють для добра УНСоюзу, що, не зважаючи на найтяжчі перешкоди і тяжкі часи, піддержу-

ють Союзову ідею з усіх сил. І хай ті, що бажають, щоб ціла наша іміграція піднеслась при допомозі клича „свій до свого” в імені того клича зачинають нову і широку акцію за здійснення цього клича на Союзівім полі. Бо як виграємо з тим кличем тут, виграємо й на кожному іншому, як громадському, так і приватному полі.

(„Свобода”, 26 листопада 1937 р.)

МОЖНА ВИПРАВДАТИ

Уже самий життєвий інтерес самої української іміграції в Америці вимагає того, щоб ми ставали більш сконсолідованою і зорганізованою громадою, бо тоді всі ми будемо себе на американському ґрунті краще почувати. А інтерес української нації вимагає від кожного свідомого члена цієї нації, щоб він за своїми силами допомагав тут свою націю скріпити і підносити її ім'я й значення. Як в однім, так і в другім випадку треба нам усім змагати до того, щоб ми виявляли себе перед американцями культурним, здібним і зорганізованим народом. А щоб таким себе виявити, треба мати також сильні українські установи, що відповідали б нашим культурним, економічним та релігійним потребам. Це всі ми добре знаємо, але, на жаль, до цього як слід не пристосовуємося.

От спитається нас американець: скільки членів має найбільша українська організація в Америці? Що ж ми відповімо? Очевидно, покличемось тоді в першу чергу на Український Народний Союз. Але спитаймо себе самих: чи те, що ми маємо в УНСоюзі понад тридцять тисяч членів, може бути гідною на це відповіддю? Чи це може бути мірилом нашого поступу? Чи те, що по 43 роках агітації й освідмлення ми здобулися всього-на-всього на таке число зорганізованих і патріотичних українців і українок, може бути свідомством правдивого нашого поступу і правдивого патріотизму?

І спитаймо себе по щирості й без усякого гніву до нікого: Чи це нормальне явище? Думаємо, що кожний відповість: Ні. Бо, припустім, що УНСоюз є для декого, або багатьох, невідповідною організацією. То чому ж ті, що так думають, не поставлять нової, кращої й ліпшої? Або чому хоч не засиплють десятками чи сот-

ками тисяч інші українські організації в Америці, такі, що їм більш по душі? Та властива причина лиха деінде. Це ми, що так часто у співі кладемо „душу й тіло” за свій нарід, таки не хочемо доложити трохи труду, щоб збільшити силу свого народу, щоб притягнути свого байдужного брата чи сестру до такої рідної установи, зріст якої є теж зростом народної сили.

Ми свідомі того, що ці слова, що їх виписуємо на сторінках нашого часопису в справі УНСоюзу, доходять головню до відомих, що вже є в цій організації. Та, на нашу думку, саме ці особи є тими, на котрих полягає той почесний і патріотичний обов'язок притягання дальших членів до УНСоюзу. Кожного чи кожну з нас теж хтось у той чи інший спосіб до УНСоюзу притягнув. І це є тепер наше нещастя, що в часі, коли ми стали в Америці свідомішим і відомим народом, і коли ми вже діждалися так багато своїх людей з більшою чи меншою вищою освітою, зачинаємо мати щораз менше таких, що до УНСоюзу притягають, що відчували б внутрішню потребу причинюватися своєю працею до розбудови такої інституції, як УНСоюз. А так не повинно бути.

(„Свобода”, 9 грудня 1937 р.)

ПЛОДИ ВЛАСНИХ ЗУСИЛЬ

Ми певні, що ті наші ревні патріоти, які тому роки клали підвалини під теперішній УНСоюз, навіть не уявляли собі, що прийде така хвиля, коли ними заложена бідненька організація дійде до того, що одного дня проголосить, що оце роздає між членів 50,000 дол. титулом дивіденди. Бо тим, що тоді проводили цією організацією, що відповідали за її касу-фінанси і виплату посмертних запомог, бракувало довгими роками фондів на звичайні виплати. А ось тепер та сама організація стала у своїм роді вже одною з найкраще загосподарених в Америці. Тепер вона вже орудує кількома мільйонами! І не то що виплачує точно й совісно посмертні запомоги, не то що видає великі суми як допомогу на культурні та гуманітарні цілі, але ще й виплачує дивіденди, і то вже тим, що є всього два роки членами організації.

Та найбільша наша втіха полягає в тому, що це все ми

осягнули трудами і запалом нашої імміграції, себто нашими власними силами. Це все є дійсно нашим власним, правдиво рідним здобутком, здобутим по великих трудах. Бо ніколи ніщо не приходило УНСоюзові легко й гладко. Так було в минувшині і так є навіть тепер. Ось тому так гордиться УНСоюз отими своїми здобутками, бо вони є заплаатою за тяжкі труди і посвяту. Вони є також найкращою відповіддю всім тим, що ще замало мають довір'я до нашої організації. Також відповіддю різним невірним томам є і ось та дивіденда, що її вже виплачує УНСоюз членам по їх дволітнім перебуванні в організації. Бо на таку виплату може здобутися тільки фінансово сильна організація.

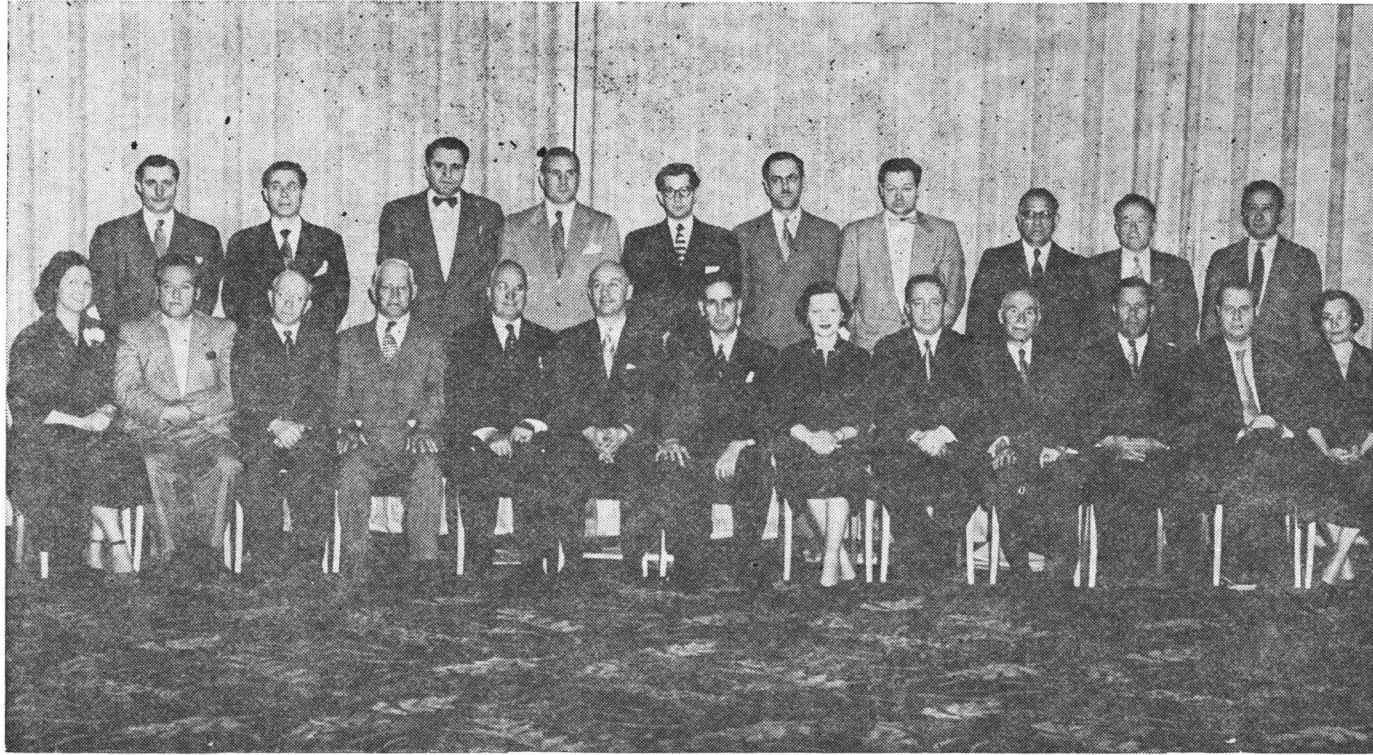
Та погляньмо в інший бік. Вернімся до тих наших щирих патріотів, що організували членів до УНСоюзу навіть у тих тяжких часах, коли він переходив раз-у-раз фінансові кризи, бо не мав доброї вкладкової системи. Згадаймо і тих наших членів, що вступали до своєї рідної організації навіть тоді, коли бачили по звітах, що вона ледве стягає кінці докупи. А згадуючи це, звернімся до теперішнього нашого покоління. І то як до старших, так і до молодших. І спитаймо себе: А як же ж тепер з нами? Чи маємо тільки ствердити, що наша рідна й патріотична організація так гарно загосподарена, і стояти на боці та тільки приглядатись, як вона розвивається? Чи може повинні ми також доложити своїх власних сил на те, щоб ота наша Союзова сила далі розвивалась і зростала?

Відповідь на це є тільки одна: коли в нас є почуття патріотизму і дбайливості про своє рідні, то ми повинні, і то всі, з радісним серцем і щирим запалом братися за те, щоб придбати УНСоюзові нових членів. А хто цього не відчуває і не розуміє потреби ось такого сповнення національного обов'язку для свого добра і нації, той не має права зачисляти себе до свідомих і патріотичних українців.

(„Свобода”, 6 квітня 1938 р.)

СКРІПІМ СЕБЕ САМИХ

Надходять часи, які вимагають від нас сильної постави. Від нас, розуміємо — від української імміграції в Америці. А тої силь-

Головний Уряд УНС після 22-ої конвенції в 1950-му році. Сидять (зліва): головна радна Анна Васильовська, гол. контролери Володимир Гірняк, інж. Володимир Коссар і Дмитро Капітула, головний касир Роман Слободян, заступник головного предсідника Йосип Лисогір, головний предсідник Дмитро Галигин, заступниця гол. предсідника Геновефа Жеребняк, гол. секретар Григорій Герман, головний редактор „Свободи” д-р Лука Мишуга, головні контролери інж. Степан Куропась та д-р Амвросій Кібзей і гол. радна Олена Штогрин.

ної постави треба на те, щоб допомогти українській справі в Європі політично, а також, щоб не допустити в Америці до того, щоб на випадок війни могла бути спаралізована наша акція оборони України. Сильної постави треба і тепер, щоб збивати ту ворожу пропаганду, що не хоче погодитись з тим, що український визвольний рух це рух природний, спертий на природнім праві українського народу на самостійне державне життя.

Та звідки та сильна постава має виходити? Відповідаємо — від нашої іміграції. Але іміграція це фікція, це фраза. Бо дійсністю є тільки ті наші люди, що є зорганізовані. Це вони є речники і двигуни українства в Америці. Це їхні вияви — це постава української іміграції в Америці.

Зорганізовані є в — організаціях. Це ясне й кожному зрозуміле. Та коли говорити про те, як яка організація ставиться на практиці до української справи, що вона для неї робить і як їй служить та як її обороняє, то це вже інша справа. І це ми також добре знаємо. Бо як всі ми є українці, але неоднакові щодо того, скільки ми Україні даємо, так і всі наші організації є також українські, але не однакові в їхній жертвенності і службі українській справі.

Однаке, є одна народна установа, яка постійно й систематично дбає про те, щоб вона була записана в історії української іміграції не тільки як найстарша організація, не тільки як та, що давала найбільшу поміч Рідному Краєві, але і як така, що чим довше існує, тим більше робить добра для нашої іміграції в Америці і для справи визволення Рідного Краю. Кожний певно відразу догадається, що цею організацією є наш Український Народний Союз.

В УНСоюзі люди свідомі того, що їхня постава заважує, що саме на них глядять не тільки свої, але й чужі, а зокрема вороги. УНСоюз свідомий цього, а тим самим і своєї відповідальності за те, що діється серед нашої іміграції в Америці. Тим не обезцінюємо обов'язків праці й відповідальності інших організацій. Ми тільки хочемо цим дати до розуміння, що вік організації, її чисельність, її фінансовий стан, її традиція покладають на неї спеціальні обов'язки особливої відповідальності. А щоб ті обов'язки могли бути як слід виконані та щоб постава УНСоюзу могла бути завжди сильною, треба ту організацію постійно скріпляти і постійно її авторитет збільшувати довір'ям до неї, яке висказується найкраще тим, що приєднується до неї постійно нових членів. Ось це є та вимога, якої не можна забувати.

„(Свобода”, 17 квітня 1939 р.)

ДЕ ЗБУТИ ЕНЕРГІЮ?

Воєнна завірюха в Європі відбилась на американсько-українському життю. Ті, що прибули сюди зі старого краю, тепер відтяти від зв'язку зі своїми рідними, батьками і матерями, сестрами і братами, знайомими і приятелями, а також зі своїми селами, з яких вийшли. І з тими читальнями, кооперативами, народними домами, на які гроші збирали, як і з тими політичними в'язнями та інвалідами, що терпіли за ідею. З допомогою їм усім була головно зв'язана та їхня праця, що її тут називаємо „народною роботою”. Люди, як знаємо, рвалися до цієї роботи, а як її самі не вели, то хоч підпирали тих, що працювали в тому напрямі. Явище це цілком зрозуміле й природне ще й тому, що це робили люди, які вийшли з неволі, гніту та нужди, а зазнавши кращої долі й волі на американській землі хотіли допомогти своїм близьким, щоб здобули у себе кращу долю. Як ми зазначили, вважаємо це природним, нормальним явищем. Зате ненормальним вважаємо те, що коли та праця, про яку ми згадали, перестала вестись у давніх розмірах, то у деякого з активних одиниць почала давня енергія до народної праці занепадати. Ніби тому, що вже все пропало, ніби так, що вже нема такого іншого завдання, для якого вартувало б віддавати час і труд.

Ми вже писали про різні наші недомагання, вказуючи наглядно, що є у нас дуже широке й різноманітне поле для праці на американському ґрунті. І то поле для такої праці, з якої буде користь і для української справи, бо той світ, в якому живемо, цілком певно матиме великий голос при укладі нового порядку в Європі. Є, отже, важливі культурно-просвітні цілі, на які вартує збирати фонди, коли хто хоче цією справою займатись. Але є ще одна, дуже важлива справа, для якої теж вартує потрудитись. І на неї тим разом звертаємо особливу увагу.

Не раз так бувало, і то доволі часто, що коли приступали до когось з наших свідомих і активних громадян і питали, чому не прикладає труду для скріплення такої нашої твердині, як Український Народний Союз, то він виправдувався тим, що дуже перетяжений іншою народною працею, головно збірковою. І це була до певної міри таки правда. Та тепер цей аргумент відпав. Тому саме звертаємось до згаданих громадян з пригадкою, щоб не засипляли своїєї енергії, а присвятили її тепер тій інституції, яку вони так шанують і люблять та яка виховала на протязі сво-

го існування сотні, тисячі ідейних громадян, що навчилися жити для вищої ідеї, їй вірно служити й її обороняти. Пам'ятаймо, що скріплений УНСоюз означає і скріплену поміч тим ідеям, що нам дорогі. Скріплений УНСоюз — це скріплений американсько-український провід. Це скріплений авторитет. Це скріплені охорона і порядок.

(„Свобода”, 23 серпня 1940 р.)

У Н С

Оті три букви — це те, що кидає в наше народне життя промінь радості, коли зважимо, як нам тяжко добувати успіхи на інших ділянках. Бо коли нам не везе деінде, а Український Народний Союз таки раз-у-раз піднімається вгору, то це наявний доказ його вартості. Від останньої конвенції зріс УНСоюз по кінець минулого року на 5,023 члени. З кінцем 1936 року мав він 30,335 членів, а з кінцем 1939 р. було вже 35,358 членів. До цього треба додати, що саме в останньому році той зріст був відносно найбільший, бо в тім році прибуло 2,655 нових членів.

Очевидно, що цей успіх не є успіхом одиниці. Він не є навіть успіхом одної організації. Бо він має далеко ширше й глибше значення. УНСоюз не був ніколи якоюсь мертвою інституцією. Не був він і асекурацією у вузькій того слова значенні, бо був і далі є крім асекурації ще й душею, серцем і розумом для тих, що почувають себе тісно й глибоко зв'язаними з українськими почуваннями. Знаємо, що УНСоюз вийшов з народу і є для служби народові. Знаємо, що його завдання полягає в тому, щоб об'єднувати й зцілювати тут те все, що ідейне й благородне. І тому тільки тоді, коли хто вдумається в те, що наші ідеалістичні почування є в основі УНСоюзу, відчуж, що то значить „асекурація” в УНСоюзі. Ось тому, коли наш Союз зростає, то треба з цього радіти кожному, хто думає про добро загалу, про добро української справи і нашу будучність в Америці.

Ми тепер багато говоримо про згоду в Америці. Говоримо, але згоди нема. Та так зле не є, коли маємо на увазі ту велику українську родину, що об'єднана в УНСоюзі. Бо тоді побачимо,

що тих кількадесят тисяч людей, що їх маємо в Союзі, мають тверду скалу. Це — один фронт! І то глибоко ідейний, активний, жертвенний, національно свідомий і здисциплінований. Хто знає УНСоюз, той мусить признати, що назагал так є. Очевидно, що маємо тут і там недомагання. Але ті недомагання не заважають. Тому саме так тяжко різним анархістичним елементам звести союзовців з їхньої дороги. Але якби ми так притягнули до УНСоюзу ще кількадесят тисяч нових людей, то певно, що тоді наше народне життя поплило б іншим темпом. І над тим треба подумати нашим людям, коли вони залякані тим, що так тяжко звести тут наш нарід до купи. Бо не сам нарід тяжко поєднати, а тільки його провідні одиниці. Кого це болить, хай реагує на цей біль скріплюванням народної сили в Америці — збільшуванням членства УНСоюзу. Це є найпростіший шлях до оздоровлення нашого народного життя в Америці й посилення акції допомоги визвольним змаганням українського народу в Європі. Ліквідуймо незгоду, скріплюймо УНСоюз!

(„Свобода”, 26 лютого 1940 р.)

НАША ОПОРА

Коли поглянемо сорок років назад на життя нашої еміграції в Америці, то побачимо, що за той довгий час тут народжувалося, зростало й гинуло чимало прерізних організацій. Деякі з них відігравали в житті нашої еміграції навіть важливу роль і полишали за собою гарні сліди. А все таки вони чомусь проминули, і нині багато з нас навіть забули за їх існування.

А шкода. Бо постання і розвиток тих організацій розбуджували серед нашої еміграції певні суспільні надії. Провал цих організацій ті надії поховав. У серцях провідників цих організацій зроджувався сум і огірчення, а в серці загалу ще більше недовір'я до свого проводу.

Багато можна було б писати про причини цих невдач і провалів, та тут не місце на це. Ця справа очікує ще на свого совісного дослідника. Ми хочемо ось тут зазначити один факт: з-поміж

усіх тих організацій, що поставали і завмирили, залипились найдовше таки ті, в які наша еміграція вкладала свої гроші. Не хочемо цим підкреслювати, що наші люди тримаються даної організації тільки з матеріальних причин, але наведений факт наглядно доказує, що гроші, зложені в даній організації, є великим чинником, який придержує при ній членів. Так є з малими організаціями, всякими комітетами, братствами і т. п., і так є з великими організаціями, такими, як наш УНСоюз. Коли в даному товаристві є більша сума грошей, то члени цього товариства так легко не відскакують від нього, щільно приходять на збори та дивляться на господарку уряду. Таке товариство не розпадається навіть тоді, коли з якихось причин робота в ньому застоюється.

З тих то причин такі довгі роки проіснував УНСоюз, і хоч багато інших організацій за той час зійшло зі сцени життя, він встоявся, наче скала, і за той час виріс у величезну силу. Нещодавно проголосив Головний Уряд, що капітал УНСоюзу перейшов п'ять мільйонів доларів! Це величезна сума навіть на американські відносини. А ця сума є наглядним доказом, що господарка УНСоюзу знаходиться в компетентних руках, які керують організацією вміло крізь теперішні економічні бурі.

Поглянувши назад на довгі роки існування УНСоюзу, ми бачимо ще одно цікаве явище: ті організації, що збирали в себе суспільні гроші, виконували рівночасно велику культурницьку роботу. Якби вони поставили були перед собою виключно культурницьке завдання, то дуже можливо були б зійшли зі сцени життя так, як зійшли інші. Але пов'язання фінансових справ з суспільно-культурними чи навіть політичними забезпечило їм довге життя і такий величавий розвиток. Ці факти кожний повинен мати завжди перед очима.

(„Свобода”, 20 вересня 1938 р.)

ЗА ТІСНІШИЙ ЗВ'ЯЗОК З КАНАДОЮ

Хто слідкує за взаєминами Злучених Держав з Канадою, той мусить завважити, що вже від довшого часу ідуть постійні, добре обдумані намагання зближення цих двох великанських земель північної півкулі. Війна Англії з Німеччиною й Італією ці намагання тільки закріпила, і то в такий спосіб, що видвигнула по обидвох боках цілу низку надзвичайно важливих державних

справ, які сьогодні вважаються спільними. Очевидно, що іде тут у першу чергу про оборону перед еventуальним нападом з Європи чи може й з Азії. Тому, якщо війна в Європі затягнеться, то тих спільних справ буде куди більше. Може навіть дійти й до того, що границя між Канадою і Злученими Державами матиме фіктивне значення. Уже тепер дехто припускає, що її взагалі не треба...

На цю тему можна було б різно фантазувати. Але одно певне, що „новий порядок”, який має постати в світі по війні, зближить між собою і американські держави, а зокрема Злучені Держави й Канаду, що вже й без того сильно зближені ідеологічно, і тими інтересами, які виринули наслідком теперішнього воєнного конфлікту.

Порушуємо цю справу ще й з того боку, що в Канаді є поважне число канадійців української крові. А зближення Злучених Держав і Канади означає само собою також і тісніший зв'язок між американцями і канадійцями української крові. Ми вже не раз писали про потребу вдержування такого зв'язку з чисто культурного боку. Є вигляди й на іншу співпрацю, як от бизнесову. І є також можливості кращого використання великих демократичних потуг — Злучених Держав і Великої Британії — для знищення тих диктатур, під якими мучаться мільйони українського народу в Європі.

Маючи ось ці речі на увазі, радіємо, що акція приєднування канадійців українського роду до УНСоюзу починає давати дуже гарні висліді. Те, що канадійці стали в кампанії приєднування нових членів до УНСоюзу на першому місці, заслуговує на те, щоб це піднести як здоровий і розумний вияв охоти до тої співпраці, про яку вище зазначено. УНСоюз являє собою організацію, яка голосить і визнає ті високі ідеали свободи і людської гідності, на яких побудована теж і демократія Канади. А якщо тепер іде рух за ще тісніше зближення між Канадою і Злученими Державами, то УНСоюз є цілком певно тою американською установою, яка пособляє, коли втягає в свої ряди ще й канадійців українського роду. Вправді УНСоюз працює як організація на двох територіях, але з одною й тою самою ідеєю, такою, яка є в інтересі Злучених Держав і Канади. Коли ж, додатково, в УНСоюзі члени займаються ще й такою акцією, що висвітлює перед світовими демократіями ту страшну кривду, яку терпить 45 мільйонів українського народу в Європі від терору, насильства й диктатур, то й це є в інтересі згаданих країн.

(„Свобода”, 22 серпня 1940 р.)

СЛОВО ВІД РЕДАКТОРА

Д-р Лука Мишуга належить до таких історичних постатей, які своєю індивідуальністю і діяльністю витискають нестерту пегать на добі, в якій живуть і діють. Очевидно, що така людина і для такого масштабу заслуговував би не тільки на скромний збірник для його характеристики, але й поважну монографію із всебічним насвітленням його життя та діяльності.

Маємо надію, що така монографія колись появиться. Тим часом даємо в руки читача цей скромний збірник, щоб бодай частинно заповнити прогалину, яка існує в нашій публіцистиці навіть про недавнє минуле нашого поселення в Новому Світі. Це бо вже така наша вдача, що ми часто поминаємо історію від себе.

Приготовляючи цей збірник, ми бажали бодай скромно охопити три головні ділянки, які належать до характеристики кожної людини: автобіографічні дані, думку інших та зразки творчості.

Автобіографічна частина досить скупа, бо д-р Мишуга, як і багато інших наших діячів та публіцистів, думав і писав про все інше, тільки не про себе. У другій частині, в якій інші пишуть про д-ра Луку Мишугу, ми свідомо обмежились тільки загальниками та радше суб'єктивними характеристиками, не маючи ніякої можливості на повне, potwierdжене фактами й джерелами висерпання теми. А вже це не найскромніша третя частина змісту, зразки творчості д-ра Луки Мишуги, хоча вона, без сумніву, заслуговувала б на найбільшу увагу. Проте, д-р Лука Мишуга був понад тридцять років редактором „Свободи”, з того 22 роки головним редактором, і не може бути більшої і повнішої збірки його творчості, як різники „Свободи” з того часу. Мавши це на увазі, ми обмежились недрукованими промовами, вибираючи з них ті, які вважали за найбільш характеристичні. Читача могла б вразити використана у збірнику кількість промов з поодиноких нагод. Але це приблизно таке було відношення у виголошених промовах. Найбільше бо промовляв д-р Мишуга з нагоди Листопадових і Шевченкових роковин.

З друкованих матеріалів використано в цьому збірнику тільки деякі із статей д-ра Луки Мишуги про Український Народний Союз. Це також з думкою, щоб „історії не погинати від себе”.

Більшість надрукованих у цьому збірнику праць д-ра Луки Мишуги і, зокрема, тексти всіх його промов взяті таки справді „з пожовклих листків”, що часто розсипалися при першому дотику. Тому і редагування збірника натрапляло на всілякі труднощі, що їх можна було перемогти тільки при співпраці багатьох. Зокрема з вдячністю треба згадати авторів статей проф. д-ра Трембіцького, д-ра Володимира Душника, покійного вже проф. Кларенса А. Меннінга та проф. Романа Придаткевича, літературного редактора збірника Вязеслава Давиденка, маестра Богдана Титлу за мистецьке оформлення книжки, ред. Богдана Кравцева за багатобігну допомогу в редагуванні збірника, д-ра Ярослава Шаваяка за підшукування потрібних матеріалів у Конгресовій Бібліотеці та їх фотостатистичні відбитки, Ігоря Чмолу за неймовірно трудне відгизування та переписування „з пожовклих листків” текстів промов, керівника друкарні „Свободи” Анатолія Домарацького та працівників друкарні Степана Чуму, Романа Ференцевича, Ярослава Сидоряка, Євгена Гарасимчука, Йосифа Форенбаха та Романа Падковського за дбайливе виконання друкарських робіт.

Як принагідно згадано на іншому місці, цей збірник появляється за порадою адміністратора спадкової маси д-ра Луки Мишуги, його довголітнього приятеля і співпрацівника в УНСоюзі і Громаді, Романа Слободяна та на кошт завідуваної ним спадщини. Але з окремою вдячністю треба згадати Головний Уряд Українського Народного Союзу, який погодився на покриття з фондів УНСоюзу частини коштів друку цього збірника.

При підготові і редагуванні цього збірника нашим головним бажанням було бодай у загальних зарисах відсвіжити пам'ять про справді небуденну і заслужену людину принципів, що нею був д-р Лука Мишуга. Тільки гитагі можуть сказати, чи і наскільки нам це пощастило.

А. Д р а г а н

З М І С Т

Роман Слободян: Замість передмови	7
Антін Драган: Д-р Лука Мишуга — коротка біографія	11
I. Д-Р ЛУКА МИШУГА ПРО СЕБЕ	
Під опікою мого Стрия	19
На Волині	41
Спогад декадента	61
II. СИЛЬВЕТКА Д-РА ЛУКИ МИШУГИ	
Антін Драган: Сильветка д-ра Луки Мишуги	77
Дмитро Галичин: На прощання	121
Д-р Володимир Трембіцький: д-р Лука Мишуга — представник Галицької Держави у Вашингтоні	123
Д-р Володимир Душник: Д-р Лука Мишуга і українська ви- звольна справа в Америці	139
Кларенс А. Маннінг: Моє знайомство з д-ром Мишугою	165
Роман Придаткевич: Д-р Лука Мишуга і українська музика в Америці	173
III. ІЗ ТВОРЧОСТИ Д-РА ЛУКИ МИШУГИ	
Вклад Американських Українців у визвольні змагання України	197
Українська пропаганда в Америці	214
Вільна Україна — перемога звичайної пристойности	223
Український Конгресовий Комітет Америки	229
Симон Петлюра — Великий Син України	233
У відповідь ворогам	235
Ольга Басараб	241
Варшавський процес	248
В обороні українських скитальців	255
Листопадові Роковини	261
У Роковини Злуки Українських Земель	286
У Шевгенкові Роковини	293
Великий Каменяр	332
IV. Д-Р Л. МИШУГА ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ	
Батько	339
Ідея чи бізнес	341
На власні сили у практиці	342
Свій до свого	344
Можна виправдати	345
Плоди власних зусиль	346
Скріпім себе самих	347
Де збути енергію?	350
У Н С	351
Наша опора	352
За тісніший зв'язок з Канадою	353
Слово від редактора	355

Керівник друкарні: Анатоль Домарацький.
Складачі: Степан Чума, Євген Гарасимчук,
Роман Ференцевич, Ярослав Сидоряк. Верс-
тальник: Йосиф Форенбах. Друк: Роман
Падковський. Друковано в друкарні „Сво-
бода”, 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J.
07303, U.S.A. Наклад 2 000 прим. 1973 р.

